

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Első akadémiai ülés.

Összes ülés.

1872. január 2-án.

Csengery Antal akadémiai másodelnök ur elnöklete alatt.

1. Másodelnök úr üdvözlő szavakat intéz az új évben most először összegyűlt tagokhoz.

2. A főtitkár bemutatja a gr. Teleki József-féle pályázatra beérkezett pályavígjátékokat. Jelesül :

I. *Mariána* vagy *Szerelem és gyűlölség*. Eredeti vigjáték 3 felvonásban. Jelige nincs, hanem a jeligés levelen ez : „Mariána vigjáték szerzőjének a neve.“

II. *Az új világ*. Eredeti vigjáték 3 felv. Jelige : „Pesten.“

III. *Csók*. Vigjáték 4 felv. Jelige : „Tévedés az élet,
Nem élt, ki nem tévedt.“

IV. *A világboldogító*. Eredeti vigjáték 5 felv. Jelige : „The latter end of his commonwealth forgets the beginning.“ *Shakespeare*.

Érkezett 1872. jan. 1. Feladatott Szegeden :

V. *A vigjáték*. Vigjáték 2 felv. Jelige : „Egy pár iv papir legfelebb a mi kárba megy.“

VI. (Érkezett ugyanakkor, feladatott Szolnokban.) *A kafa*. Eredeti vigjáték 3 felvonásban. Jelige : „Ha ugy tudnám szóval érne mint a másik, én is jobb vásárt csinálhatnék.“ *Én*.

VII. (Érk. 1872. jan. 2. Boritékán csak : „Pest város“.) *A nápolyi követ*. Eredeti vigjáték 3 felv. Jelige : „Bellum omnium contra omnes.“

E pályaművek közül az I–IV. számúak, minden észrevétel nélkül, — az V. és VI. számúak azon észrevétellel, hogy bár január 1-sején érkeztek, vidéki postán már előbb kellett feladatniok, bírálat alá bocsáttatván, áttétetnek az I. osztályhoz ; jeligés leveleik pedig, a másodelnök ur és Akadémia pecsétjeivel lezárva, levéltárban megőrzendők. A VII. számú pályamű ellenben csak január 2-án érkezvén s borítékáról a feladás ideje nem tetszván ki, ismeretlen szerzője a hirlapokban felhivandó, hogy művének már decemberben történt feladását bizonyítsa be, különben a mű pályázásra nem bocsáttatik.

3. Ugyanaz bejelenti a gróf Karácsonyi drámai pályázatra érkezett következő műveket :

- I. *Zács Felicián*, 5 szakaszban. *Jelige*: „Tentanda via est.“
 II. *Királyi vér*. Dráma 5 felv. *Jelige*: „Gyarló az ember.“
 III. *Könnyelműség és szerelem*. Színmű 5 felv. *Jelige*: „Itt állok s várom az ítéletet.
 5-ik felv. V. jelenet.“
 IV. *Menyegző után*. Dráma 4 felv. *Jelige*: „A szerelem sötét verem.“
 V. *Péter király*. Eredeti szomorujáték 5 felv. *Jelige*: „La misma culpa toma venganza del que la comete.“ *Spanyol*.
 VI. *Abránd és való*. Szomorujáték 5 felv. *Jelige*: „A szív minden bűnnek kútfeje.“
 VII. *A krakói barátok*. Színmű 5 felv. *Jelige*: „Nem kell tragoediának lennie.“
 VIII. *Hannibal*. Eredeti történeti tragoedia 5 felv. *Jelige*: „Csak elismerésre vár e mű!“

IX. *Barcsay Gáspár*. Tragoedia 5 felv. *Jelige*:

„Speak of me as I am . . . , . . .
 . . . . . then must you speak
 . . . . .
 . . . . . of one whose hand,
 Like the base Indian, threw a perl away
 Richer than all his tribe.

Shaksp. „Othello.“

X. *Cserkesznő Magyarhonban*. Eredeti dráma 5 felv. *Jelige*: „Tettünk, Tesziünk a Teendünk.“

XI. *Mátyás neje*. Szomorujáték 4 felv. *Jelige*: „Az erkölcsi rend — légy bár minő hatalmas és erős — fölöttem és fölöttem egyaránt rendelkezik.“ *Szerző*,

Érkezett 1872. jan. 1. (Feladva Pozsonyban):

XII. *Zách Felicián*. Szomorujáték 5 felv. *Jelige*: „Történeté az igazság, — költőé a szabadság korlátlan birtoka.“

Érkezett ugyanakkor. (Feladva Aboynban 29/XII.):

XIII. *A szabadság gyümölcse*, vagyis *A népek s a világ fejedelme*. 5 felvonásos pálya szomormű. *Jelige* nélkül, jeligés levelén a címe.

Érkezett 1872. jan. 2. (Feladási helyül a boritékon Pest város):

XIV. *A sas*. Szomorujáték 4 felv. *Jelige*: „Tarditatem gravitate.“

Érkezett ugyanakkor (Boritékán Budavár — Pestváros.):

XV. *Joannes Selenus*. Dráma 5 felv. *Jelige*: „Egy mese szól egy régi világról.“

E pályaművek közül az I—XI. számúak észrevétel nélkül, — a XII., XIII. számúak azon észrevétellel, hogy bár január 1-jén érkeztek, előbbi postára tételük a boritékról kitetszett, pályázatra bocsáttatván, megbíráltatás végett az I. osztályhoz tételnek át; szabályszerű közboritékba zárt jeligés leveleik pedig a levéltárban megőrzendők. A XIV. és XV. számúak ellenben csak január 2-án érkezvén, a nélkül, hogy boritékon „Budavár“, illetőleg „Pestváros“ postai jelölésen kívül egyéb találattnék: ismeretlen szerzőik felhivandók a hírlapokban, hogy illető művek már decemberben postára lett adását bizonyítsák be, különben azok pályázatra nem bocsáttatnak.

4. Szintén a főtítkár bejelenti a *Sztrokay* pályázat eredményét, mely szerint a december 31-ki határnapra semmi, január 1-jén (postára adva decz. 30-án) következő egy pályamunka érkezett:

I. „Értekezés a házasságból eredő vagyoni jogviszonyok- és a gyámügyről, javaaslattal ezek mikénti rendezésére.“ *Jelige*: „Alles jus war einmal civile.“

Jelen pályamunka, miután, bár január 1-jén érkezett, decz. 30-án történt postára adatása a boritékról kitetszik, pályázatra bocsáttatván, a II. osztálynak adatik ki meg-bíráltatás végett; szabályszerűleg elzárt jeligés levele pedig a levéltárban megőrzendő.

Ugyanakkor.

Az I. osztály első ülése.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

6. (1) *Barna Ferdinánd* I. tag felolvassa „A hangsulyról a magyar nyelvben“ című értekezését. Rövid kivonata ez:

A hangsulyra nézve újabb időben két vélemény merült fel, u. m. a *szépirodalom embereié*, mely Fogarasi Jánosnak a hangsulyról tartott értekezését tartván szem előtt, csakis *mondat-, vagyis értelmi* hangsulyt engedett meg s ismert el, és a *nyelvészeké*, kik egész mostanáig abban a hitben éltek, hogy Arany János tanitmányja az *ütemekről* a hangsulynak a szó első szótagán lévő hangsulyosságát involválja, s így közöttük és a szépirodalom emberei között e tekintetben nézet-különbség nem létezik. Azonban értekező a múlt évben tartott egyik értekezése: „A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre,“ szokott módon két akadémiái tagnak bírálatra kiadatván, most az pattant ki, hogy itt két ellenfél áll egymással szemben.

Ertekező tehát a tárgyat tanulmánya tárgyává tévén, arra jött rá, hogy a mit Arany János az ütemekről, és a magyar népköltészet ez-iránt való nagy előszeretetéről tanított, az semmi egyében nem alapszik, mint azon körülményen, hogy a magyar népköltészet megkülönbözteti a mondatrészeket, minden mondatrész elejét hangsulyozza, s így támadnak aztán az ütemek, s ime ez a *szóbeli hangsuly*; ha a mondatrész csak egy szóból áll, van az első szótagon egyetlen főhangsuly, ha pedig több szó által van képviselve, a mondatrész első szava kapja a főhangsulyt az első szótagára, a többi szavak pedig egy-egy gyöngült hangsulyt. Ha az ütem első szaván főhangsuly van a versben, jó a vers, kevésbé az, ha csak fél hangsuly (gyöngült) jut rá; rossz, ha hangsulytalan, vagyis ha az ütem nem kezdődik önálló szóval; hibás a verzeset, ha a mondatrész első szava a vers végére, a következő avagy végső pedig a következő vers elejére esik (enjambement.) Ezzel az elmélettel a Fogarasi János tanitmányja, mely a mondatbeli hangsulyt tárgyalja, egészen öszhangzásban van, s egyik a másikra kölcsönösen világot vet.

Bírálatra adatik.

7. (2) *Hunfalvy Pál* r. t. felolvassa jelentését a történelem előtti régiségek nyomozóinak 1871-ben Bolognában tartott nemzetközi gyűléséről.

8. (3.) Olvastatik az 1871. decz. 15-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 66. pontja, mely szerint Hunfalvy Pál r. t. elvállalja a Fábíán István l. t. felett tartandó emlékbeszédet.

Tudomásul vétetik.

9. (4.) Olvastatik az 1871. decz. 15-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 67-ik pontja, mely szerint a III. osztály átengedte a Bitnicz Lajos III. osztálybeli t. t. felett tartandó emlékbeszédet az I. osztálynak, s az értekezlet erre Szabó Imre t. tagot ajánlja.

Az ajánlat elfogadtatván, *Szabó Imre* t. t. megbizatik a Bitnicz Lajos t. t. felett tartandó emlékbeszéddel.

10. (5.) Olvastatik a nyelvtudományi bizottság 1871. decz. 1-jén tartott ülése jegyzőkönyvének 3. pontja, mely szerint Szarvas Gábor lev. t. egyhangulag bizottsági tagnak ajánljatik.

Az ajánlat elfogadtatván, összes ülés elébe terjesztetik.

11. (6.) Olvastatik az 1871. novemb. 23-án és decz. 15-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyveinek 59. és 68. pontja. Az osztályértekezlet, Debreczenben a Bessenyei örökösöknél, megtalált Bessenyei-féle iratok ügyében Imre Sándor lev. tagot megbízta, hogy az ügyről hiteles adatokat küldjön be s az iratokat, ha lehet, az Akadémia levéltára számára megszerezni igyekezze. Imre Sándor 1871. decz. 2-án kelt levelében jelentést tett eljárása eredményéről. E szerint b. Jozsincziné asszonytól, a Bessenyei-féle iratok örökösétől, szívesen fogadtatott s az összes iratok az Akadémiának ajándékkul ajánlottak fel. Azonban mint tisztán Bessenyei irat csak néhány töredék találtatott, melyek a következők :

I. „*Toldalék Magyarország törvényes állásához*“ című s Toldy „Költészeti kézikönyvé“-ben Bessenyei György másodrendbeli munkái közt a 12. sz. alatt említett s e szerint a sárospataki könyvtárban is meglevő műnek csonka példánya, bekötetlen, elhomályosult betűkkel, de eléggé olvasható. Ezt a báróné, értesülvén, hogy másik példánya a sárospataki könyvtárban megvan, nem adta át, ha azonban kiadásáról lesz szó, talán a variánsok kinyomozhatása végett, átadni megígérte.

II. „*Az emberi nemzet szaporodásáról és fájáról*“ című kéziratból egy kis iv 27. számmal jelölve.

III. Hat negyedret levélnyi, a 3. levél után hiányos töredék „Tarimenes“-ből vagy annak folytatása ; hogy melyik, a tudvalevő körülmény miatt, hogy „Tarimenes“-ből csak egy kis részecske jelent meg, mivel a töredék nem abból való, nem lehetett meghatározni.

Volt még Bessenyeinek egy 10—20 ívnyi kézírata, iv-alaku csomó, alakra és kézíratra nézve a 2-ik szám alattival egyező, talán annak folytatása, de mivel egészen olvashatlan rothadék, már korábban eldobatott és megsemmisült.

Ezeken kívül még egy csomó családi s egyéb oklevél találtatott, melyek Bessenyei Györgyről maradtak a bárónéra. Imre Sándor ezekből kiválasztotta mindazt, mi egy vagy más tekintetben érdekes, s jegyzéket küldött rólok. Egyszersmind tudatta az osztálylyal a bárónénak azt a kegyeletes ohajtását : vajha a minden emlék nélkül hamvadó hazafinak sírjára egy kis emlékkő állíttatnék.

Az osztályértekezlet mind b. Jozsinczinének mint ajándékozónak, mind Imre Sándor lev. tagnak mint nyomozónak, ki az osztály megbizását oly pontosan teljesítette, köszönő-levelet küldött s ez utóbbit egyszersmind megbizta az iratok átvétele- és felkül-

désével, az osztály figyelmébe pedig ajánlja, hogy midőn 1872-ben az Akadémia bármely módon megüli Bessenyei és társai irodalmi fölléptének százados évfordulóját, indítványozza Bessenyei sírjának emlékkövel való megjelölését aláírás útján vagy az Akadémia költségén.

Az osztályértekezlet eljárása helyeseltetik, a Bessenyei sírjának emlékkövel való megjelölését illető indítvány pedig az összes ülés elébe terjesztetik.

12. (7.) Olvasztatnak az 1871. nov. 23-án és decz. 15-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyveinek 58. és 69. pontjai, melyek szerint Stessel József Bécsből tudósítja az osztályt, hogy Bacsányi János iratai Linzben Káncz Zsigmond cs. kir. főbánya- és erdész-tanácsos birtokába jutottak, ki azokat rendezi s az Akadémiának felajánlani szándékszik.

Örvendetes tudomásul vétetvén mind Stessel József, mind Káncz Zsigmond urnak köszönőlevél határozatátik buzgóságukért, melyet Bacsányi János iratai ügyében kifejtettek.

13. (8.) Olvasztatik az 1871. decz. 15-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 70. pontja, mely szerint Toldy Ferencz Stessel József levelei által is igazoltnak találván amaz állítást, hogy Bacsányi iratainak egy része a linzi rendőrség levéltárában lappang, indítványozza, kéressék meg az Akadémia Bacsányi iratainak a linzi rendőrség levéltárából a m. kir. ministerium útján eszközzendő visszaszerzésére.

Az indítvány elfogadtatván, az osztály ez ügyben egyenesen az akadémiai elnökséghez folyamodik.

Második akadémiai ülés.

A második osztály első ülése.

1872. jan. 8-án.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

15. (1). *Domanovszky Endre* az 1871. nagygyűlésen megválasztott lev. tag felolvassa ily czimű székfoglaló értekezését: „A bölcsészet szükségképeni tudomány.” Kivonata ez:

Mivel ugy nálunk mint Európa azon nemzeteinél is, kik eredeti gondolkodással bíró bölcsészekkel bírnak, a bölcsészet ellen előítéletek uralkodnak, ezen előítéletekre, melyek az újkor szüleményei, irányozza figyelmét. Ezen előítéletek egyike az, hogy a bölcsészet csak agyrémekkel foglalkozik, s így nem is tudomány. Ha pedig agyrémekkel foglalkozik, ugy képtelen képzeteket terjeszt más tudományokról is s ezért káros. Szelidebb azon előítélet, mely a bölcsészeti vizsgálat jogosultságát elismeri, de mintegy szánakozva néz azon férfira, ki visszavonult magányában szörszálhasogatásaival foglalkozik. Még kevésbé elfogultak azok, kik a bölcsészet gyakorlati részét elfogadják ugyan, de az elmélet, mint az életre nézve terméketlent, félre vetik. Végre némelyek a bölcsészeti tudományokat a többi tudományokba szeretnék beolvasztani

ugy hogy a bölcsészet mint önálló tudomány lenni megszűnnék. Ertekező fölöslegesnek tartja ezen előítéleteket részletesen czáfolgatni, mivel azok magukban elenyésznek, ha sikerül bebizonyítania, hogy a bölcsészet szükségképeni tudomány. Ezen bebizonyítást pedig kapcsolatban a bölcsészet történeti kifejlésével adja elő s ezen kifejlés nyomán jutott el azon forráshoz is, melyből az előítéletek erednek.

Az *ókorban* nem létezhetek előítéletek a bölcsészet ellen, mert ez volt minden tudományokat magában öszpontosító tudomány.

A *patristica*, hogy a hitet tantételekbe foglalja, felhasználta ugyan a bölcsészetet; de mégis ellene fordult, benne látván a tévtanok forrását. Így a tudomány világában a patristica az első, mely a bölcsészettel ellenkezésbe jött. Az értekező röviden megérintette ugyan az ellenségeskedés okát, de czélja más lévén, e tárgynál nem időzött.

A *scholastica*, hogy a formulázott hittanokat bebizonyítsa, egyesült a bölcsészettel, a theologia a philosophiával szövetségre lépett. A philosophiát magába felvett theologia, a középkorban „scientia universalis” volt, s mit a középkor tudományos tekintetben létre hozott, az mind ezen általános tudomány körébe esett s így a bölcsészek elleni előítéleteknek a középkorban nem volt helye.

Az *ujkori bölcsészet* minden iskolai és hittekintélytől függetlenül, egyedül az emberi ész erejéből törekszik a dolgokat megismerni. Ezen kívül semmit sem tesz fel, de ezen egyet mégis felteszi. Azonban az igazi ismeret csak egy, mint maga az igazság, tehát az ismerő tehetség is csak egy. Az emberi észben két eredeti tehetség van, mely által a dolgokat megismerhetjük: az érzékiség és az értelem, az észrevétel, és a tiszta gondolkodás. Így az ujkori bölcsészet mindjárt kezdetben két, ellentétes irányban indul ki. Az egyik irány azt teszi fel, hogy az érzékiség az egyedül igazi ismerő tehetség, tehát azon elvet állítja fel, hogy a tapasztalás az igazi ismeret. Ez az empirismus, vagy realismus. Alapítója Baco. A másik irány azt teszi fel, hogy a tiszta gondolkodás az igazán helyes ismeret. A biztos ismeret helyes útja az, ha egy eredeti és közvetlenül bizonyos elvből mindent, mi ebben rejlik, helyes egymásutánban lekövetkeztetünk. Ez a rationalismus vagy idealismus. Alapítója Descartes. De az empirismus s a felfedezések és feltalálások nyomán életre ébredt reáltudományok, mely előbbi ezek módszerét megállapította, mindjárt összeütközésbe jöttek a rationalismussal. Ezért az ujkori tudományban az alapkérdés: a *speculatio* viszonya a tapasztaláshoz. Ezen ellentét, mely ily élesen az előtt nem létezett, képezi forrását a bölcsészet elleni előítéleteknek és ellenvetéseknek. Miután a reáltudományok a Baco által megállapított módszer útmutatása mellett megerősödtek, a philosophiai empirismustól is elváltak s a kiegyengetett úton haladva oly eredményeket vívtak ki, melyek ugy az ismeret számára napvilágra hozták a természeti életnek gazdagságát, valamint a gyakorlati életre is jólétet s kényelmet hozva hatottak. Igaz, az idealismus is önbizalommal töltötte el az emberi gondolkodást saját ereje iránt, azonban nem egy fogalma rá nem illett azon tényekre, melyeket a tapasztalati tudományok bebi-

zonyítottak. Az volt az idealismus nagy hiánya, hogy deductiv módszerében nagyon megbizván, a valóság tényeinek minden oldali kinyomozását elhanyagolta, s a tapasztalati tudományok minél inkább haladtak a tények észlelésében, minél inkább gyarapították a gyakorlati életre is kiható ismeretkincsrel a tudományt, minél inkább elszegényedett az idealismus abstract metaphysicája: annál inkább alászállt az idealismus, annál inkább növekedett a realismus tekintélye. Ekkor állott be a bölcsészet lenézése s ekkor keletkeztek a philosophia elleni előítéletek. De nem vagyunk feljogosítva, hogy az új jegybe lépett, munkáját csaknem egészen előlről megkezdő, bölcsészet hiányai miatt a bölcsészetet általában elítéljük. Az idealismusnak az empirismussal szemközt okvetlenül fel kellett lépnie, mivel ez utóbbinak ismeretmódszere az inductio lévén, ennek segédelmével nem juthat el az általános és szükségképeni elvokhez, hanem csak a részleges ítéletekhez. De hogy az idealismus és a realismus közti ellentét nem általános, hanem csak viszonylagos, ezt az igazságra törekvő tudományos szellemünk történetileg már is igazolta s ezen ellentétet a bölcsészet egyenlítette ki. Értekező ezt egy nagy tudományos tényben mutatja ki. Kiindulva az exact tudományokból, azt mondja, hogy mindegyiknek saját tárgya, külön köre van, p. o. a mennyiségtan magyarázza a nagyságokat, a természettan a természeti jelenségeket és ezek törvényeit. De midőn így mindegyik egy meglevő tárgyat, egy tényt magyaráz, ez által mindegyik egy új tényt, új jelentést teremt, mert vegy-, természet-, mennyiségtan maguk is tények. Most tehát azon kérdés merül föl: nem kell-e az emberi gondolkodás által így megteremtett tényeket, tehát magokat a tudományokat is magyarázni? Kell az ismerő tehetséget mint oly feltételt vizsgálni, mely magát az ismeret tényét megelőzi. Azon tudomány, mely a mi ismeretünket a dolgokról magyarázza, mely magyarázza magát a tapasztalást — a bölcsészet. Ez tehát szükségképeni tudomány, s mivel tárgya olyan, melyet semmiféle más tudomány nem fejteget, azért állása oly biztos mint más tudományé, s mivel tárgya szintugy tény és valóság, mint más tudományé, azért oly exact, mint bármely más tudomány, és mivel az ismeretet magyarázza, ezért a többi tudományokra nézve tájékoztató tudomány. Azon férfiú, ki a bölcsészetnek ezen feladatát felismerte, Kant. Minden tudomány azon feltevésből indul ki, hogy a tudomány lehetséges. De mivel ezen lehetséget egyik sem vizsgálja, eljárásuk dogmai; mivel épen azon erő, melylyel működnek, előttük megvilágítva nincs. Kant épen az ismeretet, ennek lehetőségét világosítja meg. Ha tehát az egyes tudományok a dolgokat magyarázzák és ha a bölcsészet magát az ismeretet magyarázza: ugy az idealismus és realismus, a speculatio és az empiria nem állanak egymással szemközt s a harc a kettő közt elvileg ki van egyenlítve.

De a bölcsészet szükségképeni tudomány azért is, mivel a többi, sőt az egész valóságot vizsgálja. Minden egyes tudomány a lét egy körének, tényének szellemi rajza. Az egyes tudományok érzik és tanítják az egymásközi rokonságot, mely szerint egyik a másikat megvilágo-

sitja. De ez által még fel nem tárul szemünk előtt azon szükségesség, melynél fogva a lét benső folytonossága szerint kell az egyik tudománytól a másikhoz tovább haladni. Kell tehát egy tudománynak lenni, mely azt adja elő, hogy a mindenség, valamennyi elvi különbségeinek és rangfokozatainak elvi kifejlése mint egység, azon különbségek saját összefüggésének szükségessége szerint. De noha nehéz feladat az összes valóságot s ennek létköreit a szükségképeni összefüggés szerint megfejteni: e munkát megkönnyíti azon belátás, hogy a valóság észrendszer. Ezen észszerűség egyelőre úgy létezik, mint szűk égenség s ez a természet, melynek országában azonban a szükségességhez az esetlegesség járul. Ezen észbirodalom, másodszor, úgy létezik, mint szabadság, s ez a szellem, melyhez az esetlegességen kívül az önkény járul. De a mondotakból kitetszik, hogy van valami, mire nézve a természet és a szellem országa összeesik s ez a tiszta ész, a logos. E szerint *logos, physis, pneuma* a nagy valóság lényeges elvi különbségei s együtt véve képezik annak szerves, összhangzó és teljes egységét. Ha tehát a nagy valóság a logos, physis, pneuma és ezeknek belső, szerves egysége; úgy mivel a bölcsészet az összes valóságnak megfelelő utánképe, a logos, physis és pneuma képezi a bölcsészet örök tárgyát s ezért a bölcsészet az universon szellemi rajzának rendszere. Mivel a bölcsészet az örök életű elveket adja elő, természetes, hogy az ezen elvekből megszületett jelenségeket s a tapasztalati valóságot tekintetbe kell vennie. Mindemellett is a bölcsészettől nem lehet kívánni, hogy minden, a tapasztalati valóságban létező tényt és esetet ismerjen. Ez nem is szükséges. Noha tehát a bölcsészet a tapasztalat által eszközölt ismeretet nem nélkülözheti, ezen közvetítesen túl kell mennie, mivel a dolog fogalmát, függetlenül azon jelenségtől, melylyel az a tapasztalati valóságban birhat, mint önállót vizsgálja.

Ebből kitetszik, hogy a bölcsészeti tudás, mi az ismeret módszerét illeti, egyesíti magában a rationalismust és empirismust, az a priori és a posteriori ismeretet, az észrevételt és a gondolkodást, vagy amint ezen ellentéteket kifejezni szokás, az egyesíti magában az elemző és a szerkesztő módszert; s hol ezek egymástól elváltak lépnek fel, az a bölcsészet kifejlésében csak átmeneti időpont. Értekező itt a két ellentétes módszerről azért szól tüzetesen, hogy kimutatván a mindkettőben rejlő előnyöket és hiányokat, bebizonyítsa, hogy a bölcsészetnek a kettőn túl egy magasabb ismeretmódszerhez kell haladnia. A két módszer a végkövetkezetességig kifejtve, mutatja azon fő hiányt, hogy az empirismus a materialismushoz, az idealismus a pusztá spiritualismushoz vezet, tehát mindkettő hibás világnézetet alapít meg. Ékkép úgy az egyik, mint a másik, nem az egész, hanem csak a fél valóságot képes megvilágítani. A bölcsészetben a helyes módszer az, ha az elemző és a szerkesztő módszer bensőkép egyesítettik. A bölcsészet az eszméből indul ki. Az eszme megvalósult gondolat és a gondolattól áthatott valóság. S ha ilyen, úgy, tartalomteljes élet; mit az által bizonyít be, hogy belső különbségeit tételezi s így elemzőleg jár el. De a kifejtett különbségek az ő sajátjai azokban folytonosan magára vonatkozik s mint létük valamennyi kü-

lönbségein át folytatódik s így ezeket összeszerkeszti. Természetes, hogy a bölcsészeti gondolkodás tudatunknak fokról fokra való kiképeztetését igényli; mert hogy a dolog fogalmát a maga határozottságában felfoghassuk, ez tudatunk történetének körébe esik, holott a tudomány az igazság és bizonyosság ellentétén már túl van.

A bölcsészet a gondolkodás szabadsága. De ezen szabadság nem csak pusztá cél, mely felé a szellem halad, hanem a czélt a haladást minden pontján el is éri. Ezért a bölcsészet valamint a két módszer hiányain túlemelkedett, úgy egyesíti magában a realismust és idealismust; elismeri úgy a természet, mint a szellem világát, s így elkerüli az egyoldalú világnézetet; mert egyoldalúság a pusztá realismus és a pusztá idealismus. És Kant óta valójában a bölcsészet fő feladata a szellem és természet, az idealismus és realismus, a szabadság és szükségesség, az elméleti és a gyakorlati ész ellentéteinek az összhangra való visszavezetése. És csak ezen világnézet helyes, mert tárgya az egész valóság, nem pedig ennek csak egy fele.

Mivel a bölcsészet úgy az ismeret, mint a lét alapjait vizsgálja, mivel az az észnek legtisztább tudata magáról; az értelmi mivelttségünknek legfőbb foka s mint ilyen szükségképeni tudomány. Tehát minden nemzet, melynek saját bölcsészete van, azt bizonyította be, hogy a mivelttség munkáját bevégezte s így a bölcsészet egy nép miveltségit tette. Értekező ezek nyomán azon kérdést teszi fel: vajon törekedhetünk-e mi is nemzeti, önálló bölcsészetre, s ezen tudomány ily miveltéséhez megvannak-e a szükséges feltételek és a kedvező állapotok? Utóbbi kérdésre tagadólag válaszol, az elsöre nézve pedig hiszi, hogy egy nemzet elég erős a gyakorlati élet által emelt korlátokat is eltávolítani.

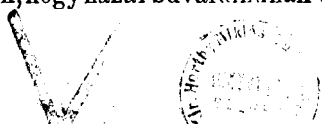
16. (2) *Hunfalvy János* r. tag előadást tart: „A geografasoknak 1871. Antwerpenben tartott nemzetközi congressusáról.”

17. (3). *Wenzel Gusztáv* r. tag jelentést tett Óváry Lipót történeti kutatásairól a nápolyi levéltárakban. A jelentés következő:

Van szerencsém a t. Akadémia figyelmét Óváry Lipót hazánkfiának történetünk anjoui korszakát tárgyzó, s a nápolyi levéltárban tett azon kutatásai iránt kikérni, melyekre az Akadémia történelmi bizottsága által megbizva volt. Nem mintha kimerítő jelentést akarnék ez alkalommal Óváry tudományos munkásságáról tenni; mert ő Olaszouan hazai történetünk érdekében sokkal tágabb terv szerint buvárokodik. Csak működése gyakorlati eredményeinek mutatványa legyen ez, mely hazai történetünk egyik legérdekesebb korszakára vonatkozólag, egyszersmind egyrésről az olaszoni levél- és könyvtáraknak a magyar történet szempontjából nagy fontosságát bizonyítsa, másrésről pedig tanuságul szolgáljon arra is, hogy Óváryban egy oly lelkes és szorgalmas férfit birunk, ki a történeti kutfői kincsek ezen gazdag tárházának hasznosítását hazai történetünk számára közvetíteni képes, és ezen célra helyes tevékenységet fejt is ki.

Azonban maradjunk csak a nápolyi levéltárnál.

Körülbelül 50 esztendeje annak, hogy hazai buvárainknak először volt

alkalma, az akkori kir. nápolyi központi államlevéltárnak fontosságát a magyar történetre nézve tapasztalhatni; midőn boldogult nádorunk fenséges József főherceg 1820-ki olaszthoni utazásából haza térvén, Anjou kora, s névszerint az 1269—1381-ki évekből való, Magyarországra közelebb vonatkozó 18 okmányoknak hiteles formában kiadott másolatát hozta magával. Ezen okmánymásolatok jelenleg a magyar országos levéltárban őriztetnek, a honnan jegyzékeket Fejér György közzé tette. (Cod. Dipl. Hung. V. köt. 1. rész 8. l.)

Azóta a nápolyi királyi levéltár, vagyis most u. n. „Grande Archivio di Napoli-ról tudomásunk kettős irányban terjedt.

Miután ugyanis 1815. óta Spinelli, marquis Pietracatella, báró Buonanno, marquis Dragonetti és herceg Belmonte ügyavatott vezetése alatt az egész levéltár helyesebb terv szerint lett rendezve: a történelmi buvárlatoknak ott biztosabb és eredményesebb tere nyílt meg, s jelenleg már egész sorozatát bírjuk a tudományos publicatióknak, melyek onnan kiindultak.

Másrésztől hazai történetíróink, s több évvel ezelőtt a magyar tud. Akadémia történelmi bizottsága is, figyelmüket különös érdekeltséggel kezdték szentelni a nápolyi „Grande Archivio“-nak. S ezen tárgyú igyekezeteink és törekvéseinknek főszközlője Ováry, kinek hazánk anjoukori történetére vonatkozó fáradozásait, s a nyeresémet szándékom itt pár szóval feltüntetni, melyre ennek folytán szert tettünk.

Tudva van, hogy mihelyt a Hohenstauffeni dynastiának megbukása után Anjou-i Károly, IX. Lajos francia királynak öcsöce, 1266. a sicíliai trónt elfoglalta; ez, családja hatalmának emelése végett, azonnal nagy diplomáciai és politikai tevékenységet kezdett kifejteni. Különösen érdekes keleti politikája, mely által az egykori jeruzsálemi királyságnak, és konstantinápolyi latin császárságnak ezimeit, s egyuttal mindkettőnek még meglévő maradványait és foszlányait, a mennyiben a velencei köztársasággal ez még lehetséges volt, magának és utódjainak elsajátítani igyekezett. De ránk nézve még érdekesebbek azon diplomáciai törekvései, melyek szerint uralkodásának egyik főterve az lett, hogy a magyar trón elnyerését családja számára biztosítsa. Alkalmat az nyújtott, hogy kortársának V. István magyar királynak két gyermekén, Lászlón és Márián kívül, ő az Árpádi ház egyéb sarjadékát nem ismervén, legbiztosabbnak hitte, ezek és saját két gyermeke, Károly és Izabella közt kettős házasságot eszközölni; a mi megkötöttvén, IV. László magyar királynak gyermeknélküli halála után, III. Endre rövid uralkodása és egy hét éves interregnum mulva, Anjoui Károly másodunokája, Robert Károly, csakugyan 1308. a magyar trónra el is jutott. S így ezen időtől fogva II. Johanna sicíliai királynénak haláláig (1435), az Anjou háznak sicíliai és magyarországi ágai, és a két ország, folytonos összeköttetésben maradtak; s mindkettőnek történetében számos oly momentumra találunk, melyekben ezen összeköttetésnek igen fontos politikai és kulturai hatása mutatkozott.

Ezeknek folytán magában világos, hogy a mennyiben a nápolyi

„grande archivio“-ban az Anjou ház korára (1266—1435.) vonatkozó okmányok és egyéb kutfői adatok feles számmal találtak, ezek hazai történetünkre nézve is közvetlen érdekekkel bírnak; hogy tehát ezen levéltárnak átkutatása Magyarország főleg XIII. és XIV. századi történetének szempontjából a historiai munkásságnak fontos feladata.

S ez azon tér, melyen Óváry a magyar történelem részéről magát nem csekély elismerésre érdemesítette.

Említett hazánkfia az Anjou ház történetére vonatkozó kutatásait a m. t. Akadémia történelmi bizottsága utasításának folytán részben már 1865. július hóban kezdte meg, tüzetesen pedig 1870. april hó óta foglalkodik azokkal. Fáradozásainak eredményéről 1865. július 11-dike óta számos jelentései, s azon másolatok és kivonatok tanuskodnak, melyeket időről időre beküldött, s melyeknek most már tekintélyes számát birjuk.

Szorosan az Anjou időszakot illetőleg, kutatásainak hármastárgya volt a nápolyi grande archivio-ban, az u. n. *Registi Angioini*, az *arche*, s a *fasciculi*. A „Lettere regie“ című gyűjtemény az Arragoniai időszakra nézve nyújtanak érdekes adatokat, de nem az Anjou idősakra.

A *Registi Angioini* azon gyűjteményes könyvek, melyekben a középkor szokása szerint a Nápolyban uralkodó Anjou királyok kiadványai, hol egész szöveg szerint, hol részletes kivonatban feljegyeztettek. Hasonlók a pápai regestakönyvekhez, melyeknek, néhány régibb töredéken kívül, teljes példánya megvan a vatikanumi levéltárban III. Ince papától kezdve; s a császári regestakönyvekhez, melyeknek Rupert királytól kezdődő kötetei teljes számmal a bécsi cs. titkos levéltárban őriztetnek.

Az Anjouház nápolyi ága regestakönyveinek száma volt eredetileg 579 egészrétű hártakötet. Ezek közül azonban különféle alkalmattal 201 kötet már régen elveszett; s így jelenleg már csak 378 kötet van meg. Az elvesztettek hiányát némileg pótolják azon kivonatok, melyeket genealogiai tanulmányai számára „Notamenta Registorum diversorum Regum ex Regia Sicilia“ czime alatt de Lellis Károly a XVII. században készített, s melyek jelenleg Minieri-Riccio Kamillo ur birtokában vannak; ki azokból 1863. „Studi storici s. fascicoli Angioini“ czime alatt egy, csak 150 példányban nyomtatott értekezést adott ki. A még meglévő 378 kötetéről ugyan Minieri-Riccio azt mondja: „essi formano oggi la parte più preciosa del Grande Archivio del Regno“ (Genealogia di Carlo I. di Angiò. Nápoly 1857. 8. l.) Ezen 378 kötetet Óváry lapról lapra mindvégig szorgalmasan áttanulmányozta már, s belőlük mindazt röviden kijegyezte, a mi a magyar történetre nézve bármilyen tekintetben érdekes. Különben kiírt ő már egész számokat is; jövőre pedig a történelmi bizottságtól utasítást vár, hogy a többi általa csak kijegyzett számokból, melyeknek küldje be másolatban egész szövegét.

Az említett 378 meglévő kötetből 49 I. Károlynak, 137 II. Károlynak, 95 Robertnek, 52 Martell Károlynak, 25 I. Johannának, 3 III. vagyis a nálunk u. n. kis Károlynak, 11 Lászlónak és 6 II. Johannának regestakönyvei.

Arche nevezete alatt azon eredeti anjoukori okmány-gyűjtemény értetik, mely a régi pénzverdében, hol azelőtt az ország levéltára volt, bizonyos „*arche*“-nek nevezett boltozott helyiségekben őriztetett. Összesen 98 kötetet képez. A mennyiben mindazáltal ezen gyűjtemény legnagyobb része magánszerződéseket, engedélyeket, számadásokat, pénztulványokat és efféléket tartalmaz, hazai történetünk szempontjából a „Regesti angioini“-hoz képest csekélyebb érdekekkel bír.

A „*Fascicoli*“ is nagyobbára csak a különféle pénzügyi hatóságok számadásait tartalmazzák. Azelőtt fasciculusok szerint voltak rendezve. Később azonban revisio alá vétetvén, ezen régibb rendezések felbontatott a nélkül, hogy mindeddig újat nyertek volna. Jelenleg összevissza zavarva, 43 kötegben vannak egybeállítva; s hozzájuk számítandó „*fascicoli sciolti*“ czíme alatt száznál több egészen rendezetlen köteg is.

Óváry, ki az *arche*-ket és *fascicoli*-t ugyanazon szorgalommal, mint a regestakönyveket átvizsgálta, azoknak tartalmáról is, a mennyiben a magyar történetre nézve némileg érdekes, szintén jelentést tett.

Ezen összes anyagot egybefoglalva, bizvást állithatjuk, hogy annak használása által az Anjou dynastiának ösztörténete nem kevésbé tapasztalt már nevezetes átalakulást; valamint, hogy a dynastia magyar ágának és Magyarországnak ezen korú története is igen nevezetes felvilágosítást várhat.

Nem levén szándokom Óvárynak hasonló szorgalommal és pontos-sággal tett egyéb-kutatásairól szólni, melyek más tárgyakra vonatkoznak: szabadjon kiemelnem, hogy helyes eljárása által Óváry a „*Grande Archivio di Napoli*“-ban őrzött magyar történelmi kútfők áttanulmányozása tárgyában nekünk már eddig is igen nagy szolgálatot tett; nem csak a beküldött nagyszámu okmánymásolatok által, hanem ugyanazon és talán még nagyobb mérvben az által is, hogy névszerint a fontos Registi Angioini 378. kötetében foglalt óriási historiai anyagra nézve hazai buvárainknak tökéletes tájékozottságot eszközölt. Mert kötetről kötetre közölvén az említett regestáknak Magyarországra vonatkozó tartalmát, ezen kivonatai által felment jövőre a kötetek hosszú sorozata áttanulmányozásának szüksége alól.

S ha meggondoljuk még, hogy Olaszhon a magyar történetbuvár munkásságának minden európai államok közt nemcsak legdúsabb terét képezi, hanem hogy azon nagy csapások után, melyek a XVI. és XVII. századokban hazánk országos és legnevezetesebb régibb közlevéltárait semmivé tették, Olaszhon okleveles és könyv-gyűjteményei XVI. század előtti történetünknek felvilágosítására még aránylag a legtöbb hiteles adatokat nyújtják: különös örömünkre lehet, hogy valamint tíz évvel ezelőtt Simonyi Ernő számos, részben igen értékes közleményt a florencei országos levéltárból hozzánk beküldött; s valamint Mircse János Velenczében több évig a magyar történelem érdekében szép sikerrel dolgozott: úgy jelenleg Óváry Lipótban is oly férfiút birunk, ki jelesen megkezdett munkássága által Nápolynak, s — mint re-

ményljük — Olaszhon más nevezetesebb városainak és gyűjteményeinek történelmi kincseit is számunkra kedvező eredménnyel hasznosítani fogja.

Harmadik akadémiai ülés.

A III. osztály első ülése.

1872. jan. 15-én.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

19. (1.) *Kenessey Albert*, mint az utolsó nagygyűlésen megválasztott lev. tag, széklet foglal ezen értekezéssel: „A kapaszkodó hajózásról vagy a lánczon és kötélén vontatásról“ (Touage, Towing, Tauschiffahrt). Rajzzal egy táblán. Kivonata itt következik :

A *kapaszkodó hajózás* úgy történik, hogy a forgalomba vett vonal egész hosszán lefektetett lánczot vagy huzalkötelet fogódzóul használjuk oly formán, hogy annak egyik végét a hajón forgó dobok, illetőleg hengerekre és kerekekre vévén, föltekerczük s így teszünk egy vagy több hajót mozgásba a láncz vagy kötél egyik végétől a másikig és vissza.

Ezen hajózási rendszert először De Sax francia tábornagy vette kísérlet alá 1732-ben. Hogy ezen rendszer a gyakorlati igényeknek megfeleljen, szükséges volt, hogy a mozgató erő s a kapaszkodó szerkezet minél folytonosb munkára képesítették. Számosan s főleg francia tudósok vettek részt a versenyben, melynek a gőzerő alkalmazása s a műiparnak elég hosszú, tartós és olcsó láncz és huzalkötél készítésére képesítése által sikerült azt mai gyakorlati értékére emelni.

Ezen rendszer 1846-ban indult nagyobb fejlődésnek. Ma külön válva, két irányban műveltetik. Az egyiknél fogódzóul a lánczot, a másikkál a huzalkötelet vették s a fogódzóba kapaszkodást majd függélyes, majd fektentes tengely körül forgó készülékekkel eszközlik, — úgy is, hogy e készülék egészen a hajón belül, s úgy is, hogy ennek egy része a hajó oldalán kívül van.

Az ily hajózás első berendezése, a láncz és illetőleg huzalkötél beszerzésének költségei miatt, nagyobb tükebefektetést kíván, mint egyéb hajózási mód; de az által, hogy a hajónak a már egyszer legyőzött ellenállást nem kell újból legyőznie, hogy az elért ponton megállhasson, mint ez kivált folyó vízben a kerekés és csavaros gőzösöknél sok erőt fölémészt, — a kapaszkodó hajók igen kevés tüzelő anyaggal, aránylag oly előnyös tehervontatási képességet fejtenek ki, mely által a nagyobb berendezési költségek nemcsak igazolvák, de igen jövedelmezők is

válnak; — egyszersmind a hajózás rendessége s közbiztonsági követelményeinek is kellőképp megfelelően.

Mint székióglaló bírálat nélkül nyomatandó ki.

20. (2.) *Dr. Wartha Vincze* polytechnicum tanár, mint vendég tart előadást, a) „A czukortartalom meghatározása a borban optikai uton;“ és b) „A hydraulik meszek elegyítéséről.“

I. *A czukor optikai módon való meghatározására* vonatkozó kísérleteimből kitünik, hogy még a legjobb szerkezetű polariméterek segítségével sem sikerül a borban foglalt czukor tartalmát quantitative meghatározni, hogy azonban e készülékek a czukornemek qualitativ tulajdonságainak meghatározására haszonnal alkalmazhatók. Ére vonatkozó kísérleteimet egy Wild-féle polaristrobometer segítségével kivittem, a nádczukor circumpolár szóróképeségét (Dispersion) is egyidejűleg meghatározván, mire a natrium, thallium és lithium homogén színű spectralvonalait, valamint a strontium és barium spectrumának megfelelő vonalcsoportozatot használtam.

Pohl bécsi vegytanár által a czukortartalom meghatározására ajánlott képletet, lehet a mustban foglalt czukortartalom kiszámítására, de nem a borban vagy aszúban előforduló czukornemek meghatározására használni; így p. o. egy 1862-diki diószeghi aszú-borban, mely — 7° -al forgatta a polárizatio síkját és ca. 10% extractot tartalmazott, chemiai módon csak $5\text{--}6\%$ czukrot találtam, míg Pohl képletéből, a temperatúrát és a bor fajsúlyát tekintetbe véve, 16% -nél több kiszámítható. Ép oly téves azon nézet is, miszerint a bor nádczukrot tartalmaz azon esetben, hogy ha jobbra (+) fordítja a polár. síkját, mert ugyan ez irányú forgási képességgel a dextrin és a keményítőből készült czukor is bir, míg ellenben a borban kevert nádczukor, az élesztő befolyása által — invertczukorrá, azaz: a dextrose és levulose balra forgó keverékké alakítatik át, mely keverék a szőlőmustban foglalt czukornemekkel tökéletesen identikus.

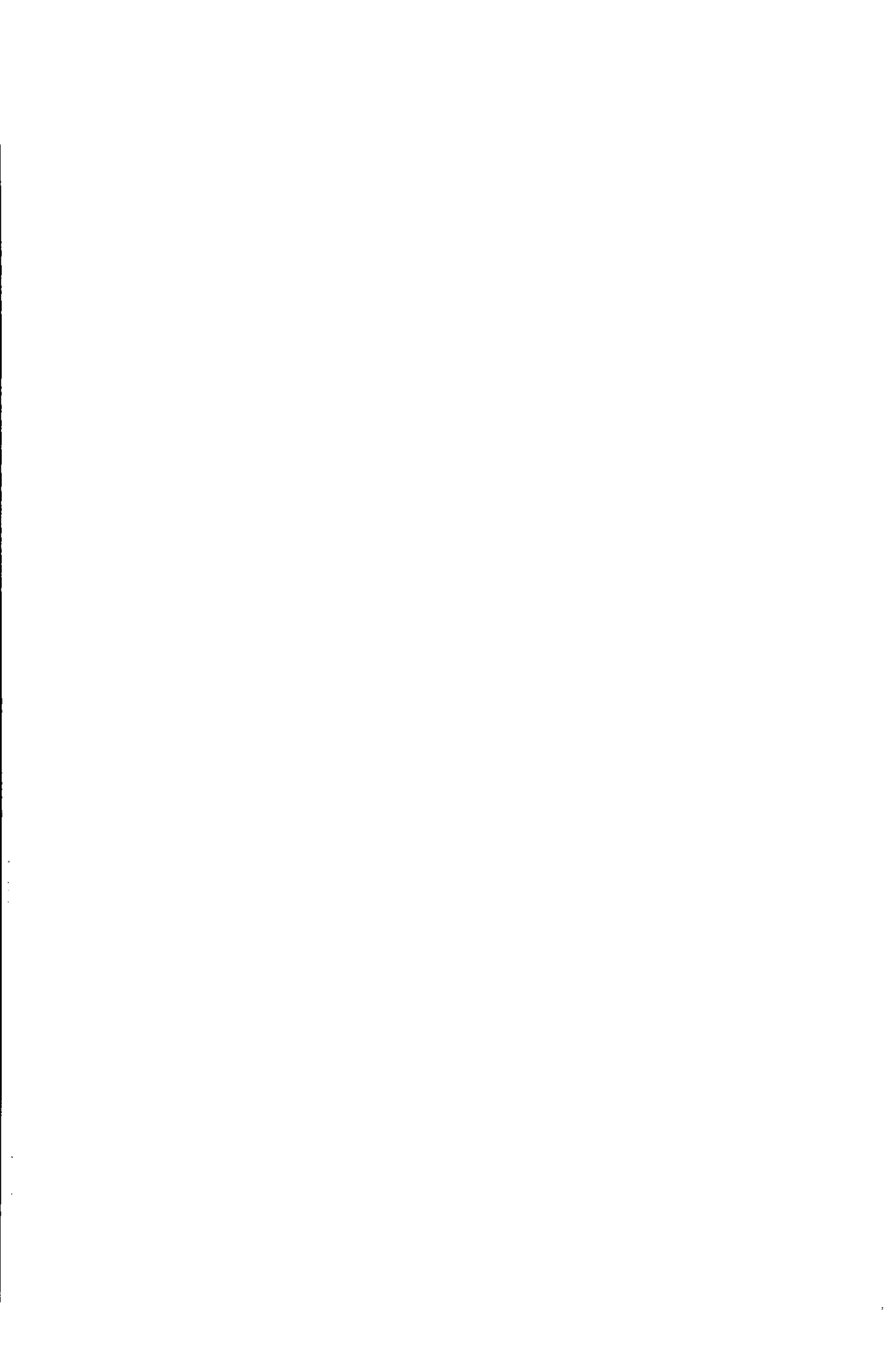
Igen bizonytalanok az átmeneti színre (teinte passage) vonatkozó adatok is. Az ezen színnek megfelelő optikai forgási-képesség közönségesen a natrium, azaz: a Frauenhofer-féle D-vonalnak megfelelő értékkel identifikáltatik, ámbár az idevonatkozó számbeli értékek tetemesen eltérnek egymástól, és tökéletesen a kísérletre használt fehér világosság forrása nemétől függ. Mint azt Faraday kimutatta, csak a gyertyalángnak megfelelő átmeneti szín közeledik a D-vonal értékéhez; a napvilágosság és gázvilág közti különbséget $16\cdot35\%$ -tes nádczukor-oidatra nézve meghatározván, azt $+1,8^\circ$ -nak találtam. A különféle fehér lángok által előidézett hibát azonban a spectroscop alkalmazása által könnyen kikerülhetni, mely esetben az absorptió-csík fekvése könnyen határozható meg.

II. *A hydraulik meszek elegyítésére* vonatkozó kísérleteimhez a lábatlani meszet főképp azért használtam, mert feltűnő magas, k. b. 30% -re rugó kovasav tartalmánál fogva igen alkalmasnak mutatkozott az érin-

tett kísérletek kivételére. Nem várt eredményt adott e ezement annyiban, hogy míg oly mészfajból, mely már maga is kisebb (ca. 2%) mennyiségű kovasavat, vasat és timföldet is tartalmazott — nem bírt 10—12%, más sokkal hevesebb és tisztább mészből egészen 30%-ig is kibírt. A legcélszerűbb mennyiség 15%-nek mutatkozott. Igen valószínű, hogy az előbbi mész túlhevítve lévén — benne oly vasoxid-mész vegyületek keletkeztek, melyek vízzel érintkezvén felbomlottak s így a hidraulai mész szakadására és térfogat változtatására adtak alkalmat. E körülmény a gyakorlati mérnök figyelmébe nem eléggé ajánlható.

A szabályok értelmében, bírálatra adandók.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Negyedik akadémiai ülés.

Az I. osztály (nyelv- és széptudományi) második ülése.

1872. január 22-én.

Székács József t. t. majd Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök
elnöklete alatt.

22. (10). *Greguss Ágost* r. t. felolvassa : „Adalék a vers elméletéhez“ czimű értekezését. Kivonata ez :

A verselés a költészetnek mestersége, mint a színezés a képirásé; s a vers némileg párhuzamba is tehető a színnel : a költő beszélhet prózában is, de voltaképeni nyelve mégis a vers, halló érzékünket a verses öszhanggal gyönyörködteti legédesebben ; olykor a festészség csak rajzol, de voltaképi eleme neki is a szín, s a színes öszhang az, a mivel nézője szemét megigézi.

A széptannak semmi köze a technikához, de igen is van köze mindahhoz, a mit a technika szépet szül, s a versnek, mint merő versnek is, szépsége már az aesthetikus ítélete alá tartozik.

Mi a versnek szépsége? az a kérdés, melyre felelni óhajtanék, melyre azonban, ugy hiszem, csak akkor felelhetek, ha megmutathatom a versnek törvényét, mert minden jelenségnek törvényében gyökerezik egyszersmind szépsége.

Hogy a törvényt megtaláljuk, a jelenségeket kell tüzetesen vizsgáljunk. Főladatom volna e szerint mindenekelőtt bejárnom az egész verstan birodalmát s taglalnom egyenkint a költői zenének különböző korokban s különböző nemzeteknél ezerféle változatait ; de nem akarok a verses költészet mérhetetlen vadonaiban és tündéerkertjeiben kalandozni, nem szándékozom végtelen flóráját meghatározgatni, botanikáját megírni, csak physiologiai alapvonalait vázolni, az emberi szellem e termékének, virágának mintegy mikrologiáját szeretném adni, előmutatva a szinte láthatatlan apró sejtecskéket, melyekből a vers, hogy úgy mondjam, összenő, melyeknek sokszerű ismétlődései, más meg más kapcsolódásai alkotják aztán a versirodalom bámulatos gazdag növényzetét. Az egyszerű elemeket óhajtanám láttatni, melyekben a későbbi bonyolult szerkezetek eredetére s magyarázatára találunk, mert az első verset is ugyanaz jellemzi, a mi Grimm Jakab szavai szerint az első nyelvet : kunstlose Einfachheit sinnlicher Entfaltung.

Mindennek kezdete kicsiny; a legnagyobb is kicsinyből vagy legalább kicsinyenkint származik. A rengeteg világtenger együvé szívárgó cseppekből keletkezik; roppant birodalmaknak elszigetelt családok az utolsó kutfejei; az emberi test szervezetét milliónyi parányok éltetik; a népek hőskölteményei szétszórt regék gyüledékei; az elégia egy fájdalommas sohaj, a dithyramb egy fölpezsgő kurjantás paraphrasisa.

S valamint az eredet mindenben kicsiny, úgy a törvény, a legbojnyolultabb jelenségben is, mindenkor egyszerű. A mindenségnek öszhangját épen az idézi elő, hogy a világ legkülönféle lényei egymás között legváltozatosabb vonatkozásaik azonos törvények uralma alatt jelentkeznek, a mely törvények, ha rájuk akadtunk s ki tudjuk fejezni, nem egyebek igen egyszerű, szinte naiv igazságoknál. Az egyszerű szabály, szemben és együtt a sokszerű példával, az egység a sokféleséggel: ime már ez maga az öszhang fogalmának képlete. Ily egyszerű, naiv igazságok — hogy csak néhányat említek — az anyagi, szellemi vonzódás és lökődés párhuzamossága, a tényezők sarkalatossága, örökös kettőssége s ellenzete, a végletek ütközése s kiegyenledése, a végtelenség mind a növekvés, mind a fogyás irányában, minélfogva se legnagyobbat, se legkisebbet nem gondolhatni, a szakadatlan egymás mellett a térben, a szakadatlan egymás után az időben, az egyes tüneményeknek térben, időben folytonos levése és mulása, kezdete és vége.

A versek világa külön egész világ, melynek saját köre van, de alapszabálya szintén a legfőbb, egyszerű törvények között keresendő: és pedig a kettősség, ha úgy tetszik, sarkalatosság törvényében, a mint az a széptani öszhangnak mértanilag legszigorubb idomában, a symmetriában vagy párosságban érvényesül.

Ugyanaz a törvény, mely az építészetben hason szigorral mutatkozik; valamint az épület homlokzata egy középső vonal által egyenlő két részre oszlik, úgy válik a vers is, közepéből, egyenletesen két felé. Amott idomok, itt szóhangok sora áll szemben egymással, egyensúlyozza egymást, mint a mérleg két serpenyője. S ez az egyensúly épen az öszhang, maga az egyensúlyozódás pedig a rhythmus.

E párosság törvénye szerint a versegységet két fél képezi: mintegy jobb meg bal, hang meg viszhang, tét meg ellentét, kérdés meg válasz, strophe meg antistrophe.

Mínthogy pedig a versegységet képező két félnek egyensúlyozódni kell, ez a két fél egyensúlyozódása pedig épen a rhythmus: világos, hogy a versegység a rhythmusból támad, s ez az a fogalom, melylyel mindenekelőtt meg kell ismerkednünk.

Mi tehát a rhythmus? Ha erre az egyensúly alapján azt feleljük, hogy valamely mondatnak olyan lebegése, melyben egymást kiegészítő két rész elkülönödése és összekapcsolódása érezhető, vagyis hogy azt bizonyos hangsor alkotja, mely maga fél sorok párjaiból alakul: ezzel, igenis, ráolvastuk a párosság törvényét a rhythmusra, sőt ezt meg is hártároztuk, de élő valóságában föl nem mutattuk, meg nem magyaráztuk.

Hogy megmagyarázzuk, legelőbb a vers alkotó elemeit kell fokozatosan egyenkint megismertetnünk. Az építészetben az alkotó idomok szülik a diszitő idomokat : tán a versre nézve is a structiv elemekben fedezzük föl a decorativ elemek csiráját.

Miből áll tehát a vers? mi a vers tartalma? Egy vagy több mondás. Mi a mondás? Gondolat kifejezése szó által. Áll tehát a mondás egy vagy több szóból. S miből áll a szó? Egy vagy több tagból. Miből áll a tag? Egy vagy több hangból.

E szerint az a hangsor, melyről azt mondjuk, hogy a versegységet a rhythmust alkotja, maga alakul hangokból, tagokból, szókból, mondásokból, illetőleg ezeknek csoportjából, még pedig — a párosság törvényénél fogva — pár hangokból, pár tagokból, pár szókból, pár mondásokból, úgy, hogy egyik mondás, egyik szó, egyik tag, egyik hang, illetőleg egyik csoport képezi a versnek egyik felét, a másik a másikat.

A szó a gondolat jele; csak úgy ér valamit, ha jelent valamit; a jelentés tehát, a kifejezendő gondolat az első, a mi szerint a szók a mondásban helyezkednek és módosulnak; s midőn a mondások csoportja úgy válik ketté, hogy mindenik fele azon egy gondolatot fejezi ki, akár ismétlőleg, akár ellentétesen, midőn tehát párjával értelmezi a gondolatot, már e fogalmi párosságban megvan a verses rhythmus, az a rhythmus, melyet Arany János a gondolat rhythmusának nevez, s melyet a tudomány először az ős héber költészetben fedezett föl, de a mely általában minden ősnép, különösen pedig a nyelvre hozzánk rokonabb népek költészetét is jellemzi.

A magyar közönséget először tüzetesen Hunfalvy Pál figyelmeztette az altáji nyelvekben maiglan élő ilyen bokor kifejezésekre; a Kalevala magyar fordítója pedig, Barna Ferdinánd, a finn költészetéről értekezvén tekintettel a magyar ős költészetre, azokat a magyar irodalom régi maradványaiban is megmutatta, többek közt Szt. Katalin verses legendájában, Kinizsi Pálné imádságos könyvében, Bornemisza Péter Ördögi kísérteteiben, és a rímet és szigorú mértéket egyaránt nélkülöző legrégebbi székely balladákban. S ezek a páros mondások gyakran csak mint egyszerű ismétlések jelennek meg, ez ősi alakban, mint a merő symmetria képviselői, annál leplezetlenebbül tanuskodva a párosság törvényéről.

A legelső versek, minden költészetben, bizonyára csak párhuzamos mondások, melyek azon egy gondolat megkétszerezése által a kiejtett hangtömeget mintegy kétszer meghintázzák s így szülik a vers kezdetleges rhythmusát, melyet csak később követ a mondás értelme nélkül is összevágó hangmennyiség és hangminőség rythmusa.

A verset merő hangmennyiségül tekintve, még inkább hasonlíthatjuk a hintázathoz: nekilődül, meg visszalődül. Ez a két tempo a versegységnek két fele, két fő üteme; s valamint a folytatott hintázás e két tempónak folytatott kétszerezése: úgy kétszereződik a vers is, a mint gyarapszik. Legeleinte mintha egy tag felelne egy tagnak: van két tag; lesz kétszer kettő, s ekkor két tag felel kettőnek (már ütem ütemnek)

van négy tag; lesz megint két annyi, s négy tag felel négynek: van nyolcz tag; ez megkettőződven, nyolcz tag felel nyolcznak; ha még ezt is megkétszerezzük, harminczkét tagu versegység áll előttünk, a mintaversszak, mely természetszerűen két sorra oszlik, tizenhat-tizenhat taggal, melyet azonban rendszerint négy felé, azaz négy sorra osztanak, nyolcz-nyolcz taggal, mindenik sor ujjolag két fél sorra szakadva négy-négy taggal.

Egy-egy hangsor két fele tehát úgy létesíti a párosságot, s a párosságban a rhythmust, hogy a második fél ismétli az elsőt. A gondolat rhythmusa is, láttuk, úgy támad, hogy azon gondolat kétszeresen jelenik meg. Így a párosság, s következőleg a rhythmus lényegét az ismétlésben kell helyeznünk, az egységnek egyenlő két fele épen az által keletkezően, hogy az első fél a másodikban ismétlődik.

A verses rhythmusnak ez a pillanatnyi szünete, nyugpontja, verstani nevén caesura, sormetszet, mely a hangsor közepét jelöli, csak úgy felelhet meg hivatásának, ha egyszersmind némi értelmi nyugpontul szolgál; azért soha szót keresztül nem vághat, hanem ott, hova esik, a szóknak be kell fejezve lenni.

A sormetszet mindenkor szó végére esvén, nyugpontot képezvén, egyszersmind pedig annak a középvonalnak szerepét viselvén, mely a versegységet két felére választja: megtörténik, mint feljebb már említettük, hogy az egyensúlyos hangsornak így elválasztott két felét külön-külön sorokul tekintik, kivált midőn a két fél sor szembeszökőbben különválnak egymástól az által, hogy a határhangok, azaz mindenik fél sornak vagy első vagy utolsó tagjai minőségi egyezések, találkozásuk, összecsengések erejével még inkább kiemelkednek. A hangoknak ez a minőségi ismétlése, a mértéknek, mint a vers mennyiségének határjele, világosabb kiemelője, néha — például az arab makamében, a német knütelversben — pótlója és helyettese: a rím. De nemcsak ez; hanem egyszersmind a rhythmusnak aligha kevésbé általános és hathatós tényezője, mint akár a gondolat, akár a hangmennyiség párossága. Maga közös európai neve is a rhythmusból származik. A középkorban carmen rhythmicumon a rímes verseket értették, s a magyar nép azokat maig rigmusoknak mondja.

Kapcsolatban a hangmennyiséggel, a rímnek főképen határjelölő feladata van, s eme céljánál fogva rendszerint a két fél sornak vagy elején vagy végén, tehát a soralkotó szóknak is vagy elején vagy végén jelenik meg: előrím, végrím. Az előrímek a szók elején, a végrímek végökben foglalván helyet, amazok a fél sorok határát elülről, ezek hátulról jelölik, azaz amazok a fél sorok első, ezek utolsó szavaiban fordulnak elő; de valamint az épületet, szobrot, festményt átszegő egyetlen fő vonal mellett több másod-, harmad-, negyedrendű vonal is szerepel, erősítve az uralkodó vonal hatását: úgy sorakozhatnak a fő rímek mellé, melyek a fő határokat jelölik, mellék rímek, a mellék határokat jelölve s a fő rímek hatását emelve: az úgynevezett középrímek. S ugyane föladattal sorakozhatnak a fő hangsúlyokhoz mellékhangsúlyok, valamint a caesu-

rához is, mely a hangsort két fő részre, fő ütemre osztja, mellékcaesurák, a főrészeket osztván ismét kisebb részekre, mellék ütemekre.

És minél kisebb részekre oszlik szemünk előtt a vers, annál közelebb érzjük, annál jobban látjuk a sejteket, melyekből terem s melyek már egyenkint, jöllehet csak kezdetleges szálacskaiban, feltüntetik alkotó elemeit, a hangsor két felét s a két fél egyezését, azaz ismétlődését a gondolatban, a mennyiségben, a minőségben. Így hirdeti már a vers csirája is a párosság törvényét.

Hol keressük a vers eredetét? Kétségtelenül ott, hol minden cselekvéseink és állapotaink eredete keresendő: a régieknél, a nép közt, a gyermekvilágban.

Mindenek előtt kellene hát keresnünk az emberiség őskorában. De ha az őskort méltán tekintik az emberiség gyermekkorának, hasonlóképen tekinthetjük minden egyes ember gyermekségét az ő külön egyéni őskorának. A gyermekkornak szintugy, mint az őskornak, megvan a maga történelmi, meg történelmet előző időszaka, ez utóbbi csupa hitregéből áll, megnépesítve anyai, atyai, dajkai, mindenféle állati és egyéb istenekkel, teli roppant csodadolgokkal. Ez őskorban már megszületik a vers, kezdetleges alakjában, s csak valamely gyermektanyán kell megjelennünk, hogy a legkönnyebben ejthető szótagoknak rhythmikus ismétlésében a verses hangzat alap-elemeivel találkozunk. A gyermeknyelv szótára szinte kizárólag ilyen ikerszókból áll: mama, papa, tata, dada, baba, bibi, kuku, cziczi, csecse, csucusu, pipi, tutu, nene, nini, te(n)te, susu, zsizsi, stb., melyeknek két fele teljesen azonos levén, mind a mértéket, mint a rímet, és pedig úgy az elő-, mint a végrímet a legszabatosabban feltünteti.

A nagyobb gyermekek is a rhythmusnak ezt az ösztönét követik, midőn a rendes beszédet tagonkint ismétlődő alliterációkkal és assonantiákkal toldogatják, az ugynevezett madárnyelvben.

A gyermekjátékokkal kapcsolatos mondókák szintén elének tárják, még pedig a legdúsabb változatokban, a versesrhythmus különböző idomait, helylyel-közzel még a gondolat rhythmusát is.

A nép világnézetét, életbölcsejét, erkölcsanát eredetileg a közmondás foglalja magában; minthogy pedig a tartalom mindjárt alakosul keletkezik, s a vers ennélfogva szintugy megelőzi fejlődésében a prózát, miként a költészet a tudományt: a közmondások közt is azokat kell a legrégiebbeknek tartanunk, melyekben a rhythmus elemeivel vagy legalább nyomaival, különösen alliterációkkal találkozunk. S ugyanezt mondhatni a talányokról és ráolvasásokról.

A mesék eredetileg szintén versekbe fűzve jelennek meg, a mely hagyományok pedig már prózára bomlottak is, megtartják — ha többet nem — legalább a gondolati rhythmus változatait.

Ezen kívül a népmese a rhythmus egyéb neveit is felmutatja: a mértéket és rímet, önállóan is, a gondolati rhythmus hatásától függetlenül, s a különben prózai elbeszélés folyamát közben-közben verses sorok tarkázzák, gyakran sűrűen, huzamosan, szabatos tisztasággal, mint-

ha az eredetileg egészen versben készült s idővel kötetlen beszédbe foszlott műnek fenmaradt legrégibb romjai volnának.

A dana dallamával együtt születik. A dallam okvetlenül föltételezi azt, a mit szorosabb és szokottabb értelemben jelöl a rhythmus szó, t. i. bizonyos hangmennyiséget, a mondásban tehát bizonyos tagszámot, mérjük ezt akár súly, akár hossz-érték szerint. A magyar nép költészete hajdan csak a hangsúly rhythmusát ismerte. A gondolat párosságai, a hangminőség ismétlései a hangmennyiség rhythmusa mellett kisebb fontosságúak, s egyik-másik danában végkép hiányoznak; többnyire azonban szintén megjelennek, hogy a rhythmus erejét emeljék, bájait gazdagítsák.

Bepillantsunk-e most, a fentebbiek után, a régiek irodalmába? A gyermekek, a népek szólamaiban kutatván a vers elemeit, voltakép a régieket vizsgáltuk már, s ezuttal még legfeljebb ama régieket kellene megemlítenünk, kikről a legtökéletesebb prozódia szállott reánk. Ezek az indek, s a kik európai haladásunkra, tehát irodalmi fejlődésünkre is a legmivelőbb hatással voltak, a két klasszikus nép, a görögök és a rómaiak.

Az ind költészet leggyakoribb, egyszersmind legősibb verse 32 tagu, olyformán, hogy e tagszám két nagy sorra oszlik 16—16 taggal, illetőleg négy kicsinyre 8—8 taggal, mely négy sorban ismét négy-négy tagu két-két ütem különödik el. Ez a szloka.

Ugyancsak nyolcztagu sor, négyszerezve, s mindenik két-két ütemre oszolva, tehát szintén nyolcz ízben összeálló 32 tag képezi a magyar költészetnek is a legrégibb és mind maig legszokottabb versszakát.

Az egység, mely szerint e verset rendesen mérik, a nyolcztagu sor, s ez a sor nemcsak a magyar, hanem minden jelenkori költészetnek egyik kedvencz alakja, néhol szintén kizárólag uralkodik, mint a finn rúnók, a spanyol redondillák, az oláh meg egyéb szomszédos népdalok bizonyítják. Ez az egyszerű sor tünteti elénk legszabatosabban a folyton kettősödő sejtek növekvésének képét s így magát a verses párosságot is: természetes ennélfogva, hogy oly ősi eredetű s mindamellert örökifjan él mostanig. Ez az oka, hogy a 32 tagu versszakot feljebb mintaszaknak neveztük.

A nyolcztagu sorral találkozunk a görög és latin tetrameterek lejtí és menő alakjaiban is; minthogy azonban itt a mérés egységét a tagoknak időbeli értéke, mórája képezi, pusztá számuk elveszti vezérszerepét s az ütem (megethos) a mórák száma szerint alakul, és pedig — hiven a párosság törvényéhez — mindenkor a kétfelé osztás, diaeresis alapján.

A kettősség elvének hódoltak a görögök az által is, hogy soraikat rendesen dipodiák szerint mérték; a symmetria törvényét azonban még inkább, és kivált a különböző soroknak szakokká fűzésében, valamint a szakok összekapcsolásában bámulatos változatossággal érvényesítették.

A rómaiakról, a görög versnemek utáuzóiról fölösleges volna kü-

lön megemlékezmem, ha egy eredeti versök, ha latin népek ősi verse magára nem vonná figyelmünket. A saturnusi vers ez, horridus ille numerus saturnius, melyet az elgörögösült Róma műköltői annyira megvetettek. Szabatos alakjában — mint a feljebb idéztünk példa mutatja — első része negyedfeles jambust, második része három trochaeust képez. E szerint 13 tagból áll s második fele egy taggal rövidebb az elsőnél. Eredetileg azonban az első, héttagu fél szintén hattagu és leszálló rhythmusú volt, mint a második, a szám fölötti tag pedig később, mint anakrusis, járult eléje: eredetileg tehát a saturnius a párosság törvényének teljes szigorral megfelelt. S ez eredeti saturniusnak mintegy szakasztott mása az a vers, mely a magyar költészetben a nyolcztagu sor után a legdivatosb, az ugynevezett sándorvers, alexandrin: tizenkéttagu sor, közepén metszettel, mely egyenlő két részre választja, s a magyar nyelv természetéhez képest mindkét felében leszálló rhythmussal. Megjegyezhetjük itt, hogy az alexandrin, a mint a franczia költészetben kifejlett s más, többek közt a német költészetben is meghonosult, nőrímű párjaiban a 13 tagu saturniust is feltünteti, csak hogy a nagyobb, héttagu fél a második helyre esik, a rhythmus pedig, az illető nyelvek természetéhez képest, az egész sorban emelkedő. Westphal kimutatta, hogy a saturniusal analog a németek régi epikai verse is, a langzeile, melylyel például a Nibelunge-notban találkozunk; s úgy látszik, hogy XVI. századbeli hegedőseink néha szintén e langzeile körül botorkáltak.

A magyar alexandrin a saturniuson kívül, még a kisebb asklepiadesi sorral is analog, s Horácz ilyennemű verseit azon rhythmussal olvashatjuk, akár Arany Toldiját.

Analogiát a magyar meg a görög-római versek között még többet is lelmi, és pedig érdekeseket.

A 8 tagu sor mellett ime a 13, 12, 11 tagu sorok divata, ugyanazoké, melyek a szanszkritban is igen gyakoriak. Ha még hozzájuk tesszük a 10 tagut, azt mondhatjuk, hogy — a 8 tagu után — az összes európai költészetben, kivált az époszban és drámában, ezek, t. i. a 13, 12, 11 és 10 taguak uralkodnak, kivéve tán a spanyol színművet, mely hiva maradt a 8 tagu redondillának.

S itt — midőn páratlan mennyiségű versogységek is mutatkoznak — fölmerül a kérdés, vajon meg nem döntik-e a párosság elvét az olyan sorok, melyek egyenlően nem felezhetők? vagy melyek, mint a nagy változatosságú magyar rhythmusban sokszor előfordul, nem is két vagy négy, hanem három ütemre oszlanak?

Erre, általánosságban, egy hasonlattal felelhetnénk az építészet köréből, melyben a párosság törvénye a legszigorubban fennáll: a gót styl aprózó változatosságában az egységes görög symmetria sima egyenlősége némileg fölbomlik, de azért a symmetria mégis érvényes marad a gót építészetben is.

Hivatkozhatnánk továbbá a tényre, hogy a hármas szerkezet a vers rhythmusában, tisztán és magában, meg sem jelenik, hanem csak páros szerkezetbe illesztve.

A párosságra nézve netán tehető kifogások ellen még fölemlíthetjük, a miről feljebb már szoltunk, hogy a főütemek, fő metszetek, fő hangsúlyok és fő rímek mellé szeretnek sorakozni kisebbek, az első rendűek mellé másod, harmad rendűek; de az osztlás mindenkor kétfelé történik.

Azonban, engedjük meg, hogy vannak kivételek, melyek a párosság szabályához szigorúan nem alkalmazkodnak: e kivételek, nagy ritkaságuknál fogva, magok is a szabályt erősítik. S vajon az ásványvilág egyes fajai megszűnnek-e bizonyos rendszerek alá tartozni, mihelyt jeggezeik nem tüntetik föl teljes tökéletesen az illető rendszer mértani idomait? Megesik, hogy a vers két fele, vagy csak az egyik is, megbővül, megcsönkul, s az eredeti egyenlőség így különféle változatokban nyilatkozik. E változatokat, a magyar költészetre nézve, idéztünk értekezésében Arany mesterileg tárgyalja.

Főképen bővülés útján keletkeznek a szabatos kettősségből nagyobb-kisebb mértékben eltérő változatok, és pedig nem csak a hangmennyiség rhythmusában, az ütemekben, hanem a verses öszhangzat bármelyik alakjában. A rímek, de kivált a betűrímek, nem szorítkoznak mindig a páros megjelenésre, szeretnek olykor harmadszor, négyedszer, sőt még többször is megcsendülni. S ugyanezt tapasztalni a gondolat rhythmusában.

Az összerakó vagy kapcsoló gondolat rhythmus már természeténél fogva mindenkor túlmegy a kettős ismétlésen, bár hatása mégis folyton folyvást a párosság hatása, mert közvetlenül minden egyes rhythmusi csomóban csakis két gondolat összefonódását érezzük.

Szóval, az emberi elme a vers zenéje által is symmetriai ösztönét óhajlja kielégíteni, s épen ezért kell a versben a párosság törvényének uralkodni. Vizsgálódásunk eredménye tehát, im, egy lélektani tény, igazolva játszilag már a gyermeknyelvben, igazolva a népköltészetben, mind a régi, mind az újabb nemzetek irodalmában, igazolva az összes emberiség működésében. Így a művészet és a nyelv két rendbeli tudománykörének közös részese, a verstan is egy közös alapra, kiindulásra mutat vissza, az emberi lélekre, melynek mindkettő, művészet és nyelv, oly csodás tükrözete. Új bizonyosság, hogy vég következéseiben minden tudomány az embert ismerteti meg tüzetesebben önmagával; s a mai divat ellenében, mely minden vallást anthropomorphismusnak, és minden tudományt természettudománynak hirdet, kétszeresen kiemelendőnek tartom, hogy sokkal inkább mondhatnók mindenik tudományt az embertan egy-egy ágának. Ezt a roppant, egyetlen tudományt írja még a gyakorlati élet is, az egész társadalom, békében alkotásokkal, háboruban rombolással.

23. (11). *Fogarasi János* r. t. Bálinth Gábornak Astrachanból dec. 18. írt tudósítását olvassa fel, s egyszersmind értesíti az osztályt, hogy Madsari romjainak meglátogatására költséget fog küldeni Bálinthnak.

A tudósítás következő:

Méltóságos ur!

Becses scrait télelő 14-én vettem kezemhez nem épen sulyosan beteg, de nem is olyan állapotban, hogy nyugottan válaszolhattam volna azonnal, amint illik és amint szoktam is mindenki irányában. Jelenleg jobban érezvén magam, írom e sorokat, köszönetem fejezendő ki beces megjegyzése- és figyelemzetéseért.

Hogy jelenlegi működésem tárgyát a kalmak-mongol népnyelv képezi, ismeretes Méltóságod előtt; azt, hogy miként tanulom e nyelvet, most szándékom elmondani, előre bocsátván ezen nép rövid ismertetését.

Az astrachani és stavropoli kormányzóságok 1,800 □ mértföldnyi terület részét nomád életre használó 120 ezer kalmak, a *Dzünghar*-nak nevezett altai sikságain mintegy három száz év előtt oda költözködve élt és *Dörbön öred* (=4 szövetséges) név alatt ismeretes négy igen harcias mongol törzs *Csorosz*, *Khojt*, *Khosút* és *Torgont* szövetségétől, az egyik törzsvezér (*kharakhula*) egyed uralomra törekvése miatt elvált s ép ezért a tatárok által *Kalmak* (elmaradt) névvvel nevezett népnek maradványa.

A négyes szövetségtől *Kho-örlük nojin* (fejedelem) vezénylet alatt elvált s jobbadán a Torgont törzsből álló nép 50 ezernyi sátoralj mennyiségben az Ob, Irtis és Tobol folyók partjain nem találván alkalmas és nyugalmas legelőt, 1621-ben bucsút vett Sibiériától s az Uralon átjövén felütötte sátorát a déli Volga partjain, hol a K. u. 3-ik századtól kezdve annyi nép pihente ki a hosszú út fáradoalmait. Ezen időtől kezdve több kisebb Kalmak csapat jött a Volga vidékére, nevezetesen 1686. a fekete Kalmak *Czaghan Batur tási* vezénylet alatt.

Az ekként megszaporodott Kalmak nép, több tatár törzset meghódítván, úgy szólva független khánságot képezett; föntartva némileg az összeköttetést az otthon maradtakkal.

Azonban a khánság miatti viszályok annyira meggyengítették [a népet, hogy 1771. körül az oroszok már valóságos alattvalóvá szándékoztak tenni, miért is a mondott év február havában a Volga balpartján levő összes kalmakság — 70 ezer család körül — fölszede sátorfáját és odahagyta Oroszországot; a Volga jobb partján levőket — a kisebb részt — részint az ez évben teljesen be nem fagyott Volga, részint az orosz csapat visszatartotta s így a kalmak nevet másodsor is kiérdemelték. Jelenleg ők maguk is *Khalimak*-nak nevezik magukat. Az elmenekült rész a hosszú utazás alatt megtizedelődve érkezett meg az ősi legelőre, mely akkor már sinai felsőség alá került vala. Ez a visszaérkezett családokat a birodalom éjszaki kantonjaiba telepítette le.

Az Oroszországban maradt rész megtartotta *nojin* — fejedelmeit, *zűszeng* — nemzetség főit, azonban mindezek fölébe kapott egy orosz főgondnokot.

Ezen rész jelenleg mintegy 120 ezer lélekből áll, kik három törzsre és nyolcz *ulusz* — népre oszlanak. A *Khosút* törzs áll egy hasonnevű *ulusz*ból; a *Dörböt*-törzs *Iki-jeke Dörböt* (nagy D.) és *Bagha-Dörböt* (kis D.) *ulusz*kból. A *Torgont*-törzs öt *uluszt* számlál: *Erketen*, *Bagha-Czokhor* (kis Czokhor), *Iki Czokhor* (Nagy Cz.) *Khara-khusz* és *Jandugha*.

A *Khosút* törzs régen Csingisz-Khán testőrségét képezte.

Az *Iki-Dörböt* *ulusz* a stavropoli, a többi hét az astrachani kormányzóságban vándorol ide s tova. Minden *ulusznak* megvan a maga nyári legelője és téli szállása. Minden egyes *ulusz* élén állott egy *nojin*-fejedelem, kinek mintegy *vazalljai* a *zűszeng*-ek

nemzetségfők, a kik főntartják a rendet az egyes nemzetségeknél és teljesítik a fejedelem parancsát. A nojin és zászeng *czaghan jasza* — fehér csontú, — nemes, jogokkal bíró; a többi *khara-kün* — fekete ember, *khara jasza* — fekete csontú — jogokkal nem bíró magáért él.

Jelenleg csak két ulusznak van fejedelme, a többi az által szabadult meg tőlök, hogy a fejedelmek fölvették az igazi szlav (sklav) vallást.

Az új év beálltával mind megszabadulnak a tulajdon fajtájukból való vérszipóktól s kapnak idegent, azaz lesznek egyenlők mindenben az orosz muzsik-parasztokkal, ami a khara kün-re nézve jobb talán, mert eddig három felé adózott: a csárnak, fejedelemeinek és törzsfőnek.

A nyolcz ulusz közül hét képviselve van itten magában Astrachan városában, 80 fiu és 20—30 lány növendék által, kik a kalmakok költségén kormányilag alapított és főntartott fi- és lány növendékben mindennel elláttatnak és orosz nyelven oktatást nyernek. A kalmak nyelvre szintén van gond fordítva. A fiuk közül a jobb tanulók a növeldei osztályok végeztével a gymnasiumi tanfolyamra bocsáttatnak. Jelenleg 25 jár a gymnasiumban, s amint értesültem, mindannyian a jobb tanulók közé tartoznak.

Érdekes látni ezen 80 kis mongolt, különösen midőn kurta szárú pipából dohányozva a műsákkal foglalkoznak. A legkisebbtől kezdve csaknem mindenik dohányzik, ami nem is tiltatik el tőlök.

Első látásra úgy tűnik föl, mintha a 80 mind egy és ugyan azon alakú volna, azonban többszöri látás után köztök is olyan különféle vonásúak mutatkoznak, mint a nem mongol fajuaknál.

A kalmak jól megtermett fejű, félig kinyílt szemű, fekete durva hajú, gyér rövid bajszerű, még gyérebb szakállú, mely nagyobb részénél hiányzik is, hús orrú, melynél az *orrnyel* csaknem teljesen hiányzik (műszóval nem tudom hogyan nevezni azon csontot, melyből az orr húsos része nyúlik ki) a mi a két szemnek rendesenél szélyebb állását is okozza.

Ezen nyolczvan fiutól tanuló jelenleg a kalmak népnyelvet, mindennap szabad idejük alkalmával meglátogatván őket Kosztyenka general engedelméből. Ő, mint a kalmak nép főgondnoka, néhány év előtt egy tudományos expeditiót tett a kalmak alföldre. Látogatásom alkalmával megmutatta a mappán *Madsari* romjainak hol fekvését s elmondta, hogy egy ember csak nagy költséggel tehetne oda kirándulást, a környék teljesen lakatlan volta miatt; ő, mint az expeditió feje, meglátogatta e helyet is, hol jelenleg egy kis orosz-kozáktelep van *Burgon madsar* név alatt. Ezen város fekszik az é. sz. 44.º és k. h. 44.º fokai közt a Kuma partján. Van azonkívül egy magyar sóstó, kalmakul *Madsarin dobszun*, az é. sz. 45.º s a k. h. 46.º fokai közt; ennek közelében van az Erketen ulusz teelő helye. Ugyan ettől délre van a madsar sóvám. Minden egykori itt élt nemzetnek, úgy látszik, maradt némi nyoma hátra, csak a chazarnak nem, legalább e környéken, mert az, hogy a mai Astrachan városa a keleti írók által említett Atil vagy Itil khazar város utódja volna, nem bizonyos.

A tavaszon, ha szerét tehetem, megkísérlem kirándulni legalább a M. sóstóig. Itten Astrachanban május közepéig kell, akarva nem akarva, maradnom, mert a hajózás a Volgán fölfelé csak ez időtájt nyílik meg. Különbben van is itt mit tenni a mondott időig. A kalmak népnyelv megtanulásával és a nyelvényag-gyűjtéssel itten nehezebben megy, mint Kazanban a tatárral, a szók nagyobb részt nem is úgy ejtetnek ki, amint

iratnak p. o. *baikhu* (esse) iratík, és kiejtetik: *baúkhü*, mit én így irók: *bákhü*. Ebből lesz a jelen és jövő részesülő *bánü* (*bi csi tere*) existens ego, tu ille stb.

Itteni tanulmányaim végeztével szándékom volna az Ut-murtok földjére a viatkai kormányzóságba menni, ezen népnek nyelvét tanulmányozandó tovább, mert Kazánban ezt nem tehettem, átlátván, hogy a kazáni Votják csak romlott nyelvet beszél, a tatár szót votják raggal látván el. Aztán olyan hanglejtéssel hallottam a viatkai orosz beszélni, mint a minő a székely, ezt szeretném én megtudni, honnan van ez? Az orosz, kinél ez iránt kérdést tettem, azt mondá, hogy ezen hanglejtés csak az említett kormányzóságban hallható s hogy ez a régi szláv kiejtés. Én kétlem ezt, s azt hiszem, hogy a Votjáktól kölcsönözték az oroszok. Majd meglátjuk! Ugy gondolom, két-három hónap alatt készen lehetnék ezen érdekes nyelv tanulmányozásával. Még a magyarnál is több hanggal bír.

A *komé* (zürjän) nyelvvel meglehetősen megismerkedtem egy igen derék, művelt komé által, s Pétervárt még többet reménylek egy másik szintén született kométól. A *kome-josz* — komé-nép — szokásait illetőleg, holmit hallottam az említett kométól s ugy találom, hogy csaknem ugyanazonos a csiki székelyével, a kiket esetlegesen szintén *komé*-nak neveznek.

Hogy még tarkább legyen ezen levelem tartalma, megemlíthetem, hogy a kalmakoknál is van *Almos khán*, csakhogy ez náluk annyit jelent, mint nagy bűvészi tehetséggel bíró, aztán mai napság még charlatan is almosnak neveztetik.

őné uj év szerencsés lenni-t kívánó én

Ezek után *Tana sine dail ölczütü bolkhujü küszdsänü bi* (*küszdsi bánü bi* helyett) maradok

Méltóságod

hálaköteles készszolgája

Astrachan 1871. télelő 18-án.

Bálinth Gábor.

Fogarasi János r. tagnak köszönet nyilvánítatik, Bálinth Gábor tudósítása pedig az Értesítőbe adatik.

24. (12) Olvastatnak Pulszky Ferencz t. t. és gr. Kuun Géza l. t. birálatai Bal-lagi Mór r. tagnak „Mésa Moáb királyának diadaloszlopa“ című s az Évkönyvekbe szánt értekezéséről. A birálatok következők:

Tisztelt osztály!

A régi felirások a tudományok feléledése óta mindig a történelem egyik fő kútforrásának tekintettek, nélkülök classikai tudományaink hiányosak maradnának, mert nincs oly része a régi görögök s rómaiak köz és magán életének, melyre ezek fényt nem vetnének, s azokat miket a régi irók irtak, csak felirások egészítik ki. Mindenki előtt ismeretes mily szorgalommal gyűjtettek s gyűjtetnek folyvást az elmúlt idők ezen okmányai s kiadásuk: a *Corpus inscriptionum Graecarum* és a *Corpus inscriptionum Latinarum* a berlini Akadémia örök dicsősége maradt. A tudósok figyelme azonban egész a mostani századig kizárólag a görög s római felirásokra volt irányozva, a Rosetta kétnyelvű feliratban megtaláltuk ugyan a kulcsot az egyiptomi hieroglyphok olvasására, azt azonban csak akkor használhattuk, midőn az ifjabb Champollion lángesze a hieroglyphok nyelvét a kopt nyelvből magyarázta ki, azon nyelvből.

mely még most is a régi egyiptomi nemzet keresztény ivadéka közt, az egyiptomi parasztnál fenmaradt. Azóta az egyiptomi tudomány és történelem titka megszűnt, s az ember nem polgárosodásának tudománya egy roppan jelentékenységgel bíró részszel gazdagodott meg. Prinsepi Jakab (James) fáradozásainak köszönhetjük a régi Buddhista feliratoknak megmagyarázását, melyek több helyütt Elő-Indiában találtak, s Piyadasi királynak emlékét tartják fenn, ki Nagy Sándor közvetlen követő korában, 300 évvel K. sz. e. tolerantialis edictumait köbe vésette, s a vallástürelmet oly kiterjedésben hirdette ki, minőben két ezer évvel később Európában is csak kivételesen találkoztunk. Rawlinson volt ismét azon lángész, ki napjainkban a Belistani sziklafeliratot elébb perzsa, később assyriai részét felderítette, s megújította az ékiratok értelmét, melyek Ninive s Babylon történeteit hitelesebben adják előnkbe, mint azt Herodotból tanulhatnók, ha ezen tárgyról irt könyvei az idők viszontagsága által megkiméltettek volna. A phoeniciai feliratok olvasása s megmagyarázása kisebb eredményt nyújtott a tudománynak, történelmi nagy becszel bíró köökmányok nem ásattak fel sem Tyrus és Sidon, sem Karthago romjai közt. Az örmény ékfeliratokat azonban Mordtmann épen most kezdi fejtegetni a jelenlegi örmény nyelvből, s így csak az etruriai és lyciai köökmányok maradtak titokba burkolva, megfejtésök eddigelé nem sikerült. Ellenben a régi bibliai moábiták egy igen érdekes felirata fedeztetett fel újabb időkben, melynek megfejtésében s hézagainak betöltésében franczia s német tudósok fáradoztak. Ballagi Mór tagtársunk előttünk fekvő értekezésében szintén hozzájárult ezen fejtegetésekhez, nézetei több tekintetben újak, s több helyütt hol az eddigi commentatoroktól eltér, szerencsések, úgy hogy értekezése minden tekintetben megérdemli, hogy az Évkönyvekben kiadassék, bizonyosságául annak, hogy a magyar tudomány el nem marad a többi európai nemzetek haladásától.

Pulszky Ferencz.

II.

Az ó-testamentomi könyvek egyikében elég bőven, de homályosan van vázolva Moáb történetének azon utóbbi és jelentékeny fejezete, melyet Mésa oszlopa egyszerűen s világosan megírva, kőlapjának — fájdalom! — már csak töredékeiben magában foglal.

Ezen oszlop felfedezése általános érdeket gerjesztett maga iránt, mert a terachida népek Lot nevű törzsének egyik népe állította fel, hogy valódi történetének hü ismertetője legyen. A Lot és Ábrám törzsek közeli rokonságát Mésa király feliratának úgy nyelve, mint tartalma egyformán bizonyítják. A mi a felírás nyelvét illeti, az a magyarázók véleménye szerint megérezte ugyan az árámi befolyást, de gyakori, azonban inkább csak látszólagos, aramismusai daczára is a héber nyelvvel el nem választható szoros rokoni kapcsolatban áll s vele együtt a kⁿaⁿi nyelvek osztályához tartozik. — Lássuk a Moáb felírás legfeltűnőbb úgy-

nevezett — aramismusait, ilyenek : 1, az Afelféle alak a héber hifil helyett p. o. אַעֲנֵנּוּ, mely értelemben a héber אָעֲנֵה-nak megfelelője s annyit tesz, mint „nyomorgatni“. 2, az egyesszámú harmadik személy birtogragjának הַ alakja a héber הִ helyett, p. o. a többször előforduló בָּנָה a héber בָּנוּ helyett; 3, a harmadik személy többesszámának הֵם ragja a héber הֵן — helyett; 4, a többes és kettősszám vég הּ mássalhangzója a héber הַ helyett; 5, az esztendő sémi nevének שָׁנָה alakja שָׁנָה helyett; 6, a torokhangok itt ott előforduló felcserélése, p. o. עָבַר אָבַר helyett. De a moábi felírás ezen itt elősorolt s e helyen még nem vitatom, valódi vagy csak látszólagos aramismusai koránsem elegendők arra, hogy a moáb nyelvet az árámi nyelvek különben igen kiterjedt nyelvcsoportjába tartozónak állítsuk. Ezen nézetnek határozottan ellent mond Mésa király felírásának egész nyelvi jellege, mely ép a legfontosabb dolgokban a héberrel teljesen megegyező; ilyen megegyezés, hogy a sokból legalább egy párt megemlitsek, a ה consecutivum imperfecti használata, mely a héber ige-tannak egyik igen nevezetes fejezetét képezi; továbbá eléggé fontos az első személy névmásának אֲנִי alakja, mely ezen személy régiebb és teljesebb héber alakjával feltűnőleg megegyezik (אֲנִי a. m. an + hā + ki); az árámi *bar* szóalak helyett itt is mint a héber és phoeniciai nyelvben *ben* fordul elő; a אֲשֶׁר és אֲשֶׁה k^ana^ani igetők a moáb nyelvben is megvannak; itt is az אֵל szócška jelenti a tárgyesetet; a moáb nyelv az afelféle forma helyett a teljes hifil formát használja, s mint alább látni fogjuk, Ballaginak nincs igaza, mikor a moáb nyelvet Afel alakkal iparkodik megajándékozni; nem kevésbé fontos a הֵן kötszó használata; végül a k^ana^ani nyelvek egynehány jellemző szólásmódja a moábi felírásban is megvan, így a többi között ezen szólásmód: הֲרֵאֵנִי בְּכֹל שְׁנָאֵי, melyet az, ki az ó-szövetségi könyvek eredetijével foglalkozott, a zsoltárok könyvéből igen jól ismer. — Mielőtt tovább mennénk, érdekesnek tartom, az elébb felsorolt úgynevezett aramismusokra visszatérni, már csak azért is, mert egy oly jelentékeny és kitűnő tudós, mint Geiger, némi hajlandóságot látszik mutatni a moáb nyelvet az árámi nyelvek osztályába sorozni, legalább Mésa oszlopáról irt tanulmányának egyik helye ilyen hajlandóságra hágy következtetnünk. Geiger az 'Omri névvel foglalkozva így ír: „nem lehetetlen, hogy a moábi nyelv a többi árámi nyelvvel megegyezőleg az הֵ-^t az הֵ-fel megcserélte“. Geiger ezen állítása a kérdéses felírás olvasójának nem kis meglepetést szerez és szükségessé teszi a 6. pont alatt felszámolt aramismusok közelebből való megvizsgálását. Az első pont alatt felemlített Afelféle alakhoz nagyon is hozzá férhet a kétség, ha vajon igazán az-e? mert ha a Ballagi fordítását követve az ígét többesszám-laknak tartjuk is, igen könnyen lehet, hogy a הֵ betű helyett előforduló הֵ nem más, mint írásbeli hanyagság. Azt egyáltalában fel nem lehet tenni egy nyelvről, hogy Afel és Hifil alakokat elegendően használt volna, már pedig a Hifil alaknak félre nem ismerhető példáját látjuk a הֵ-^t féle alakban. Különben én azon nézetben vagyok, hogy אַעֲנֵנּוּ az imperfectum első személyének egyes-

számalakja (tehát a héber אֱלֹהִים alaknak megfelelője). A második pont alatt előjövő e. sz. 3. sz. birtokrag ה alakját illetőleg megjegyzem, hogy az ה helyett magában a héberben is előjön az ה- alak s ugyanez a phoeniciaiban is megvan; itt csupán csak az o magánhangzó eltérő megjelenéséről lehet szó. A harmadik pont alatt megemlített többesz. rag הַה alakja még nem bizonyító; a héber nyelvből tudjuk, hogy הַה és הַה váltakoznak egymással, — nem lehetetlen, hogy a k'na'ani nyelvek egyikében ezen változás még az igékre is kiterjeszkedett. A negyedik pont alatt a moábi névszó n-be kimenő többes végzetét említém meg, de ez sem tartható kétséget kizáró aramismusnak, mert m a phoeniciai nyelvben is gyengülhetett n né, mint a hogy több idetartozó példa mutatja (rufen „orvosok“ Pl. 2, 46). Az ötödik pont alatt felemlített שַׁת־nak társalakját a phoeniciai nyelvben látjuk (שַׁת־) úgy a שַׁת־ban, mint a שַׁת־ban שַׁת־ban a nőnem jele s a vég elif koránsem az árámi st. emphaticus megjelölője, hanem ezen elkopott, rövid alak nőnemű voltát kifejező újabb eszköz s a rendes הַה végzet helyett áll. A torokhangok azon megváltozását, melyet a hatodik pont alatt megjelöltem, a kömeteszó tudatlanságának is lehet tulajdonítani s amúgy se elég fontos arra, hogy érdemes volna e pontnál tovább megállani. Mind ezekből önkényt folyik azon következtetés, hogy az aramismusok dolga egyáltalában gyenge alapon áll a moábi felírás nyelvében. Azonban van ezen nyelvnek egy olyan sajátága, mely a szerintem csupán csak látszólagos aramismusoknál sokkal fontosabb és ez azon néhány arabismus, mely méltó, hogy figyelmünket magára vonja. Négy ily arabismus említek meg, u. m. 1) a הַה igetöt az arab خلف értelmében „az uralkodásban utódja lett“ 2) az אֱלֹהִים fele alakot, mely az arab ige nyolczadik osztályával egyezik meg 3, תַּאנֶּה, אַעֲנֵנו, אַעֲנֵנו fele alakokat. A moáb nyelv legalább ezen oldalról az arab nyelv körét látszik megérinteni; az ilyen határérintkezés jelentékeny kérdések megoldására vezethet. — A moábi felírás azért fontos, mert megmutatja, hogy a héber nép ezen közel rokona a miveltségnek egy elég magas fokán állott. — Végül e felírásnak nem kis jelentőséget kölcsönöz azon körülmény, hogy az eddig ismert betű írásbeli emlékek közt a legeslegrégibbnek mondható.

A mivelt népek tudósai Mésa király feliratának minden legcsekélyebb vonalát és pontját, úgyszintén a kötőrések és repedések következtében támadt hézagokat gondosan megvizsgálták s a hiányzókat éles értelemről tanuskodó és részben felvételhető pótlékokkal igyekeztek egészíteni. Az angol és francia állam jeruzsálemi consulai e tanulmányoknak nem csak megindítói voltak, de még most is fáradoznak benne s a szétrepszott oszlop újabb töredékeinek felkutatásában dicséretes buzgalmat fejtenek ki, mert jól tudják, hogy a jelen korban az állami képviselőknek idegen országokban egyik szép feladata a tudomány érdekeinek előmozdítása.

Mi is Ballagi Mór r. tagnak nagy köszönettel tartozunk, hogy Mésa király felírásáról Akadémiánkban értekezett, mert valójában tudo-

mányos annalisaink nagy hiánya lett volna, ha azok a moábi kő szerencsés felfedezéséről hallgatnának. És már most áttérek ezen irományom fő céljára, Ballagi „Mésa, Moáb királyának diadaloszlopa“ című értekezésének bíráló megismertetésére.

Ballagi legelőbb a fölfedezés történetéről, azután Schlottmann és Nöldeke azon munkáiról szól, melyeknek segítségével tanulmányozta a nagyrégiségű moáb feliratot. Továbbá az emlék anyagjáról és alakjáról s a szöveg írásmódjáról szól. Ez utóbbiról azt mondja, hogy „helyesírása nem egészen következetes“, „helyesírási ingadozást“ tapasztalunk benne. A mi magát a dolgot illeti, ez állítás ellen nincsen semmi kifogásunk, csak azon kifejezés ellen volna némi észrevételünk „következetlen helyesírás“, „helyesírási ingadozás“, mert ez valóban a contradictio in adjecto színét hordja magán, noha tulajdonképen nem az. Igen jó volna, ha a „helyesírás“-t nem vennők azon általános értelemben, melyben vesszük s a tágasabb értelemben vett orthographia szónak helyesebb magyar fordítását ismernők.

A mi Ballaginak azon állítását illeti, miszerint a 12-ik sorban בקררית helyett בקרית olvasandó, erre nézve azt jegyzem meg, hogy a szöveg legujabb megigazitása ilyenszerű elisióval történő egybevonást nem enged meg. Ezen 12-dik sorról még lesz alább szó a maga helyén.

Ezen előzmények után Ballagi magával a szöveggel ismertet meg s átírásának következő czimet ad „az átírás az én olvasásom szerint“. Ezen czim ellen van némi kifogásom, mert így talán csak azon tudósok czimezhetik a vizsgálatainknak alapul szolgáló szövegátírást, kik vagy az egész eredetit, vagy annak hiteles lenyomatát, vagy legalább az eredetinek töredékeit látták. Az eredeti után előállított fényképről vagy lenyomatról készült kőmetszet az olvasásnak már sokkal határozottabb irányt szab, mint az eredeti köfelírás s egy ilyen kőmetszet átírásai koránsem fognak egymástól annyira különbözni, mint azok melyek az eredeti után készültek. Azon tudósok, kik az eredetinek se egészét, se töredékeit nem látták, de legalább az eredeti után előállított fényképet vagy lenyomatot gondosan megvizsgálhatták, átírásokban még követhetik saját olvasásukat; a kik előtt egyéb nincs, mint a kőmetszet, kénytelenek lesznek minden paleographikai ismeretök és ügyességök daczára is, azokat követni, kik a kőmetszetet előállították, kiknek kezében megfordult az első lenyomat vagy fénykép s leginkább igyekezniök kell azok nyomába lépni, kik az eredetit szakavatott és élesenlátó szemmel nézték. Ez a dolog természetes rendje. Ballagi s mások, kik előtt már bizonyos recensio alapuló szöveg áll, habár még olyan ügyes paleographusok is, az általok elfogadott szöveg alapján csak is az egyes szavak értelmezésében és a hézagok kitöltésében követhetnek önálló irányt, már pedig az „átírás az én olvasásom szerint“ nem ezt mondja. Annyival különösebbnek fog tetszeni ezen czim, hogy B. értekezése elején magáról azt mondja, hogy nem szakember a paleographiában, a mi mindenesetre szerényen hangzik, de nehezen megegyeztethető az emlitemmel czimmel. — Ballagi a Revue archéologique-ban (1870. Pl. VIII.)

megjelent szöveget írta át s illetéenképen egy már megállapított recensiót fogadott el a szövegvizsgálat alapjául.

Érdekes lesz megvizsgálni, ha vajon a Ballagi átírása megfelelő-e az idézett Revue archéologique-ban foglalt szövegnek: Én következő eltéréseket látok: 1) a harmadik sorban álló vég ב mássalhangzó Ballagi átírásában a zárjelközt álló kiegészítésben felvétetvén, a szöveg folyama megzavartatott; 2) a negyedik sorban הַשְׁלֵבֵן helyett הַמְלֵבֵן áll; 3) az ötödik sorban a végső ר -t B. N -nek olvasta; 4) az átírás nyolczadik sorában a zárjel után יִמְלֵ áll, melynek a szövegben nincsen semmi nyoma; 5) a 9-dik sorban a R. A. szövegében nem létezik; 6) a tizedik sorban a zárjelben álló עֵטֵר után egy ר következik, mely sem a R. A. sem Schlottmann szövegében nem fordul elő. A Schlottmann-féle szöveggel itt most nem bajlódunk, de a R. szövegéről Ballagi azt állítja, hogy annak az ő átírása hasonmását képezi, már pedig a mi hasonmás, nem különbözhetik; 7) a 11-ik sorban עֵרֵת nem fordul elő; 8) a 12-dik sorban B. szövegében וּלְמֵאֵב átírásában אֵל | מֵאֵב | áll, ez már elég nagy különbség. Nem lehet tudni, hogy מֵאֵב szót B. miért tette zárjel közé; a Schlottmann-féle újabb szöveg így következik:

(12) $\text{[ב] קָר רֵית לְכַמֵּשׁ אֶלְמֵאֵב | וְאֵשֶׁב מִשֵּׁם אֵת}$

9) a 13-dik sorban a végső zárjelnek a tulsó oldala hiányzik; 10) a 14-ik sor végén az átírásban az interpunctio vonala hiányzik; 11) a 15-ik sorban a szöveg végső két betűje אֵי helyett B. átírásában וְאֵה van; 12) a 16-ik sorban a szöveg első betűje ה , az átírásé ז (זֶה) ; 13) a 17-ik sorban a szöveg וְאֵקָה szava helyett az átírásban וְאֵקָה áll (a יקָה igető ismeretes de לָקָה igetőt nem ismerek) 14); a 18-ik sorban az átírásban előforduló אֶסְרָב zárjelbe lett volna teendő, mert B. szövegében nem fordul elő; 15) a 19-ik sorban a szöveg הִלְתֵּימָה ige alakja helyett az átírásban הִלְתֵּימָה fordul elő, már pedig a végső ה itt nagyon fontos, mert birtokrag; 16) a 20-dik sorban két hibás átírás van, u. m. a) וְאֵהֵה helyett b) $\text{וְאֵהֵה || וְאֵהֵה}$ helyett; 17) a 21-ik sorban az utolsó szó átírása hibás és (ת) וְיָהֵם -nek kiigazítandó, sőt azt hiszem, hogy a vég ת állhat zárjel nélkül is, mert azon balról jobbra nyuló vonal, mely követi, nem interpunctio, hanem a t betűnek egyik vonala; 18) a 22-dik sorban az átírás második szava előtt a szakaszosztó vonal hiányzik; 19) a 29-dik sorban a sor végén álló מִלְאֵתֵי helyett בְּנֵאֵתֵי olvasandó; Ballagit valószínűleg a megelőző sor végső szava tévesztette meg. Az átírás abban sem hasonmása a R. A.-ban megjelent s Ballagi által vizsgálatának alapjául felvett szövegnek, hogy a hézagok nincsenek kellőképen megjelelve s térfogatuk többször nem is gyaníttatja a szövegét. Ezen a szövegtől sok pontban eltérő átírás után a magyar fordítás következik, illetőleg az átírt és kiegészített szövegnek értelmezése. Ballagi az ő értelmezésében található s a többi szövegmagyarázó olvasásától némely lényeges pontban eltérő magyarázatait a történelmi viszonyokkal tartja indoklandóknak. A történettudomány a régi felírások értelmezésének mindenesetre egyik jeles segédforrása, de a fő forrás nem lehet egyéb, mint az illető felírás nyelve s a paleo-

graphia. Ballagi terjedelmesen értekezik azon bibliai helyekről, melyek Moáb történetére világot vethetnek s ezeknek előrebocsátása után a feliratban említett események idejét igyekezik meghatározni s ő is Geiggerrel és másokkal azon véleményben van, hogy a felírás Jórám idejében történt dolgokról értesít. Miután a chronologia kérdésével ennyiben tisztába jött, hozzá fog az egyes tételek fejtegetéséhez, s mi e fejtegetéseiben nyomról nyomra fogjuk kísérni.

Ballagi az első sorban **כמש נרב** nevet olvas a Ganneauféle **נרב** helyett, ámde ezen olvasása azért nem állhat meg, mert a **ר** betű tisztán kivehető az eredetiben. Ganneau s vele Schlottmann és mások most **נרב**-**כמש נר** olvasnak az előbb olvasott **נרב** helyett. Az első sor végén már Ganneau is észrevette a **הה** betűket, úgy hogy a **הרי בני** szóhoz több kétség nem férhet. — A második sorban B. aramismust lát az *n*-féle többesképzőben; hogy ez nemcsak aramismus, fenn megmutattam. — A harmadik sorban a nehezen megérthető **קררה** szóval találkozunk; ezen **קררה**-t Ballagi Nöldeke után Dibón városa egyik részének tartja. Ezen vélemény nem állhat meg, mert már ezen összetételből **בקרר הקר בקררה** eléggé világos lesz, hogy **קררה** az egész város s nem egy városrésznek a neve. Schlottmann legújabb „additamenta“ czimű értekezésében azt mondja, hogy **קררה** a városnak egy igen régi neve lehetett, melyet valamely közeli kopasz hegytetőtől nyert. Különben Ballagi ezen név megvilágosítására egy ama városra czélzó szójátékot idéz, mely Jeremiásnak Moábról szóló jóslatában fordul elő s így hangzik; **כי כל ראש קררה; וכל זקן גרעה** (48, 37). Ballagi ezen mondást Moábra vonatkoztatja és Jeremiásnak még két ilyen nyilván szójátékot tartalmazó profécziájára emlékeztet. Ez Ballaginak igen helyes és találó észrevétele. — A negyedik sorban álló **המלכן** szó helyett Ballagi Nöldeke-vel együtt **המלכן** olvasását ajánlja, de Ganneau ezen olvasás ellen a R. A. mult évi juniusi füzetében tiltakozik, pedig ekkor már, mint maga is mondja, Nöldeke idevágó munkáját ismerte. — A negyedik sor végén elkezdve Ballagi olvasása a többi magyarázóétól egészen elüt s az eredetiségre méltán igényt tarthat.

Ballagi ezen szöveget: **עמראי מלך ישראל ויענו את מאב ימן רבן; כי תאנף כמש כואר עהו ויהלפה בנו ויאמר גם הו אענו את מאבו** így fordítja: „Izrael királyán. És nyomorgaták Moábot sok ideig, mert haragudott Kámos az ő országára; de megváltotta ezt fia. Akkor szóla ő is: Nyomorgatták Moábot Omri napjaiban“ stb. Ennek az olvasásnak ellent mond 1) Ganneau, ki Vogüé ezen olvasását: **עמראי מלך ישראל** mint az eredeti betű vonásainak és hézagának mindenben megfelelőt maga részéről elfogadja; 2) a mondatszerkezet, mert **עמרי** stb. egy nominativus absolutusban álló kikezdés, melyet *vav* convers. követ. Csudálkozom Ballagin, ki úgy látom, Schlottmann „additamenta“-it olvasta és ezen egyszerű és nem rendkívüli mondatszerkezet előtt mégis szemet hunyt. A mi itt némileg feltűnő, az a **יענו** alak végső betűje, a *vav*, de ezen ala *k* arabismusnak látszik lenni s valószínűleg így hangzott: **יענו** vagy **יענו**.

lehet, hogy a *vav* meglágyulván, ezen alak az arab **يَقْرُو**-nak felelt meg. Van még egy pár — be kimenő imperfectum az ó-szövetségi héber nyelvben, melyek szintén az arab **يَرْمِي** féleimperfectummal állanak szoros kapcsolatban. Valóban Ballaginak nem volt miért a **עָנָו** alakon anynyira felakadni! 3) a főfontosságu **וַיְהִי** alak. Ballagi szerint **הִלָּה** annyit is jelenthet, mint „megváltotta“, de ép ez quod non potest demonstrāri, mert **הִלָּה** a. m. „—ért“, p. o. **הִלָּה עַבְדָּתָם** „munkájokért“. Ezen igető nem jelent „megváltást“ se az arab se a héber nyelvben, ezt úgy a héberben, mint az arabban **فَدَا** **فَدَا** igető teszi, p. o. **فَدَاكَ** stb. 4) elentmond Ballaginak maga az értelem, mert mi értelme lehet ezen mondatnak: „mert megharagudott Kámos Moáb országára; de megváltotta ezt fia. Akkor szóla ő is“ stb. ? tehát Moáb országát Kámos nemzeti istennek fia menté meg, de ki Kámosnak ezen fia ? nem gondolom, hogy a koronaherczeg körülírólag isten fiának nevezhető legyen, mert a mi az uralkodó királyról mondható, a koronaherczegre még nem vonatkozhatik; az ódon korban a királyt azért nevezték isten fiának (*θεοπάις*), mert azt tartották, hogy isten különös kegyelméből uralkodik. Egészen más az ilyen körülírás s megint más a személynév és egyáltalában nem tartozik ide a melléknévi használat (*θεῖος*). — Továbbá miért van mondva Kámosról, hogy „akkor szóla ő is“ ? tehát Moáb istene egész addig népe történetének csupán csak szemlélője volt! Mind ezekből eléggé világos, hogy Ballagi olvasása a Ganneau-é, Vogüé-é, Schlottmanné mellett, illetőleg azok ellenében meg nem állhat. Az említett tudósok magyarázata szerint a kérdéses szöveg így olvasandó: „A mi Omrit illeti, Izráel királyát, ő hosszú időn át sanyargatta Moábot, mert megharagudott Kámos reája és következett fia és mondá ő is: sanyargatni fogom Moábot“. A Ballagi fordításában Kámos istenről az van mondva „akkor szóla ő is“, de kire és mire lehet az „is“ kötszócskát vonatkoztatni, azt Ballagi nem mondja és meg vagyok győződve, hogy ezen rövid, de jelentékeny szócska valódi értelmét és vonatkozását B. saját fordításának segítségével soha meg nem fogja fejthetni. Schlottmannak az „is“ szócska bajt egyáltalában nem okoz, mert a trónutód szavait eldöde szavaira vonatkoztatja. Talán nem csalódom, ha azt merem állítani, hogy az eredeti szöveg **וַ** particulája magában elég B. eredeti fordítását gyanússá tenni. A 8-dik sorban a **וַאֲשֶׁר בְּהָרָה** után következő hézagot Ballagi ezen két rövid szóval tölti ki: **אֲשֶׁר וְהָלַךְ** „sáncz és bástya“ s e helyen is árámi szólásmódot lát. Geiger is ugyanezen potlékot

ajánlja. Én részemről hajlandóbb⁵ volnék a kérdéses **אֲשֶׁר**-t az arab **أَس** megfelelőjének tartani. — B. a 10-ik sorban álló **וַאֲשֶׁר**-ról igen helyesen nyilatkozik. Schlottmann **וַ** egyesszámalakja helyett B. a hézagot **וַ** többessel tartja kitöltendőnek s nézetem szerint tökéletesen igaza van, mert a héber nyelvben is megvan az ilyen értelmi egyeztetés, melynek bebizonyítására B. két szorosan ide tartozó példát említ meg. — A

12-ik sor elején B. קרית „siksági város“-t olvas a szövegben álló קרית helyett, melyet „helyesírási hibá“-nak (sic!) tart. Ballaginak ezen nézetét nem oszthatom és helyesebbnek tartom a kőmetszőt nem vádolva a רית olvasásában Derenbourghoz csatlakozni, ki ezen szóalakot a רעית-ből tartja összevontnak s következőleg fordítja „pour plaisir“. Geiger megjegyzi, hogy a moábi רית ezen bibliai áldozati kifejezésnek קריצון teljesen megfelel. Derenbourg a רית alak megfejtésénél még ez ismert személynévre emlékeztet רות, mely szintén moábi név. — A 14-ik sor végén levő hézagot B. betöltetlen szeretné hagyni; én részemről e nézetét nem osztom s a ודלתית-t igen szerencsés kiegészítésnek tartanám, ha a hézag nagysága megengedné, mivel azonban meg nem engedi, Schlottmann ezen kiegészítését א) elfogadom, mely a 15-ik sor első szavának elejét képezi, ואלהך „és elmentem“. B. szerint az értelem ez volna: „menj . . . éjjel elmenve“ s a héber mondatszerkezet így volna összevonható a leg-rövidebb rámba ואלהך . . . ואלהך; én azt gondolom, hogy az ilyen mondat nem felelne meg a beszéd főcéljának, mely ואלהך את נבה s némileg kizárja a menés folytonosságára fektetett nagy súlyt. — A 15-ik sorban előforduló רקע igetöt nem lehet az arab رَكَعَ igetőnek tartani, mert az arab vég-ját nem szokta ع-ve változtatni — A 17-ik sorban előjövő עשתר szóval kapcsolatban Ballagi e szónak etymológiáját igyekezik tisztába hozni s egy figyelmet érdemlő névszarmazást kísért meg. — A 23-ik sorban álló בלתי האש-t Ballagi „emberek börtöneinek“ fordítja. Az „emberek börtönei“ kifejezés nagyon különösen hangzik, s különben is a börtön megemlítése teljességgel nem illik ide, ezért tanácsosabb lesz Schlottmann nézetéhez járulnunk, ki tekintettel volt a hézagra s a Ganneau által meghatározott ון szóttagot pótléka biztos alapjául elfogadván, a kérdéses hézagot így egészítette ki: בלתי האש ורלם. Schlottmann ezen kiegészítése a további szöveggel nagyonis megegyezik, mert a folytatásban városi-cisternákról van szó. — A 25-ik sorban létező nehézséget Ballagi se enyészttette el. — A 27-ik sorban álló עצורו igemulat B. „gyülekeztek“ értelmében fordítja; úgy látom, hogy ezen, Schlottmann ellen kifejtett nézetében igaza van. — Az utolsó négy sorban igen sok a hézag.

Végig mentünk Ballagi szövegmagyarázatán s azt láttuk, hogy a moábi kő felírását B. két helyen igazította meg, u. m. 1) a 10-ik sorban, hol ישב helyébe ישבו többesszám alakot helyezett; 2) a 27-ik sorban, hol עצרו-t „gyülekezni“ értelmében fordította. Ballagi szövegértelmezésének fősúlyát a felírás 4—7 sorára fektette, ezen sorokban állítja tanulmányának fő érdemét rejleni. Bármi szívesen látnám Mésa felírásában a szent írásnak elbeszélését megerősítve, Ballagi értelmezését egyáltalában el nem fogadható értelmeknek látom s itt még egyszer röviden elmondom az okokat, hogy miért; 1) egy oly nagy esemény, mint a milyen a trónörökös feláldozása a nemzeti isten haragjának lecsillapításáért, bizonynyal világosabban és bővebben említettett volna meg; egy ily nevezetes ese-

ményről még a legrövidebb felírás is egy homályos értelmű szónál többet fog mondani; a túlon túl rövid *βραχυλογία* egyáltalában meg nem egyeztethető a tárgy fontosságával. Ha Ballagi értelmezését elfogadjuk, a felírás legjelentékenyebb eseményéről azt kell mondanunk, hogy felette röviden és igen homályosan van megírva s e tekintetben a jelentéktelenebb események leírásánál a fő esemény leírása jóval hátrább áll; ez annyival feltűnőbb volna, hogy Mésa felírását egyáltalában nem illetheti a *βραχυλογία* vádja; 2) a trónörökös körülírólag Kámos fiának neveztetik és pedig ép ott, hol valódi atyához való viszonya lett volna kiemelendő; 3) חלף, خلف annyit tesz, mint „cserélni“, „változni“, (elváltozni) „váltakozni“ s értelme a חלף értelmétől merőben különbözik, mely annyi, mint „megváltani“; 4) a negyedik sorban az ף olvasása többé kétséget nem szenved s a hézagban még két betűnek van helye; 5) Ballagi azon észrevétele, hogy a 4-ik sor végén s az ötödik elején álló mondat a neki Schlottmann által adott értelemmel felruházva nem létezhetik, csupán csak állítás Ballagi részéről, melylyel szemben áll Schlottmann jól indokolt mondat szerkezete; 6) Ballagi észrevételét a ענון alakot illetőleg, helyesnek nem tarthatom; 7) igen különösen hangzanék Kámos nemzeti istenről אלהים ellenben az Izráel királyi trónjára lépő fejedelem szájában e mondatnak igen jó értelme van.

Ballagi Mór r. tag ezen általam megismerttetett és megbírált értekezését a m. Akadémia évkönyveibe szánta. Én azon véleményben vagyok, hogy e kivánság helyes és jogos, mert B. értekezése már tárgyánál fogva méltán a jelentékeny értekezések osztályába tartozik. Ballagi a felírás megvilágítására szükséges bibliai helyeket összegyűjtvén, olyant is mond, mit Geiger vázlatában nem találunk, itt leginkább Jeremiásnak azon jóslatát értem, melyet B. a קררה névre vonatkoztat. Két helyen sikerült Ballaginak a felírás szövegolvasását kiigazítani. Érdekes és figyelmet érdemel, mit az 'Astor névről mondott, stb. Ballagi értekezése már csak ezeknél fog is olyan dolgozatnak tekinthető, a mely által a vizsgálat alá vett nevezetes felirat több homályos pontja kellő értelmet s magyarázatot nyert.

Azért is annak a m. t. Akadémia évkönyvébe való felvételét tökéletesen indokoltnak látom s vélem.

Gróf Kuun Géza.

Az Értekezés e bírálatok alapján az Évkönyvekbe fölvétetik.

25. (13). Olvassatik a nyelvtudományi bizottság véleménye a Fogarasi János r tag által nyelvtudományi czélokra megajánlott évenkénti 500 frt adomány hová fordítása iránt. A bizottság a nagylelkű ajánlónak közbejöttével is tanácskozáván, legjobbnak találja, ha az 1872. évre kijáró 500 frt a magyar tájszólások tanulmányára fordítatnék. a tájszólások közül pedig a göcseit és ormánságit ohajtáná kitűzni, és e czélra a maga kebeléből Budenz József r. és Szarvas Gábor l. tagokat ajánlja. Ha az osztály és az Akadémia a bizottság javaslatát helyesli, a két tag a nyári szünidő alatt a bizottságtól vett utasít ís szerint fognának kiküldetésökben eljárni.

A javaslat elfogadtatván, annak idejében a nagygyűlés elébe terjesztetik.

26 (14). Olvastatik Szabó Imre t. t. levele, ki arról értesíti az osztályt, hogy a Bitnicz Lajos t. t. feletti emlékbeszédet elvállalja.

Tudomásul vétetik.

Összes ülés.

Ugyan akkor.

Csengery Antal akadémiai másod elnök ur elnöklete alatt.

28. A főtítkár fájdalmasan jelenti *Marczibányi Antal* akad. igazgató tagnak folyó hó 13-án történt gyászos elhunytát.

Szomorú tudomásul vétetvén, az Akadémia gondoskodni fog, hogy emlékezete e tudományos intézet körében emlékbeszéd által megújíttassék.

29. Ugyanaz előterjeszti e mai rendkívüli ülés tárgyát, a Toldy Ferencz r. tag által kézükönyvek és kritikai folyóirat kiadására tett indítvány iránt kiküldött akad. bizottság jelentését, mely következő:

Tekintes Akadémia! A Toldy Ferencz r. tag 1870. oct. 31-én tartott akadémiai összes ülésben tett indítványai megvitatására kiküldött bizottság két ülésen bevégezvén tanácskozásait, a következő megállapodását terjeszti az Akadémia elébe.

Toldy Ferencz első indítványa így hangzik:

„Az Akadémia találjon módot, mikép terjeszthesse sikeresen a tudományokat hazánkban magyar tudományos kézükönyvek és más tudományokat jelen színvonalukon előadó magyar munkák készíttetése, idegen jeles munkák fordíttatása és megjelenésök eszközlése által.“

A bizottság ajánlja az első indítvány elfogadását s valósítására a következő módokat ajánlja:

Készíttessenek az indítványozott munkák nem pályázás, hanem megbízás útján. Alakíttassék egy állandó bizottság, mely kizáróan a kézükönyvek kiadásával foglalkozzék, melynek saját ügyrendje és költségvetése legyen, mint az Akadémia többi állandó bizottságainak. E bizottság az akadémiai másodelnök elnöklete alatt állana az osztályok két-két választottjai, a főtítkár és osztálytitkárokból. Az osztályok e bizottság elébe terjesztenék minden évben a kiadandó munkák tervét, kijelölnék a megbízott vagy megbízandó író, ki lehet nem akadémiai tag is, s egyszerűen gondoskodnának a beadott munkák megbírálásáról. Az állandó bizottság csak a sorozatot, tiszteletdíjt határozná meg s általában összhangzásba hozná az osztályok felterjesztéseit, s gondoskodnék a kiadásról. A kiadás költségei fedeztetnének először a Hölgyalapítvány maradékából, másodsor az Akadémia jövedelméből e célra évenként kiszakítandó összegből. Ez összegek külön kezeltetnének, mint kizáróan csak a kézükönyvek kiadására szánt költségek. Az elfogadott munkák, legyenek azok akár eredetiek, akár átdolgozások, akár fordítmányok, kiadó könyvtáraknak adatának el, s csak azokat adná ki maga az Akadémia, melyekre a kiadók nem vállalkoznak. A munkák után befolyó összegek folyvást a kézi könyvek tőkéhez

csatoltatva, mindig csak e célra fordíttatnának. Az állandó bizottság működésére nézve ügyrendet dolgozna ki, melyet megerősítés végett az Akadémia elé terjesztene, évi költségvetését pedig az Igazgató Tanácshoz küldené fel, hogy a költségvetés megállapításánál tekintetbe vételessék.

Toldy Ferencz második indítványja a következő :

„Az Akadémia alkosson vagy segélyezzen egy irodalmi időszaki közlőnyt, mely egyfelől a külföldi irodalom legfontosabb, vagy ránk érdekelő biró tüneményeit megismertesse ; másfelől a hazai irodalmat folyvást figyelemmel kísérvé s beható tárgyilagos kritika által annak helyes irányt adjon.“

Ez indítványnyal kapcsolatban előterjesztetett Ráth Mór kiadó könyvtárúsz szóbeli ajánlata, ki egy ily folyóirat kiadását ívenként 30 frt tiszteletdíjjal hajlandó elvállalni ha az Akadémia tíz forintjával 60 példányra előfizet.

Toldy Ferencz e második indítványának elfogadását is ajánlja a bizottság az összes ülésnek azzal a módosítással, hogy a megindítandó folyóirat ne tisztán kritikai, hanem encyclopaediai legyen, t. i. a mi szükségünkhez mért havi szemle, mely mintegy közvetítőül szolgáljon egyfelől a hazai és külföldi irodalom, másfelől a szaktudomány és miveltebb közönség között, s a mennyire az írói erők s a tér engedi, a kritikának is helyet adjon. Tíz forint évi előfizetés mellett havonként jelennek meg, pontosan minden hó elején, egy-egy füzet legalább 6—7 ívből állana, s így az egész évi folyam legalább 80 ívre terjedne.

Azonban nem ajánlatik, hogy e folyóirat az Akadémia Közlönye vagy kiadványa címét viselje. Az Akadémia csak segélyezné a folyóiratot s azért a szerkesztő kinevezése és elmozdítása jogát magának tartaná fenn. A szerkesztő saját felelősségére szerkeszteni a szemlét, maga választaná szerkesztő társait és szerződnék az írakkal.

A folyóirat költségei fedeztetnének :

I. A Ráth Mór által ajánlott tiszteletdíjből, melyhez az Akadémia 600 frtta járulna, mint előfizető s a 60 példány részint mint csere, részint mint tiszteletpéldány osztatnék ki a lapok szerkesztői és a dolgozó társak között.

Fizetne tehát az Akadémia :

I. T. tiszteletdíjt	600 frtot
II. A szerkesztő díját	1000 „
III. Két szerkesztő társ díját, kiket a főbb szakok szerint választana a szerkesztő maga mellé, mindeniket 500 forint díj mellett	1000 „
összesen	<u>2600 frtot.</u>

Ez összeget nem volna nehéz kiszakítani az Akadémiának remélhetőleg szaporodó jövedelméből, s az aránylag nem nagy költséggel irodalmunk egyik legnagyobb hiányán lehetne segíteni. A folyóirat még ez év július 1-jén megindulhatna és szerkesztőjének Gyulai Pál r. tagot ajánlja a bizottság. Kelt Pesten január 8-án 1872. Csengery Antal s. k. bizottsági elnök. Gyulai Pál s. k. bizottsági jegyző.

E javaslatok minden lényeges pontjaikban elfogadtatván ; a mi a folyóirat havi vagy ritkábban megjelenő füzetekben kiadását, az ívenkénti tiszteletdíj meghatározását, szóval a kiadóval teendő végleges egyezkedést illeti, ez a szerkesztőre bízatik, annyival inkább, mert időközben más kiadó is jelentkezett ; megállapodásait a szerkesztő

annak idején az Akadémia jóváhagyása alá terjesztendő lévén. Egyszersmind az első indítvány értelmében az osztályok már most felhivatnak, hogy az állandó bizottságba részükről a két-két tagot jelöljék ki.

I.

Igazgatósági ülés.

1872. jan. 28-án.

Nagymélt. *Lónyay Menyhért* gr. akadémiai elnök úr elnöklete alatt.

1. Az 1871. nov. 27-i ülés hitelesített jegyzőkönyve felolvasottnak vétetik.

2. Csengery Antal második elnök úr bemutatván a M. T. Akadémiának 1872-re általa egybeállított költségvetési előirányzatát, azt a következő felvilágosító megjegyzésekkel kíséerte.

A M. T. Akadémia bevételei, a könyvekből tett előleges kivonatok szerint 1871-ben mintegy 113,751 frtra mentek. Miután a palota jövedelme ez évben a képtári helyiségek házbérével szaporodik; úgy hívém, hogy ha egyéb rendkívüli bevételek czímén kevesebbet is veszek föl, mint a múlt évben a valóságos bevétel volt, az Akadémia folyó évi bevételeit teljes biztossággal tehetni 117,263 frtra.

A kiadásokra nézve meg kell jegyznem a következőket:

A személyes járandóságok (I) b) rovata a múlt évhez képest 200 frttal szaporodott. Eddig ugyanis egyedül a nyelvtudományi bizottság előadója nem húzott fizetést a bizottsági előadók közül, igazságosnak tartom a bizottság azon kíváratát, „hogy az ő előadójának is adassék 200 frtnyi évi fizetés.“

Ugyanezen I. czim d) pontjában a szolgák illetménye a múlt évi összegben van fölvéve az előirányzatba. A szolgák azonban több rendbeli folyamodványt adtak be, melyben fizetésök javítását kérik. Jelenleg a szolgák évi fizetése 300 frt és két öl fa, vagy is a fát pénzre számítva át 350 frt. Habár e mellett a szolgák lakást vagy lakbér illetményt is kapnak: folytonos a panasz, hogy fizetésökből megélni nem képesek. Ezt a Tekintetes Igazgatóság is elismerte, midőn részükre évenként drágasági pótlékot utalványozott. Miután a szolgák folyamodványa e tárgyban az elnökséghez tétetett által véleményezés végett: részemről a javítást indokoltnak hiszem s más közintézetek szolgálainak fizetését tartva szem előtt, indítványozom, hogy az akadémiai szolgák havi illetménye legalább 40 frtban állapíttassék meg, mely utóbbi esetben a failletmény meglőzendő lenne. Egyszersmind azonban megjegyzem, hogy olyan kis udvarban, minő az Akadémia palotájának udvara, fölöslegesnek tartom a kapus mellett a házmesteri állomást; a házmesteri teendőket, mint a M. Földhittelintézet udvarában van, a kapusra vélem ruházandóknak, rendelkezése alá adván az udvarban és a palota körül naponként előforduló dolgokra nézve a házi szolgát. A nagyobb tisztogatási munkákra ügyis napszamosokat alkalmaz a gondnok. Napszámot lehet felfogadni egy pár napra télben is a hó kihordására stb. A napszámot ilyen munkákra nézve különben sem helyettesíti a házmester. Ha a Tek. Igazgatóság nézetemet helyesli: a házmesternek föl lehetne mondani: s megtakarított fizetése pótolná azon összeget, melylyel a szolgák fizetése fölemlitetnék.

Miután a műemlékek kutatására, osztályozására és kiadására az országgyűlés által megajánlott 20,000 frtból a közoktatási minister legalább 5000 frtnak az Akadémia archaeologiai bizottsága részére utalványozását megígérte : az országos költségvetésben a történelmi források és emlékek kiadására fölvevett egész összeg a történelmi bizottság rendelkezésére adható ez évben (B. II. a.) Egyttal a mai igazgatósági ülésből föl lenne kérendő a közoktatási minister, hogy az Akadémia archaeologiai bizottsága részére, történelmi műemlékek kiadására, az e czímen megszavazott összegből, legalább 5000 frtot méltóztassék a költségvetési törvény megalkotása után azonnal utalványozni. (B. II. b.)

A mathem. és természettudományi bizottság ez évi dotatiója (5000 frt) szintén az országgyűlésen e czélra megszavazott összegből fedeztetik. (B. II. c.) Igaz ugyan, hogy e bizottság a részére megajánlott 4000 frtból csak 1568 frtot vett igénybe a közelebb múlt évben, de tekintve e bizottság nagy feladását : Magyarország természettudományi leírását, méltán várhatni, hogy e téren, hol annyi a teendő mind az anyagok egybehordása, mind azok feldolgozása körül, a bizottság ezentúl nagyobb munkásságot fejt ki ; s midőn az adatok egybehordását az Akadémián kívül álló erők felhasználásával is siettetni fogja, a már egybehordott anyagok egybeállítását, egyes szakutódok megbízásával szintén idején látja már megkezdeni.

A nyelvtudományi bizottság kéri, hogy a folyó évi költségvetése szaporíttassék azzal az összeggel, a melyet tavalyi költségvetéséből nem vett igénybe. A múlt évi költséget, úgymond, csak azért nem merítette ki, mert a kondai vogul evangelium, nyelvtan és szótár kinyomatása késett. Nézetem szerint csak az országgyűlés és magán alapítók által meghatározott czélokra adott összegek maradványa viendő által ugyanazon számlákon, melyeken ez összegek vezetettek, ugyanazon czélok javára a következő évre. Az Akadémia összes egyéb jövedelmeiből a mi felesleg fenmarad az év végén, tőkésítendő vagy mint pénztári maradvány viendő által a másik évre. Ha az eredmény azt mutatná, hogy a nyelvtudományi bizottság a folyó évben kifejtendő nagyobb munkássága következtében nem éri be az előirányzott összeggel : az év tolytán bármikor kérhet póthitelt, s azt a Tekintetes Igazgatóság, bizonyára örömmel meg fogja szavazni. Hiszen a kiadások előirányzott összege, úgy sem meríti ki a remélhető bevételeket.

A nyelvtudományi bizottság azon kérelme, hogy előadója 200 frttal díjaztassék, már fentebb kellő tekintetbe volt véve.

A Nyelvőr segélyezése, előterjesztésem következtében, már a Tek. Igazgatóság által elfogadtatván, az e részben hozott igazgatósági határozat alapján vétetett föl a költségvetésbe. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a bizottság a segélyképen megajánlott összeget évnegyedes részletekben kéri utalványoztatni.

A statistikai és nemzetgazdasági bizottság részére a tavalyi összeg előirányoztatott. E bizottság feladata, miután a statistikai adatok gyűjtése és rendezése most már kormányi közegek által történik, szükségkép módosulni fog. Azonban eziránt magának a bizottságnak, melyet a napokban fogok e tárgyban összehívni, kell véleményyt terjeszteni elé. Ha a bizottság szükségét fogja találni, főleg a nemzetgazdasági térre vinni át működését, s Közleményeit, talán nemzetgazdasági folyóirattá alakítja át, mely a külföld nemzetgazdasági mozgalmait, irodalomban, törvényhozásokban és társadalmi téren figyelemmel kíséri, ismerteti s hazánk nemzetgazdasági érdekeinek megvitatását is elő-

mozdítani kiváló feladatának tekinti : nem kételkedem, hogy a Tek. Igazgatóság, e rendkívül fontos feladat teljesítését készséggel fogja elősegíteni.

Az összes Akadémiát illető közlönyök : Évkönyvek, Értesítők, Almanach stb. kiadására a múlt évben nem adatott ugyan ki az egész 8000 frtnyi összeg, mely előíranyozva volt : mindazonáltal ez összeget a folyó évre ismét előíranyozandónak véltem. (B. III.). Ez összeg előíranyzásánál tekintettel voltam arra is, hogy az Akadémia, még bold. b. Eötvös József elnök indítványa folytán, kimondotta szükségét egy comptes rendus-féle Értesítő kiadásának, mely az Akadémia különböző osztályainak munkásságát, valamely idegen élőnyelven, melynek ismerete a külföld tudósai közt általánosabban el van terjedve, lehetőleg rövid kivonatban ismertesse. A math. és természettudományi osztály különösen érzi egy ily közlöny létesítésének szükségét. „Ezzel, ugymond az osztály hozzám intézett jelentésében, szolgálatot teszünk a külföldnek, megismertetvén ezt a haladás itteni mozzanataival ; de más részt azt az agyonhallgatást is, melyben Akadémiánk a külföld tudósai előtt részesül, alkalom nyílnék megszüntetnie. Most egyesek közlik némely munkájakat a külfölddel, s e közlések jól fogadtatnak ; de ebből az Akadémiára, mint ilyenre, semmi dicsőség és elismerés nem hárul.“ Kétségkívül indokolt az érintett osztály ezen felszólalása. — Jogosultnak ismerte el az Akadémia is, midőn, ha jól emlékszem, ez indítvány létesítése módja iránt véleményt adni, egy bizottságot küldött ki ; ha e bizottság tekintetbe veszi az Akadémiának azt az Alapszabályát, mely szerint a M. Akadémia feladata a tudományt *magyar nyelven művelni és terjeszteni* ; s a külföld számára tervezett tudományos Értesítőt csupán az értekezések rövid kivonatának közlésére szorítja ; úgy hiszem a T. Igazgató Tanács sem tagadja meg ily külföldi Értesítő kiadásától támogatását. Miután azonban egy ily közlöny programja, terve, kiviteli módja, hogy t. i. mely nyelven, kik által és mikép szerkesztessék — oly kérdések, a melyeknek megoldása nem kis nehézséggel jár — még mind nincsen megállapítva : a mathem. és természettudományi osztály kívánatának, hogy egy ily közlöny költségeire már ez évben 2000 frt vételessék föl a költségvetésbe, nem tehettem eleget. Bevárandó e tárgyban még az Akadémia körülményes jelentése és véleménye. Ha ez időközben, az év folytán történnék, meg vagyok győződve, hogy a kérdéses közlöny megindításának költségeire az általános kiadások czímén fölvetett 8000 frt, melyből a múlt évben csak 3804 frt adatott ki, nyújt fedezetet.

A jutalmakra előíranyzott összeg (5700 frt) az ez évben kiadandó jutalmak összegeinek alapján vétetett föl (B. IV.) ; a mathem. és természettudományi osztály azon indítványát, mely szerint az osztály által képviselt mathem. és természeti tudományok körében megjelent legjelesebb értekezések évenként 100—100 arannyal lennének jutalmazandók, nem vehettem tekintetbe, miután ez indítvány, mely az Akadémia többi osztályát is érdekli, még az Akadémia által előbb megvitatandó.

A költségvetés V. és VI. czímei a M. Tud. Akadémia határozatai alapján, a melyek ma a T. Igazgatóság eléterjesztetnek, vétettek föl általam az előíranyzatba, azon reményben, hogy a T. Igazgató Tanács szintén hozzá járul az Akadémia érintett határozataihoz. A M. Tud. Akadémia föladata, szabályai szerint, nem csak művelni, hanem terjeszteni is a tudományokat. E feladatának az Akadémia egy encyclopaedicus folyó. irat, egy oly szemle kiadásának elősegítésével vél mindenek előtt megfelelni, a mely a külföld legújabb tudományos mozgalmával a művelt magyar közönséget megismerteti, s egyszersmind a közvetítő szerepet viszi a hazai tudósok és művelt közönségünk között.

Egy ily szemle szükségét a T. Igazgatóság is elismerte már, midőn a Budapesti Szemlét, mely ugyan ily feladatot teljesített, több éven által segélyezte. A kért segélyezés, t. i. egy évre 2600 frt, tekintve a vállalat fontosságát, soknak nem mondható. Részemről, ki az ilyenmü vállalat nehézségeit tapasztalásból ismerem, csak örvendeni fogok, ha e nehézségek ily csekély áldozattal, az Akadémia részéről legyőzhetőek lesznek. Még kevésbé szükség bővebben indokolnom a költségvetési előirányzat VI. czímét. Részint a mívelt közönség számára irandó népszerű tudományos könyvek, minők a Hölgyalapítványból adattak eddig ki, részint a tudományt. Jelen álláspontján lehető terjedelemben kimerítő nagyobb tudományos munkák kiadásáról van itt szó. Az 1867-ben megindult élenkebb politikai mozgalmak a nemzet figyelmét kiválólag igénybe veszik. A kiadók főleg a nagy közönség igényeit tartják szem előtt. A M. Tud. Akadémia feladata örködni a tudomány érdekei fölött; foglalkoztatni azon írókat, a kiknek munkássága a jelen viszonyok közt se a közönség, se a kiadók részéről nem nyer buzdítást; s gondoskodni, hogy a mívelt közönség azon része, mely főiskoláinkból évenként kikérül, hazai nyelven találja meg irodalmunkban azon műveket, a melyekből magát tovább művelheti. Irodalmunk e tekintetben, minden szak, minden tudomány terén nagy hiányokat mutat. E hiányok betöltéséről gondoskodni viszonyaink közt az Akadémia van hivatva. Midőn ez okból a M. Tud. Akadémia e tárgyban hozott határozatait melegen ajánlom a T. Igazgatóság partolásába: úgy hiszem, hogy tekintve a nagy czélt, a tömérdek teendőit, nem fogja sokallani a T. Igazgató Tanács, ha már ez évre 8000 frtot véltém előirányzandónak annak létesítésére.

De íme van szerencsém az Akadémia érintett két határozatát fölolvasni. (Lásd a január 22. összes ülés jegyzőkönyvének 29. pontját.)

A kiadási előirányzat VII. czíme régibb pályamunkák kiadására 1800 frtot vesz föl. Ha tekintetbe vesszük, hogy még Szarvas Gábor l. t. „Az igeidők“ használatáról írt pályamunkájának kiadási költségei (727 frt) sincsenek kifizetve; tekintetbe vesszük, hogy a múlt évekről a Hölgyalapítványból díjazott három pályamű: Bardócz mechanikája, Soltész fűvészeté és Szabó Ignác Meteorológiája vár kiadására; s hogy Frankl jutalmazott pályaműve: A hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században, szintén kiadatlan: kétségtelen, hogy e munkák kiadása az előirányzottnál nagyobb összeget igényel. Úgy hiszem azonban sikerül, az említett pályamunkák közül egyet-kettőt könyv-árusoknak eladni. E reményben előirányoztam a fentírt összeget.

A VIII. czim a „Corpus Poetarum“ első kötete kiadására 700 frtot előirányoz. Úgy hívém, hogy a T. Igazgató Tanács szintén osztozni fog a nyelvtudományi osztály azon óhajtságában, hogy a már kiadott „Corpus Grammaticorum“ példájára a „Corpus Poetarum“ is adassék ki. E gyűjtemény 12—20 ives kötetekben magában foglal a XVI. század elejétől fogva egész 1650-ig, egy szóval Zrinyi előtt minden magyar költőt, a kiknek munkái részint mint unicum, részint mint felette ritka nyomtatványok, nem csak a közönségtől, hanem magoktól az íróktól is mintegy elzárva, s csak nagy alkalmatlansággal, utazgatással hozzáférhetőek. E gyűjtemény Toldy Ferencz r. tagnál lemásolva és nyomtatásra készen áll, s ha az Akadémia minden évben csak egy husz ives kötet kiadását eszközli, tizenkét év alatt az egész gyűjtemény megjelenhetik. Ez évre csak az első kötet kiadási költségei vétettek föl, a nyomdai költségeket 500 s a tiszteletdíjat 200 frittal számítva.

Ugyancsak a nyelvtudományi osztály előterjesztése alapján véltém fölveendőnek

a költségvetésben Budenz József r. tag „Magyar finn-ugor szócgyezések“ című munkájának kiadását (IX.) Elégnek tartom e műről megjegyezni, hogy azt az osztály „a magyar összehasonlító nyelvészet egyik legkitünőbb és legeredetibb termékének“ mondja. A kiadási összeg előirányzásánál, az osztály jelentése alapján a nyomdai költség 485 frttal s az író tiszteletdíja 252 frttal vétetett föl.

Fogarasi János r. t. a múlt évben a nyelvtudományi osztályhoz intézett levelében a M. T. Akadémia nyelvtudományi osztálya részére további rendelkezéseig, mindazáltal öt évre megmászhatatlanul évenként 500 frtot ajánlott fel a következő feltételek alatt: 1. Ezen 500 frtot a nyelvtudományi osztály saját hatáskörében bármely célra fordíthatja tetszése szerint. Azonban 2. hova fordíttatása iránt az osztály javaslatára mindenkor az akadémiai nagygyűlés határoz. De 3. egy évnél több időre annak kiadását se javaslatba hozni, se elrendelni nem lehet, hanem, bár ugyanazon célnak folytatolag avagy fokozatos előmozdítása végett minden nagygyűlésen az elébe új és külön javaslat terjesztendő. Ha öt év elteltével az alapító írásban másképen nem rendelkeznek, ez alapítvány a fentebbi pontok értelmében tovább is fenmarad.

Az illető osztály és az Akadémia köszönettel fogadta Fogarasi János r. tagnak ez alapítványát. S a költségvetési előirányzat, melyet bemutatni van szerencsém, a bevételek közt fölvevén a már ez évre felajánlott 500 frtot, ugyanazon összeget a kiadások közt (X) az osztály rendelkezésére bocsátja.

A múlt évben két nagy tudományos congressus tartatott a külföldön, a melyeken a M. T. Akadémia részint saját segélyezése, részint közbenjárásomra a közoktatási minster által nyújtott segélyezés következtében képviselve volt. Szükséges erről ezentúl költségvetésünkben is gondoskodni. Hazai tudományosságunknak ugyan is, mint általában hazánknak érdekében áll az ilyen egyetemes tudományos összejöveteleken alkalmas képviselővel képviseltetni magunkat, hogy tudományos törekvéseinkkel a külföldet megismertessük, s az összes tudományos világ legújabb irányait, vívmányait közvetlen érintkezések útján is elsajátítani igyekezzünk. Azt hiszem, ez okból a T. Igazgató Tanács helyeslésével találkozom, midőn ilyen külföldi utazásokra már ez évre fölvettem némi csekély összeget. (XI).

A kiadási előirányzat XII. XIII. XIV. és XV. címei ugyhiszem nem kívánnak bővebb felvilágosítást. Hogy a XIII. cím alatt ez évre kevesebb van felvéve, mint tavaly volt, azzal indokolható, hogy a múlt évben nagyobb kiigazítási munkák végeztettek a palota körül, a minők ez évben valószínűleg nem fordulnak elő. Továbbá az ily munkálatok ezentúl az elnökség szigorú ellenőrzése mellett, mindenesetben annak engedélye folytán, s mindenkor előleges költségvetések alapján tétetnek.

A XVI. cím, az Akadémia adósságai után fizetendő kamatok mellett először tünteti fel az Akadémia kamat-tartozását egyes általa kezelt alapítványoknak, a melyek meghatározott különös célra tétettek. Eddig az Akadémia által kezelt mindennemű alapítványok jövedelmei egybeolvasztva kezeltettek. Én a Magyar Földhitelezetnél elrendeltem, minden különös célra tett alapítvány külön számlán nyilvántartását. Úgy hiszem, ezzel az alapítóknak is tartozunk. A mi azonban ez irányban történt, még most is csak kezdemény. Jelenleg az alapítványi ügy tisztázásával foglalkozom. Reményem, hogy a jövő évi költségvetés e tekintetben tökéletesebb lesz.

Hogy a múlt évekről fenmaradt és folyó adókra ezúttal nagyobb összeg (XVIII. C. 8000) vétetett föl általam, onnan van, mivel a M. T. Akadémiának még adóügyi viszonyai is rendtelenségben vannak. Követeléseket tesz az adóhivatal még a 60-as évek-

ből is. Ezen követelések ellenében fölkeresve Ő Felsége azon kegyes intézkedését, mely 1867-ben az Akadémia adóügyi viszonyaira nézve kiadatott, s egybeállítva azon törvényes intézkedéseket, a melyek 1868. óta Akadémiánk adóügyi viszonyainak rendezésére nézve nagy részben, épen az én kezdeményezésem folytán, hozattak : fölhívtam az adóhivatalhoz, hogy az idézett rendelet és törvények alapján állítsa egybe követeléseit, hogy elvégre az Akadémia tartozásai tisztába hozathassanak és általunk törlesztet-hessenek. Fölhívásomra mindeddig még nem kaptam választ. Az előirányzat tehát e részben biztos számításra nem volt fektethető. A fölvert összeg mindazáltal úgy hiszem az Akadémia tartozásainak törlesztésére elegendő lesz.

A Magy. Tud. Akadémia költségvetése 1872. évre.

A) B e v é t e l e k.

I. Alapítványok után		
6% kamat	11,650	
5% „	12,047	
4% „	4	23,701
II. Értékpapírok és részvények kamata		22,000
III. Házbér :		
a) A palota jövedelme	15535	
b) A bérház	17077	32,612
IV. Hagyományok és egyéb rendkívüli bevételek		2000
V. Könyvek eladásából		1200
VI. Előlegek visszafizetéséből		250
VII. Az állam részéről :		
a) Történelmi források s emlékek kiadására	20000	
b) Történelmi műemlékek kiadására	5000	
c) A mathem. és természettudományi bizottságnak országos értékű kutatásokra	5000	
d) A könyvtárra	5000	35,000
VIII. Fogarasi János rendes tagtól a nyelvtudományi osztály részére felajánlott		500
összesen :		117,263

B) K i a d á s o k.

I. Személyes járandóságok :	
a) Rendes tagoknak	7500
b) Főbb tisztviselők (titkárok, bizottsági előadók, ügyész) fizetése	9000
c) A többi tisztviselők (gondnok, főtitkári segéd, irodai személyzet) fizetése	6700

d) Szolgák illetménye	3300	
„ ruházata	1000	27,500
II. Bizottságok költségei :		
a) Történelmi bizottság	20000	
b) Archaeologiai bizottság	5000	
c) Mathem. és természettudományi bizottság	5000	
d) Nyelvtudományi		
1. a közlemények kiadására	1600	
2. a Nyelvőr segélyezése	1000	
e) Statistikai és nemzetgazdasági	1500	34,100
III. Az összes Akadémiát illető kiadásokra :		
(Évkönyvek, Értesítő, Almanach stb.)		8,000
IV. Jutalmakra		5,700
V. Egy tudományos folyóirat (Szemle segélyezésé- re) félévre		1,300
VI. Tudományos munkák kiadására		8,000
VII. Régibb pályamunkák kiadására		1,800
VIII. A „Corpus Pectarum“ első kötete kiadására		700
IX. Budenz József r. tag „magyar finn-ugor szó- egyezések“ czimű munkája kiadására		740
X. A nyelvtudományi osztály részére a Fogarasi Já- nos r. tag által felajánlott		500
XI. Tudományos utazásokra		400
XII. A könyvtár gyarapítására		5,000
XIII. Az akadémiai épület fentartására, fűtésre, világításra stb.		5,000
XIV. Irodai szükségletekre		250
XV. Ügyvédi, postai, szállítási stb. költségekre		1,200
XVI. Kamatok fejében :		
a) a biztosító társulatnak	2400	
b) a Széchenyi szoboralapnak	2100	
c) a székely kivándorlási alapnak	650	
d) a Czartoriski alapítványnak	55	
e) a Hölgyalapítványnak	300	
f) a Dora alapítványnak	120	5,625
XVII. Rendkívüli kiadásokra, a multból felmaradt számlák kiegyenlítésére stb.		1,500
XVIII. A múlt évekről maradt és a folyó adókra		8,000
	Összesen :	115,315

Jelen költségvetés, másodelnök úr előre bocsátott észrevételei és indokolása alapján, minden tételére nézve helyeseltetvén és elfogadtatván, illető részei kivonatban a t. Akadémiával, az állandó bizottságokkal, a gondnokokkal közöltetni fognak ; az egész pedig átteendő lészen az Akadémia pénztárát kezelő M. Földhitelintézethez. Csupán az Akadémia III. osztályának a másodelnöki előterjesztésben fölemlített azon indítványára,

hogy az osztály által képviselt mathem. és természeti tudományok körében megjelent legjelesebb értekezések jutalmaztassanak évenként 100 arannyal, jegyzi meg az Igazgató Tanács, hogy e jutalmazási módot, mely tekintve a tudományszakok sokféleségét, s így az összehasonlító bírálat nehéz voltát, csak folytonos zsurlódás kútfejévé válnék, nem ajánlhatja a t. Akadémiának s azt hiszi, hogy e 100—100 aranyat a tudomány érdekében gyümölcsözőbb beruházásokra lehetne fordítani. Az encyclopaediai folyóiratra nézve czélszerűnek látja az Igazgatóság, hogy a könyvvarussal való első szerződés 1873. végénél hosszabb határidőre ne köttessék.

3. Olvastatott Hinka József ügyész urnak következő általános jelentése az Akadémia jogi ügyei folyamáról.

Nagyméltóságu gróf kir. minister s akadémiai elnök úr, Niméltgu Igazgató Tanács!

A M. T. Akadémiának múlt évben reám bizott jogügyei vezetéséről van szerencsém következőben előterjeszteni alázatos jelentésemet.

1. Kovács Lajosnak 30,000 frtnyi tőke tartozása múlt évi február 14. és april 22. teljesen beszolgáltatott minden járulékaival együtt az akadémiai pénztárt kezelő földhitelintézetnél.

2. Néhai Rhédei László hagyatékának jelenlegi állásáról m. é. nov. 27. volt szerencsém beterjeszteni alázatos jelentésemet, jelenleg pedig az e tárgyban Szathmáron megbízott ügyvéd[Böszörményi Eleeknek időközben beküldött értesítvényét, mely szerint a kistoronyi szőlőnek Juhász Antal vevő nevére leendő átíratása a hagyatéki bíróság által lett végzésileg elrendelve; van szerencsém mellékleteivel együtt oly igénytelen nézettel Excellentiád s a Nagymitgu Igazgató Tanácsnak $\frac{1}{2}$ alatt bemutatni: hogy miután a vevő időközben nem csak Besze Jánosnak e tárgyban elkövetett hallatlan jogbitolásai miatt, hanem egyéb viszonyainál fogva is kényszerül más megyébe átköltözködni, s ennél fogva a vételtől elállt; a kistoronyi szőlő, ismét a végrendeleti örökösök nevére leszen telegkönyvileg visszakezleltetendő.

3. Néhai Patkó János hagyatékához tartozott budai háztelek vételárából a költségek levonása után fennmaradt 1500 frtnak harmadrésze, az $\frac{1}{2}$ alatt ide zárt ellennyugtatóvány szerint, mint az Akadémiának járó örökségi illetőség végkiegyenlítése, befizettetett a földhitelintézeti pénztárba.

4. Néhai Meszlényi Márton János 300 d. aranyból álló hagyománya és járulékai iránt lefolyt perben meghozatott a $3\frac{1}{2}$ alatti kedvező ítélet, mely ellen azonban alperek nem csak felebbezéssel, hanem semmisségi panasszal is élvén, ez utóbbi elvetett; a per pedig érdemleges elintézés végett a kir. táblához áttétetett, hol az most fog elintéztetni.

5. Néhai Edl Kálmán 16,000 frtnyi hagyománya tárgyában az e részben megbízott ügyvéd jelentése szerint — Kacsokovics Sándor úr, mint a hagyatéki ingatlanok jövedelmeinek végrendeleti kezelője, a m. évi haszonbérből végtére 1805 fitot fizetett le, miből az Akadémiát illető 16,000 frt után m. évi január 1-től decz. 31-ig járó kamat fejében 800 frt küldetett be, mely összeget beszolgáltattam a földhitelintézeti pénztárba; a hagyaték eddigi kezeléséről teendő jelentést, mihelyest beérkezendik, nem mulasztandom azonnal tiszteletteljesen bemutatni.

6. Néhai Román Ferencz hagyatéka tárgyában beérkezett ügyvédi jelentést van szerencsém $4\frac{1}{2}$ alatt egész terjedelmében bemutatni.

7. Néhai özvegy Retsky Benedekné sz. Dobsa Rozália $5\frac{1}{2}$ alatti végrendelete

szerint Naprágy helység határában fekvő pusztabeli földbirtokát fivérének Dobsa Eleknek, halála után pedig özvegye és gyermekeinek hagyta oly feltétel alatt : hogy ezt sem el nem idegeníthetik, sem haszonbérbe nem adhatják, hanem a férjével közös sírboltot, hogy el ne pusztuljon, kegyeletesen őrizni és romlatlan állapotban fentartani tartoznak ; ellenkező esetben azon pusztai birtok a rajta lévő sírbolt folytonos épségben fentartása mellett az Akadémia tulajdona leszen, mely a jószág évi jövedelmét a magyar nyelv fokozatos kifejlesztésére és terjesztésére megkívántató irodalmi költségekre fordítsa.

Azonban Dobsa Elek az e részben megbízott ügyvéd 6 % alatti jelentése szerint a végrendeletileg kikötött feltételt elfogadván, az Akadémia feltételes örökösödése megszűnt ; mindazonáltal Dobsa Elek úr, nem kívánván az örökösödő nő nemes szándékát, melylyel az Akadémiát bizonyos jótéteményben részesíteni ohajtotta, meghiusítani ; helyettesem felhívására hajlandó a 7 % alatti kötelezvénye szerint 200 frtot az Akadémiának oly formán lekötni : hogy azt m. é. november 1-től számítandó két év alatt száztóli hatos kamatával együtt az Akadémia pénztárába befizetendi ; beleegyezvén egyszerűsmind : hogy ezen alapítvány erejéig a zálogjog ugyanazon hagyatéki jószágra bekebelezessék ; a jelentő ügyvéd szükségtelennek tartja ugyan Dobsa ur vagyoni viszonyainál fogva a kötelezvény betábláztatását ; mindazonáltal következetesnek tartom, ha az Akadémiának, mint országos intézetnek, minden követelése, a mennyire lehet, már elvből is biztosíttatik ; egyébiránt ezen igénytelen nézetemet Exciád s a nmgu Igazgató Tanács magas elhatározása alá bocsátván, e részben kegyes utasítását van szerencsém tiszteletteljesen kikérni.

8. Néhai Daray Imrénének 1000 frtos hagyományát, múlt évi május 8-án,

9. Néhai Aczél Sándor özvegyének sz. Ottlik Lórának 500 frtos hagyományát m. év máj. 9-én.

10. Néhai Szörényi Carolina bárónőnek 300 frtos hagyományát m. é. jun. 28-án.

11. Néhai Haudinger Jánosnak 100 frtos hagyományát m. é. július 18-án,

12. Néhai Somody Mártonnak 200 frtos hagyományát m. é. aug. 9-én beszolgáltattam az akadémiai pénztárba.

13. Máriássy Béla úrtól kénytelen voltam végrehajtás utján behajtani az 500 frtos alapítványát, melyet járulékaival együtt 552 frt 50 krral fizettem be az akadémiai pénztárba.

14. Néhai Ujfalvi Sándornak 500 frtos hagyománya után 1866-i jul. 17-től m. é. oct. 17-ig járó 131 frt 21 krnyi kamatot, és

15. Győr városának 400 frtos alapítványa után m. évre lejárt kamatot 12 frttal szintén befizettem az akadémiai pénztárba.

16. Értésemre esvén mikép b. *Prónay* Sándor eredeti *alapító levele* és végrendelete kerestetik, azokat, miután a hátralékban maradt kamatokat annak idejében behajtottam és az akadémiai pénztárba beszolgáltattam, 8 % a. van szerencsém eredetben visszatüntetni.

17. Néhai Szendrey Andrásnak 1000 frtos hagyománya tárgyában van szerencsém a végrendeleti végrehajtó Lovász Miklós helybeli ügyvédének Zsarnay Ábrahámnak 9 % a. ide zárt levelét, mely szerint a hagyatéki csak behajthatlan követelésekből állván, a hagyományosok s ezek közt az Akadémia soha egy fillérben sem fog részesülni, néhány előirat kíséretében oly igénytelen nézettel bemutatni : hogy ily hagyományt az Akadémia részéről alig talállok elfogadhatónak ; mindazonáltal ezen

véleményemet Exciád s a nméltgu Igazgató Tanács magas elhatározása alá bocsátván e részben kegyes utasításért esedezem.

18. Néhai idősb Zsiga Miklós és neje sz. Koszperda Anna, a 10 $\%$ a. ide zárt közös végrendeletök szerint vagyonukról akkép rendelkeztek : hogy az esetben, ha gyermekeik vagy unokáik valamelyike a végrendelet ellen fellépne, annak köteles rész szabattassék ki, s ebbe mindennemű előlegezések, adományok s ezek kamatai beszámítassanak, a megürült illetménynek pedig azon része, mely a köteles részen túl fennmarad, egy negyedben az Akadémiát illesse.

Az örökhagyók fia ifj. Zsiga Miklós indított ugyan pert a végrendelet ellen, de azért még sem lehetne tőle, az e részben megbízott ügyész 11 $\%$ alatti jelentése szerint, a hagyományozott összeget elvonni, mert azt a köteles rész is meghaladja.

Jelentő ügyész figyelemmel kísérendi ugyan a per menetelét és eredményét, de kilátása nincsen, hogy az Akadémia valamiben részesüljön ; ezen nézetet azonban Excellentiad és a nmgv Igazgató Tanács magas elhatározása alá terjesztvén, e részbeni kegyes utasítását van szerencsém kikérni.

19. Néhai Flór Ferencz akad. tag és neje a 12 $\%$ a. ide zárt közös végrendeletök szerint korán elhunyt egyetlenegy gyermekök iránti kegyeletből „*Flór Gyula emlék alapítványa*“ czim alatt 20,000 frttal növelték az Akadémia tőkealapját, oly formán : hogy ezen mindkét hites társnak halála után kifizetendő tőke az Akadémia alapítókéjéhez csatolandó, s örök időkhig egész épségben fentartandó.

A tőke után befolyó kamatnak fele része egyedül magyar történelmi érdekek elősegítésére, másik fele része pedig közös akadémiai czélokra fordítandó.

Ezen alapítványi tőkét az életben maradt nemes lelkű asszony addig is, míg az kifizetetlen fog, az Akadémia részére biztosítani kívánván, a 13 $\%$ a. eredetben ide zárt alapító levelet állította ki, melynek alapján a zálogjog 20,000 frt erejéig, az itt Pesten belvárosi servita téren fekvő házára a 14—17 $\%$ a. okmányok szerint az Akadémia javára telekkönyvileg bekebleztetett.

20. Prónay József országgyűlési képviselő urnak 18 $\%$ a. folyamodványát, mely szerint nem csak saját 500 frtnyi alapítványáról, hanem b. nejének 1000 frtnyi hagyományáról is egy száztóli hatos kamatu kötelezvényt szándékozik az Akadémia részére kiállítani, melynek alapján a zálogjog Gömör megyebeli Várgede 18. számú telekkönyvben foglalt ezer holdat meghaladó birtokára saját költségén betábláztatnék ; van szerencsém oly igénytelen nézettel bemutatni, hogy miután a felhívott telekjegyzőkönyv utolsó 7. sorszám alatt Kubinyi Arnold és társai által bejelentett és feljegyzett tulajdon igény folyamodó úr képviselőjének 19 $\%$ a. levele szerint a kérdéses birtoknak csak egy negyed részére vonatkozik ; kitöröltetése pedig, a mint állítatik, csak időkérdés, de különben is folyamodó úr egyedül a küszöbön lévő építkezés tekintetéből kérne fizetési haladékot megadatni, a felajánlott hitelzálogot elfogadandónak véleményezem ; ezen nézetemet azonban Exciád s a nmgv Ig. Tanács bölcs bírálata alá terjesztvén, e részben mielőbbi beces utasításért esedezem.

21. Néhai Podhorányi Józsefnek 500 frtos hagyományja, úgy

22. Néhai Recker András zalathnai plebánosnak 20 $\%$ alatti végrendelete szerint az akadémiai alap növelésére hagyott 200 frtnyi tőke biztosítása tárgyában, valamint

23. Néhai Csató József székelyudvarhelyi plebános és esperes 100 frtos hagyományának befizetésére nézve megtétettek a szükséges lépések, melyeknek eredményéről annak idejében lesz szerencsém alázatos jelentésemet előterjeszteni. Végre

24. Csathó Aurélné sz. Brüll Emmának, mint n. Hofrichter József általános örökösének 21 $\frac{1}{10}$ alatti folyamodványát, mely szerint az időközben gr. Károlyi Sándor által megvett Hofrichter-féle hagyatéki házvétel árából fenmaradt 47,415 frtnak fele részére a tiz intézetet külön-külön $\frac{1}{10}$ -ben illető reménybeli igények végkielégítésére folyamadónó a várományos intézet mindegyikének egyszermindentkorra *ezer két száz* frtot ajánl; van szerencsém oly igénytelen nézettel bemutatni: hogy az ajánlatot, melyet a tiz intézet közül eddig a folyamodványhoz zárt mellékletek szerint, a kisedővő-egylet s a vakok intézete is elfogadott, ha azt a végrendeletben megnevezett valamennyi intézet elfogadja, az Akadémia részéről is elfogadhatónak véleményezem, mert jóllehet az Akadémia, ha folyamadónó halálát bevárja, a ház vételárának $\frac{1}{10}$ fejében 2370 frt 75 krt nyer, mégis ha folyamadónó fiatalságát és egészségét tekintetbe vesszszük, halálának ideje valószínűleg csak 20—30 év mulva következhetik be, midőn a most ajánlott 1200 frtnyi összegnek kamata is, ha többre nem, legalább szintén annyira fog rugni; vagy ha hasznosabbnak látszanék, tudományos czélokra is fordíthatatnék; mi tehát addig szellemileg is kamatozhat; azonban ezen nézetemet Exciád és a nmlgu Ig. Tanács magas elhatározása alá bocsátván, e részben kegyes utasítását bátorokodom kikérni.

Ki is egyőbiránt magamat Exciád s a nmlgu Ig. Tanács kegyelmébe ajánlván mély tisztelettel maradok Exciád s a nmlgu Ig. Tanácsnak Pest 1872. jan. 18. alázasatos szolgája Hinka József m. akad. ügyész.

E jelentés, minden pontjaira nézve, tudomásul vétetvén, illetőleg, a még folyamatban levő ügyekre nézve, a további jelentés bevéartván, az ügyészi javaslatok pedig, a mennyiben itt külön nem említettnek is, elfogadtatván: ezek szerint a 2-ik számban említett kis-toronyi szálló visszakeblezése, a 7. sz. a. a Dobsa-féle kötelezvény betáblázása, valamint a 20. sz. a. a Prónay-féle jelzálogra való bekeblezés elrendeltetik, s a 18. sz. a. Zsiga-féle ügy befejezése s az eredményről való jelentés bevéartatik. A 17. számban említett Szendrey alapítványra nézve a követelések behajthatlanságát illetőleg ügyész úr szerezzen magának egészen hiteles tudomást. B. Prónay Sándornak a 16. pontban bemutatott eredeti alapító levele és végrendelete, valamint a 19. pontban Flór Ferencz és neje közös végrendeletök, s az alapító levél átteendőők a m. földhitelintézet gondviselése alatti akad. alapítólevelekhez, az utóbbi irományokhoz azonban a Flór alapítvány betáblázását illetőleg ügyész úr a teleggönyv teljes kivonatát is mutassa be, az alapító levélhez csatolás végett. Flór Ferencz úr még élő özvegyének, mint alapító társnak, az elnökség levélben fogja kifejezni az Igazgatóság köszönetét. Végre az e jelentés több pontja szerint befizetett alapítvány-tökekről és kamatokról Ghyecz Gyula ügyvéd úr is értesítetteti határozatlik.

4. Ugyanazon akad. ügyész Kazinczy Bálintné jogigényei tárgyában jelenti, hogy a Kazinczy-birtok megvételére vonatkozó iratokat elő nem keríthetvén, e tárgyban határozott véleményt nem adhat, ajánlja azonban, hogy a szerződési iratok iránt néhai gr. Desseffy Emil családja szólíttassék fel, s hogy a birtok czélba vett eladása melőztessék.

Addig is, míg a Kazinczy birtoknak az emlék-alap részére lett megszerzéséről tanuskodó iratok előkerílnének, jelentő ügyész úr utasíttatik, hogy a megyei illető teleggönyvnek azon kivonatát, midőn már a Kazinczy-birtok az emlékalapítvány, illetőleg a M. T. Akadémia nevére átkebleztetett, valamint ugyanazon teleggönyv azon lapjának, mely a jelenlegi birtoklást tünteti ki, hiteles másolatát maga kikérvén: ezek alap-

ján, s a fennálló törvények értelmében, adjon véleményt Kazinczy Bálintné jogigényei iránt.

5. Szintén akadémiai ügyész úr beadja jelentését a Kazinczy-emlékalap kezelői által vezetett számadások megvizsgálásáról.

Kiadatik az Igazgatóság kebelében fenálló Kazinczy-emlék bizottságnak vélemény s a további teendők iránti javaslat adás végett.

6. A pesti m. kir. pénzügy igazgatóság ismételve sürgeti a Holczspach András és Jakabbal 1861. január 10-én kötött szerződés folytán az utóbbiak által tényleg beszállított építési nyers anyagok mennyiségének kimutatását, azzal indokolva, hogy az Akadémia, mint egyik szerződő fél, az illeték megállapításához szükséges adatok benyújtására szintén kötelezve van.

Az előbbi határozat, s annak folytán beküldött válasz értelmében a pénzügyi igazgatóság újra értesítendő, hogy az Akadémia nem képes a kívánt kimutatással szolgálni.

7. A főtitkár jelenti, hogy gr. Lónyay Menyhért elnök úr a részére utalványozott 67/8 arany írói tisztelet-díjat azon kijelentéssel utasítá vissza, hogy valamint ezt, úgy minden később netán utalványozandó tiszteletdíjat visszaajánlja, hogy akadémiai alapítványához csatoltassék.

Köszönés kifejezése mellett áttétetik a m. földhitelintézethez.

8. Ugyan az jelenti, hogy a néhai Eisele Antal pesti háztulajdonos és neje Mária közös végrendeletökben hagyományozott 50 frtot áttette a m. földhitelintézethez.

Tudomásul vétetik.

9. Udvarhelyszék főbirája és tanácsa néhai Csató József udvarhelyi esperest 100 frt végrendeleti hagyományát az Akadémia tőkéjére egy 100 frtos földtehermentesítési kötvényben 9 db szelvénynyel beküldvén :

Áttétetik a m. földhitelintézet kezelése alatti akadémiai pénztárba.

10. Szabadka város törvényszéke, beküldi néh. Magyar Imre végrendelete másolatát, melyben azonban az Akadémia részére semmi hagyaték nincs, csupán az írói segélyegylet, s más jótékony intézetek részére hagyaték 100—100 frt.

Átteendő a magyar írók segély-egyletéhez.

Ötödik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1872. január 29-én.

Csengery Antal akadémiai másodelnök úr elnöklete alatt.

31. Poor Imre lev. tag emlékbeszédet mondott Flór Ferencz elhunyt akadémiai tag felett.

32. A főtitkár fájdalommal jelenti Nagyajtai Kovács István lev. tagnak folyó hó 16. napján történt halálát.

Szomorú tudomásul vétetvén, az illető (II.) osztály felhivatik emlékbeszéde iránt gondoskodásra.

33. Ugyanaz jelenti, hogy a Teleki jntalomra beküldött VII. és a Karácsonyi jutalomra beküldött XIV. és XV. sz. pályamunkák szerzői postai bevénnyel igazolták, hogy e pályamunkák még decz. 31-én postára tétettek.

E szerint mind a három munka pályázásra bocsáttatván, jeligés levelek a többiekhez zárattak.

34. Olvastattak a közoktatási ministerium 1871 : 30876. és 1872 : 96. eln. sz. leiratai, melyek mellett Óváry Lipót újabb másolat-küldeményei tétetnek át.

A főtítkárr azon jelentésével, hogy a csomagokat már áttette a történelmi bizottsághoz, tudomásúl vétetnek.

35. Jászberény városa és Brassó város közönsége küldik a levéltáraikban létező régi országgyűlési iratok jegyzékét.

Átteendők a történelmi bizottsághoz.

36. Szabolcs megye beküldi a főorvosai által 1871. év 2-dik negyedéről tett meteorologiai észleleteket.

A központi meteorologiai intézethez átküldendő.

37. A pesti hazai első takarékpénztár igazgatósága beleegyezését nyilvánítja az Akadémia azon kívánatába, hogy a Fáy alapítványi közelebbi pályázat határideje 1873 decz. 31-ig meghosszabbíttassék, úgy mindazonáltal, hogy az az után kitűzendő pályázat határideje, a rendes 3 évi cyclusnak megfelelően, 1875. decz. 31-e legyen.

A főtítkárr azon jelentésével, hogy ily értelemben a pályázatot már ki is hirdette, tudomásul vétetik.

38. Az országos magyar iparegyesület igazgatósága, egy *magyar ipar műszótárrt* akarván kiadni, az e czélra hallomás szerint az Akadémia által régebben eszközölt iparműszó gyűjteményt kéri használatra átengedetni.

Valószínű levén, hogy az ily gyűjtemények az akadémiai „Magyar Nyelv Szótára“ szerkesztőségéhez tétettek át : onnan felvilágosítás kérendő leszén,

39. Olvastatott az I. osztály határozati javaslata, hogy midőn az Akadémia 1872-ben Bessenyei György és társai irodalmi föllépte százados ünnepét megüli, egyszerűen gondoskodjék arról, hogy Bessenyei György jelenleg pusztá sírja emlékkövel jelöltessék.

A kiviteli iránti javaslattételre áttétetik a százados ünnepély tárgyában már kinevezett akadémiai bizottsághoz.

40. A nyelvtudományi osztály Szarvas Gábor I. tagot a nyelvtudományi bizottság tagjául ajánlja.

Szarvas Gábor I. t. a bizottság tagjává neveztetik.

41. A II. osztály indítványozza : eszközölje az Akadémia egy *Magyar Tudományos Repertorium* összeállítását és kiadását, mely a hazai gyűjteményes munkákban, folyóiratokban és hirlapokban 1849-ig megjelent mindennemű tudományos közlemények czimeit, szakok szerint rendezve, magában foglalná,

Az indítvány vélemény és kiadás iránti javaslattétel végett közöltetik az I. osztálylyal.

42. A főtítkárr jelenti, hogy az ünnepélyes közülések előadási tárgyai megállapítására régebben kinevezett akadémiai állandó bizottság részint halál, részint a tagok másnemű elfoglaltsága miatt csekély számra olvadván : czélszerű lenne e bizottságba új tagokat nevezni.

A bizottság régi tagjai megmaradván, s elnökéül azok közül Csengery Antal

másodelnök úr kéretvén fel, egyszersmind kiegészítésül az osztályok mindenkori elnökei és titkárai a bizottsághoz adatnak.

43. Olvastatott az Akadémia nyomdai és könyváruusi viszonyai rendezésére küldött elegendő bizottság 3-ik ülésének jegyzőkönyve, melyben tett javaslatának lényege az, hogy az Akadémia szüntesse meg a könyvei elárúsítása végett egy könyvárussal való szerződést, hanem kiadványait minden pesti, és öt-hat nagyobb vidéki városbéli könyvárusnak küldje meg, az eddigi % melletti elárulásra, mely szétküldést az akadémiai raktárból egy szintén percentekben részesülő expeditor teljesítse.

Elfogadtatott.

44. Felolvastatik néhai Flór Ferencz és neje Tröscher Leonóra 1863. febr. 16-án kelt közös végrendeletök másolatából az e) pont, melynek tartalma ez: „Forrón szeretett és korán elhunyt egyetlen gyermekünk iránti kegyeletből „*Flór Gyula emlékalapítványa*“ czim alatt a Magyar Tudományos Akadémiának húszezer, számszerint 20,000 frt osztrák értékben; úgy azonban, hogy ezen egész összeg az Akadémia alapitökéjéhez csatolandó és örök időnkig egész épségében föntartandó lésson. A tőke után befolyó kamatoknak fele része, ugyancsak áldott jó gyermekünk kedvencz hajlamának emlékére, minden évben egyedül „magyar történelmi érdekek elősegelésére, másik fele része pedig közös akadémiai czélokra lesz fordítandó.“

Egyelőre tudomásul vétetvén, a végrendeleti másolat átteendő a m. földhitelintézet őrzése alatti alapítványi levelekhez; tekintve azonban, hogy a végrendelező felek egyike még él, az elnökség fölkérte, hogy Flór Ferencz akad. tag özvegyének fejezze ki az Akadémia meleg köszönetét.

45. Olvastatott Oltványi Pál földéaki plébános úr válaszirata a múlt évi decz. 18-i összes ülés végzése folytán hozzá intézett akadémiai tudósításra; mely szerint beleegyezését jelenti, hogy az alapítványából kitűzendő egyháztörténelmi pályakérdéseknél egyedül csak a történelmi szellem és igazság szolgáljon irányul a pályázóknak, s ily értelemben 1000 pfrt alapítványának 200 frttal megpótlását igéri.

Vélemény és javaslattétel végett áttétetik az alapítványok vizsgálatára kiküldött állandó bizottsághoz.

46. Temes megye közönsége Ormós Zsigmond főispán beigtatása emlékeül a temesvári reáltanodánál egy jótékony czélú alapítványt tevén, megküldi az alapítványi szabályokat, melyek szerint az alapítvány feletti rendelkezési jog az esetben, ha Temes megye bármely politikai esély miatt önkormányzati joggyakorlatától megfoszthatnék, a M. T. Akadémiára szálljon; a mennyiben a temesvári reáltanoda is megszűnnék, az alapítvány tulajdoni jogát is az Akadémia örökölje.

Áttétetik az alapítvány vizsgáló bizottsághoz, véleményre az iránt, elfogadhatja-e az Akadémia e virtualitást a nélkül, hogy esetleges terheket vállalna magára.

47. A főtitkár jelenti, hogy az 1872-ben kiadandó nagy jutalomra, a január 31. kitűzött határidőnek megfelelően, eddig csak 2 szerző küldött be munkát.

Átteendő a II. osztályhoz, azon figyelmeztetéssel, hogy ideje volna már a nagy jutalomra pályázható munkák összeírását és megbirálását fogamatba vennie.

48. Preisz Gyula mérnök ily czimű nyomtatványát: „*Einige Worte über die neue Wissenschaft der Harmonie, welche sich auf gewisse Zahl und Multiplen-Verhältnisse gründet*“ 2 példányban a végett küldvén be, hogy az a szakbéli tudományos mivelttség pártfogói tudomására hozassék:

A III. osztályhoz tétetik át, megtekintés végett.

49. A főtítkár, a február 1-én és 2-án tartandó Eötvös-gyászünnepelekre meghívja az Akadémia tagjait.

Tudomásul szolgál.

50. Ugyanaz jelenti, hogy az Akadémia könyvküldeményeiről elismerő iratot küldöttek: A Teleki-könyvtár igazgatósága, Marosvásárhely; a löcsei kath. gymnasium, a m. vásárhelyi ref. collegium igazgatóságai; az amsterdami kir. akadémia, a sz. pétervári archaeol. bizottság, és Schott Vilmos külső tag.

Tudomásul vétetik.

51. Végre a főtítkár bemutatja a deczemberi összes ülés óta az Akadémia könyvtára részére jött csere, ajándék és köteles könyvpéldányokat. Érkeztek jelesül:

I. Testületektől.

Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. VI. B. 4. 5. H.

Instituto Veneto. Velence. Atti. Tom. XVI. Disp. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs a) Denkschriften. Phil. Hist. Classe. XX. B. b) Fontes rerum Austriacarum Dipl. XXXI. XXXII. XXXIII. B. c) Archiv. XLIII. B. 1. H. XLV. B. 1. 2. H. XLVI. B. 1. 2. H. XLVII. B. 1. H. d) Almanach 1871. e) Sitzungsberichte. Philos. Hist. Cl. LXVI. B. 2. 3. H. LXVII. B. 1. 2. 3. H. LXVIII. B. 1. H. f) Sitzungsberichte. Math. Naturw. C. I. Abth. LXII. B. 3. 4. 5. H. LXIII. B. 1. 2. 3. 4. 5. H. II. Abth. LXII. B. 4—5. H. LXIII. B. 1. 2. 3. 4. 5. H. g) Anzeiger 1871. Nro. 26. 27. 28—29.

Königl. Bayerische Akademie der Wiss. München a) Sitzungsberichte der Philos. Philol. und Hist. Cl. 1871. 4. H. b) Sitzungsberichte der Math. Physik. Cl. 1871. 2. H.

R. Geographical Society. London. a) Journal. Vol. XL. b) Proceedings. Vol. XV. Nr. 1. 2. 3. 4.

Kön. Gelehrte Gesellschaft. Krakó. a) Lud. Ser. V. b) Sprawozdanie Komisji Fiziograficznej. Tome piaty. c) Wyklad Bajek Krasickiego. d) Historia Wyzwolonej Rzeczypospolitej. Tom. I. e) Rocznik. Tom. XVIII. XIX.

Kön. Preussische Akad. der Wiss. Berlin. Monatsbericht. September—Oct. 1871.

Société de la Numismatique Belge. Bruxelles. Revue. Tom. IV. Livr. 1.

K. k. Statistische Centralcommission. Bécs a) Tafeln zur Statistik. b) Mittheilungen. 18-ter Jahrgang. 3. 4. H.

Académie R. des Sciences. Amsterdam. a) Verslagen en Mededeelingen. Afd. Naturkunde. D. V. Afd. Letterkunde. D. I. b) Verhandlingen. Afd. Nat. D. XII. Afd. Lett. D. VI. c) Joarboek voor 1870. d) Processen-Verbal. 1870—1871.

Royal Society. London. a) Catalogue of Scientific Papers. Vol. IV. V. b) Greenwich Observations. 1868. 1869. c) Philosophical Transactions. Vol. 160. P. I. II. Vol. 161. P. I. d) The Royal Society 30th. November 1870. e) Proceedings. Vol. XVIII. Nro. 119. 120. 121. 122. Vol. XIX. Nro. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129.

Ferdinandeam. Innsbruck. Zeitschrift. II. Folge. 16. H.

Nemzeti Muzem. Nápoly. Herculanensium Voluminum quae supersunt collectio altera. Tom. V. Fasc. 2. 3. 4. 5. Tom. VI. Fasc. 1. 2. 3. 5.

Kir. könyvtár Igazgatósága. München. Catalogus codicum latinorum. Tom. I. P. 2.

M. kir. földtani intézet igazgatósága. Pest. A m. kir. földtani intézet Évkönyve 1871-re és 2 földtani térkép.

Déli szláv Akadémia. Zágráb. Rad. Knj. XVII.

Akademischer Leseverein. Gratz. Vierter Jahresbericht 1871.

Ő Felsége személye körüli m. k. ministerium. Bécs. Rapport sur les sépultures Gallo-Romaines du Havre.

Angol kormány. London. a) Trade Accounts (Foreign countries) 160 — VIII. b) Annual Statement of the Trade and Navigation . . . in the year 1870.

Cisterci apátság. Zircz. A zircz-pilis és pásztói cisterci rend névtára 1872-ré.

M. kir. gazd. tanintézet tanári kara. Kolozsmonostor. Az 1870—71 tanévben általa tartott georgikai felolvasások.

Főgymnasium igazgatósága. Karlovicz. Programm Vel. Gymnazie Karlov. 1871.

Kir. kath. főgymnasium igazg. Lőcse. Iskolai Értesítvény 1870—71. tanévről.

II. Magánosoktól.

Dr. Czyrniński Emil. Krakó. Chemische Theorie auf der rotirenden Bewegung der Atome basirt.

Szász Károly r. t. Pest. Köz könyvtáraink s az egy országos könyvtár.

Chyzer Kornél l. t. S.-A.-Ujhely. Zemlén megye közegészségügyi viszonyai 1871-ben.

Pancíc József k. tag. Belgrád. a) Sumszko Drvetye i Siblje u Szrebiji. b) Plan-tae serbicae rariores aut novae. Dec. III.

Ed. Sayous. Páris. Histoire des Hongrois et de leur litterature politique de 1790 à 1815.

Wiedemann F. J. k. t. Pétervár. Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland.

Lubrich Ágost l. t. Pest. Neveléstudomány. I. II. III. IV. köt.

Ch. E. de Ujfalvy. Páris. a) La Hongrie, son histoire, sa langue et sa littérature. b) Poésies magyares. Petoefi Sándor.

Dr. Szontagh Miklós. Pest. a) Milliő éves élet. b) Az erjedés és az új gomba élet. c) Élesztő képződés. d) Kárpáti képek.

Hampel József. Aquincum történetének vázlata.

III. Köteles példányok.

Kovács Mihály nyomdája. Rosnyó. a) A tiszai ág. hitv. egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve 1871. jun. b) Dr. Mariska: Pénzügytan. c) Gyászbeszéd néhai Máday Károly fölött. d) Beszéd a tiszai ág. hitv. egyház kerület superintendensének felavatása alkalmával. e) Kállay : Halotti énekek. f) Ewanjelicky Slabikar. g) Directorium in usum Canonicorum regularium Praemonstratensium pro 1872. h) Ordo officii divini . . . in usum dioecesis Rosnaviensis editus pro 1872.

Paul Károly nyomdája. Baja. Jelentése a sz. kir. Baja város szám- és pénztár vizsgáló bizottságának.

R. kath. lyceum nyomdája. Kolozsvár. a) Keresztény magvető. VI. köt. 4. füz. b) Prédikatori tár. I. köt.

Szrb nemzeti nyomda. Ujvidék. a) Szrbszki Omladinski Kalendar 1872. b) Zadotya Ucsiteljszkieh Zadruge u szadanyem Dobu. c) Polazsenik. d) Szujevrije i Nevrije. e) Szvod iz Szrbszke Gramatike.

Szilády Károly fia nyomdája. Kecskemét. Filó : Egyházi beszédek. 1. füz.

Számmer Kálmán nyomdája. Sz. Fehérvár. Ordo officii divini in usum dioecesis Albaregalensis pro 1872.

Ujfalusy Lajos nyomdája. Szegszárd. Nőegyleti évkönyv 1872-re.

Városi nyomda. Debreczen. a) Balogh : Keresztén egyháztörténelem. 1. füz. b) Nagy : Az angol nyelv levélszerinti önkutatása. 17. 18. 19. levél. c) Szász Károly : Discsköltemény a Csokonai szobor leleplezésénél. d) Imre Sándor : Emlékbeszéd ugyanazon alkalommal. e) Értesítvény a debreczeni ref. főiskoláról 1870—71. tanévben. f) Magyar protestáns egyházi és iskolai Figyelmező 10—11. 12. füz. g) Szűcs István : Debreczen város történelme III. köt.

Tóth László nyomdája. Kecskemét. Vogelin : Jézus története, és a keresztény egyház eredete.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) Sággy : A római ős alkotmány. b) Az első folyamodású kir. törvényszékek és járásbiróságok területköreinek kimutatása. c) Apáthy : A magyar váltó eljárás. d) Toldy Ferencz irói arany ünnepe. e) Fuchs : Az egyetemes földrajz elemei. f) Gyurics : A latin főnevek végzetei és nemei. g) Névy : Az írásművek elmélete. h) Molnár : Gazdasági népoktatás. i) Kégly : Az okszerű komlótermelés. k) Utás és tábori erődítéstan. 2. füz. l) Philologiai Közöny 8—9. 10. füz. m) Kránitz Példák a harcászathoz. I. R. n) Hivatalos statistikai Közlemények IV. évfolyam. 3. füz. o) Domaniczky : Elemi fegyvertan. p) Thaly : Adalékok a Thököli és Rákóczi kor irodalmi történetéhez. II. köt. q) Jókai : Föld felett és viz alatt. r) Élő rózsza (imakönyv). Hatodik kiadás. s) Szász : Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár. t) Csillag : A régi magyar alkotmány. u) Gyepkönyv 1871-re. x) Balogh : Alpári (költői regény). y) Seidel : Képes természetrajz. z) Átnézet az összes cs. és kir. konzulási hivatalok jelenlegi állásáról 1871. j) Bakcsi : A székely ipar-, kereskedelem- és kivándorlásról. v) Századok V. évfoly. 9. 10. füz. w) A magyar mérnök és építész egyesület Közönye V. köt. 9—10. 11. füz.

M. k. egyetem nyomdája. Buda. a) Siebelis : Tirocinium poeticum. b) Az országos középtanodai tanáregylet közönye. V. évfoly. 2. 3. füz. c) Acta R. Scientiarum Universitatis Ung. anni 1871—72. Fasc. 1. d) D. Toldy Ferencz : A m. tudományegyetem első szüksége.

Werfer Károly nyomdája. Kassa. Schrott : Az általános számviteltan kézi könyve.

IV. Akadémiai kiadás.

Archaeologiai Közlemények. VIII. köt. 3. füz.

Philosophiai Értekezések I. szám.

Értesítő. 1871. 14. 15. sz.

Áttétetnek a könyvtárba.

A
MAGYAR TUDOM. AKADEÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Hatodik akadémiai ülés.

A II. osztály második ülése.

1872. febr. 5-én.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

53. (5.) *Tóth Lőrincz* r. tag fölolvasta ily czimű értekezését : „Szem-
re a magyar jogászgyűlések munkássága és eredményei fölött.”

Előadásának eszmelánczolata, röviden egybefoglalva, a következő volt : méltányolta a jogász gyűlések nemes czélját, nagy fontosságát, s tagok lelkes és buzgó munkásságát; e czél legmagasb pontjául azon adatot állította fel, hogy a jogászgyűlések nyilatkozatai, mint a magyar jogi közvélemény hamisítatlan kifejezései, a kormányra s a törvényhozásra is döntő befolyást gyakoroljanak, s annak e téren irányadóul szolgáljanak. Kiemelte, hogy a jogászgyűlés ekkorig ezen legmagasb feladatának nagyobb mérvben meg nem felelhetett, mert oly gyűlés határozatai, melyektől az ország főbiráinak, s legnevezeteseb ügyvédei és jogtudományi íróinak nagy része távol tartotta magát, Magyarországi jogi közvéleménye kifejezésének nem tekinthetők, s így a döntő körökre nagyobb szerű hatással nem lehetnek. A jogászgyűlési alapszabályokat illetőleg, dicsérve említette azoknak oda czélzó intézkedését, hogy a tett indítványok éretlenül, rögtönözve ne tárgyalassanak; ellenben megróttá az indítványozás azon korlátlanosságát, miszerint mindenki, szeszélye s ötletei szerint vethet fel tárgyakat, minden tekintet nélkül a logikai sorrendre, a sürgősség és szükségesség kellő mérlegelésére, s ezen tárgyak tömegesen tanácskozás alá vétetnek; minnek sajnos következése, hogy sokszor kevésbé sürgős tárgyak rabolják el az időt a sürgősök s égetőbbek előtt, s hogy oly nagy tárgyhalmaz jut tanácskozás alá, melylyel a gyűlés, tartamának rövid ideje alatt, megküzdeni nem képes.

Kiemelte különösen, hogy a magyar jogászgyűlés speciális feladatának nem azt tekinti, hogy azok általános, elvi tételeket s vágyakat nyilatkoztassanak; hanem hogy ezen elveket s tételeket hazánk különös viszonyaihoz, népünk jelleméhez, szokásaihoz, géniusához alkalmazva, vegyék vizsgálat alá; a mi a felmerült tárgyaknak csak kisebb részére

nézve történt így. Megrótta végre a jogászgyűlési indítványokban itt-ott feltűnő nyelvbéli gondatlanságot; ellenben magasztalva említette a tagok szorgalmát, egyszerűtetét, s a politikai pártszenvédelektől, és személyeskedéstől ment, férfias higgadtságot, mely a gyűléseket jellemezte. Ennyiből áll rövid kivonatban, azon észrevételek tartalma, melyeket a jogászgyűlések általános jellemzésére elmondott. A két jogászgyűlés egyes tárgyai felett, melyeket felszámolt s osztályozott, nem maradván ideje részletesen szemlét tartani, ezek nagy tömegéből ezúttal csak a „békebiróságok“ kérdését tárgyalta, előterjesztvén az e tárgybéli jogászgyűlési vitatkozásokat, s azok eredményét; össze hasonlítván a francia és angol békebiróságok rendszerét, és saját szavazatát ez utóbbi mellett adván, a mennyiben, tett tapasztalás után, a kísérlet be nem bizonyítaná annak kivihetlenségét.

54. (6.) *Horváth Mihály* r. t. bemutatja Rákóczy Ferencz fejedelemnek „Confessiones“ című önéletírását, melyet Grisza Ágost a párisi nemzeti könyvtárban létező eredeti példányokból lemásolt, és a Történelmi bizottságnak közrebocsátás végett átadott.

Hetedik akadémiai ülés.

A III. osztály második ülése.

1872. febr. 12-én.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

56. (4) *Pólya József* r. tag tartott előadást „Kísérlet a földi szervi teremtésről,“ melyet alapít a földtan, vegytan és élettan (biologia) adattaira, kimondván, hogy csak a szervi teremtés körülményeivel s nem lényegével foglalkozik.

Tételül azt állítja föl: hogy a szervi testek ugyanazon anyagokból jöttek létre, melyekre azok éltük végeztével föloszlanak, tehát, hogy a teremtés a légköri gázok, kén és viló, s némely ásványi lúganyok (alkali) ösztétéből ébrényt hozott létre; s nem egyszerre egytetemes, hanem tárgyaira nézve egymásután következő volt; hogy az lényegileg nem szünetel, hanem folytatódagos működésben van; vagy más szóval csak körülményeiben váltakozott.

A földtanban előadni szokott földkéreg-változásokat (eltemetéseket, újra alakításokat) szerző szervi anyagelőkészítésnek veszi a földkéreg felszínén, arra valót, hogy az utolsó kéregalakulás után a teremtési folyamat mintegy elegendő szervi anyagkészlettel birjon.

Ezen előkészítés nyomagául (typus) a kisvilágban t. i. a növényekben s állatokban fönmaradt azon tény, hogy ezek is a növekedési előkészítés után képesek testrészeikben a szaporitási anyagokat előhozni.

A szervi anyagot a mostani vegytan elemzése után áttekintvén a türkönnyt (kőneleget) veszi minden szervi lét alapjául, melyhez a többi gázok csatlakoznak, s mint ilyen, a legenyelteknek (corpora azotata) veti meg alapját.

A legenyeltek sav-hatálylyal bírván, luganyt (alkali) áhítnak, s a lugany szerint majd albumin, majd casein, majd fibrin lesz belőlök.

Tehát a lugany a szervi testek alakulásában alapszeressel bír.

Az alakulás a vegyparányok váltakozásával jár, s e mozgás a netalán nyugvó villanyt s ennek azonosait fejti ki.

Értekező a villanynak szeretné a parányok elhelyezését tulajdonítani; s ezt kérdéskép veti föl.

A savat, luganyt, villanyt értekező, mint három tényezőt veszi a szervi anyag alapjául; de ezekben az idom alakulási irányát nem véli felfödözhetőnek.

Ez alakulási irányt a mai tudomány még nem képes megfejteni; mert akármely búvárlati utat válaszszon, mindig egy pontra tér vissza; s e pont azon tényező, melyet Istennek nevezünk.

Azon irány, mely elemeiből elsőleg hoz testi idomokat létre, nevezetik teremtésnek; az pedig, mely a testi idomokat ezek — maguk által sokszorozza: szaporodásnak. E két iránynak lényegben nem, hanem csak körülményben kellvén különbözönek lennie: a teremtés nem hozhatott felnött idomokat létre, hanem csak ébrényeket (embryo) magvban s petében.

Az ébrények a mily anyagok, a mily nedvességi, melegségi stb. körülmények között termettek meg: ugyanazon anyagokat, körülményeket magukba fogadva lettek képesek teljes kifejlési korukban a másod ébrények létrejöttének szolgálni alapul az által, hogy azok megint ugyanazon vegyi öszkötményekből, ugyanazon föltételek hatása alatt, melyek az első teremtésnél adva voltak, külön szervekben, mint kisvilágban (mikrokosmos) hosszabb előkészülés után fejlettek ki.

A növényeknél tehát magvak, az állatoknál peték voltak a kezdet, s ugyanazok a folytatványok is.

Értekező megkísérli a szervi anyag létre jötte negyedik tényezőjeül az erőt, mint az anyagban benszülöttet fölvenni; de nem tudja ebből a számtaniságon, észszerúségen átmenve az erkölcsiséget, mint az emberben létező bíráját a számtaniságnak, észszerúségnek, kimagyarázni.

A számtaniságot a teremtés körülményének: időben, térben, nedvben (például véve a növényi magvat, állati petét) állítja föl.

A teremtett szerves idomokban az ivari kétszerúséget, ennek teremtési irányát, ha vajon ezek a sav és alaj (basis) vagy a villany positiv és negativ tüneménye által jöttek e létre? meghatározni nem bírja.

Ezek után szól az öntarmésről, erről azt mondja, hogy a mai, azon

kizárása minden szervi anyagalapnak a kísérletekből, melyet az öntermés ellenesei követelnek, szélsőség; mert ha egyszer lehető volt a teremtés, lehető lesz, mihelyt ugyanazon anyagok, ugyanazon körülmények adva lesznek, melyek által a teremtés történt.

Hozzávetőleg elmondja nézetét a teremteskori légkörről s a napról.

Vége a teremtmények vázait és szaporodási módjuk áttekintését adja elő.

Értekező egyebek között azt állítván, hogy valaha a föld polusai az egyenlítőben vagy ahhoz közel voltak, néhány osztálybeli tag ezen állítás ellen határozottan felszólt.

57 (5.) *Martin Lajos* l. t. „A vízszintes szélkerék elmélete“ című értekezést olvasta fel, egyuttal egy ilyen szélkereket is bemutatván.

Kivonata következő :

Az 1870-ki szolnoki gazdasági kiállítás alkalmával mezei öntözésre szolgáló vagy gőz vagy víz vagy lóerő által hajtott vízmerő gépekre pályázat nyilván, Károly Lajos tiszafüredi földbirtokos úr a csavar fölütetek körül tett számításairól emlékeztvén, engem egy szélerő hajtotta vízmerőgép szerkesztésére szólított fel.

Tisztelt barátom csak közönséges szélkerékre reflectált; de én a kerékfajt, sok hiányai s hátrányai tekintetéből, nem igen kedvelvén, inkább arra törekedtem, oly szélkereket kigondolni, mely olcsóbb szerkezetű, szilárdabb, tartósabb lévén, külön igazítást a szél iránya szerint nem kíván s egyszersmind a szél erejét is jobban kihasználja mint a közönséges szélkerék; mely cél utóvégre egy egészen új keréknemre vezetett, mely, sajátoságos felállítás folytán, vízszintes szélkerék nevet érdemel, s az eddigi, ismert motorok sorozatában a turbine s alólcsapó kerék közt helyet foglal, de mind a kettőhöz hasonlítva sokkal jelesebb hatású.

Ha az ezen keréknek megfelelő szárnyfölület egy pontjához gondolt érintő sík fekvését két egymásra $\perp$ függélyes síkhoz λ és ϵ szögek által mérjük, a szél elhajlását a forgás irányától δ -val, végre a szél sebességét c -vel, a forgás sebességét v -vel, a forgás sugarát r -el, a szögi sebességet ω -val, a közeg sűrűségét s ellentállási módítóját γ s ξ -val, a földi gyorsulást g -vel s a fölület növesztékét df -el jelöljük; az eredő deréklő sebesség : $= (c \cos \delta \cos \epsilon - c \sin \delta \cos \lambda - v \cos \epsilon)$, melynek :

$$\frac{\xi}{g} \frac{df}{dg} = (c \cos \delta \cos \Sigma - c \sin \delta \cos \lambda - v \cos \epsilon)^2 \text{ forgási nyo-}$$

matéka megfelel. Ha ezen fölület zo tengely körül forogván 180° -al tovább fordul, az az eleintes helyzettel szemközt leszzen; a mellett v kivételével valamennyi mennyiség változatlanul megmarad, a v pedig eleintes irányát ellenkezőre fordítja. Ha tehát a v a fölület első állásában igenleges volt, másodikban nemleges leszzen, minek folytán a fölület második állásban:

$\xi \gamma$ df. r. $\cos \varepsilon (\sin \delta \cos \varepsilon - \sin \delta \cos \lambda + v \cos \varepsilon)^2$ forg. nyomatékot fejleszt. A két nyomaték ellenkező értelmű forgást igyekeztvén elérni, világos, hogy az eredő nyomaték a kettőnek különbségéből áll. Ha, a levonástt végrehajtván, a közös tényezőket kiemeljük, a visszamaradó négyzetek különbségét szorzatra felbontjuk, az egészet rendezzük, s végre egészseljük, az eredő nyomaték ez lesz: :

$$\mathfrak{M} = 4 \frac{\xi \gamma c}{2g} \iint r v d f \cos^2 \varepsilon (\sin \delta \cos \lambda - \cos \delta \cos \varepsilon)$$

De λ és ε szögek az érintő sík csomó vonalainak α, μ, η hajlási szögeivel is kifejezhető; ha pedig ε és λ t, η és μ által kifejezzük :

$$\mathfrak{M} = 4 \frac{\xi \gamma c}{2g} \iint r v d f \frac{\sin \delta \operatorname{tg} \mu - \cos \delta}{(1 + \operatorname{tg}^2 \mu + \operatorname{tg}^2 \mu \operatorname{tg}^2 \eta)^{3/2}}$$

Az egészlet η -ra nézve legnagyobb ha $\eta = 0$; ámde a feltétel alatt a szárnyföüllet hengerföületté lesz, maga az egészlet pedig ebbe változik át :

$$\mathfrak{M} = 4 \frac{\xi \gamma c}{2g} \iint r v d f \cos^2 \mu (\sin \delta \sin \mu - \cos \delta \cos \mu)$$

mely μ -re nézve maximum ha :

$\operatorname{tg} \mu = \frac{1}{3} (3 \operatorname{ctg} \delta \pm \sqrt{9 \operatorname{ctg}^2 \delta + 8})$, mi utóvégre ezen görbére vezet :

$$\left(\frac{r}{r_0} \right)^2 = \frac{(3 \operatorname{Ctg} \delta + \sqrt{9 \operatorname{Ctg}^2 \delta + 8})^3}{8(1 + \operatorname{Ctg}^2 \delta)(\operatorname{Ctg} \delta + \sqrt{9 \operatorname{Ctg}^2 \delta + 8})}, \text{ a görbe pedig körte alakú.}$$

Ennyire haladott volt a számítás 1871-ki april haváig. A képletek a tovább haladás útját ki nem jelelvén, kísérletekhez kellett nyulnom s hogy a találmányt, mely azok alkalmával közszemlélet tárgyává is lehetett, utánzás előtt biztosítam, szabadalmat vettem rá. A minta kerekére pedig oly föüllet alakot választottam, mely a μ szerinti max.-nak megfelelt s egyszersmind minden más föületfajhoz egyszerű viszonyban áll s mind a mellett könnyen szerkeszthető. Ilyen föület a kúp föület, mely még a henger föületet is mint különleges esetet magában foglalja.

Ilyen mintakerék kettő lett Tisza-Füreden megpróbálva, az egyik 8, a második 16 szárnyu, mind a kettő pedig egyenlő nagy átmetszésű volt. A tapasztalás azt mutatta, hogy az első 101 sebes szélben csak forgásba kezd jönni, mi ellenben a második 0.84¹⁶ munkát fejlesztett s még a mellett a széleseesség $\frac{1}{3}$ -val megforgott. A tapasztalás nyilván mutatja, hogy a kerék hatása leginkább a szárnyak számától függ; így állván a dolog, a számítást ez irányban folytattam.

Ha azonban a szárnyak számát szaporítjuk, akkor az egyes szárny lapáttá, s a szárnykerék lapátkerékké lesz. Ily feltevés alatt δ és μ , tekintve a lapát csekély kiterjedését, mint állandók az $\int$ jel elé tehetők, minek folytán miután $d f \cos \varepsilon$ vagy $d f \cos \mu = dr$. dz ezen kifejezések nyercetik :

$$\mathfrak{M} = 4 \frac{\zeta \gamma c \omega}{2g} \cos \mu (\sin \delta \sin \mu - \cos \delta \cos \mu) \iint r^2 dr dz; \text{ mely végre}$$

ha b a koszorú szélességét, h a kerék magasságát s r , a külső kerékkoszorú sugarát jelenti,

$$\mathfrak{M} = 4 \frac{\zeta \gamma c \omega h b}{2g} \left(\frac{3r_1^2 - 3r_1 b + b^2}{3} \right) (\sin \mu \cos \mu \sin \delta - \cos^2 \mu \cos \delta)$$

képletre vezet. S ez az egyes lapátpár nyomatéka, mely az egymásután következő lapátokra vonatkozva utóvégre az egész kerékre nézve ezt adja:

$$\mathfrak{M} = 4 \frac{\zeta \gamma c \omega h b}{2g} \left(\frac{3r_1^2 - 3r_1 b + b^2}{3} \right) \left[\sin \mu \cos \mu \Sigma_0^\pi \sin \delta - \cos^2 \mu \Sigma_0^\pi \cos \delta \right]$$

Miből, tekintve hogy $\Sigma_0^\pi \sin \delta = 2 \Sigma_0^{\frac{\pi}{2}} \sin \delta$; $\Sigma_0^\pi \cos \delta = 0$, s végre

$$\Sigma_0^{\pi/2} \sin \delta = \frac{\cos \frac{\delta}{2} + \sin \frac{\delta}{2}}{2 \sin \frac{\delta}{2}}, \text{ ha } d \text{ helyébe még } r\delta, \text{ iratik, ez követ-}$$

kezik:

$$= \mathfrak{M} 2 \frac{\zeta \gamma c \omega h r^3}{2g} \sin 2\mu \left(\frac{3 - 3\delta + \delta^2}{3} \right) d \left\{ \frac{\cos \frac{\delta}{2} + \sin \frac{\delta}{2}}{2 \sin \frac{\delta}{2}} \right\}$$

mely képlet, minthogy δ csak kicsiny lehet, $\cos \frac{\delta}{2}$ tehát $= 1$ és $\sin$

$\frac{\delta}{2} = \frac{\delta}{2}$, ezen alakot felveszi:

$$\mathfrak{M} = 2 \frac{\zeta \gamma c \omega h r^3}{2g} \sin 2\mu (1 - \delta)(2 + \delta), \text{ s ha végre } \delta \text{ elenyész}$$

$$\lim \mathfrak{M} = 2 \frac{\zeta \gamma c \omega h r^3}{2g} \sin 2\mu$$

A nyomatek tehát legnagyobb, ha $2\mu = 90^\circ$ azaz ha a lapát sugarához 45° alatt hajlik. A 3 képletben r , $\omega = v$ és $2r$, $h = F$; s ha továbbá azt $\frac{c-v}{r}$ hányadossal szorozzuk, a δ -tól függő tényezők értékét $[\delta]$ jelvénynyel jeleljük, a munkafejlesztés

$$L = 2\zeta [\delta] \frac{\gamma c v (c-v) F}{2g}$$

mely v -re nézve legnagyobb ha $v = \frac{c}{2}$; ezt feltéve:

$$L = \frac{1}{2} \zeta [\delta] \frac{\gamma F c^3}{2g}$$

Hogy a lefejtett elmélet megpróbáltassék, mintát készítettem, melyet ime szerencsém van bemutatni. A kerék sugara $9''$, magassága $12''$, F átmetszése tehát $1.5 \square'$; a lapátok száma $= 80'$. Ha ezen kerék állványa felső részén tartva inga formára ingatjuk, a kerék eleven forgásba jő. A kísérletet, noha első látszatra semmi pontosságra nem számít, még is elégséges arra a fenebbi elmélet helyességét bebizonyítani. Ha ugyan a kerék tengelyét fékemeltyűvel felszereljük, melynek nyomását egy gyors mérleg módjára berendezett, az állvány oldalára alkalmazott kis készülékkel megmérhetjük, ime ez adatokat nyerjük.

Ha a fékemel.	1	lat.	megterh.	a forg.	seb.	$v=4.08$	s a	mun.	$=0.1275$
"	"	1.5	"	"	"	$=3.61$	"	"	$=0.1687$
"	"	2.5	"	"	"	$=2.55$	"	"	$=0.1993$
"	"	3	"	"	"	$=1.62$	"	"	$=0.1518$
"	"	$4\frac{1}{3}$	"	"	"	$=0.86$	"	"	$=0.117016$

Mint hogy pedig az ingás időtartama, az észlelt ingási tágulat szerint, $= 1.3$ m. p.; a legnagyobb ingasebesség $= 7.571$, a közép sebesség (Simpson képletét alkalmazva) $= 5.04$, a nyert legnagyobb mivelet forgási sebessége $= 2.55$, tehát a közép ingasebesség felét igen megközelíti, látni, hogy a felállított elmélet csakugyan a kísérlet eredményével egyezik. Sőt, ami több, ha a fenebbi képletekben felvett ζ , ellentállási tényezőt a felhozott 5 kísérlet adataiból a legkisebb négyzetek elve szerint kiszámítjuk, $\zeta = 1.58$ nyeretik. Borda és Thibault a levegőnek ellentállási móditóját egy körben forgott lap ellen $= 1.5$ találták, mely szám-érték az imént lehozottat nagyon megközelíti. Hogy tehát a felállított elmélet csakugyan helyes, arról kételkedni sem lehet.

Ha az első izben választott kúpfelületű kerékre átmegyünk, annak hatása meg fog határozható, ha az előbbi képletekben F helyébe $dF = 2rdz$ iratik s $r = \frac{a}{h}(h-z)$, $\frac{c}{\omega}$ helyébe c_0 tétetik, s z szerint egészszelünk :

$$L = 2 \frac{\xi v}{2g} [\delta] \frac{c \omega^2 a^2}{h^2} \int_0^h (h-z)^2 \left(c_0 - a + \frac{az}{h} \right) dz \text{ azaz :}$$

$$L = 2 \frac{\xi v}{2g} [\delta] c \omega^2 a^2 h \left(\frac{c_0}{3} - \frac{a}{4} \right), \text{ ezt kétszer véve s } c_0 \text{ helyébe}$$

ismét $\frac{c}{\omega}$, $2ah$ helyébe F-et, továbbá $a\omega = v$ -vel tévén :

$$L = \frac{2}{3} \zeta [\delta] \cdot \frac{\gamma F c v}{2g} \left(c - \frac{3v}{4} \right)$$

Ezt a 16 lapátú kerékre alkalmazva, a haszonhatás :

$$\eta = \frac{2}{3} \zeta [\delta] \sqrt{\frac{c - \frac{3v}{4}}{c}} \quad (\text{miután } v = \frac{1}{3} c \text{ volt és } [\delta] = 0.779, s$$

ζ Bossut és Borda szerint = 1.86) ezt adja :

$\eta = 0.2424$ azaz $24\frac{1}{3}\%$. Károlyi úr kísérlete szerint a teljes szél-erő = 2.65^1W , a kerék ereje pedig = 0.84^1W , a tényleges haszonhatás tehát = $0.31\frac{3}{5}\%$. Az eltérést abban vélem találni, hogy tisztelt barátom, pontos szélmérőt nélkülözvén, a szél erejét kisebbre becsülte mint sem az tényleg volt; és ugyan ha az elméletet helyesnek felteszszük, a szélsebesség nem 10l, hanem 10.8l-nyi volt. Tekintve azonban, hogy az eltérés a szél sebességére nézve csak 8%-ot tesz, Károlyi úr észlelete sikerültnek s az elmélettel egyezőnek tekintendő. Ez újra bizonyítja, hogy a felállított elmélet csakugyan helyes.

A mi végre a kerék kivitelét illeti, ez igen tág határok közt hadhat. Ime, ha csak 20l-nyi szelet felteszünk

a	$\frac{1}{2}$ löerejü kerék	4 láb magas	$7\frac{1}{2}$ láb átmérőjü s	80 lapátu					
az 1	"	6	"	10	"	"	"	120	"
a 2	"	8	"	15	"	"	"	180	"
" 4	"	9	"	27	"	"	"	240	"
" 6	"	10	"	36	"	"	"	300	"
" 10	"	12	"	50	"	"	"	400	"
" 16	"	15	"	64	"	"	"	600	"
" 20	"	17	"	70	"	"	"	600	"
" 24	"	20	"	72	"	"	"	700	"
" 30	"	24	"	75	"	"	"	700	"

Az értekezés többi részében a vízszintes szélkerék rokonságát vizsgálja az alól csapó kerékkel. Nem szenved t. i. kétséget, hogy a vízszintes lapátkerék, ha víz alá helyeztetik, folyó víz által épen úgy mint szél által mozgásba hozatik. A mellett nem szükséges, hogy a kerék épen vízszintes fekvésben legyen, elég ha azt úgy felállítjuk, hogy a folyó víz iránya a kerék tengelyére $\perp$. Ámde ily körülmény mellett az az eset is állhat be, hogy a tengely vízszintes fekvésben van, a kerék tehát függélyes lapátkereket képez, mely tökéletesen víz alá merül.

Ha most ezen eleintén tökéletesen víz alatt lévő kereket emeljük úgy, hogy annak egy része a víz színe fölött van, ime akkor a vízszintes lapátkerék alólcsapó függélyes kerékbe megy által. E körülmény bizonyítja nyilván, hogy a két kerék igen közel rokonságban van; ebből folyólag következtethetjük, hogy a két kerék matematikai képletei is egy közös forrásból meríthetők. A közös forrást pedig a képlet képezi:

$$\frac{+n\delta}{-n\delta} = 2 \sin 2\mu \frac{\sin \frac{n\delta}{2} \sin \left(\frac{n+1}{2} \delta \right)}{\sin \frac{\delta}{2}} \left\{ A \frac{\cos \frac{n\delta}{2} \cos \left[\frac{n+1}{2} \delta \right]}{\cos \frac{\delta}{2}} - B \right\} + (A - 2B + C) \cos^2 \mu,$$

melyben n a víz alatt levő lapátszám felét; δ akerek beosztási szögét; μ a lapát hajlását a sugárhoz; A , B és C állandók pedig egymásután az értékeket jelenti :

$$\frac{\xi\gamma c^2 h r^2 (2-\delta)}{2.2g}; \quad \frac{\xi\gamma h c v r^2 \delta (3-3\delta+\delta^2)}{3.2g}; \quad \frac{\xi\gamma h v^2 r^2 \delta (4-6\delta+4\delta^2-\delta^3)}{4.2g}.$$

Ha ama képletben δ véges nagyságu $s \rightarrow 0$ azaz ha csak 1 lapát vízben van, az első tag elenyész, a visszamaradó második tag pedig nyilván a Parentféle képletre emlékeztet; — ha pedig $n > 0$ s δ elenyésző kicsiny, azaz, ha igen sok a lapát, az első tag végtelen nagy lesz, mihez hasonlítva a második tag, mint elenyésző, a képletből kiesik. Ezen esetben azonban B szinte elenyészvén, a főképlet ebbe megy át :

$$\mathfrak{M}_{-n\delta}^{+n\delta} = \sin 2\mu \frac{\sin n\delta \sin (n+1)\delta}{\sin \delta} A, \text{ mi végre ha } A \text{ értékét helyetteszük, a vízszintes szélkerék képletébe átváltozik.}$$

Az értekezés azonban a mellett nem áll meg, hanem kimutatja,

hogy a főképlet, mely még így írható :

$$\mathfrak{M}_{-n\delta}^{+n\delta} = \cos \mu (M \sin \mu + N \cos \mu) \text{ bizonyos } \mu \text{ mellett maxim.}$$

és ugyan kell hogy :

$$\operatorname{tg} 2\mu = \frac{\frac{\sin \frac{n\delta}{2} \sin \left(\frac{n+1}{2} \delta \right)}{\sin \frac{\delta}{2}} \left\{ A \frac{\cos \frac{n\delta}{2} \cos \left(\frac{n+1}{2} \delta \right)}{\cos \frac{\delta}{2}} - B \right\}}{A - 2B + C}$$

legyen, melyből a lapát hajlási szöge :

- ha csak 1 lapát dolgozik, $\mu=0$
- ha 2 lapát dolgozik, $\mu=14^{\circ}28'$
- ha 3 lapát dolgozik, $\mu=29^{\circ}13'$
- ha 4 lapát dolgozik, $\mu=35^{\circ}23'$
- ha 5 lapát dolgozik, $\mu=38^{\circ}20'$ stb.

Megjegyzendő most, hogy Bossut s később Deparcieux francia kísérők kísérleteikből azt kapták ki, hogy legezészerűbb, ha az alól-csapó kerék 3 lapáttal dolgozik, s hogy a lapátnak legelőnyösebb hajlása a folyó víz felé 60° azaz a tengely felé 30° . Ime ez ismét új bizonyossága, hogy a lefejtett elmélet csakugyan helyes.

Bírálatra bocsátandó.

58. (6.) *Tóth Ágoston* l. t. rövid jelentést tesz a nemzetközi fokmérés állandó bizottságának munkálatáról.

A nemzetközi európai fokmérésről a Magyar Tudományos Akadé-

miának benyújtott jelentésemet kipótolva, van szerencsém az 1871. évben tartott közgyűlés és az állandó bizottság munkálatairól szóló jegyzőkönyveket benyújtani.

Miután az állandó bizottságban nem vettem részt, kötelességemnek tartom ennek tárgyalásáról jelentést tenni.

Az állandó bizottság a folyó ügyek elintézésén kívül a következő tárgyakban fordult a kormányokhoz és hatóságokhoz.

1. A spanyol kormánynak köszönetét fejezi ki azon bőkezű intézkedésekért, melyeket a madridi geographiai intézet felállításánál tanúsított. Kelt szeptemberhó 21.

2. Az osztrák-magyar csász. kir. hadügyministeriumot felkéri, miszerint a pontos lejtmerést (nivelement de précision) megkezdesse. Kelt sept. hó 30.

3. A magyar királyi miniszterelnök gróf Andrássy ő excellentiáját felszólítja, hogy a magyar állam területén csillagászati fő állomásokat állítson és a pontos lejtmerést azon a vonalon teljesítse, melyen a háromszögelési lejtmerés történt. Kelt sept. hó 30.

4. A württembergi kormányt felszólítja egy új háromszögelés teljesítésére és csillagászati észleldék felállítására. Kelt september hó 30.

5. Az angol kormányt felkéri, hogy Helgoland szigetén regisztráló vízmérczét állítson. Kelt sept. hó 29.

6. A francia kormányt felszólítja, hogy a meter ügyében tartott értekezleteket, melyek a háboru által félbeszakítottak, mielőbb megkezdesse. Kelt sept. hó 29.

7. Az olasz kormányt felkéri, hogy Terra d' Otrantot Albaniáva-háromszögelési lánczczal összeköttetésbe hozza és Paola, Bassano, Terrento és Brindisi kikötőkben regisztráló vízmérczéket állítson. Kelt sept. 29.

8. A velencei és nápolyi községtanácsokat felszólítja, hogy kikötőjükben regisztráló mérczéket állítsanak. Kelt sept. 29.

9. Dr. Hirsch ajánlatára a török és görög kormányok felszólíttatnak, hogy a nemzetközi európai fokméréshez csatlakozzanak és csillagászati észleldéket állítsanak. Kelt sept. 29.

A Gróf Andrássy miniszterelnök úrhoz intézett levél következőképen hangzik :

An Se. Excellenz den Königl. Ungarischen Minister-Präsidenten Grafen Andrássy in Ofen-Pest.

Die permanente Commission der Europäischen Gradmessung spricht der hohen Königl. Regierung ihren ergebensten Dank für die Betheiligung an den Arbeiten der Europäischen Gradmessung aus und hat mit Freuden Ihren Commissar, den Obersten von Tóth in der hier versammelten allgemeinen Conferenz der Bevollmächtigten der Europäischen Gradmessung begrüsst.

Zur Ausführung der Gradmessungsarbeiten im Königreich Ungarn erlaubt sich im Namen der Conferenz die permanente Commission an die hohe Regierung das ergebnste Gesuch zu richten :

1. Um die projektirten astronomischen Anschlüsse und Verbindungen Ungarns an benachbarte Staaten bewerkstelligen zu können, einige astronomische Hauptpunkte (Observatorien) herstellen zu lassen.
2. Um den Niveauunterschied der Erdoberfläche genau kennen zu lernen, ein Präcisions-Nivellement ausführen und dasselbe auch auf die Route oder in deren Nähe, in welcher jetzt ein trigonometrisches Nivellement vorhanden ist, ausdehnen zu lassen.

Indem die permanente Commission im Interesse der wissenschaftlichen Angelegenheit durch die Gewährung des Gesuches einer wesentlichen Förderung der GradmessungsArbeiten entgegenseht, verharret in grösster Ehrerbietung

die permanente Commission der
Europäischen Gradmessung.

Wien, den 30. September 1871.

(gez.) v. Fligely
d. Z. Präsident.

(gez.) Dr. C. Bruhns
d. Z. Schriftführer.

Miután a magy. kir. pesti egyetem a magas közoktatásügyi ministerium februárhó 2-án kelt rendelete által felszólíttatott, hogy a tervezendő építkezéseknél a csillagza felállítására tekintettel legyen, bizony várhatjuk, hogy a nemzetközi európai fokmérés felszólításának első pontja teljesített fog; de tápláljuk azon reményt is, hogy a második indítvány, a pontos lejt mérés teljesítése is figyelembe vétetni és tanulmányozás tárgyává fog tétetni.

59. (7.) *Hunfalvy János* r. t. bemutatja dr. Weszelovszky munkáját Árva megye meteorologiai viszonyairól.

E kis művet méltónak tartom arra, hogy a t. osztálynak bemutassam, mert 20 évi szorgalmas észlelésnek eredménye, s mert a benne foglalt, fáradságosan gyűjtött adatok összeállítását és kinyomatását egy úri családnak tagja rendelte el. Az észleléseket 20 éven át dr. Weszelovszky Károly úr tette meg, ő gyűjtötte és állította egybe az adatokat; gróf Zichy Ödön ő nmga pedig, mint az árvai urodalom teljhatalmú kormányzója, a munka kinyomatására szükséges költséget adta meg. Mind az észlelő orvos, mind a költséget felajánló gróf úr oly szép példát szolgáltatottak, mely valóban követésre méltó. Vannak országos tiszti orvosok, némelyek közülök Hippokratés tanácsát követeve az időjárást figyelemmel kísérik, sőt évi jelentéseket is készítenek arról, ámde ezeket tudományos czélokra alig lehet használni, mert nincs bennök kellő szabátosság, s nincsenek bennök oly adatok, melyek a kellőleg megvizsgált és helyesen felállított eszközökkel való megfigyeléseknek eredményei. Kívánatos, hogy a buzgó tiszti orvosok dr. Weszelovszky úr példáját követeve jó eszközökkel tegyenek észleléseket s az így nyert szabatos ada-

tok alapján ismertessék meg illető területeik éghajlati viszonyait. Talán akad majd maecenas, ki fáradozásait azzal jutalmazza meg, hogy az általok gyűjtött és összeállított adatokat kinyomatja és közzé teszi.

Árva-Váralja a keleti hosszúság $37^{\circ} 1' 26''$ s az éjszaki szélesség $49^{\circ} 15' 28''$ alatt, 1548 lábnyi magasságban a tenger színe fölött fekszik. Tehát hazánkban egyik legéjszakibb pontja. Weszelowszky úr 1850-ben kezdé meg észleléseit s még most is folytatja. A csapadékokat azonban csak 1863 s a levegő nyirkossági viszonyait 1865 óta észleli. Munkájában táblás kimutatásokban feltünteti: először a havi közép hőmérsékletet, a mint az a naponként 3-szor (reggeli 6, délutáni 2 s este 10 óraker) tett észlelésekből kiszámított, azután ugyancsak a havi közép hőmérsékletet, mely a kellő igazítások alkalmazása által valódi 24 órás középére átszámított adatok eredménye; továbbá közli a 20 évi észlelésekből nyert s igazi 24 órás középére átszámított naponkénti közép hőmérsékletet hónapról hónapra, s ugyancsak a kettős kiegyenlítés, ismételt összevetés után nyert napi közép hőmérsékletet, a 20 évi napi közép hőmérséklet maximumait és minimumait és ingadozását, valamint az abszolút napi maximumokat és minimumokat és ingadozásokat. Azután kimutatja az egyes hónapokra nézve a napi közép hőmérséklet ingadozásainak szélső határait, az abszolút maximumok és minimumok különbségét (terjedelmét), az egyes évek és évszakok közép hőmérsékletét, s ennek ingadozási nagyságát, külön táblán az egyes években előfordult fagyos napok száma van kimutatva.

Azután azon tábla következik, melyen évről évre a havi közép légnomás van kimutatva. A párányomás és légköri nedvesség százalékban 1865-től 1870-ig való évekről van közölve. A szelek iránya százalékokban megint 20 évi átlag szerint van egybeállítva, úgy az égi háborúk száma is. A csapadék mennyisége 1864-től 1870-ig, tehát 7 évről van kimutatva, úgy a csapadékos napok száma is. Végre a számbeli táblás kimutatásokhoz egy kömetszetű lap van mellékelve, melyen a 20 évi észlelésekből kiszámított hőmérséklet és légnomás járása graphikailag van kitüntetve, nevezetesen az évi napi közép mérséklet, a napi közép mérséklet felső és alsó határai s az abszolút maximumok és minimumok járása.

Ezekből kitetszik, hogy Weszelowszky úr műve tökéletesen megfelel a tudomány igényeinek.

A benne foglalt adatok szerint Árva-Váralján a tél közép mérséklete — $3_{.66}$, a tavaszé $+ 4_{.17}$, a nyaré $+ 12_{.69}$, az ősze $+ 5_{.31}$; az egész év $+ 4_{.70}$ R. fok. A 20 év alatt az évszaki közép mérséklet télen $6_{.66}$, tavasszal $3_{.75}$, nyáron $2_{.07}$, őszszel $3_{.14}$, az évi közép mérséklet pedig $2_{.38}$ R. fokkal ingadozott. A fagyos napok száma átlagosan 151, az utolsó (tavaszi) és első (őszi) fagyos napok között eső napok száma átlag véve 134. Ha téli napnak azt vesszük, melyen a közép hőmérséklet fagyponton alul van, akkor átlagosan 100 ily téli nap van Árva-Váralján. S ha télnak azt az időközt tekintjük, mely az első és utolsó ily téli nap között eltelik, akkor a tél átlagosan 156 napig tart. A nyár közép tartama

csak 116 napot tesz, s ez időszakban átlagosan csak 61 nap van, melyen a közép hőmérséklet a 12 R. fokot éri el. Az absolut maximum 1863 aug. 11-kén észleltetett, mikor 27.₄ R. fok volt, az absolut minimum ellenben 1855 dec. 20-án volt — 27.₅ R. fokkal. A szélsőségek közötti ingadozás tehát 54.₉ R. fokot tesz. A nyári hónapokban, t. i. júniusban, júliusban és augusztusban is majdnem minden évben havaz egyik másik napon, ha nem is Árva-Váralján, de a szomszéd hegyekben. Állandóan 0 fokon alul marad a hőmérséklet nov. 18-tól márczius 21-ig, + 5 fokon felül april 25-kétől október 22-ig emelkedik, + 10 fokon felül áll május 22-kétől szept. 8-káig, azaz 110 napig, s végre + 12 fokon felül áll július 7-től aug. 24-ig, azaz 49 napig.

A csapadék mennyisége a 7 évi átlag szerint télen 88.₁₈, tavasszal 65.₄₃, nyáron 130.₁₂, őszszel 105.₃₉ párisi vonal, egy-egy évben 33.₁₉ hüvelyk. Tehát Árva-Váralján a csapadék jóval több, mint Késmárkon vagy Lőcsén, amott az évi csapadék csak 21.₅₅, emitt pedig 24.₆₁ hüvelyket tesz.

Végül egy kis tévedést kell megemlítenem. Weszelovszky úr a 24. lapon megemlíti Kaemtz isotherm vonalait s Árva-Váralját a + 4 R. fokú isotherm vonala alá helyezi. Itt megfeledkezett arról, hogy az isotherm vonalok megállapításánál az egyes helyeken észlelt mérsékletet a tenger niveaujára átszámítják, hogy az egyes helyek összehasonlíthatók legyenek. Ha ezt Árva-Váraljára nézve megteszszük, úgy találjuk, hogy évi közép mérséklete körülbelül 6 R. fok, nem pedig 4.

60. (8.) *Margo Tivadár* r. t. bemutatja dr. Entz Géza értekezését „Rhizidium Euglenae Alex. Braun a Chytridium-félék ismeretéhez, két táblával“ és azt kinyomtatásra ajánlja.

Az előterjesztő megemlíti, hogy szerzője ez értekezésnek dr. Entz Géza úr, előbb assistens volt az egyetemi állattani intézetnél, jelenleg pedig a kolozs-monostori gazdasági tanintézet mellett, mint tanár működén, már hosszabb idő óta az Euglenák és más hasonló görcsői szervezetek vizsgálatával foglalkozik, s ez értekezésben vizsgálatainak azon részét közli, melyek az Euglena viridis-nek egyik elődijére, a *Rhizidium Euglenae*-re vonatkoznak. A Rhizidiumok a Chytridium-félék családjába tartoznak, melynek első ismertetését 1856-ban *Braun Sándor* bécsi egyetemi tanárnak köszönjük. Majdnem valamennyi képviselői e családnak rendszeren a moszatokon, ritkábban a magasabb növényeken vagy alsóbb állatokon mint kül- és belélődiék tenyésznek, s néha epidemia módjára pusztítják a megtámadt gazdáikat. *Braun Sándoron* kívül már sok kitünő buvár, mint *Cohn*, *De Bary*, *Pringsheim*, *Archer* és *Barker*, *Siebold* és *Meissner* foglalkoztak ez érdekes szervezetek tanulmányozásával, de mindezen vizsgálatok daczára a Rhizidiumok minden életviszonyai még nincsenek teljesen felderítve. Dr. Entz Géza ur ugyanezen tárgyra vonatkozó értekezését illetőleg, előterjesztő kiemeli, hogy a munke önálló vizsgálatoknak az eredménye, s hogy szerzőnek észleletei sokban eltérnek az eddigi észleletektől, részben azokat kiegészítik, részben egész új adatokkal bővítik,

Az egészből kiténik, hogy szerzőnek kellő jártassága van a mikroszkopiai szervezetek vizsgálatában s hogy a többi közt sikerült neki oly adatok birtokába jutni, melyek becses adalékul szolgálhatnak a Rhizidiumok pontosabb ismeretéhez. Nyelvezete tiszta és folyékony s a műböz csatolt ábrák — mindössze 32 — mindannyian csinosak és eredetiek.

Az előterjesztő mindezen okoknál fogva a nevezett értekezést ki-nyomatás végett ajánlja.

Még egy bírálónak adandó ki.

TUDNIVALÓK.

1. Az Akadémia ÉRTEŚÍTŐ-je oly folyóirat, mely az ülésein tör-
tént előadásokat s tárgyalásokat hozza, amazokat kivonatban, ezeket
jegyzőkönyv szerint.

2. Minden, ki az Akadémiában előadást tart, végzésileg fel van
híva, hogy annak előre elkészített kivonatát, még azon ülés folytán
kézbesítse a titkári hivatalnak.

3. Az Értesítő tartalmát teszik:

a) Az osztály-ülésekben előadott minden értekezés kivonata. Egy-
egy kivonat *legfeljebb* 8 nyomtatott lapra terjedhet. Továbbá az ülésen
felolvasott könyvismertetések, bemutatások, kisebb előterjesztések, me-
lyek önálló tudományos értekezésnek nem tekinthetők.

b) A közlésben felolvasott értekezések kivonata, ha szinte maga
az értekezés az Évkönyvekben jelenik is meg.

c) Kisebb emlékbeszédek, necrologok s effélék, melyek t. i. nem az
Évkönyvekbe valók. Évkönyvbe szánt emlékbeszéd kivonata csak úgy,
ha belőle alkalmas kivonatot lehet készíteni.

d) Az Akadémia mindennemű (osztály-, összes, és igazgatósági)
üléseinek és nagygyűléseinek tárgyalásai; csupán a közönség elé nem
való dolgok elhagyásával. E szerint

e) A tisztán személyt érdeklő ügyek mellőztével minden egyéb, a
tagokat és a közönséget érdeklő dolgok.

f) Általánosb érdeklő bíró indítványok; melyeket az indítványozó
még az ülés folytán, írásban is köteles beadni az Értesítő számára.

g) A kiadás végett benyújtott művek és értekezések fölötti bírála-
tok, vagy egészben, vagy tartalmas kivonatban. El nem fogadott munkák
általánosb irodalmi becsü bírálatai is közöltetnek: de a bírálók nevei
ilyenkor nem.

h) Pályaművek bírálatai, akár osztályok, akár bizottságok vagy
bizottsági előadók által nyújtatnak be. Összesített vélemény vagy előadói
jelentés létében az egyes bírálók véleményei nem közöltetnek.

i) Az Akadémiának ajándékozott, vagy más intézetek által cserébe külföldi könyvek jegyzéke.

k) Minden ülés előtt kitétetik az elnöklő neve; de a jelenvoltak aevsora nem. Az indítványt, jelentést tevők neve sem hallgattatik el; ha pedig valamely tag értekezést ajánl, vagy olvas nem-tagtól, annak neve mindig kiteendő, s az köteles a felolvasott értekezés kivonatát kézbesíteni.

l) Minden kivonat, indítvány, jelentés stb. még ülés folytán írásban beadandó, az illető titkárnak, hogy az Értesítő szerkesztése késedelmet ne szenvedjen.

4. Ha nem-tag valamely akad. tag által kíván értekezést olvastatni felosztály-ülésekben: dolgozatát jó előre be kell adnia az illető titkárnak, ki azt az osztály-értekezlethez átteszi, mely egy tagjával a munkát átnézetvén, ennek jelentése folytán dönti el, felolvastassék-e az osztály-ülésben vagy ne; első esetben valakit a felolvasással is megbízáván.

5. Ha nem-tag személyesen előadást akar tartani, erre, a munka előleges beküldésével, minden egyes esetben az Akadémia engedélyét kell kikérnie. Ilyenkor az Akadémia a beadott munkát szintén az illető osztály-értekezlethez teszi át, s annak véleménye alapján engedi vagy tagadja meg a felolvasást

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Nyolczadik akadémiái ülés.

Az I. osztály (nyelv- és széptudományi) *harmadik* ülése.

1872. február 19.

Hunfalvy Pál r. tag, majd Pulszky Ferencz t. t. osztály-
elnök elnöklete alatt.

62. (16) *Pulszky Ferencz* t. t. fölolvassa „Marc Antonio Rajmondi és iskolája“ című értekezését.

63. (17) *Barna Ferdinánd* l. t. fölolvassa „Nyelvészkedés a magyar népnél“ című értekezését.

Szerző előre bocsátván, hogy az ily népies nyelvészkedési hajlamok a nyelvművelésre azért birnak fontossággal, mert ezek csaknem mindig egy-egy oly sajátságával foglalkoznak az illető nyelvnek, melyel az kiválólag bir, s ez által rámutatnak, s mintegy czélt tűznek a nyelvészetnek, a következő ilynemű jelenségeket mutatta be:

1. Feltűnő, hogy a magyar nép közbeszédben a névmutatót a szerint amint magánhangzóval, vagy mássalhangzóval kezdődő szó következik rá, rendesen az-nak vagy a-nak ejti, midőn azonban énekel, mindig a z-nak. Ennek az oka abban rejlik, hogy ilyenkor azt ünneplésebben akarja ejteni, s mivel a szónak szerinte ez a teljes alakja, ezt, nem pedig a másikat használja, és így ez ösztönszerű bár, de minden esetre néptudaton alapszik.

2. Ezután egy közmondásszerű különböztetésről emlékezett, melyet egy koldus leánytól hallott: „ember szalad, kutya fut.“ Ez tehát szintén különböztetés; a mai nyelv már nem ismeri, pedig valamikor e különbségnek a nyelvben élni kellett, a mire látszik mutatni a megvető népies kifejezés is „kutya futtában.“

3. Ezután egy igen öreg emberről emlékezett, a ki megróttá azokat, a kik az „öreg“ melléknév hasonlító lépcsőjét öregebbnek mondják, mivel hogy ez könnyen szolgálatot kétértelműségre, s helyeselte a Káldy-féle biblia irályát, a mely ily esetekben a szó végén lévő mássalhangzó után is elégli az egyszerű b-t mint képzőt (öregb, helyesb.)

4. A negyedik ily tünet a szegedi nép nevetséges különböz-
tési vágya, mely „Szeged“ helyett „Szegedé-“t szeret mondogatni, mivel
az elsőnek már önálló értelme van.

A két utolsó tünetből alkalmat vett megemlíteni, hogy a magyar
nyelv az ily különböztetésekre más nyelveknél nagyobb mértékben
rá van szorulva; de ilyenkor aztán midőn annak szüksége fenforog,
rendesen tud is magán valamely eszközzel, leginkább szóelrakással,
beszédközben hanghordozással, írásközben írási jegyekkel segíteni. Ott
azonban, hol ilyesmi nem lehetséges, mert ily esetek is fordulnak elő,
a nyelvszellem úgy segített magán, hogy a két jelentéssel bíró egészen
azonos hangzású szó egyik jelentését, melyre nagyobb szükség volt, meg-
hagyta, a másikat pedig lassanként elejtette, ilyenek voltak:

a) a v a l n i birtok-ige, melynek hangzása összeesett a v a l l a n i
igéével s kétértelműségeket szült.

b) az ú ü-vel képzett régi melléknevek, mint: g y ö n y ö r ü s é g ű,
k e g y e s s é g ű, s o k a s á g ű, stb. melyek az utóbb kifejlett összetett
mellékneveknek, mint: é l e s e s z ű, k e g y e s s z i v ű használatára gát-
lólág hatottak, s így a régibb alak kiveszett, s csak egyes szókban él
még mint g y ö n y ö r ű, g ö m b ö l y ű stb.

c) Ugyanezen okból szünt meg az o s t, ö s t, st igehatározó képző
azelőtt általánosb használata, melynek maradványaiul tekinthetők a
mai nyelvben az ö r ö m e s t, b i z v á s t stb. mert ennek a használata meg
összeesett az o s, ö s végzetű fő és melléknevek tárgyragáival. Ugyanez
volt az eset a régi helyrag t t használatával is, melynek maradványai
még a S z a t m á r t t, K o l o z s v á r t t, i t t, o t t, h e l y e t t stb.

d) Így szünt meg a régies néki, nékik (aliquis) használata, mely
meg összeesett a 3-dik személynév más egyes és többes számú tulajdo-
nító ragáival.

e) Továbbá az a d, e d-del képzett, ma már csak egyes városok,
falvak, stb. neveiben élő helyiséget jelentő szók, mint: V á r a d, O n o d,
S z e g e d stb. mivel ezek használata meg a 2-dik személyű egyes számú
birtokragéval ütközött össze.

Bírálatra adatik.

64. (18) Olvassatik az osztályértekezlet 1872. jan. 28-kán tartott ülése
jegyzőkönyvének 10-dik pontja, mely szerint osztályelnök Pulszky Ferencz saját
költségén meghozatta Szilády Áron l. tag számára Firduzi Sahnámját Mohl kiadá-
sában VI kötetben s át is adta Szilády társunknak oly feltétel alatt, hogy hasz-
nálja mindaddig, míg e nagy eposzt lefordítja, s midőn többé nem lesz reá szük-
sége, adja be az Akadémia könyvtárába, melynek e munka tulajdona marad.

Tudomásul és köszönettel vétetik.

65. (19) Olvassatik az osztályértekezlet f. év febr. 17-kén tartott ülése
jegyzőkönyvének 14. pontja, mely szerint Szarvas Gábor l. t. „Magyar igeidők“
című, pályadíjt nyert munkája megjelent, ára két forintra teendő, s belőle tiszte-
let-példányok küldendők, az Akadémia Ügyrendében elősorolt Akadémiák-, társula-
ton és közintézeteken kívül. az I. osztály mindazon tagjainak, kik febr. 19-
től számitandó hat hét alatt ebbeli kéréssel fordulnak az osztálytitkárhoz, továbbá

mindazon folyóiratok- és lapoknak, melyek a Kalevalából is tiszteletpéldányban részesültek,

Az indítvány elfogadtatik.

66. (20) Olvastatik az osztyájerkezlet f. évi febr. 17-kén tartott ülése jegyzőkönyvének 15. pontja, mely szerint Imre Sándor I. tag beküldötte a Bessenyei-féle kéziratokat és okleveleket, mint b. Jozsinczyné ajándékát.

Köszönettel fogadtatván, az összes ülésnek bemutatandók, hogy a kéziratárba helyeztessenek.

67. (21) Olvastatik Káncz Zsigmond levele Linzből febr. 7-ről, ki az osztyálynak a Bacsányi-féle irodalmi hagyaték felfedezése tárgyában hozzáintézett köszönő levelére válaszol, s igéri, igyekezni fog, hogy az Akadémia kívánságának eleget tegyen, egyszersmind leveléhez zárja Hafner Józsefnek, az iratok igazi megmentőjének jelentését, ki ez iratokat, mihelyt rendezve lesznek, az Akadémiának szándékszik felajánlani.

Az érdekes levél eredetiben itt következik:

An eine hohe königliche ungarische wissenschaftliche Academie. Nachdem es bereits berichtet worden ist, dass sich Briefe und Zetteln des am 12. May 1845. zu Linz verstorbenen ungarischen Gelehrten und Dichters Johann Batsányi vorgefunden haben, ohne zu erwähnen auf welche Art dieser Fund nach 26 Jahren ans Licht gebracht worden ist, so sehe ich mich verpflichtet einer hohen königl. ungarischen wissenschaftlichen Academie anzuzeigen, wie dieser, nicht nur aus Briefen und Zetteln sondern aus wichtigen Anstellungs-Decreten, andern Documenten, Behelfen, werthvollen Manuscripten und Acten bestehende litterarische Nachlass in meine Hände gelangt sei.

Die Pension des Batsányi aus Paris wurde mittelst Wechsel in letzterer Zeit immer an dem in Linz im Jahre 1847 verstorbenen Kaufmann Hafferl gesendet.

Bei grösseren Auslagen, oder wenn die Sendung sich etwas verspätete, hat Batsányi immer a Conto von Hafferl Beträge erhoben, war an ihn bei seiner letzten 2 Wochen währenden Krankheit 1300 fl. schuldig, daher hat Batsányi, der sein Ende schon nahe sah, seine ganze Habe, mit Ausnahme der Bibliothek, welche er der ungarischen wissenschaftlichen Academie legirte, dem Kaufmann Hafferl vermacht.

Testaments Executor war der noch lebende Dr. Wisner, auch ich unterschrieb diese letzte Anordnung als Zeuge.

Ein Punkt im Testamente hat auch bestimmt, dass die vorhandenen Gedichte seiner Gattin in Druck gelegt, und veröffentlicht werden sollen.

Durch den Verkauf seiner Habschaft und der Bergwerks-Antheile in Siebenbürgen, hat sich Kaufmann Hafferl zahlhaft gemacht und auch die Leichenkosten bestritten.

Batsányi war in der letzten Zeit ganz verlassen, ich pflegte ihn während seiner Krankheit, erbaute mich an seiner seltenen Resignation und Seelenruhe — einmal hörte ich ihn wohl sagen, die Nachwelt soll richten zwischen mir und meinen unbarmherzigen Feinden.

Sogleich als dieser ehrenwerthe edle Mann in meinen Armen starb, eilte ich zum Kaufmann Hafferl, mit der Meldung, dass Batsányi so eben verschieden sei.

Hafferl, ein sehr furchtsamer Mensch, bat mich mit aufgehobenen Händen: nehmen Sie nur schnell alle Papiere, Manuscripte, die Briefe, alles was beim Schreibtisch

herumliegt, suchen Sie alles durch, dass nichts zurückbleibt, weiss Gott was er geschrieben hat, ich möchte nicht wenn die Speer mit Polizei kommt, dass man etwas findet, und dass ich, mit einem Menschen, welchen man staatsgefährlich hält, in Verband stehe; wenn er doch Regierungsfeindliche Aufsätze liegen hätte.

Ich lief nach Hause, holte meine Leute, packte so schnell als möglich alles, was ich an Schriften und beschriebenen Büchern beim Schreibtisch fand, sogar alle Zeitungen wo ich einige Marquen sah, manche mit Röthel bezeichnet, viele hundert Stücke Briefe und kleine Zetteln aus der Schublade, alles nahm ich, nichts blieb an Schriften zurück, gepackt in Körbe habe ich alles binnen 2 Stunden in meine Wohnung gebracht, und Kaufmann Hafferl, als Erbe, hat dann beruhigt die Anzeige gemacht, dass der mir unvergessliche gute edle Batsányi gestorben sei.

Beim Verkauf der Effecten war ich von Linz abwesend, es geschah sehr schnell, und noch jetzt grolle ich dem Andenken Hafferl's dass ich nichts wusste von der beabsichtigten Licitation, hätte doch so gerne zur Erinnerung des Batsányi Fauteuil, auf welchem er bei seinen Arbeiten stets gesessen, erkauft.

Bei einer solchen Eile war natürlich die Unordnung und Vermengung der Papiere, welche ohnediess nicht auf einem Platze geordnet gelegen sind, nicht zu vermeiden.

Durch Geschäfte verhindert, war es mir erst nach längerer Zeit möglich den Schriften-Nachlass durchzusehen, so fand ich auch die Gedichte der Gattin des Batsányi; bei der Testaments-Frage um diese Gedichte, hat es geheissen — nichts vorgefunden; aber der Kaufmann Hafferl, der ohnediess wie er sagte, sehr knapp seine Forderung durch den Erlös der Habschaft des Batsányi gedeckt sah, hätte ohnediess zur Drucklegung dieser Gedichte kein Geld gegeben.

Ich konnte wohl an eine Auflage der Gedichte dieser seltenen Frau nicht denken. behielt ihre und des Gatten Schriften, als unschätzbares Andenken, seit 26 Jahren bei mir, — wie sehr ich diese zwei so edlen Menschen verehrt habe, können die dreijährigen ung. Zeitungs-Blätter beweisen, welche mancher Andere zur Makulatur schon längst verwendet hätte, mir war aber jedes Papier welches Batsányi berührt hatte, ein heiliges Andenken.

Ich bin im Jahre 1818 mit Batsányi durch meinen Professor V. Georg Kininger, welcher ein Jugendfreund Batsányi's war, und an der k. k. Academie der bildenden Künste zu Wien (wo ich studirte) die Schabekunst lehrte, bekannt geworden; Batsányi wohnte damals schon mit der Gattin in Linz.

Ich bin mit diesem geistreichen Herrn so sehr befreundet gewesen, dass ich durch 27 Jahre, so oft ich in Linz anwesend war, fast täglich das Haus besuchte und alle seine Aufträge besorgte.

Meine Schwester, jetzt Witwe des k. k. Tabakamts-Verwalters Raimund Lausegger, war mit der Gattin des Batsányi im freundlichsten Verkehr, achtete diese gute Frau, von welcher sie nie einen Unwillen oder Klage über ihr Geschick hörte, eben so wenig sprach je ein Wort Batsányi von Inhaftirung oder von seiner Vergangenheit; dass er zu Linz auch Untersuchungs-Qualen erdulden musste, hörte ich vor einigen Tagen erst, durch Herrn von Kántz k. k. Ober-Berg und Forstrath; sein Gleichmuth war ebenso zu bewundern, als der Verstand seiner Gattin, nie wurde eine Klage gehört über verlebte traurige Zeiten, wo selbst in ihrer Lage sich nicht verheimlichen liess, wie mit äusserster Sparsamkeit der Haushalt bestritten werden konnte.

Beide Gatten waren im Hause des derzeit lebenden Fürsten Lamberg gerne

gesehen, wenn Batsányi sich auf der Promenade zeigte, war er immer von der hiesigen Elite der Bewohner umgeben.

Batsányi sprach gerne und bewegten Herzens von seinem Vaterlande und mit aller patriotischen Wärme; nur einmal hörte ich ihn, mit wahren Schmerz sagen, »und ich kann nicht in Ungarn sterben.«

Ich bin nur für meine letzten Tage beruhigt, dass ich mit den hier wohnenden Herrn von Kántz bei Gelegenheit der Auszahlung eines Grabsteines für seine verstorbene Schwester bekannt geworden bin, wo ich ihn als Ungarn erkennend, frug ob ihm der Name Batsányi bekannt sei, als er diess bejahte, kamen wir über die Schriften, welche ich jahrelang bewahrte, zu sprechen, worauf er mich sehr eindringlich, um eine Revision vornehmen zu können, ersuchte diese Acten an ihn zu senden, was auch geschah, ich war dann sehr erfreut als ich bei meinen zeitweisen Besuchen hörte, dass diese vielen ungarischen, lateinischen und französischen Schriften und Notaten, nichts Regierungsfeindliches, sondern nur wissenschaftliches enthalten.

Ich muss hier freimüthig gestehen, hätte sich nur das Mindeste gefunden was diesem seltenen Mann hätte schaden können auch in der Beurtheilung nach dem Tode, hätte ich alle diese Acten verbrannt.

Nach dieser meiner Beruhigung überbrachte ich dem Herrn Ober-Berggrath von Kántz selbst ein Paquet mit den Briefen der beiden Ehegatten gegen 150 in deutscher Sprache, worauf wir einig wurden Alles nach gehöriger Ordnung zur Ueberraschung an eine hohe königl. ungar. wissenschaftliche Academie abzusenden, mit der Ueberzeugung, dass nur durch diese Documente eine glaubwürdige Geschichte der seltenen Ereignisse dieses verehrten Patrioten zu Stande kommen könne, um sehr vielen über seine Person im litterarischen Wege verbreiteten unrichtigen Gerüchten zu begegnen.

Weil aber das Vorhandensein dieser Acten schon frühzeitig bekannt geworden ist, und die Besorgniss aufkeimen dürfte, dass sich Anstände ergeben haben, welche die Absendung verzögern und bei den Behelfen kein Verband aufgefunden werden kann: so glaube ich zur Beruhigung noch beifügen zu sollen, dass ich mich gestern zu überzeugen Gelegenheit hatte, es sei aus diesen in der Eile übernommenen, vermengten Acten, ein vollständiger Zusammenhang zur Beurtheilung der Leidensgeschichte des Batsányi seit dem Jahre 1796 hergestellt; so dass dieser ganze litterarische Nachlass, längstens bis 7—8 Wochen, zur Absendung an eine hohe königl. ungarische wissenschaftliche Academie mit dem erforderlichen Verzeichnisse eines jeden Paquetes geordnet sein werde.

Einer hohen königl. ung. wissenschaftlichen Academie — Mit unbegrenzter Verehrung

gehorsamster Diener

Josef Hafner.

Linz, am 7. Februar 1872.

Tudomásul vétetvén Hafner Józsefhez köszönőlevél intézetik, jelentése pedig mint okmány és érdekes adalék Bacsányi életrajzához, az eredeti német nyelven, melyen iratott, az Értesítőben kinyomatandó.

68. (22) Olvastatik az osztályértekezlet f. év febr. 17-kén tartott ülése jegyzőkönyvének 17-dik pontja, mely szerint Toldy Ferencz r. t. indítványa a tudományos kézi könyvek kiadására elfogadtatván, e célra egy állandó bizottság szervezte-

tik, melybe az I. osztály részéről két tag választandó. Az osztályértekezlet Toldy Ferencz és Hunfalvy Pál rendes tagokat ajánlja.

Az ajánlat elfogadtatik.

II. Igazgatósági ülés

1872. febr. 25-kén.

Nagyméltóságú gr. Lónyay Menyhért akadémiai elnök úr elnöklete alatt.

12. A közelebbi ülés jegyzőkönyve

Felolvasottnak vétetik.

13. Olvastatott a Kazinczy emlék alapítvány vagyona megvizsgálására kiküldött igazgatósági bizottság következő jelentése:

Tekintetes Igazgató Tanács! Méltóztatott Hinka József akadémiai ügyésznek a Kazinczy alap kezelői által vezetett számadások megvizsgálására vonatkozó jelentését a folyó évi január 28-kán tartott ülésből alulirt bizottsághoz véleményre áttenni.

E jelentés szerint vizsgáló ügyész úr Tóth Lőrincz volt akadémiai pénztárnok úrnak az alaptökről és kézi pénztárról külön vezetett számadásait, melyek 1859. oct. 30-tól 1869. oct. 30-ig terjednek, mindenben helyesnek és pontosnak találta.

Az alaptőke pénztár összes bevétele 51833 frt. 48 kr., kiadása 41201 frt. 39 krt. tevén; a pénztári maradvány 10632 frt. 9 kr.

A kézi pénztár bevétele 14446 frt. 70 kr., kiadása 13104 frt. 7 kr., mely levonatván marad: 1342 frt. 63 kr.

A két pénztár maradványa együtt 11974 frt. 72 kr., mely összegről Tóth Lőrincz úr mellékelt jelentésében azt írja, hogy átadta a m. földhitelintézetnek, részint takarékpénztári könyvekben, részint készpénzben, részint értékpapirokban.

Évva András úrnak 1861-től bezárólag 1869-ig terjedő számadásaira megjegyzi vizsgáló ügyész úr, hogy azok közül az 1863-ról való számadás teljesen hiányzik. A többiekre nézve észrevételeit egy külön jegyzékben mellékli.

Évva úr összes számadásai a fent nevezett évekről a következő végeredményt mutatják. Összes bevétele 30,377 frt. 30 kr., összes kiadása: 30,880 frt. 43½ kr. és így a kiadási többlet 503 frt. 13½ kr.

Ehhez járul még a b. Vay Miklós úr jelentésében érintett 389 frt. 95 kr. vagyis, a vizsgáló ügyész által kiigazítva, 382 frt. 95 kr., mely szerint a számadó javára összesen 886 frt. 8½ kr. volna az 1870-i bevételből fedezendő; ellenben hátra van még az 1870 és 1871-re járó 2000 frt. hasznobérei bevételről való számadása.

Összesítve végre a pesti és újhelyi számadásokat, következő végeredmény mutatkozik: összes bevétel 74,069 frt. 32 kr.; összes kiadás 63,484 frt. 48 kr. mely utóbbit az elsőből levonva marad 10,584 frt. 84 kr.

E jelentés folytán a bizottságnak, következő észrevételeket van szerencséje az Igazgatóság elé terjeszteni.

A magyar Földhitelintézet kimutatása szerint Tóth Lőrincz volt pénztárnok úr 1869-ben a Kazinczy alap pénztárát következő értékekben adta át az intézetnek: 850 frt. névl. értékű földtehermentesítési kötvény, 1 db. alagút részvény, 20 frt. értékű nemzeti kölcsön, és 7500 frt. takarékpénztári könyvön. Később, jelesül 1871. folytán átadott még két ízben 1461 frt. 22 krt. A bizottság azt véli, hogy a mennyiben e tételek, melyek (névleges értéket számítva is) 9931 frt. 22 krt.nál többre nem mennek, a pénztár maradványul kitüntetett 11,974 frt. 72 krt. nem fedezik: Tóth Lőrincz úr a hiány pótlására végzésileg kötelezendő lészen. Tóth Lőrincz úrnak jelentésében nyilvánított azon ohajtása, hogy a nála levő kölcsöntőke hátralekos kamatai, az e pénztár kezelése körüli fáradozásaiért engedtesse el: az Igazgatóság határozata alá terjesztetik.

A mi Évva úr számadásait illeti: a bizottság, tekintve hogy Évva úr mind az emléképület, mind a birtok felügyelete körül évek óta hazafui készséggel fáradozik, a vizsgáló ügyész úr által kitett, jobbára csak formai, vagy csekély differenciákra vonatkozó nehézségeket nem kívánná vele egytől egyig közölni, s őt azokra való feleletadással terhelni; annál fogva ajánlja az Igazgatóságnak, hogy Évva úr csupán az 1863-ról hiányzó számadás bemutatására, továbbá az 1870 és 1871-i hasznoberről való számadások fölterjesztésére és még azon kötelezvények eredetiének vagy hiteles másolatának felküldésére volna fölhivandó, melyek a számadásokhoz csak egyszerű másolatban csatoltattak. Egyébiránt Évva úrnak 886 frt. 8 $\frac{1}{2}$ krnyi követelése az 1870-i bevételre volna utalványozandó. Ez alkalommal Évva úr fölkérendő volna még arra is, hogy e jószágnak úgy is kilátásban levő eladásáig, az ottani vagyon kezelését tovább folytatni sziveskedjék.

Miután ezek szerint a bizottság küldetésének, mely a Kazinczy alapítvány vagyoni állapota miben létének kiderítése volt, a lehetőségig eleget tett: ez uttal működését befejezetnek véli; csupán még azt ajánlván az Igazgató Tanács figyelmébe, hogy miután a jelenleg meglévő alapítványi vagyon, mely a földhitelintézeti említett kimutatás szerint, 5972 frt. készpénzből, 850 frt. névértékű földtehermentesítési kötvényből, s egy darab alagút részvényből és a földbirtokból áll, épen nem jövedelmez annyit, hogy ebből az évdijasok segélyezésén kívül még az emlék befejezésére s fenntartására szükséges kiadások is fedeztessenek: az Igazgató Tanács méltóztatassék a földbirtok eladása iránt hozott határozatait mielőbb fogamatba vétetni.

Mely alázatos jelentésünk után teljes tisztelettel maradunk Pesten 1872. febr. 19-kén tartott bizottsági ülésből, a tekintetes Igazgató Tanács alázatos szolgálói gr. Cziráky János s. k. igazgató tag mint bizottsági elnök; Arany János s. k. főtitkár mint bizottsági jegyző.

E jelentés tudomásul vétetvén, Tóth Lőrincz volt akadémiai pénztárnok úr egyébként helyeselt számadásait illetőleg határozta'tik, hogy miután az e számadásokból kitűnő összesen 11,974 frt. és 72 krt. menő pénztári maradvány fejében, a m. Földhitelintézet kimutatása szerint, 1869. őszén csak 850 frt. névl. értékű földtehermentesítési kötvényt, 1 alagút részvényt, 20 frtos nemzeti kölcsönt és 7500

frtot takarékpénztári könyvön, adott át, későbbben pedig még 1461 frt. 22 krt. fizetett be, melyek (névleges értéket számítva is), csak mintegy 9931 frt. 22 krra rúgnak, holott jelentésében az egész 11,974 frt. pénztári maradvány megtörtént átadását említi: szólittassék fel az ellenmondás felvilágosítására; megjegyeztetvén, hogy az értékpapírok csak úgy adathattak át névleges értékben, ha azokat számadó úr is az alapítótól névleges értékben kapta; továbbá hogy volt pénztárnok úr fáradozásaiért, tekintve az emlékalapítvány tőkénének állapotát, mely az évdijasok járandóságait sem fedezi, az Igazgatóság, köszönetnél egyéb jutalmat nem szavazhat, és így neki, a saját kölcsönétől hátralevő és folyó kamatokat el nem engedheti.

Évva András úr számadásaira nézve a bizottság javaslata szintén helyeseltetvén, ő csupán az ott kijelölt hiányok pótlására léssen felszólítandó, valamint arra is, hogy a bir ok czélba vett eladásáig annak kezelését s az emlék épületre való felügyelést folytatni sziveskedjék; továbbá, tekintve hogy a birtok hasznobére folyó év tavaszán kitelik, s addig az eladás bajosan eszközölhető, szintén: Évva úr felhatalmazandó a hasznobéri időnek f. é. april 21-től egy évig terjedő meghosszabbítására.

A mi az eladás körüli teendőket illeti, azokra nézve az akadémiái elnökség ismételve megbízatik, valamint gondoskodásra és javaslatételre az iránt, mi módon volna az emléképület építése befejezendő, s annak fentartása a birtok eladása után is czélszerűen eszközözendő. Minélfogva szintén az elnökség megbízatik, hogy az emléképület hátra levő munkálatai iránti költségvetés készítése végett az eredeti tervezőt Ybl építész urat, vagy megbizottját, a hely színére küldje ki; mely alkalommal az emléképület megtekintésére, s arról való jelentéstételre, Toldy Ferencz igazg. tag úr is kiküldetik.

14. Másod elnök úr bemutatja Takács István, Ring Adorján, Egervári Ödön és Mészáros Péter irodai személyek drágasági pótlékot kérő folyamodványát.

A folyamodványban felhozott okoknál fogva 20% drágasági pótlék oly módon határoztatik megadatni, hogy ez Takács Istvánnak csak főtítkárságé, a többieknek szintén csak rendes fizetése után (a lakbért nem számítva) tétessék folyóvá.

15. Ugyanaz Cseh János elbocsátott házmester folyamodását terjeszti elő, ki 10 évi szolgálata után egyszer-mindenkorra bizonyos összeget kér, végkielégítésül.

Cseh Jánosnak május 1-től fogva még egy negyed évi fizetés utalványoztatik.

16. Ugyanaz Lajos István kapus folyamodványát jelenti be, fizetése fölemelése iránt.

A kapus fizetése elegendő lévén, kérelme nem teljesittetik.

17. Rainprecht József gondnok benyújtja a m. kir. bányatermény-áruda igazgatóságának hozzá intézett levelét, mely szerint a mondott bányatermény-áruda igazgatóságnak f. é. julius hó végével történő feloszlása folytán kénytelen lévén a bérben tartott, de általa a közlött időponton túl nem szükségelendő raktárai iránt intézkedni, azt kérdi, nem volna-e hajlandó az Akadémia a bérbeu tartott raktárakat átvenni, vagy czélszerűnek vélné-e, hogy e raktárakat, a fennálló bérszerződés értelmében 1874. márczius végéig, az igazgatóság megtartván, albérlőknek adja ki.

Az Igazgató Tanács ragaszkodik a megkötött bérszerződés-hez, mely a kir. bányatermény-áruda igazgatóságát nem hatalmazza fel arra, hogy a bérbe vett raktárakat albérlőknek kiadhassa; s így ezt az Igazgató Tanács meg nem engedheti.

18. A főtítkár jelenti, hogy Rónay Jácziint rendes tag ur $7\frac{1}{8}$ arany tisztelet

diját, mely neki a mult évi köz ülésen tartott értekezéseért utalványoztatott, visszaajánlotta az Akadémia tőkájéhez, és erről a jelentő főtitkár a pénztárt már értesítette.

Köszönettel tudomásul vétetik.

19. Olvassatik a főtitkári irodai személyzet folyamodványa, melyben az alapszabályok azon jótékony rendeletét, hogy az Akadémia „jelenlegi (az 1870-i szervezés kori) tisztviselői, fizetésüket holtig megtartják“ lakbér járandóságukra is kiterjesztetni kéri.

Folyamodók világíttassanak fel, hogy ez alapszabályi pont nem tartalmaz nyugdíj iránti igényeket, hanem csupán átmeneti intézkedést azon tisztviselőkre, kiknek állása, vagy fizetése, a rendezés által változásnak lett volna kitéve.

20. Olvassatik a tudom. Akadémia 1871. május 22-én tartott összesülése jegyzőkönyve, melyben, a vegytani laboratoriumnak kapuslakká alakítása iránt válaszol és elfogadja a III. osztálynak ez átalakítást ellenző véleményét.

Másodelnök úr szóval jelenti, hogy e tárgyban az Akadémia és különösen a III. osztálynak is több tagjával értekezvén, ezek már belátták annak czélszerűtlen voltát, hogy e helyiség tovább is használatlanul heverjen; minek folytán az Igazgatóság megbizza az elnökséget az átalakítás eszközzésével; a kapus eddigi lakásába pedig — tekintve, mennyire kívánatos egy irodai egyútnak folytonos jelenléte az Akadémiában — egyik irnok leszen behelyezendő.

Kilenczedik akadémiai ülés.

Összes ülés

1872. február 26-kán.

Csengerly Antal akad. másodelnök úr elnöklete alatt.

70. Szabó József r. tag olvassa Hazslinszky Frigyes l. t. „Emlékbeszédét Neilreich Ágoston külső tag felett.“

Az Értekezések során kiadatik.

71. A főtitkár bejelenti Babbage Károly külső tagnak még 1871. oct. 20-án történt elhunytát.

Szomorú tudomásul vétetvén, az illető (III) osztály felhivatik emlékbeszéde iránti gondoskodásra.

72. Ugyanaz felolvassa az Igazgató Tanács f. é. január 28-i ülésében megállapított akadémiai költségvetést 1872-re.

Tudomásul vétetvén, különösen az idegen nyelvű akad. Értesítő tárgyában megválasztott bizottság működése sürgös felvételére utasittatik.

73. Olvassatik a vallás és közoktatási minister úr f. é. 2705. sz. leirata, melyben a meteorologiai és földdelejeességi központi intézet segédi állomására ajánlott dr. Murmann Ágoston iránt az Akadémia véleményét kéri.

Véleményre a III. osztálynak adatik ki.

74. Pulszky Ferencz mint a nemzeti muzeum igazgatója, Rómer régiségügyi ör jelentése alapján, fölkéri az Akadémiát, hogy ennek éremtára, a tulajdonjog fentartása mellett, a magyar nemzeti muzeumba helyeztessék át.

Tekintve, hogy az Akadémia, könyveken és kéziratokon kívül, semmiféle tudományos eszközöket nem gyűjt; s hogy az éremtárt — melynek egy idő óta külön öre sincs — alig használja és használhatja valaki mostani helyiségében: az Akadémia készséggel belé egyezik, hogy „a tulajdonjog fentartása mellett“, éremtára összeiratván, áttétessék a nemzeti muzeumba.

75. A főtítkár jelenti, hogy Beregh megye alispánja és Szeben kir. városa megküldötték a levéltáraikban létező régi országgyűlési iratok jegyzékét; az első igen gondosan, egy jókora kötetben összeírva.

Köszönettel fogadtatván, átteendők a történelmi bizottsághoz.

76. Az I. osztály bemutatja Bessenyei György kéziratait, mint báró Jozsinczyné ajándékát, az osztály megbizottja Imre Sándor lev. tag jegyzékeivel együtt, melyek szerint ez iratok részint Bessenyei György kézirat-töredékei, részint különböző családi oklevelek, s melyekért az osztály az ajándékozónak már kifejezte köszönetét.

Tudomásul vétetvén, az iratok a kéziratárba átteendők, a sorjegyzékkel együtt.

77. Szintén az I. osztály jelenti, hogy elnöke Pulszky Ferencz t. t. Szilády Áron l. tag számára Firduzi Sahnámeját, Mohl kiadásában, VI kötetben, saját költségén meghozatta, s neki oly feltétellel adta át, hogy használja mindaddig, míg e nagy eposzt lefordítja, s midőn többé nem lesz reá szüksége, adja be az Akadémia könyvtárába, melynek e munka tulajdona marad.

Pulszky Ferencz t. tag úrnak e nemes adományért az Akadémia köszönete levélben is kifejezendő; a könyvtárnoki hivatal pedig, nyilvántartás végett, jelen jegyzőkönyv kivonatában, értesítetteti határoztatik.

78. Olvastattak az osztályok jelentései, miszerint a tudományos kézi könyvek kiadása végett elhatározott állandó bizottságba az I. osztály Hunfalvy Pál és Toldy Ferencz rendes-, a II. osztály Kautz Gyula rendes és Pauler Gyula levelező-, a III. osztály Nendtvich Károly rendes és Szily Kálmán levelező tagjait választotta.

E szerint a bizottság ki levén egészítve, működése minél előbbi megkezdésére utasítatik.

79. A III. osztály Koch Antal budai gymnasiumi tanár úrnak engedélyt ajánl adatni, hogy a „Szent-Endre-visegrádi trachyt hegység földtani tanulmányozásáról szóló előleges jelentését“ az Akadémiában személyesen felolvashassa.

A kért engedély megadatik.

80. Olvastatott az országos magyar iparegyesület megkereső levele, melyben kéri az Akadémiát, hogy oly kiadványait, melyek az egyesület alakuló könyvtárában helyen lennének, megküldeni sziveskedjék.

Véleményre áttétetik az állandó könyvtári bizottsághoz.

81. A főtítkár bejelenti Ivánfi Ede k. r. gymn. tanár levelét, melyben panaszkodva azon eljárás ellen, hogy a bírálók által nagy dicsérettel elfogadott

pályanyertes műve később a kiadástól elűtetett, kéri legalább annak kiadói jogát magának visszaadni.

Az Akadémia azon szabálya, mely a pályaművek beküldött kéziratát megőrzeni rendeli, egyáltalában nem jelenti azt, hogy szerző a pályázott művet ki ne adhassa: ez esetben pedig szerző úr munkája kiadása körül teljes szabadsággal rendelkezhetik, s ha pályamunkáját másolatban nem bírja, annak szabály szerint, a főtítkári irodában, akárki által leendő lemásoltatása iránt intézkedhetik.

82. Reviczky Sándor minist. osztály tanácsos ur, gr. Lónyay őrnagy meghagyásából átteszi pesti lakos Landau L. R. úr beadványát, melyben a 2 példányban mellékelt „Versuch einer neuen Theorie über die Bestandtheile der Materie“ stb. című természettudományi munkájának az Akadémia általi megvizsgálását kéri.

‘Az Akadémiának körén kívül esvén egyes beküldött s már nyomtatásban megjelent munkák birálatával foglalkozni, a beküldő ur kívánatát nem teljesítheti.

83. A főtítkár bemutatja a lyoni „Société des Sciences Industrielles“ körlevelét, melyben az jelenti, hogy a küszöbön levő lyoni ipar és tudományos kiállítás alkalmával könyvtárát és tudományos eszközeit készséggel megnyitja az Akadémia küldötteinek.

Tudomásul vétetvén, azon esetre, ha Akadémiánk valamely tagja a lyoni kiállítást meg akarná látogatni, az Akadémia részéről ajánló levéllel fog elláttatni.

84. Tóth Ágoston lev. tag úr, külföldi tudósok kifejezett ohajtásának eleget teendő, még 10 példányt kér „A nemzetközi europai fokmérés“ című értekezéséből.

Megadatik.

85. Id. Mándy Péter beküldi a nagy szótárban hiányzó szavak XXXVI. s illetőleg XLI-dik jegyzékét.

Áttétetik a magyar nyelv szótára szerkesztőjéhez.

86. Nimsbogen Kristóf ismét a kör négyezegítésére vonatkozó elmefuttatást küld.

Egyszerűen mellőzendő.

87. A főtítkár jelenti, hogy az árvamegyei Csaplovics könyvtár részéről az alispán köszönő levelet küld az Akadémia kiadványaiért, némely reclamatiókkal, melyek már kielégítetttek.

Tudomásul van.

88. Ugyan az bemutatja a január 29-dike óta beérkezett könyveket az Akadémia könyvtára részére. Jelesül

I. Testületektől:

Kön. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. Nov. 1871.

Estnische Gelehrte Gesellschaft. Dorpat. Meteorologische Beobachtungen. 4.

5. Jahrgang.

K. K. Geologische Reichsanstalt. Bécs. Verhandlungen. 1872. Nr. 1. 2.

Kaiserliche Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1872. Nr. 1. 2. 3.

Historischer Verein für Steiermark. Gratz. a) Mittheilungen. 19. H. b) Beiträge. VIII. Jahrg.

- Naturforschende Gesellschaft. Bern. Mittheilungen. 1865. 1866. 1867. 1868
1869. 1870.
- Schweizerische Naturforsch. Gesellsch. Rheinfelden. Jahresbericht 1867.
- Ugyanaz. Einsiedeln. Jahresbericht 1868.
- Ugyanaz. Solothurn. Jahresbericht 1869.
- Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn. a) Jahrbücher. Heft
L—LI. b) Vicus Aurelii oder Öhringen zur Zeit der Römer.
- Verein für Siebenbürg. Landeskunde. Nagy-Szeben. Übersicht der vom
Vereine herausgegebenen Schriften.
- M. kir. állami Számvevőszék. Pest. A magyar korona országainak állami
zárszámadása az 1870. évre. 12 füzet.
- Orsz. m. kir. statist. hivatal. Buda. A magyar korona országaiban az
1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. 3 példány.
- Tengerparti m. kir. kormányzóság. Fiume. Annuario Marittimo per l'anno
1872.
- Érseki hivatal. Eger. Schematismus cleri archidioecesis Agriensis ad 1872.
- Magyar kereskedelmi bank igazgatósága. Pest. Jelentés az 1872. január havában
tartott közgyűlésről.
- Több városi képviselők. Kolozsvár. Kolozsvár közigazgatási szervező rend-
szabályzata.

II. Magánosoktól.

- Dr. Veszeloovszky Károly. Árvaváralja. Éghajlati viszonyok Árvaváralján.
3 példány.
- Dr. Chorin Zsigmond. Pest. Emlékirat a mehádiai Hercules fürdőben létező
viszonyok... tárgyában.
- Müller Frigyes. Segesvár. a) Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg
für 185 $\frac{5}{6}$. b) Haltrich: Die Macht und Herrschaft des Aberglaubens.
- Réthi László. Bécs. Hol van az urali nyelvek szanszkritja. 3 példány.
- Göndöcs Benedek. Pest. Gyász ének elhunyt szeretteink emlékének.

III. Köteles példányok.

- Wigand K. F. nyomdája. Pozsony. a) Herczeg: A csödtörvénykezelés
Magyarországban és Erdélyben. b) Bárány: Magyar névkönyv. 1. füz. c) Thewrewk:
Pándora. 1 füzet. d) Dr. Grósz. Orvosi kalaúz. e) Popp: Anfangsgründe der
ungar. Sprachlehre. f) Országgyűlési törvények. 1869. évfoly. g) Ozoray: Vasut-
építési, üzleti, távirászati és gépészeti német-magyar és magyar-német szótár.
h) Langgraf: Deutsche Sprachlehre.
- Angermayer Károly nyomdája. Pozsony. a) Honi közlöny. 1. 2. 3. 4. sz. b)
Kropf: Bibel. c) Bausenwein: Das kath. Ungarn. d) Directorium officii divini ad
usum fr. minorum Ord. S. Francisci Serafici pro 1872. e) Ordo divinatorum in reli-
gione Capucina pro 1872. f) Schematismus Provinciae Ordinis fr. minorum S. Fran-
cisci ad 1872.
- Werfer Károly nyomdája. Kassa. Schematismus Canonicorum regularium
Ordinis Praemonstratensis de Jászó ad 1872.

Magyar testvérek nyomdája. Tamesvár. Gedichte von S. Karl Weiss.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) Minták és utasítás a népesedési mozgalmi adatok fölvételére. b) A m. mérnök és építész egyesület közlönye, V. köt. 12. füz. c) Keleti Károly: Hazánk és népe. d) Századok. VI. évf. 1. füz. e) Nagy: A bírósági végrehajtó kézikönyve. f) A polgári bíróságokra vonatkozó törvényczikkek. g) Magyar tanügy. I. évfoly. 1. sz. h) Hátszeg város képviselőjének nyílt levele. i) A m. kir. honvéd gyalogság oktatási szabályzata. k) Házi könyvtár V. l) Ipartörvény. m) Hampel: Aquincum történetének vázlata. n) A magyar korona országaiban 1870. elején végrehajtott népszámlálás.

Burger Zsigmond nyomdája. Szeged. Csongrád megyének szervezési tervezete.

IV. Akadémiai kiadás.

- a) Természettud. Értekezés 1872. I. sz.
  - b) Statist. és nemzetgazd. Közlem. VIII. köt. 1. füz.
  - c) Értesítő 1871. 16. sz.
  - d) A magyar igeidők. Irta Szarvas Gábor I. t.
  - e) Magyar történelmi tár. XVI. XVII. XVIII. köt.
  - f) Monumenta Hist. Hung. Okmánytár. XVII. köt.
-

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Tizedik akadémiai ülés.

A II. osztály harmadik ülése.

1872. márczius 4-én.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

90. (8) *Haberern Jonathán* l. t. ismerteti Aristoteles „Ethika“-jának a barátságról szóló fejezeteit és ezeknek általa eszközölt fordításából mutatványt olvas.

Mielőtt Aristoteles Ethikájának említett részeit bemutatná, előre bocsátja a következő tájékozást.

Kritikára nevelt korunk még a szellemdús mondatokat sem fogadja el feltétlenül, hanem előbb kérdi, mi az igaz azokban. Így el volt mondva, hogy a mióta a természettudományok roppant felfedezésekkel gazdagítottak bennünket, azóta nem létezik metaphysika.

Metaphysika pedig lesz addig, míg a kebelben fejtegetlen kérdések fognak honolni. — A gyermek kora kérdése: ugyan ki gyujtotta a sok gyertyát oda fent, metaphysikus kérdés s a haldoklónak végszava, mit ajkai rebegnek, metaphysikus tétel.

Darwin hazájában nem rég jelent meg Hodgson metaphysikus essay-je ily czimmel: Time and Space, s a berlini bölcészeti könyvtár a sokszor fordított Arist. metaphysikát új magyarázatos fordításban hozza.

Metaphysikus tanok nemcsak egyes emberek, hanem egész nemzetek, sőt nagy korszakok életét, törekvését, történelmét határozzák meg. Döntő befolyással vannak a psychológiára, anthr. etikára, politikára és aesthetikára.

Lássuk azt két példán:

Plato metaphysikus nézete az, hogy az eszme az egyedül való, *το ὄντως ὄν*, hogy az eszmevilág minden valódiság foglalatja, hogy rajta kívül semmi sem bir lényeges létezéssel.

De mi már ez az eszme? — Az egyetemes az egyesben *τὸ καθόλου*, *τὸ ἐπὶ πᾶσι κοινόν*, az egy a sokban *ἐν ἐπι πολλῶν*, az azonos *ταῖο* a különféleben.

Az eszmék tehát nem subjectiv fogalmak, nem logikai elvonások, ha nem birnak tárgyilagos valódisággal. Minden eszme καθ' αὐτο ὄν, egyszerű μορσιδές, tökéletes test és térnélküli lény, mely a tünemények változásában változatlanul megmarad és egyenlő önmagával ὡσαύτως αἰεῖ ἔχει; az eszmék hona, a tulvilági táj.

Mi tehát az érzéki világ? Az érzéki világ a μὴ ὄν azaz annak nem lehet valódi létet tulajdonítani, hanem csak a lét bizonyos nemét τοιοῦτό τι, οἷον τὸ ὄν, olyas valami, a mi mindig válik, de nincsen meg sohasem, γιγνόμενον μὲν αἰεὶ αἰεὶ, ὄν δ' οὐδέποτε.

Az érzéki egyes tárgyak τὰ αἰσθητά, ha létet igényelnek, csak akkor igényeltetik, midőn az eszmék utánzásai, μιμήματα, másodrajzai ὁμοιώματα, εἰκόνες vagy árnyékatai εἰδωλα. Minden tárgy csak annyiban van, mennyiben részt vesz a hasonló eszmében, μετέξῃς, κοινωνία által.

A világ teremtése előtt az eszméken kívül létezett bizonyos anyagi substratum, chaoticus tömeg, nyugtalan hullámzásban. Abból a δημιουργός — a világképző — az eszmék mintájára a világot alkotta, az anyagot az eszmékkel kevervén.

Tette azt nem kényszerűségből, hanem terv szerinti czélszerűséggel s azért a világ a legjobbnak másolata, azért a lehetőleg legtökéletesebb mestermű.

A kettőnek összekapcsolására középtagra volt szükség, s oly középtag a lélek ψυχή, ez most a szerves tagozást, a rendet és az életet nyújtó elv, ez a mozgató erő, ez a világ tudata, általa a világ ζῶον ἔμψυχον, ἔννοον.

A világ olyatén alkotása után a demiurgos még egyszer keverte a két substratumot s belőle annyi lelket alkotott, mennyi csillag volt. Minden lélek egy csillagot nyert lakhelyéül s ott felvilágosítást nyer a magasabb világrend törvényeiről s onnan Timaeus előadása szerint leszállván, halandó testbe plántáltatik, hogy a halandók nemzetségét képezze. A mely lélek legyőzi az érzékiséget és a szenvedélyeket, ez visszatér a maga csillagára, boldog életnek folytatására, a mely pedig célját eltéveszti, másodszeri születésénél mint nő jön a világra, s ha akkor sem javul, állati életre szállittatik le.

Phaedrus előadása szerint a lelkek saját hibáikból súlyedtek a testi létre. Ha t. i. az Istenek, a magasabb lelkek, a daemonok röptét az igazság mezeje felé nem követhették, lebuktak a földre s testi létet öltöttek magukra. Ha ebben jót, szépet, tökéletest vesznek észre, visszaemlékezvén eredeti állapotukra, gyönyörrel telnek el.

A tanulás visszaemlékezés.

A lélek e szerint halhatatlan lényéhez halandó alkatrészt nyert; s ez a különbség megmaradt benne maiglan. A lélekben van tehát isteni, eszes rész θεῖον, λογιστικόν, és halandó, észnélküli rész θνητόν, ἄλογον. Az ἄλογον-nak van ismét két része, jobb és rosszabb; a jobbik rész a bátorság θυμός, θυμοειδής, vagyis az akarat, mely a nemesnek ösztönével ellátva, az élvezet kívánalmait megtámadja, legyőzi és az ész szolgálatában áll.

A rozsbabbik a nemtelenebb részét teszi, a kivánalmak és szenvedélyek összege tehát az, mi bennünk éheznek, szomjaznak, szeret stb. ez a vágyó, megkívánó rész *ἐπιθυμητικόν* vagy *φιλοχρημαῖον*.

Az ész székhelye a gömbölyüded fő, a *θυμός*-é a mell, a megkívánásé az altest. — A *λογιστικόν* képviselője a Hellen, a *θυμός*-é a Thrax és Szittyá, a megkívánásé a Phoeniciai és az Egyiptombeli.

Anthropologice véve találkozik az emberben ész, lélek, test.

Megismeréstaniilag különböztethetünk gondolkodást, véleményt, tudatlanságot.

Ethice véve fel a dolgot, azt találjuk, hogy az élet az eszmékben és az eszmékért a fő feladat.

A *σοφία* bölcsesség a *λογιστικόν*-nak erénye, az *ἀνδρεία* a bátorság, a *θυμός* erénye s abban mutatja magát, hogy az indulatos rész az észnek engedelmeskedik, a *σωφροσύνη* a lélek alsóbb részének tulajdona, s azon erény, mely a megkívánást az észnek alárendeli, végre az igazságosság *δικαιοσύνη* azt eszközöli ki, hogy a lélek minden része tegye a magáét t. i., hogy az ész parancsoljon, a *θυμός* öt segítse, az *ἄλογον* pedig engedelmeskedjék.

Minden erény teljes kimiveltetéséhez és valóztatásához csak az erkölcsi közéletben azaz az álladalomban juthat. Magára hagyatva egy egyén sem éri el tökéletességét, arra csak az állam segítheti fel, csak az tüzheti ki neki a megfelelő munkálkodási kört, csak az állam intézményeiben elevenülhet fel minden erény.

Azért az állam nemcsak több egyén egyesülése közös élet végett, vagy oly kül előnyök elérésére, melyeket az üzlet és a biztosság szükségére nyújt; az állam feladata magasabb, t. i. a jó eszméjének valóztatása, az egyén és a társadalom erkölcsösítése, ethizálása, az erénynek állandó hatalomra emelése. Az állam fennállása csak úgy biztosittatik, ha az az erény szervévé válik s minden tagja az erény elve által át van hatva.

Plato ezt a feladatot úgy véli elérhetőnek, ha az állam a polgárok közt három rendet *γένη* állít fel, t. i. a kormányzók rendét *ἄρχοντες*, az örök rendét *φύλακες*, *ἐπίκουροι* és a mesteremberek, földművelők rendét *γενος βουλευτικόν*, *ἐπικουρικόν*, *χρηματιστικόν*.

A kormányzók vezetik az államot s alkotják a törvényeket; az örök a kormányzók akaratának véghezvivői s védik az államot külső megtámadók ellen; a harmadik rend feltétlen engedelmességgel tartozik s az üzlettel, a szatócskodással és a földműveléssel *βαναυσία*-val foglalkozik s szállítja a két első rendnek az élet szükségleteit.

A kormányzók a *βölcsék* s képviselik az isteni részt, náluk van a tudomány; az örök — a bátrak, rajtok a *θυμός* szemléltető, ők a lovagok, a vitézek; az üzlet rende megfelel a lélek megkívánó részének, higgadtsága abban mutatkozik, hogy a két felsőbb rendnek feltétlenül alárendeli magát; s az állam igazságossága abban áll, hogy mindenki saját hivatásában eljár *τὰ ἑαυτοῦ πράττει*.

Nem én mondom, hanem mások mutatták ki, hogy a középkor

Plato ezen eszméit akarta valósítani a három rend felállításával. Ertetette-e Platót vagy nem, arra a történelem felel.

A városok római institutiók szerint alakultak, benne voltak consulok különféle nevezetek alatt, benne voltak patriciusok és plebejusok. A jogot, önnön sorsuk felett határozhatni, féltékenyen őrizték. Az autonomia a városi falak közt talált menedékhelyet.

A tudományok feleledése idejében a kiváló szellemek Aristoteles tanulmányozására adták magukat; a mint Florenzben Picus Mirandula vezetése alatt az akadémia felelevenítettett, úgy a peripatetikusok is egyesültek, s a barbar latin fordítások helyett az eredeti kútforrásból merítettek.

Plato az eszmék égi fényében élén, nem igen méltathatta a tünények világát, a feltétlenről, az elvekről *leszállt* az egyeshez, a feltételeshez; Aristoteles az egyestől, mit a tapasztalás nyújt, a benne foglalt egyetemeshez emelkedik fel s a tapasztalás tényeiből származtat fogalmakat, törvényeket, elveket. Műveinek rendezői *διασκευασται* igen helyesen jártak el, midőn természettani buvárlatai után metaphysikus könyveit helyezték.

Aristoteles az *akaratot* az eszmék tulvilági köréből lehvta a földre és itteni teendőit mutatta ki neki. Ethikus kutatásainak fő tárgya az eszményi ember — görög felfogás szerint, erre nézve alkotta az elérhető és kivihető erkölcstörvényt; felelőssé teszi az embert cselekményeiért, a midőn az autonómiát kebelébe helyezi, ő a tudományos erkölcstudomány megállapítója. De ezt is metaphysikus nézetei határozzák.

Melyek tehát az ő metaphysikus elvei? Rövideden elmondjuk:

Minden létező áll *alakból εἶδος* és *anyagból ὕλη*. De mi ez az alak és mi ez az anyag?

Az alak az, mi az anyagot meghatározza, a tárgy fogalmi lényege a válás nélkülözhetetlen feltétele és célja, az *ἐντελέχεια*, a valódiság az actualitas, forma, az ismeretes forma dat esse rei, a *τὸ τι ἦν εἶναι*, az mi a gondolkodásban igaz és állandó lényegességnek mutatja magát, a bevégzett, meglett.

Az anyag a substratum *ὑποκείμενον* az alaknak nemléte vagy még nem léte a *δύναμις*, a lehetőség a potentialitas; körülbelől a platonicus *μη ὄν* azon különbséggel, hogy positiv valami, és olyan, mi az alak felé mozog, természeténél fogva alakra törekszik, s azt megkívánja s létrejöttét segítőleg okozza. Az alak feladata az, hogy fokonkint legyőzze az anyagot.

Igy az alak és az anyag, a valódiság és a lehetőség csak külön fejlődési fokozatok, melyek a *mozgás κίνησις* által közvetítetnek.

De mi a *mozgás*? A mozgás azon működés, mely által az, mi arra valóságilag — potentialiter — van, meglétet nyer; átmenet a lehetőségből a valódiságba; a lehetőség szerint létezőnek *ἐνέργεια*-ja, megközelítése az *ἐντελέχεια*-nak.

Igy tehát semmi válás — szóval egy lehetőnek átmenete valódira — sem lehetőség s az azt előző mozgató és ható ok nélkül.

Erre szükséges még a *tér* és az *idő*.

Mi a *tér*? A *tér* a mozgás lehetősége, vagyis a körülkulcsoló testnek belső tája és határa.

Mi az *idő*? Az *idő* a mozgások mértéke és száma az ezelőttre és az ezutánra nézve. Az *egység*, melylyel az *időt* mérjük a *most τὸ νῦν*, mert benne a múltnak vége és a jövőnek kezdete egyesül; a *most* lényegére nézve mindig ugyanaz, meglétére nézve pedig mindig valami más.

Az emberben is van *alak* és *anyag λογικὸν καὶ ἄλογον μέρος*, s a feladat az, hogy az értelmetlen az értelmesség fokára emeltessek.

De hogyan történik az? A ki erkölcsös jellemet akar képezni, annak tekintetbe kell venni az ember természeti minőségeit *φυσικαὶ ἕξεις*, kell, hogy ezeket a *φρόνησις* vezetése alá hozza, s miután sokan vannak, kik az erkölcsi törvényt egyetemiségében ismerik, de azt az egyes esetre nem tudják alkalmazni, a *szoktatást* is kell alkalmazni. S itt nyílik meg a nevelés köre, annak pedig, ki az erkölcsi cselekvés kútforrásait teljesen akarja birni, három tényezőt kell összekötni: természeti ösztönzést, belátást, szoktatást, *φύσις, λόγος, ἔθος*.

Mi már az *erény*? Az *erény* tudatos alakulás, alaknyerés, fogalmi lényeghez jutás, célterés, célműködés.

Vagyis: az *erény* az előre föltett szándéktól kísért azon készség, és minőség, mely a természetünknek megfelelő észszabta határok közt a helyes közepet feltalálja. Eth. 18-ik. II, 6. 15. v. ö. VI, 2. 2.

Hogy éri célját és rendeltetését az egyéni életben az ember, azt mutatja az *Ethika*, s hogyan a közéletben, azt tárgyalja a *politika*.

Az *Ethika* részeit illetőleg ki kell emelnünk, hogy *Arist.* előbb is a *boldogságot* fejtegeti, s kimutatja, hogy a *boldogság* nem a gyönyörben, hanem a sikeresen véghez menő működésben keresendő; sikeresen véghez menő működés csak az *erényes* működés lehet, s így a *boldog* élet csak az *erényes* élet.

Az *erényes* cselekvésnél a *föltett szándék* jön tekintetbe; föltett szándék nélkül nem létezik valódi cselekvés, a föltett szándék határozza meg a beszámítás fokait.

Az *erények* *erkölcsiek* (ethikusok) és szellemiek (dianoctikusok). Az *erkölcsiek* alá soroztatnak: a bátorság, az önfeletti uralkodás, adakozás, nagyszerűség, magaselműség, becsületvágy, szenteség, a társas életnek erényei, az igazságosság. — A szellemiek megtaláltatják velünk az igazat, s azt öt módozaton teszik, ilyen: a tudomány, a művészet, az ildom, az ész és a bölcsészet.

Függelékben tárgyalatik a mértékletesség és a mértékletlenség (VII. könyv), a nyolczadik és kilencedik könyv szól a barátságról; az epilóg kimutatja, hogy az *ethikának*, mint *praktikus tudománynak* célja nem a megismerés, hanem a cselekvés.

91. (9) Frankl Vilmos l. t. fölvassza *Botka Tivadar* l. t. értekezését III. Endre leányának Erzsébet herczegnőnek legendájáról, melyet a Szent-Gallenben létező eredetiről lemásoltatott. Egyuttal bemutatja ezen legenda hű másolatát.

A történelmi bizottsághoz, fölhasználás végett áttétetik.

92. (10) Osztályelnök jelenti, hogy Érdy János r. t. fölött Nagy Iván l. t.; Nagyajtai Kovács István l. t. fölött pedig Szilágyi Sándor l. t. fogja az emlékbeszédet megtartani.

Tudomásul vétetik.

93. (11) Osztályelnök jelenti, hogy Hunfalvy János r. t. értekezése az „Az antwerpeni nemzetközi geographiai congressusról“ és Tóth Lőrincz r. t. értekezése „A magyar jogász gyüleasek munkássága- és eredményéről“, az Ügyrend értelmében megbíráltatván és kiadásra ajánltatván, sajtó alá adattak.

Tudomásul vétetik.

94. (12) Osztályelnök jelenti, hogy az osztály febr. 20-án tartott értekezletében a tudományos kézikönyvek kiadását vezető akadémiái állandó bizottságba Kautz Gyula r. t. és Pauler Gyula l. t. választatott.

Tudomásul vétetik.

Tizenegyedik akadémiái ülés.

A III. osztály harmadik ülése.

1872. márczius 11.

Sztoçzek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

90. (10) Koch Antal főgymnasiumi tanár Budán előleges jelentést olvasott fel a „Szentendre-visegrádi trachyt hegység földtani tanulmányáról“, mit 1871 nyarán az akadémia mathem. és természettudományi bizottságának segélyezésével tett.

Ő ugyanis a mult évnek elején, a m. tud. akadémia megbízásában megkezdvén a szentendre-visegrádi trachyt hegységnek részletes föld átkutatását, most felolvasá kutatásainak főbb eredményeit tartalmazó előleges jelentését, mely Visegrád, Bogdány, Tótfalu, Pócs-Megyer, Szt. Endre és Szt. László környékére vonatkozik, a hová összesen 15 földtani kirándulást tett.

A kirándulások alatt rendszeresen kezelt gyűjtések eredménye körülbelül:

200 darab közet példány,

100 „ ásvány „

1000 „ kövület példány, mely anyag tudományos átdolgozása után az akadémia rendelkezésére bocsáttatik.

Ezen előleges jelentésben pontonként leiratnak különösen azon észlelési adatok, melyek ezen területre nézve mint újak szerepelnek s melyeknek rövid kivonata ez:

1. Visegrádon a várhegy trachyt-brecciaja részben valószínűen eruptív jellegű, különösen mutatja ezt a kálvária kápolnája megett földtornyosuló sziklacsoportozat. Eruptív trachyt csak a Kálvária-hegynek

délnyugoti sarkán lép ki, erősen mállva és mészpát erekkel átszőve. Színe piszkos barna, de a Várhegy felé átmegy az ismeretes vörös trachytba, a melyből a főváros számára kövezetkockákat faragnak. Ezen barna trachyt a trachyt-breccianak egy fekvését is magába zárja, miből annak fiatalabb korára következtethetni.

2. A szélesen elterülő lapos hátú Malomhegy hasonló barna, üde állapotában egészen fekete trachytból áll, melyet a Malom-, Levencepatak völgyeiben és a Duna mellett is több kőbányában fejtenek, de mely technikai célokra nem ajánlható, mivel már egy év lefolyása alatt, a légen állva, földessé mállik. Tudományos szempontból szép központi héjas és lapos táblás elválásáról nevezetes, nemkülönbön arról is, hogy a jó minőségű vörös trachytba jól észlelhető átmeneteket képez. A Duna partján nyitott kőbányákban a ritka oszloposan héjas elválás is észleltetett. Ezen trachyt szétmállva vörösbarna nyirokot eredményez, mely Visegrád körül sok szőlőnek talaját képezi.

3. A trachyt-brecciak er. tr. tuffok felületi elterjedése annyira tetemes, hogy az eruptív trachyt csak egyes kúpok és részletek gyanánt búvik ki ezen általános takaró alól s ritkábban képez nagyobb összefüggő tömegeket, még a hegység belsejében sem.

4. A visegrádi Feketehegy tetején és déli lejtőjén felső lajta képletű koralloknak igen gazdag lelhelyét fedezte fel és szákmányolta ki a jelentést tevő, nem különben óriási osztrigákat és egy gerinczesnek bordadarabját is találta a trachyt-breccianakban.

5. Bogdány felé a Dunára nyíló völgyecskek alján, a lajta-képződmények alsóbb, tengerparti jelleggel bíró rétegeit találta fel, nemkülönbön Bogdánynál s a hegység keleti szélé hosszában még számos helyen is.

6. Bogdánynál a Csódi hegy és környéke igen érdekesnek találtott. A Csódi feltűnő szabályos kúpja szürkészöld trachytból áll, mely a legszebb központi héjas elválást mutatja s a központ felé összefutó hasadékrandszerrel bír. A felülethez közeleső mállott héjaküreiben és hasadékaiban *Chabasitnak* és Desminnek csinos kristálycsoportjai találtak. A kúp körül 8 helyen vannak még apróbb trachytkitörések, vagyis telérek. A feltódult trachyt szétrepesztette és a mélységből magával felhozta a kis-czelli tálagnak rétegeit, melyek a hőbehatás következtében feketére és keményre változtak.

7. Tahi puszta körül negyedkori jelleges parti képződmények észleltettek.

8. Pócs-Megyernek és Sziget-Monostornak átellenében a Dunára nyíló völgyek alján különösen jól kifejlődve lépnek ki a felső oligocén képletű homok- és tálagnak-rétegek s ezekben sok kővület s szép gypsz kristályok gyűjtettek.

9. Szt. Endre vidékén nevezetes a Tyukovácz völgye, melyben az alsó neogén homok-rétegekben igen sok kővület találtott.

10. Szt. László felé végre a „Demes kapia“ nevű szűk és hosszú völgyben az augitandesit kőzetet találta hatalmasan kifejlődve, mely az

által is feltűnik itten, hogy nem ritkán egész 1 vonalnyi vékony táblákban szokott elválni, úgy hogy helyenkint őspalához hasonlít s földtáblák gyanánt is használtathatnék, ha oly törekeny nem volna.

Befejeztetett ezen előleges jelentés azon ígérettel, hogy az egész hegységnek átvizsgálása és áttanulmányozása után, minden észlelték rendszeresen egy monographiában fognak összefoglaltatni.

A munka a mathem. és természet-tudományi bizottsághoz teendő át annak Közleményei számára.

91. (11) *Hirschler Ignác* l. t. mint egészen új dologról „A festanyagos rakodmányokról a szem porzshártyájában” értekezett.

A közlemény a szaruhártyában előforduló festanyag egyik neméről szól. Midőn fekete festanyag lerakódásáról van szó a szaru saját állományában, az közönségesen azon hegeképződéssel hozatik kapcsolatba, mely átfürödással járó fekélyedések után marad hátra, és mely a szivárvány-hártyának többé kevésbé megváltozott maradványait szokta magába zárni. Ezen festanyagról nem szól jelen közlemény, hanem önálló, autochthon festanyagról, mely nem vándorolt be a szomszédos szövetekből, hanem sajátában a szaru gyurmájában támad. Keletkezik pedig kétségtől kivül a szétesett vérfestanyag (Haematin) átváltozásából, mint azt a göröcsövi vizsgálat hasonló esetben kimutatja. Az általam észlelt rakodmányokon csupán az nevezetes, hogy itt a festanyag mint a gyurmabeli szaruló szüleménye és állandó maradványa makroscopicus mennyiségben fordul elő, hogy tehát a szarun szabad szemmel látható fekete foltokat képez. Hogy ez fölötté nagy ritkaság, részint néhány szaktársam nyilatkozatából, részint abból kell következtetnem, hogy az irodalomban nincs említve. Csupán *Ammon* egyik rajzában birtam ehhez távolról hasonló tüneményt feltalálni.

Ha tehát az általam tanulmányozott festanyagfoltok szövettanilag nem képeznek is meglepő újat, kórodailag annyiké, mint érdekesekek, a mennyiben a gyurmabeli szaruló egynémely konok lefolyásu eseteinek szorosabb értelmezésére hasznavehető anyagot képesek nyújtani.

Az egyik szaruhártyát *Thanhofer* tr. ismeretes ügyességével a természet után festeni szives volt.

Az értekezések közt kiadandó.

92. (12) *König Gyula* mint vendég tartotta „A mértan hypothesisai és azok elemző tárgyalása” című előadását. Kivonatban így:

A tudomány nemcsak rendszerének következetes kiegészítése, új részletek gyűjtése által halad; sőt történetében épen azon időpontok képeznek korszakot, hol, e rendes úttól eltérve, saját alapelveit veszi bírálat alá. Ily fundamentalis kérdések lépnek föl a mértanban is; a tér fel fogásának elmélete, mennyiségtan, természettan és bölcsészet közös birtoka.

Ellenkezőleg *Kant*tal. ki aprioristicus összetevő itéleteket lát a mértan axiomáiban, a mai mértan tiszta feltevéseket, hypothesiseket, ismer meg ezekben. Előadó röviden érinti az elmélet történetét, Bolyai

és Lobatschewsky kezdeményezésétől egész a jelenkorig, és azután áttér a kérdések és ezek megfejtésére vezető utak rövid jellemzésére.

Képzelnünk tetszés szerinti fölületet, sikot, gömböt stb. Kisértsük meg ennek vizsgálatát oly megszorító föltét alatt, hogy csakis e fölület irányában volnánk képesek tovább mozdulni és látni, úgy hogy minden mérés, minden észlelet e fölülethez mintegy lánczolva volna. Ha daczára ennek, a fölületről tudomást akarunk szerezni, akkor erre két eszközünk van. A fölület két pontja közt van egy legrövidebb út, ha ezen u. n. geodeticus görbét meghosszabbítjuk, három eset fordulhat elő, e görbe hossza lehet véges, ha mint a gömbön a legnagyobb kör, önmagába tér vissza, lehet határtalan, mint az egyenes vonal a síkban, és valóban végtelen, ha mint a mentelénél, két pontja a végtelenben szétesik.

Ezen vizsgálat az első adatokat nyújtja a fölület tulajdonairól. — A második vizsgálatmód abban áll, hogy a felület valamely részére egy teljesen ahhoz simuló idomot rakunk, p. egy háromszöget és ezt tovább tolni kísérjük. Ez általában nem fog úgy sikerülni, mint a síkon, vagy a gömbön; hanem csak bizonyos nyújtás és hajtás segítségével. Ismeretes, hogy a görbület elmélete határozza meg ezt.

Gondoljuk most már, hogy a fölület oly nagy területtel bír, hogy azon darab, melyen mi méréseket eszközölhetünk, csak annak nagyon kis részét teszi. Ha ezen a geodeticus vonal rajzolását megkísérjük, ez ily véges darabban mindig kevesebbet és kevesebbet különbözik az egyenes vonaltól; és ilyenek fogjuk tekinteni, ha az ezáltal elkövetett hiba az észleleti hibák alatt marad. Hasonlóképp ily aránylag kis részben valamely idom továbbtolásával, a nyújtás vagy hajlás oly csekély lehet, hogy reánk nézve elenyészik; sőt ez még akkor is történhetik, ha az első tévedést a tér tágitása következtében helyrehoztuk.

Hasonlóképp vagyunk most már a térrel. Minden, a mit róla tudunk, közvetlenül a térben szerzett tapasztalatokon alapszik. Bizonyos, kevés számmal levő, de tisztán a tapasztalás körébe tartozó adaton nyugszik a közönséges mértan, és mint ilyen, a természettudományok körébe lép, feladata nem lévén más, mint mennyiség-tani következtetések segítségével, bizonyos tapasztalati igazságokból minden a térben létező tárgyalaki tulajdonait leszármaztatni. Ezen adatok a következőkben állnak:

A térnek minden eleme — pont vagy pontsor — számok, u. m. öszrendezők által határozható meg.

Minden test szabadon mozoghat a térben.

Minden test fekvése adva van, ha három pontja meghatározottat.

Négy derékszögű forgás az eredeti állapotba vezet vissza.

Ezen négy tétel minden természettudománynak szükséges föltéte, egyenesen bebizonyítani ezeket nem lehet; ők közvetlenül a folytonos tapasztalás szülöttjei; és pedig úgy, hogy az 1. 3. és 4. közvetlenül szemlélésmódunk mivoltával áll szoros kapcsolatban. Az ellenben gondolható, hogy a test mozgásával bizonyos szabályszerű alakváltoztatás van összekapcsolva; és így az illető tétel oda módosítandó, hogy ha ilyes

mi léteznék, az ily változás oly kicsiny, hogy rendelkezésünkre álló hosszúságoknál még nem észlelhető.

De még ezen föltevések elismerése után sem képez még a mértan határozott rendszert, míg a legrövidebb vonalról új föltevés nem tétetett. A közönséges mértan föltevése abban áll, hogy az egyenes vonal (mint legrövidebb ut felfogva) csak egy ponttal bír a végtelenben. Huzzunk pontból metszeteket egy vonalhoz, ugy ezek mindig távolabb metszik a vonalt, míg egyre akadunk, melynek metszési pontja többé ki nem jelölhető, az *egyenközüre*, mely a végtelenben metszi. Mihelyt e vonalt még tovább forgatjuk, az ellenkező oldalon metszi a vonalt, és így azt mondjuk, hogy végtelen pontjában a vonal az ellenkező oldalra csap át.

Ez már oly dolog, melylyel a közvetlen szemlélet nem igen barátkozik meg, és azért az elemi mértan előadásában egy kis bajt szül; de azért nem kevésbé szükséges sarkköve a mértannak, mint az előbb említett tételek. Az ezen föltevéstől ment mértan az, melyet Bolyainak köszönhetünk. Ő t. i. azon alapföltevésből indult ki, hogy a vonalok, melyek jobb és balfelől határtalan távolban metszik a felvett vonalt, egymástól különbözök. E föltevésen egy teljes mértani rendszer emelhető, melynek jellemzője az, hogy a szögek összege egy háromszögben mindig kisebb 2 der. szögnél. De a csillagászati mérésekből tudjuk, hogy a legnagyobb háromszögben, melyet mérhetünk, a háromszögnek összege legfőlebb nehány század másodpercczel különbözik két derékszögtől. És így ismét tapasztalati igazság gyanánt hozhatjuk fel, hogy ha e két határtalan metsző (egyenközű) össze nem is esik, mindenesetre oly kis szöveget képeznek egymással, hogy rendes méréseinknél összeesőknek tekinthetők.

Végre még egy más föltevés tehető, mely az eddig felhozott egyes esetekhez járulhat még. Ezt talán legrövidebben úgy jellemezhetjük, hogy a két pont közti legrövidebb út igen nagy nagyításban mint sinus görbe tűnhetik föl, azaz nem volna más, mint sinus vonal végtelen kis tággal. E föltevés mellett a viszonyok véges térrészben az eddigiek maradnak és csak a végtelen kicsinyben változnak, de épen azért lehetne talán e fölfogás, melyet először, bár fejletlenül Riemannál találni. igen gyümölcsözővé az elméleti természetben.

Az általános tértannak föladata most már az volna, mindezen változatos viszonyokat — és pedig még 3 dimensióból tetszőleges sokra általánosítva — egy elemző módszernek alávetni, és így minden idevágó vizsgálatot lehetségessé tenni.

Nemcsak e feladat a mennyiségtannak legegységesebb problémája, mely úgyszólván, minden eddig felvetett feladatot magában egyesít nem lévén más, mint bármely mennyiségek által meghatározott elemcsoportnak, vagyis többszörös sokaságnak az analysis által történendő tárgyalása — hanem az alkalmazások hosszú sora is bizonyítja hasznát.

A színkeverés elmélete például egy tértan által ábrázolható, melyben a testek szilárdságának feltétét, azoknak tetszőleges, de egyforma nyújthatása pótolja; a színkeverék csakis az egyes színek viszonyától

függvén. — A külvilág tárgyainak észlelése a reczeshártyán ellipticus fölület által tárgyalható, melynek viszonyai a szerzett fogalmakkal még meg nem egyeznek, de megszoktuk, akaratlanul is ezekbe még azon correctiot is bevinni, melyet a többi érzék tanúsága eszközöl.

A tér tekinthető továbbá, mint a vonalok négyszeresen végtelen sokasága, és e fölfogás a legszebb módszereket szolgáltatja a merev testek mechanikájának tárgyalására. — Legyen szabad itt előlegesen dolgozataimból azt is megjegyezni, hogy az elektrostatika feladatai hasonló általános tárgyalások által nyerik legszebb megoldásukat.

Ezen általános elméletet itt csak kivonatosan is rajzolni, hosszú időt igényelne, azért csak záradékuul annak legjellemzőbb pontjait akarom kiemelni.

A tárgyalat tér minden egyes pontjának, egy bizonyos Euclides-féle tér felel meg, ha az ebből kiinduló geodeticus görbéket egyenes vonalnak tekintjük. Ezen siktér pontjai az eredetileg tárgyalat térre nézve ideálisak, azaz nem benne léteznek. Hanem az illető folyamat további folytatása arra visz bennünket, hogy a tárgyalandó sokaságot, mint ideális n dimenzióban létező siksokaságot tekintsük. Ezen ideális elemek itt ugyanazon szerepet játszóak, mint a complex számok az algebrában, melyek a valós számok sorában szintén nem találhatók és mégis az egyenletek általános elméletében szükségesek. — Ezen módszer segítségével minden sokaságot, mint több irányban kiterjedt siksokaságban létezőt tekinthetni, és föladatunk vissza van vezetve egy sokaság elemzésére, mely teljesen hasonlít a physikai térhez, de ennél több irányban terjed ki.

Valamint most már a sík mértana teljesen ábrázolható a közönséges complex változók függvényei által, úgy az ezen többirányú kiterjedésben is lehetséges lesz bizonyos általánosabb összeszetes számok feltalálása által, melyeknek törvényeit illető helyen bővebben fogom kifejteni.

Az ily általános számok függvényeinek elmélete teljes és meglepő analogiáját adja a közönséges függvénytannak. Minden tétel általánosítva föltalálható. Így áll itt a Dirichlet-féle elv.

A Dirichlet-féle elvből pedig a leképzés egy módszere folyik, mely által egy bármily görbületű sokaság úgy viszonyítható a siktérhez, hogy minden egyes pontnak ismét egyes pont felel meg. Evvel általános eszközt nyertünk, a mértan minden egyes tételének általánosítására, és lehetségessé lesz ezeknek részletes vizsgálata, mely két főrésztre oszlik, a melyben a *fekvés* és *mérés* viszonyai tárgyalatnak. (Verhältnisse der Lage und des Maasses.)

Még ezekre egy utolsó megjegyzést kívánok tenni. A mérés ez elméletben nem más, mint két sokaság egymással való összehasonlítása, jelesen az adott sokaságé egy adott számsorral. Ha a kettőnek görbület mértéke ugyanaz, a mérés abszoltnak neveztetik. Ezen utolsó eredményekkel az egész elmélet egy kerek egészszé válik, ki levén mutatva mértani képzeiteink psychologiai eredete. Az egyetlen sokaság képze

melyet az ész a külvilág hozzájárulta nélkül bir létrehozni, a valós számsoré, az egész és törtszámok folytonossága. Mi természetesebb, mint hogy a külvilágban előforduló kiterjedt többséget evvel mérje; és mihelyt ez megtörténik, megkaptuk a közönséges mértan föltevéseit.

Igy illik be helyesen ezen elmélet is századunk fejlődési modorába. Kant tanaival ellenmondásban, mégis ezeknek gyermeke, mert csak akkor lesz lehetőségessé, midőn saját gondolkodásunk folyamát kísértjük bíráló alá venni.

A szokott bírálatra adandó.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Tizenkettődik akadémiái ülés.

Összes ülés.

1871. márczius 18.

Csengery Antal akad. másodelnök úr elnöklete alatt.

94. Tóth Kálmán l. t. mint a gr. Teleki József-féle drámai jutalomra pályázó vigjátékok megbírálására kinevezett bizottság előadója, felvassa jelentését a bírálat eredményéről, mely következő:

Az idei gróf Teleki-féle vigjátéki pályázatot annyiban sikerültnek lehet mondani, a mennyiben hét pályamű közt négy olyan vigjáték van, melyek kisebb-nagyobb igazításokkal színre hozhatók s így az alapító célja, mely részben a nemzeti színházi játéktrend élénkítésére akart irányulni, e tekintetben kedvezőleg érvényesült.

A pályaművek közt csak kettő van, melyek egyáltalában kritika alatt állanak szerzőik azon irodalmi lutristák közé látszanak tartozni, kik megfoghatlan jóhiszeműséggel minden drámai pályázatnál megjelennek, gondolván, hogy hátha majd az ő számukat és jeligéslevelüket huzzák ki. De még e két darab közül is („Marianna” és „Vigjáték”) az előbbi mulattatónak mondható, sőt a maga nemében páratlannak is, amennyiben vigjáték létére két rettenetes gyilkosság fordul elő benne, a mi arra enged következtetnünk, hogy „Marianna” valószínűleg a gróf Karácsonyi-féle tragédiái pályázatra volt szánva s véletlenül került a vigjátékok közé; szerző vizsgáztatására mondhatjuk egyébiránt, hogy műve tragédiának bohóság, vigjátéknak pedig szörnyű egy tragédia.

Már a „Nápolyi követ” számba vehető műnek mondható; van meséje, de nem épen szerencsés; cselekvénye, mely bár vontatott, de még is fejlődik, s megoldása, mely rosznak ugyan nem mondható, de az előzmények után természetesen kielégítő sem lehet; a francia, ugynevezett udvari vigjátékok utánzása akar lenni, a nélkül, hogy ezeknek leleményességét, gyakran erőszakolt, de kápráztató helyzeteit s különösen a dialogok könnyedségét és szellemét el tudta volna sajátítani; a mű compositioja mindenetre sokkal jobb, mint kidolgozása, mely egészen kezdetleges s a meglehetős szerkezettel sehogys sem áll arányban.

A „Kofa” című vigjátékban van egy pár jó helyzet; midőn az orvosnál pajzánkodó ügyvédet csinýjén érik s ez orvosnak adva ki magát, a beteg számára prescribál, s viszont, midőn az orvos az ügyvéd nejével bizalmaskodik s meglepetésében el-

vállalja a pört és az ügyvédi honoráriumot, elég leleményes és mulattató situációk; de a mese és cselekvénynek szerencsétlen összezavarása kuszálttá teszi az egészet, minduntalan mellékességek merülnek föl s a tulajdonképeni mese sehogy sem tud magának elég mély medret ásni, hogy nagyobb érdekeltséget gerjessen; maga a kofa, kit az expositióban főalaknak gondolunk, alig bukkan föl még egyszer s aztán egészen elvész, hogy végül az igen gyenge erkölcsi leckére jelenjen meg. A vigjáték jambusokban, sok helyen pedig rimes versekben van írva, de a jambusok elviselhetetlenül döcögnek s nélkülözik azon szabatoságot is, melyet egyéb engedményeink mellett legalább a végtagnál elengedhetlenül megkövetelünk. S mit mondjunk a rimekről! férjem — szemem, — szabályait — hangjait; szólni — tiltani; az esetnek esettel való rimelését már Kölcsey kárhoztatta, a mai fejlettebb nyelv mellett pedig legfőlebb a népdalokban bocsájthatjuk meg s itt is csak bizonyos naiv helyzetek jellemzése kedvéért; általában úgy látszik, hogy ez a vigjáték előbb prózában volt megírva s szerzője csak azután szedte versekbe; mi legalább ennek tulajdonítjuk a nyelv azon eláradását, mely gyakran körülír s minduntalan incisumokhoz folyamodik a nélkül, hogy jellemezze, valószínűleg csak azért, hogy középszerű jambusait, vagy rimeit nagy nehezen meglelje. Mily téves félreértése az Akadémia inteniójának, mely midőn a verses formának előnyt hirdetett, épen a nyelv tömörségére szándékozott hatni s ez által a dráma szűk formájában az egész szerkezet mozgását és fejlődését lehetőbbé tenni,

A „Világ boldogító“ a kommunizmus egy hőbortosát akarja nevétségessé tenni. A kommunizmusnak nálunk ugyan nincs talaja, de a praeservatív gyógyszereket mi is elfogadhatjuk. Ime a mű meséje. Fellegvári, félmilliomos öreg ur communistikus tanokkal van saturálva, s hogy a vidéket, mely elveiért neveti őt, tana kivihetőségéről meggyőzze, kastélyában egy rakás „testvért“ telepít le, hogy velük boldog vagyonszösségben együtt élhessen; az összeszedett „testvérek“ véletlenül a legválogatottabb korhelyek, szökött színészek, bukott poéták, stb. kik örökké civakodnak egymás közt; de mikor Fellegvári jön, egyszerre, mint jó testvérek borulnak egymás karjai közé. Evés, ivás közt folynak a napok, a mi Fellegvárit azon indítványra ösztönzi, hogy jó volna a testvéreknek egy kicsit dolgozni is, mert a munka az ő tanaival nem ellenkezik; de a korhelyek lebeszélék, nehogy a vidék önzéssel gyanúsítsa mesterüket, ki a vagyonszösség czime alatt csak ingyencséplőket akart magának toborzani. Van Fellegvárinak egy leánya is s ennek jegyese, Józán ur (igen rosszul választott név.) Fellegvár. az utóbbi, mert tana hőbortosságát szemére hányta, házából számiúzi, ez azonban, álszakállal és rongyosan visszajön a házhoz s kéri magát a vagyonszösség országába, melynek már a vidéken hire ment, fölvetetni. Most Józán az élősdiék élére áll, kiket egyenként megnyer azon ígérettel, hogy az öreg urat minden vagyonából kiforgatják s ezen csak ők fognak osztozni. Ezalatt az egész házi rend bomlásnak indul, az élelem fogy, a szakács megszőkik, a házi gondviselő pedig bucsuzni kezd. Az öreg urnak nem tetszik a dolog, de tana boldogító eredményeiben még mindig hisz. Erre Józán fölfedezi magát menyasszonyának s ezt atyja kijózanítására szintén megnyeri; a leány — Józán által betanítva — egy szép reggel atyja elé lép, még pedig egészen ideális, commonszerű jelmezben, s kijelenti, hogy ő bizony nem sir többé elűzött jegyese után, hanem elfogadja atyjának tanát s miként ez vagyonát, ő is meg fogja osztani szívét a fiatalabb emberiség közt. De már ez az öreg urnak nem tetszik. Most Józán új csellel áll elő. Tudatja Fellegvárival, hogy az Internationale meg van szorulva, s a testvérekkel együtt kéri őt, hogy állítson ki egy fél milliós váltót a közös nagy czélokra.

Fellegvári zavarban van, de tanai boldogítását, saját önzetlenségét annyiszor emlegette, hogy nincs ereje ellenállni s miután azzal biztatják, hogy ez csak kölesön, melyet nem sokára vissza fog kapni, aláírja a váltót. Nem sokára aztán belépnek Józán ál bankárjai s a váltó alapján lefoglalják Fellegvári egész vagyoniát, kinek nem marad egyéb hátra, mint összetörve, testvéréhez menekülni, annál inkább, mert a vidék gyárnoka, kinek munkásai Fellegvári tanai folytán megtagadták a munkát s dolog nélkül akarnak élni, felségsértési pörrel fenyegeti őt. Ekkor előáll Józán, fölfedezi az egész tréfát; de hogy Fellegvári meggyőződjék: minő haszontalan emberekkel szövetekezett, még egyszer fölteszi az álszakált s a communismus mestere előtt azon ajánlatot teszi a „testvérek“-nek, hogy miután már most Fellegvárinak semmije sincs s a váltó alapján üvök a vagyon, osztozzanak meg s adjanak egy részt az öreg úrnak is; erről azonban a semmirekellők hallani sem akarnak, s az osztozkodást úgy szándékoznak végrehajtani, hogy abból valamennyinek jusson, csak annak nem a kié a vagyon. — Erre az öreg úr botot ragad, a visszatért házi gondviselőt nagy lekvárkoverőt, s az élősdiakat kivérik a házból; természetesen a leány Józané lesz. A mese — mint cunyból is látható — jól van kigondolva, a cselekvény dicséretre méltó egyszerűs ében folyik, s a megoldás sem mondható erőszakoltnak. Hanem nagyban elrontja a darabot Józán alakoskodása; az ilyen alakoskodást régi, lovagkori darabokban még elnézhetjük, de hogy a mai frakkos világban valaki egy ál szakállal bolondítsa az embereket, kikkel azelőtt napoként érintkezék, már ezt a legnagyobb illusionalis hajlam mellett is bajos elhinnünk egyáltalában nem jó dolog az, mikor a színpadon még egy színpadot emelnek, s nem a közönség, hanem a szereplő személyek számára játszanak; pedig ezen alakoskodásra szüksége sem volt a szerzőnek; ha például Józán ur, Fellegvári leányával egy bálban köt szerelmi ismeretséget, s az öreg ur a fiatal embert hirtől hallott higgadtabb elveiér gyűlöli, akkor Józán saját alakjában is megjelenhet Fellegvári házánál, s végrehajthatja ál szakál nélkül is mindazon tényeket, melyeket most esetlen álarczban, s folytonos kétkedéseink közt érvényesít; ekkor szerző tán a leálynak is más vonásokat kölcsönözhet, ki most túlzott naivitásában épen nem mulattató, sőt inkább unalmas alak. Általában a házi gondviselőnön kívül, ki egy pár szép vonással van rajzolva, egyetlen jóra való alakot sem kapunk; Fellegvári is inkább szánalomgerjesztő, mint sem komikai jellem, az élősdiak alakjai pedig, melyek mulattatók, egészen a bohózatosba mennek át. Mindazáltal a „Világboldogító“ az érintett igazításokkal tetszetős darab lesz, s szerzőjének, — ki mint az ensemblék gyakorlatiatlan utasításából is látjuk, egészen kezdő író lehet — a színműírás terén jövőt jósolhatunk.

Az „Uj világ“-nak alapeszméje kevésbé szerencsés; két, egymással csupán társadalmi viszonyoknál fogva összekötött jegyespárt elválasztani s aztán a sziv természetes vonzalmái szerint kötni össze, se nem új, se nem vonzó szöveg; a kiindulás erőszakosan van szöve, midőn szerző a találkák helyéül egy miniszteriumi osztályt használ, de a bonyolítás igen ügyes s csak a megoldásnál mutatkozik némi ellankadás. Mindenesetre több élet, több közvetlenség mutatkozik benne, mint a pályázat bármely darabjában, s egy pár meglehetősen alakkal is találkozunk, noha ezek inkább csak vázoltak, mint kidomborítva vannak; legjobban Brigitta, a vén leány alakja sikerült. Egészen véve gyakorlott kéz műve, s ha mélyebb komikum nincs is benne, nem tagadható, hogy bizonyos csendes derű ömlik el az egészen. Egyes apróbb tévedéseket, például azt a hol szerző azt hiszi, hogy az irodaigazgató előkelőbb hivatalnok, mint az osztályta-

nácsos, könnyű lesz kiigazítani. Szinpadí sikert mindenestire jósolhatunk e vigjátéknak, de valami maradandóságot éppen nem.

A „C s ó k“ drámai gyengeségek és költői erények sajátságos vegyüléke ; régi, csaknem mythoszi korban játszik, de egy örök gyengeséget tesz nevetségessé, t. i. azt a fedhetlenségi szenvedést s könnyű erkölcsösködést, mely az alkalmhiányból magának erényt csinál. Szerző teljes tájékozottsággal bír a drámai forma iránt, de nem volt képes elég jó cselekvényt alkotni s szerencsés alapeszméjét nagyon sok önkénykodással, hogy ne mondjuk erőszakoskodással oldja meg. Műve hőseit, Adolárt csaknem mindenhatóval ruházza föl, ki nem csak vigjátéka személyeivel, de magával a természettel is, az éj homályával s mindennel rendelkezik ; az egész phantastikus mű, de egy tagadhatatlan költői erő kinomatával. E költői erő legfényesebben a királyné tévedésének kivitelénél tündöklök. Szerzőnek, czéljaihoz képest, az egész szenteskedő navarrai udvart csókolódzóvá kell tenni. Szerző finomul megérzi, hogy a királyné csókolózását nagyon nehéz lenne kiegyenlitenie, bele szeretteti tehát a világ legrútabb zsidájába, ki egyétiránt nem létezik ; a furfangos Adolár mond egy regét az unatkozó királynénak a világ legrútabb zsidájáról, ki föltette magában, hogy a világ legszebb hölgyét megsókolja ; a rút zsidó fél életét töltötte el azzal, hogy az eszközt, a világ legnagyobb gyémántját megszerezze, s most életének másik felét arra szánta, hogy fölkeresse a föld legszebbjét s neki adja egy csókért a legnagyobb gyémántot ; félvilágot bejárt már, de bár hercegnök, királynök váltották volna meg egy csókkal a gyémántot, a rút zsidó még folyvást keresi a legszebb nőt. A királyné érdeklődik s Adolár midőn látja, hogy a királyné képzelme már nagyon föl van izgatva, kijelenti, hogy a rút zsidó, vágtyól forgó szemével és csunya nagy szakállával már átlépte Navarra határát. E percztől fogva a királyné el van tévedve ; hiúság, száanalom, kíváncsiság váltakoznak benne, s midőn később pater Sobrinussal, udvari papjával találkozik, ki szintén csók után szaladgálván, a gondviselésére bizott hölgyet elhagyta s a királynénak mentségből azt állítja : hogy egy csodálatos emberi szörnytől ijedt meg, ki az udvar körül ólálkodik, a királyné szentül meg van győződve, hogy ez a szörnyű alak nem más, mint a csókovár rút zsidó. — Most már a királyné egészen el van szédülve, mint az a kis madár, mely maga repül a csörgő kigyó torkába. Éjjel, indulataitól hányatva, nem tud aludni s lejön a palota elé. Itt éppen a király kergeti egy csókért a vigjáték egy pajzán alakját, Marittát, de ez eltűnik s a király a homályban a királyné lábai elé veti magát, kit Marittának gondol s szenvedélyesen egy csókért esedezik. A királyné már most tökéletesen abban a hitben él, hogy ez a vén rút zsidó s miután kedves szenteskedésében, a madonna folytonos emlegetése közt csaknem megkeresztelte őt, végre csakugyan megsókolja... saját férjét. — E moglehetősen vakmerő részlet a darab derekát képezi s bizonyára nem közönséges költői erővel van érvényesítve : ovatosan indul meg, mindegyre mélyebb medret ás s végül a jellemmel ellentétes helyzetnek igen finom komikumába olvad föl. E fényes részlettel a többi rész sehogy sem állja ki a versenyt, akár a leleményességet, akár a kidolgozást tekintsük ; az expositió, melynek két feje is van, aránylag hosszadalmas, a sokféle szerelmi kergetődzés s különösen a sok alakoskodás, itt-ott fárasztó s a mű bevégezése, a komolyabb természetű félreértések folytán, attól tartunk, meg fogja zavarni az előzmények kellemes derűjét. — A mi a mű külső technikáját illeti, az egész darab jobbára rimes jambusokban s helyenkint költői virtuozitással van írva ; a nyelv is majd mindenütt szikrázó, szellemes és gyakran tömör is, de néhol éppen nem jellemző ; mert például a különben együgyű Carlo, midőn szerelmi

gyarlóságát akarja a királynak kimagyarázni, oly dictiót csap a „kényszerítés“ és „alkalom“ themája fölött, mely sok tekintetben Shakespeare sonetjeire emlékeztet. Igaz ugyan, hogy a mindig öntudatos szerző azt mondatja Adolárral, hogy Carlót, dictiojára ő tanította be, de vajon elfogadhatjuk-e az ilyen mentséget? — Általában szerzőnk gyengén jellemz, alakokat sem igen tud teremteni, de szerencsésen concipiál, meglehetősen fejleszt, a helyzetek kizsákmányolásában pedig nem mindennapi költői erőt tanusít. — Ime egy kis mutatvány azon jelenetből, midőn a pajzán Maritta az incognitó királynak a csókok természetéről értekezik :

..... Jer hát közel egészen,
 Nem illik ezt kiáltani merészen,
 Nem értik azt meg, csak a suttogók,
 Hogy mi az édes, az igazi csók.
 Nincs abba' jog, nincs akarat, se szándék,
 Nem csere az, de kölcsönös ajándék,
 Szüli a percz váratlan, hirtelen,
 Midőn egy szikra gyújt két fedelen.
 Édes a csók, ha alszik kedvesed;
 S mit önként adna, lopva elveszed ;
 Édesb a csók, ha durezás ajakát
 Megrablasz csókért, melyet ő nem ad ;
 Legédesb csók, ha minden szomju fél
 A csókot adva, csókotlopni vél,
 Ha vágyát érzi csak, de nem jogát,
 Csak venni vágy, s nem érzi azt, hogy ad.
 Ám ilyen csókot is százat terem
 Nem házasság, de édes szerelem.
 De a mi ennek is még mézet ad :
 Ha a világ, az irigy, mostoha,
 Mint őrszem leskelődik rá s reád
 S jön percz hogy érzed : Mostan vagy soha !
 S a karba kar, az ajkra ajk repül,
 S minden örö, érzés az ajkba gyül;
 Mindenik első, utolsó mindenik,
 Mindenik csókol és csókoltatik.
 A vágy, mint bűvár, a mint vízbe ére,
 Leszáll a pillanatnak fenekére,
 Oh, egy rövidke perczben mennyi kincs !
 Nem csók az, hidd el, a mi tiltva nincs.

Az Akadémia szabályai szerint a verses műnek hasonló, vagy közel hasonbecsü versenytársak fölött előny adandó ; itt nemcsak versekkel, hanem valódi poézissal találkozunk, mely a mű belső szerkezeti gyengéseit jóformán egyensúlyozza s ezért a bizottság jutalmazásra a III-dik számú „Csók“ című vigjátékot ajánlja ; jellegje : Tévedés az élet, nem élt, ki nem tévedt.

E szerint a bizottság az 1872-ik évi 100 arany jutalmat a „Csók“

czimü III. számmal jegyzett, s „Tévedés az élet, Nem élt ki nem tévedt“ jeligéjü pálya-vigjátéknak ajánlja, négy szavazattal egy ellen, kiadatni.

A jutalom a bírálók többségének ajánlatára, a III. számú pályavigjátéknak oda tétetik. Jeligés levele felbontatván, abból következő név tünt ki :

D ó c z y L a j o s

(Dux Lajos)

A többi hat pályamunka jeligés levelei megégetésére az elnök úr Hunfalvy Pál is Szász Károly rondes tagokat küldötte ki, s ezek eljárásukról még az ülés folytán jelentést tettek.

U g y a n a k k o r

az I. (nyelv és széptudományi) osztály *negyedik* ülése.

Pulszky Ferencz t. tag osztályelnök elnöklete alatt.

96. (24) *Szilády Áron* l. t. fölolvassa „Ráolvasásokról“ czimü értekezését.

Bírálatra adatik.

97. (25) *Fogarasi János* r. t. Bálinth Gábornak Astrakánból február 14-én kelt tudósítását olvassa föl egy „Nyelvtani adatok és tények“ czimü értekezés kíséretében. A levél így hangzik :

Méltóságos ur !

Télhó 28-ról keltezett igen becses levelét nagy ünnepünk második napján, azaz télutó hó 10-én vettem kezemhez.

Nagy ünnepünkről (s an ödör-szép nap) szólék; elmondom tehát (tegüd) röviden azt, mit tesznek e szavak. Az öräd-ek (kalmakok) a Buddha királyfi tanította vallást követik egy a tibeti és urghai dala lamá-któl független fő bakši (főtanító) vezetése alatt. Maga az öräd igen igen keveset törődik a vallás és ge le ű-gel, (vallástanító), nem tartozván sem egyik sem a másik a marha tenyésztéshez. A meghalni készülők adnak valamit a gen g ä-re (pater), de a többiek nem sokat. Ezen öräd-ek egész éven át úgy szólva csak kétszer ünnepelnek, egyszer a šindsil vagy zula (ujév) alkalomával, másodszer a Buddha születésének emlékére a czaghana sárä (feher hó) a kalmával három napot. Én a 85—90 öräd fiuval s a 25—30 nemzeti egyenruhás öräd lányval együtt ünnepeltem a czaghant.

A czaghana-nak nevezett ünnep első napján azaz télutó 9-én reggeli 7 óraker megjelent a kalmak növeldeben egy fiatal gelen világos sárga selyem talárban, vörös selyem sállal nyakán és röviden elmondotta, hogy e nap a burkhän*) bakši születésének emlékére van.

*) burkhän' öräd nyelven istent jelent, azonban szó szerénti jelentménye az én tudásom szerént = jókán, mert ut-, vagy urt-, ug-murt nyelven valamint a komijos (zürjän) nyelven is bur, vagy bure jó-t szerencsés-t jelent, khan pedig=kán.

Az után a gelen olvasott egy keveset tibet nyelven, mire következett az arša kiosztása azoknak, a kik kivánták. Ezen szent ital készül czukor, sáfrány és vízből s rendszeren egy kis füles és csücsörkés ezüst kancsóban tartatik, melynek szádnilyását egy köteg páva toll fűdi be. Ezen italból egy cseppet kap a tenyere közepébe, az aki akarja. Az öräd fiúk legnagyobb része a fekete hajára kente az aršát.

Ezen néhány perczig tartott cselekménnyel elég tétetett a vallásos kötelezettségnek. Ezután a gelen-gel mindnyájan kezét szorítva kölcsönösen (czaghalcza ba biden) boldog ünneplést kívántunk; egyszersmind egy kevéssé megexamináltam a gengü-t (patert), elmondottam, mit kell tenniök, ha židse Munyi-t (Buddha neve öräd nyelven) követni akarják. A fiúknak nagyon tetszett, mikor azt mondtam, hogy félre kell tenni azt a tübeti nyelvet s imádkozni kell — ha szüksége — a nép által beszélt nyelven.

Ezután hat örmény zenész játszása mellett elkezdettek az öräd fink tánczolni lány nélkül francia négyest, nemzeti örädöt, kozacsokot (kozák táncz) és polkát; közben daloltunk öräd dalt (én eddig háromféle dalt tudok dalolni, ghurbun dú [n] dúdul-dsi — csaddsanabi-hat- ó vagyok).

A jövő menő vendégeket állásához képest maderabor vagy pálinkával s a fiúk által süttött nemzeti tészta s egyéb vett hideg ételnekekkel kínálták meg. Délután az öräd növendéklányok is vendégül jöttek, s ezeket a fiúk az általuk süttött nemzeti süteménnyel és vett édességgel vendégtették meg. Senki sem tanította hivatalosan tánczolni sem a fiúkat sem a lányokat, ökmaguk lesték el az oroszoktól s úgy azután egymás közt gyakorolva tanulták meg.

Az öräd lányok nemzeti egyenruhája állt hosszú, testhez simuló égszínkéék kőntösből, fekete szíjívvel deréken; a hollófekete tömött haj körhajra vágva, a kisebbeknél körfésüvel hátra szorítva; fejre valójuk állt sárga és piros szövetből készült négy szegletű kalpagból, mely nagyon hasonlít a katolikus pap bire t u m nevű sapkájához, csak hogy jóval magasabb és nem bir oly csucos kidudorodással. Különböben a bojt a tetején úgy áll, mint a biretumon.

Az öräd dalokban a bojtos sapka sokszor említették p. o. ez alliterációs dalban

Zakhan ghurbun germüdtü
Zalata makhlata Ölzätä :
Zalata makhlata Ölzätä tandu
Zakhan zalusnyi khabjalád.

Szórul szóra :

Szélyi három ház(ak)ban
A bojtos sapkás Ölzätä (boldogságos azaz nő)
Bojtos sapkás Ölzätä, ünbe
A szély fiataljai szerelmesek.

A lányok lábbelijét egyszerű bőr cipő képezte. Második nap szintén úgy folyt az egész mulatság azon kivétellel, hogy a lányok délután keves ideig voltak a fiúknál, ezek menvén ezuttal a lány növeldebe, hol a lányok viszont az általuk süttött nemzeti tésztaütemény és teaval vendégtették meg a fiúkat, kikkel együtt voltam én is természetesen. A süteményekből egy-egy példány asztalomon van, szándékom haza juttatni. Öräd nemzeti tánczot a lányok csak a második nap tánczoltak, igen tetszett az idegeneknek. Harmadik nap szintén hasonlóan telt a másodikhoz. Ekkor már maga a (kalmak) öräd tanító is megjelent nemzeti öltönyben, és egy kissé illuminálva lévén lehető tűzrel tánczolta az öräd tánczot, sőt a magyar tánczot is megmutatta úgy, a mint Oroszországban azt járnak, — no de bizony az előbb volt kozacsok, mint magyar.

Az ünnep második napján kezemhez vett becses sorai folytán a következő nap a kalmak főgondnok generálhoz (Kostyenko) mentem a Madsari romjainak ügyében. Elmondottam szándékom neki, mire ő elé szedte minden naplóját s arra vonatkozó iratit és fölolvasta előttem. Az egészségből az derült ki, hogy Madsari romjait az utolsó

ökölnyi téglá és köig kiásták és elhordották a Kubántól délre lévő faluk lakói. Ő maga tíz év előtt járt ott a kormány költségén, de semmi nemü darabka követ vagy téglát sem tudott kapni emlékül. Régebben áskáltak ott tudományos emberek is és találtak is egy két darab pénz (hihetőleg arab s nem tatár). Hogy biztosan tehesse meg az ember ez utat, le kell kerülni a Kaukázus tövébe és onnan úgy éjszakra egyenes irányba tartani a gödrökhöz ezek nevezet^{en} Madsari romjainak. A general biztosított, hogy az oda meneti tetemes költség nem hasznos, de csupa kíváncsiságból eredett leendene. Nem csak ő nem talált tíz év előtt semmit, de sőt még az ezen század elején ott jártak sem találtak követ vagy téglát.

Madsari nevét töröktatár nyelvből akarják származtatni, mely szerént ez annyit tenne, mint kő épület. Tudtom szerént ilyen török-tatár szó nincsen. Az említett general tanulmányozta e kérdést és ő azt mondá, hogy a magyarok után a palócoké s ezek után a Csingis káni korban e tájra nyomult tatároké lett volna e város, és ezek birodalmának megszűntével vagy talán még előbb dült romba e város, mely valami nagy nem lehetett, félig költözködő népek lakván azt.

E tárgyról az avarok térvén át beszédünkben, a general Kaukázus nagy térképén megmutatta az avarok által lakott földet és elmondá, hogy oda menni sokkal könnyebb, mint Madsari romjaihoz.

Nekem nagy kedvem volna megnézni az avarokat, mielőtt éjszakra megyek, de a nervus rerum gerendarum nem igen engedi.

Én Sz.-Pétervárra legkevésbé sem sietek, az ottani kitűnőségektől a mi ügyünkben keveset várok. Ott van egy komé nyelvet jól értő hivatalnok s egy mongolországi gelen, ki azonban letette a lapcsik-ot (gelengi öltöny) és salbur-t huzott. Ezen két egyén érdekel engem leginkább az egész Szent-Pétervárt. Junius hónapban minden esetre az utmurtoknál kell lennem, mert különben a munka idő beálltával aajos lesz olyan szegény emberekkel társalkodni. Én nem tudom, de ha annyira elorözosodtak az utmurtok is, mint a k o m i j o s-ok (zürjän-ek), nekem nem nagy kedvem lesz nyelvökkel bajlódni.

Hajól emlékszem, Méltóságodnak megvan Adelung Mithridates-e, engem érdekelne abból az avar és kumik két kaukázusi nép nyelvén a miatyánk és a számmevék sorosata. A miatyánkot a minden öräd által teljesen érthető fordításban ezennel ide írom: Manyi tengerin eczge! (mi égi atyánk) csinyi neren ürüldöksön boltogha (a te neved szentelt legyen) Csinyi oron äzelkü czak irtegü! (a te országoduralkodandó kor jöjjön el) Csinyi durun tengertä bäkzen kebär ghazarta rigi bähkü boltogha! (a te akaratod mennyben volt képen földön is létező legyen) Mandu ödör büirin kümse ene ödör Khären bol! (Nekünk a mindennapi eledelt ma ajándékoz) Manyiburugi ösätä kümäni kekseu burügi bide jaghadsi öngörüldik metär, öngörül! (mi bününket, az ellenséges em ber elkövette bünt mi miként elengedjük módon, engedd el) Manyigi abtu orүүл ügä khara sananásu kholdsul! (Minket kísértetbe vitlenül a fekete száudékutól ments meg) ucsirnyi csinyi oron, äldar neren, bolon ereksile ürügüldsi (ok-a [mert] tiéd az ország, dicső név, és hatalom örökre) ene metär oroskhu boltogha (e kép legyenámen) Én itten aprilig készen lehetek, úgy hogy akkor mehetnék a Kaukázusba.

Ezek után szives üdvözetem küldve Méltóságod és a többijő embereknek, maradok.
Méltóságod

kész szolgálja és lekötelezettje

Astrakan 1872. télutó 14-én.

Bálinth Gábor

A tudósítás rövidítve az Értesítőbe adatik, az értekezés pedig bírálatra.

Tizenharmadik akadémiai ülés.

Összes ülés

1872. márcz. 26-án.

Csengery Antal akadémiai másodelnök úr elnöklete alatt.

99. Tárkányi Béla l. t. felolvassa Szvorényi József l. t. emlékbeszédét Árvay Gergely l. t. felett.

100. A vallás és közoktatási m. kir. ministerium 4303. sz. a. átteszi a washingtoni cs. k. követnek a Condurango növény gyógyhatása iránti közleményét.

Közlendő a III. osztálylyal.

101. Mosony megye alispánja a m. levéltárban levő országgyűlési iratok sorjegyzékét küldi.

Áttétetik a történelmi bizottsághoz.

102. A folyó évre tervezett földszarki expeditio létesítésére Bécsben alakult bizottság szűkebb választmánya, b. Kuhn és gr. Zichy Edmund urak aláírásával, megkeresi az Akadémiát e tudományos vállalat pártolására, melynek fontosságát Hunfalvy János r. tag is hosszabban fejtegeti.

Az Akadémia nem kételkedvén e földszarki expeditionnak a tudomány érdekében remélhető fontos eredményéről, elhatározta e vállalatot mindazon erkölcsi támogatásban részesíteni, melyre testületét e hazában tekintélye képesíti; s erről a megkereső bizottságot értesíteni fogja.

103. A III. osztály Kriesch János polytechnicum tanárnak megengedtetni ajánlja, hogy „Adatok Magyarország faunájához“ című értekezését az osztályülésen személyesen olvashassa fel.

Megengedtetik.

104. Ugyanazon (III) osztály a f. évi összesülési 73. sz. határozatra vonatkozólag, jelenti, hogy Murmann Ágostont a m. központi meteorologiai intézet segédi állomására képesnek tartja és ajánlja.

Ez értelmében a vallás és közoktatási ministeriumhoz fölterjesztés határozatott.

105. Szintén a III. osztály, az 1871. november 27-én tartott összes ülés 336. számú határozata kapcsában, előterjeszti a math. és természettudományi bizottság határozatát, mely szerint a Schulzer-féle gombászati muukának nevezetes részeit, Kalchbrenner Károly kidolgozásában, természethű rajzokkal, a bizottság, saját költség rovatóból kiadni s még ez évben megindítani szándékozik, a szöveget azonban, kettős, magyar és latin nyelven óhajtaná szerkesztetni, s ez utóbbira kéri az összes ülés megegyezését.

Tekintve az ily munka általános érdekét a tudományos világ előtt: az Akadémia ez uttal szívesen adja megegyezését, hogy a magyar szöveg mellé a latin is fölvétesék.

106. Olvastatott az állandó könyvkiadó bizottság javaslata, hogy e bizottság a tudományos könyvek kiadásával foglalkozó nevezetes magyar társulatokkal összeköttetésbe léphessen, oly módon, hogy e társulatok egy-egy választott tagjuk által magukat a bizottságban képviseltesék.

Elfogadtatik.

107. Schenzl Guido l. tag mint a kir. központi meteorologiai intézet igazgatója a londoni meteorologiai hivatal részére kér egy példányt Kruspér: *Observationes meteorologicae annorum 1841 — 1849* című munkájából.

A math. és természettudományi a bizottság, rendelkezésére adott példányokból, igazgató úr kérelmét teljesíteni fogja.

108. Szerdahelyi Adolf óró képezde igazgatója Pesten, néh. Marczibányi Antal 10,000 ft. hagyatékának mikénti felhasználására egy kidolgozott javaslatot küld be.

Az Akadémia Marczibányi Antal elhunyt igazgató tag végrendelete iránt még semmi tudósítást nem vévén, a beküldött javaslatot nincs alkalma felhasználni.

109. A bécsi egyetemnél újon alakult „Akademischer Verein der Naturhistoriker“ című egyesület, szabályait megküldvén, kéri az Akadémia illető kiadványai ingyen megajánlását.

Áttétetik az állandó könyvtári bizottsághoz, véleményadás végett.

110. Csatskó Imre l. tag a magyar kir. jogügyi ministerium megbízásából 1867/8-ban készített büntető törvénykönyvi javaslata általános részét, indokolással együtt, kéziratban beküldi a kéziratár számára.

Köszönettel oda átteendő.

111. A főtitkár bemutatta Kelecsényi József nyitra-családi birtokos ajándékából: a) Egy magyar dalgyjűtemény 1723 tájáról. b) *Exercitia hebdomadalia Caroli Ambro 1779*, melyben Rákóczi trencsini csatája is leiratik. c) Egy kassai naptár 1854-re, melyben az ajándékozó Trencsin vár történetét írta le.

Köszönettel áttétetnek a kézirat-illetőleg a könyvtárba.

112. Szontagh Bertalan úr néh. Szontagh Gusztáv r. t. hamvainak f. hó 28-án a kerepesi temető más helyére leendő átszállításáról értesíti az Akadémia tagjait.

A jelenlevő tagok kegyeletos tudomásul vették.

113. A párisi „Société nationale d'encouragement des travailleurs industriels“ megküldi programját az általa f. é. július 15-én eszközleendő ily című kiállításnak: „Exposition universelle et internationale d'économie domestique“.

114. A brüsszeli „Akadémie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique“ fennállása százados ünnepélyére, mely f. é. május 28. és 29-re tűzetett ki, szintén meghívja az Akadémiát.

Mindkét körlevél kitétetik a főtitkári hivatalban, szabad megtekintés végett a metalán érdekllett tagoknak.

115. Borsod megye újon választott tiszttviselői jegyzékét küldi.

Köszönettel vétetik.

116. A főtitkár bemutatja az árvai Csaplovics könyvtár elismervényét az Akadémia könyvküldeményéről.

Tudomásul van.

117. Ugyan az bemutatja a febr. 26-a óta érkezett csere-ajándék- és kötele könyvpéldányokat. Ezek:

Testületektől:

Académie R. des Sciences. Lisbonne. a) *Catalogo das Publicões 1865*. b) *Jorns 1866—1880*. 5 füz. c) *Historia e Memorias. Cl. de Scien. Mor. Pol. e Bellas-Lettras Tom. P. 2. Tom. III. P. 1. 2. Tom. IV. P. 1. 2.* d) *Memorias. Cl. de Sc. Math. Phys. Nat. Tom. 1. P. 1. 2. Tom. II. P. 1. 2. Tom. III. P. 1. 2. Tom. IV. P. 2.*

e) *Memorias. Cl. de Sc. Mor. Pol. e Bellas-Lettras. Tom. I. P. 1. 2.*

K. k. statistische Centralcommission. Bécs. a) Die Eisenbahnen der österr. ungar. Monarchie und ihr Betrieb im Jahre 1869. b) Ausweise über den auswärtigen Handel. XXXI. Jahrg. c) Mittheilungen XIX. Jahrg. I. H.

Kön. Preiss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. December 1871.

Gelehrte Estnische Gesellschaft. Dorpat. a) Sitzungsberichte 1870. b) Verhandlungen. VI. B. 3. 4 H. VII. B. 1. H.

K. k. Geologische Reichsanstalt. Bécs. Verhandlungen. 1872. Nr 3. 4. 5.

Naturwiss. Verein Pollichia. Dürkheim. XXVIII—XXIX-ster Jahresbericht.

Académie Imp. des Sciences. Rouen. Précis analytique pendant l'année 1869—70.

K. K. Zoologisch-Botanische Gesellsch. Bécs. a) Verhandlungen. XXI. B. b) Künstler: Die unseren Kulturpflanzen schädlichen Insecten. c) Nowicki: Ueber die Weizenverwüsterin *Chlorops taeniopus* Meig. d) Frauenfeld: Die Grundlagen des Vogelschutzgesetzes.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger 1872. Nr. 4. 5. 6.

Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. VI. B. 6. H.

K. k. Centralcommission für Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen. XVII. Jahrgang März — April.

Société de Physique et d'Hist. Nat. Genève, a) Mémoires. Tom. XXI. b) Table des Mémoires contenus dans les Tomes I a XX.

Commission Impér. Archeol. Pétervár. Compte-rendu pour l'année 1869 avec un atlas (6 feuilles)

Gesellschaft für Erhaltung Vaterl. Alterthümer. Kiel. XXXII-ster Bericht.

Society of Antiquaries. London. Proceedings. Vol. V. No 2.

M. kir. közokt. miniszt. Buda. Statistischer Jahresbericht über die Sanitäts-Verhältnisse des k. k. Heeres im Jahre 1869.

Városi Tanács. Pest. Sz. k. Pest városa statistikai hivatalának Közleményei. IV.

M. kir. egyetem rectori hivatala. Pest. a) Rupp: Beszéd az 1870/71. évi tanszak ünnepélyes megnyitásakor. b) Wagner: Emlékbeszéd néhai Szauer Ignác fölött. c) Beszéd, melyek az 1870/71. tanévi rector és tanács beigtatásakor tartattak. d) Rupp: Beszéd az orvosi kar fennállításának százados ünnepén 1871. máj. 13. e) Ugyanaz Mária Terézia arcképével. f) Stockinger: Beszéd a közművelődés s az egyetemekről. g) Acta R. Scientiarum Universitatis ung. anni 1871—72. Fasc. I.

Érseki hivatal. Esztergom. Schematismus eleri archidioecesis Strigoniensis pro 1872.

Püspöki hivatal. Sz. Fehérvár. Schematismus cleri dioecesis Albaregalensis pro 1872.

II. Magánosoktól.

Rájendrolála Mitra k. t. Calcutta. Notices of Sanscrit MSS. Vol. I. No 3.

Frankl Vilmos l. t. Buda. Pázmány Péter és kora. III. köt.

Landau L. R. Pest. Versuch einer neuen Theorie über die Bestandtheile der Materie etc.

Bürgermeister Ant. I. Pest. Észrevételek a pesti vízvvezeték kérdése körül.

III. Köteleles példányok.

Siegler testvérek nyomdája. Nyitra. a) Schematismus cleri dioecesis Nitriensis pro 1872. b) Nyitramegye szervezete.

Ref. főiskola nyomdája. S. Patak. a) Darmay: Felhők és csillagok. b) Zemp-éni tiszti zsebkönyv 1872-re.

Filtsch S. nyomdája. Nagyszében. Instructiune pentru invetiatorii etc.

Skarnitzel J. nyomdája. Szokolca. Listar pre dom a skolu.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) Molnár: Köznevelődési dolgozatok. II. köt. 2. füz. b) Baráth: A prostitutio. c) Házi könyvtár V. d) Az 1871. évi törvények gyűjteménye. 2. füz. e) A cs. k. gyalog csapatok oktatási szabályzata. f) Grósz: Ellenzék vagy kománypárt. g) Jókai: És még is mozog a föld (regény) I—VI. köt. h) A m. mérnök és építészegylet közlönye. VI. köt. 1. füz. i) Hivatalos Statist. Közlemények. IV. évfoly. 4. füz. k) Az 1869. évi törvények gyűjteménye. l) Századok. VI. évfoly. 2. füz. m) Magyar tanügy. I. évfoly. 2. sz. n) Roscoe: A vegytan elemei. o) Ahrens Természetjog.

Városi nyomda. Debreczen. a) Magyar prot. egyházi és isk. Figyelmező. III. évfoly. 1—2 füz. b) Harsányi: Az ugynevezett magyarorsz. prot. egyesület. c) Nagy: Az angol nyelv levél szerinti önképzése. 20. 21. levél. d) Némethi: Halotti beszéd négyesi Nagy József ref. lelkesz fölött. e) Dumas: A bandita. 1—2. füz.

IV. Akadémiai kiadás.

Évkönyv, XIII. köt. 3. darab.

Természettud. Értekez. II. köt. XIV. sz.

Értesítő. 1871. 17. sz. 1872. 1. sz.

Archivum Rákócziánium II. oszt. Dipl. I. köt.

Nyelvtudom. Értekez. II. köt. VIII. sz.

Almanach. 1872-re.

A
MAGYAR TUDOM. AKADEÉMIA
É R T E S Í T Ó J E.

Tizennegyedik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1872. April 2-án.

Csengery Antal másod elnök úr elnöklete alatt.

119. Szigligeti Ede lev. tag, mint a gróf Karácsonyi dráma bíráló bizottság előadója, felolvassa jelentését következőleg :

Tekintetes Akadémia!

Az 1871/2-diki gróf Karácsonyi-pályázat eredményéről van szerencsém jelentést tenni a bíráló bizottság nevében, mely tudósítóul engem választott.

A bíráló bizottság Toldy Ferencz r. t. elnöklete alatt a következő tagokból állott Gyulai Pál, Greguss Ágost r. tt., Zichy Antal és Szigligeti Ede l. tt.

A gr. Karácsonyi-dijra ez alkalommal komoly drámai művek pályáztak; a főtájkári hivataltól 12 pályaművet vettünk át.

Hogy a bizottságnak általánosságban, de egyhangulag kimondott itéletét indokoljam, igyekszem az arra méltóbb pályaművek hiányait és előnyeit kimutatni. Kimerítő bírálatot írni nem lehet feladatomban; még így is tartok tőle, hogy a tekintetes Akadémia előtt merőben ismeretlen művekről értekezve, hamarabb leszek untató, mint csekély tehetségem szerint tanulságos.

A pályahirdetmény komoly drámai művet kívánt, hova nem csak a szomorujátékok, hanem másnemű történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajok stb. értetnek. Kikötői azonban, hogy a jutalmazandó mű *drámai, színi és nyelvi tekintetben is becses legyen*. E kikötésben befoglaltatnak azok a föltételek, melyek nélkül a drámai középfajú művek is halva születnek, vagy csak rövid életűek. A dramaturgok legtöbbsnyire csupán a tragoedia és tiszta comoedia elméletét fejtegetik, s azt a rendkívül nagy tért, mely a kettő közt fekszik, csupán e legmagasabb szempontokból tekintik. A drámai középfajok kimerítő s részletező elmélete még nincs megírva; a Kisfaludy-társaság most tűzte ki pályakérdésül. Ha tehetségem volna is hozzá, az idő nem engedné, hogy itt az egyes fajokra kiterjeszkedjem; azonban tán nem lesz felesleges néhány, a középfajokat illető s főképp a költői igazságtételre vonatkozó nézetet felhoznom, hogy a bírálatok indokolását megkönnyebbítem.

Mikor a középfajú drámát feloldjuk attól, hogy vége tragikai legyen, nem szabadítjuk fel mindenre. Résztvételünkkel nem szabad visszaélnie; érzelmi hatásában nem

szabad rosz és nemtelen szenvedélyeinket táplálnia, erkölcsi érzetünket megvesztegetnie, vagy maga ellen lázítania: különben nem műélvet, hanem a műértőben undort és csömrőt, a tapasztalatlanban pedig az erkölcsi rendről zavart fogalmakat vagy iránta gyűlöletet fog kelteni. Nem oldjuk fel attól sem, hogy mint drámai mű a drámaiság fogalmainak megfelelő szerves egészet képezzen. Látnunk kell, hogy a darabból ésszerűen kivethető alapeszme olyan, melyből mint magból oly drámai mű fejlődött, mely míg indokai-
val mint gyökerekkel az emberi igaz érzelmekből táplálkozik, folytonos és gyors növekedésben nem végződik ugyan a hős bukásával, s erkölcsi és physical megsemmisülésével mint a tragoedia, azonban koronájával mégis az égbe, azaz, az örök igaz erkölcsi rendbe nyúlik fel s végeredményül oly érzelmet hagy maga után, mely az erkölcsi rend iránt megnyugtat.

Cselekménye nem lehet dialogizált történet, vagy véletlenségek által összehozott események halmaza; hanem cselekvő jellemek érdekeinek s törekvéseinek harca, melyben bármelyik fél győzzön, a diadal mindig az erkölcsi rendé legyen.

Az ily dráma alapeszméje, cselekménye és érzelmi hatása is különböztetvén a tragikaitól, jellemei sem lehetnek tragikaiak, de olyanok sem, melyek a mű czéljával ellenkezők. A dráma a hős halála s megsemmisülése nélkül kibéküléssel végződván, a hős az erkölcsi rend ellen nem követhet el *oly vétséget, vagy vétet, melyet kielégítőleg jóvá nem tesz s jóvá nem is tehet.* Drámában nem a hős bukása nyugtat meg az erkölcsi rend iránt, hanem a hős győzelme önmaga, vagy gonosz ellenei fölött; s általában nem a rokonszenvűnket megnyerő fél bukik, vagy azok kik valamely erkölcsileg jogosult czélra törekcszenek, hanem a cselszövők, kik azok ellen ármánykodnak. Ezért valamint a dráma vége nem függ a költő önkényétől, s nem lehet akárminő, hanem a jellemeknek s a jellemek cselekményének megfelelő: úgy megfordítva, a jellemek, azok szenvedélye, s még inkább a szenvedélyek fokozata s ezek eredményeül a cselekmény sem lehet akárminő, hanem együtt mind a catastrophának megfelelők; szóval, *a jellemek, cselekmény s vég egymást kölcsönösen feltételezik.* Egy pár példa még jobban meggyőzhet. III-dik Richard, miután annyit gyilkolt, legyőzheti-e a végén Richmondot, elveheti-e ennek jegyését? — Othello, miután megölte Desdemonát, maradhat-e életben? elme-
het-e például barátnak, hogy bűnét sirassa, mint sok drámai hős? megegyezik-e az jellemével? Bánk erkölcsileg bukik s megsemmisül, mégis életben marad: de sérti-e ez erkölcsi érzelmünket? — ellenben nem bántana-e, ha Melinda életben maradna, s együtt mennének el az ősi várba, hogy itt sorsukkal kibékülve együtt éljenek? — szóval, ha Katona a tragoediából drámát csinált volna? — A jó tragoediának már a hős jelleménél s az ebből kifolyó cselekménynél fogva is csak tragikai vége lehet: ellenben gondoljon valaki Shakspeare drámáira, gondoljon azoknak tragikai véget, nem fog-e képzelete előtt rögtön egy csodaszörny állani? — Például, ha »A vihar« a szerelmes pár halálával végződnék stb. Más részről, lány drámát látunk, melyeknek hősei nagyobb szenvedély, legkisebb hiba, tévedés vagy bűn nélkül tragikai véget érnek, vagy a mi még bosszantóbb, melyekben épen a gonosztevők, cselszövők diadalmaskodnak? például »Lecouvreur A drienne«; »Czárnő« sat.

A dráma elmélete az ép és egészséges drámák megkívántató jeles tulajdonságait adja elő, de a gyöngélkedő vagy épen halálosan beteg drámák körjeleiről keveset beszél, pedig az orvosnak is legnehezebb feladata a kórjeleket felismerni. Nekem itt ez a nehéz feladat jutott egy csomó gyöngélkedő, s beteg drámai művel szemben.

Annnyit mondhatok, hogy a drámák kórságának legfőbb oka az, hogy bennük a jellemek, cselekmény és vég, egymást kölcsönösen feltételezve, egy szerves egészet nem

képeznek. Látunk imitt amott drámai összeütközést, de nem látunk folytonos és okszerű vagy épen fokozatos fejlődést; a cselekvény többnyire zsákutczába jut, s visszafordulnia nem lehetvén, a kimenetel abból áll, hogy egy nyitva felejtett kapun oly udvarra fordul be, melyről eddig sejtelmünk sem volt. Innen van, hogy igen sok drámai mű jól indul, egy-két felvonáson át halad; de azon túl a továbbfejlődés helyett megáll, vesztegel, tén-
 utra tér, s a többi felvonáson át gyengül, s vagy lejjebb száll, vagy bukik. Ez arról győz meg, hogy a szerzők legnagyobb része, mikor írni kezdte a darabot, még nem volt tisztában a cselekvénnyel; s mikor a cselekvényt megindította, a catastrophát még maga sem látta; s előbbre haladván is, mindig egész homályban volt előtte az, mit már a néző sejtelmének is félhomályban kellene látnia. Kevesebb súlyt fektetnek az egészre, mint a részekre. Mielőtt megírnák a drámát, nem hordozzák s nem érlelik meg agyukban; az ily időtlen született lehet-e más, mint halott, tagbaszakadt, vagy tagonkint szétdarabolt, vagy legjobb esetben vézna, sápadt, beteges, rövidéletű — gyermek? Az ilyenek véznaságát hiában takargatjuk ríktó színű színpadi jelmezekkel, hiában pirosítjuk ki holmi keresett metaphorákkal, mikben aztán némelyek a drámai tehetség csillámain látják. A legszigorubb drámai forma életet és erőteljes gyors mozgást kíván: pedig az oly éretlen született csak csuszik, mászik, sehogy sem tud lábra kapni, végre is kimerülten lerogyik s a néző sajnálja vagy kineveti az éhletlen vergődést. Így lesz maga a szerző comoediában tragikus, s tragoediában komikus, holott e szerepeket személyeire kellene bíznia. Még mindig igaz a »desinit in piscem« — »ignotos fallit, notis est derisui.«

S most lássuk e pályaműveket.

A tizenöt pályamű közül kilencz figyelemre, sem drámai, sem színi, sem nyelvi tekintetben nem méltó. Ezek határozottan rosszak. Közöttük leggyermekesebb bárgyuságok: (XIII. szám alatt.) »A szabadság gyümölcse, vagyis: A népek s a világ fejedelme« 5 felvonásos pálya szomormű; (II. szám alatt.) »Királyi vér« dráma 5 felvonásban; (X. szám alatt.) »Cserkesznő Magyarhonban« dráma 5 felvonásban; (XI-dik szám alatt) »Mátyás neje,« szomorujáték 5 felvonásban. Épen ily gyermekes (XII-dik szám alatt) az egyik »Zách Feliszád« (mert e címmel két pályamű érkezett), melynek jeligéje ez: »Történeté az igazság, költőé a szabadság korlátlan birtoka«. E rövid szomorujátéknak tartalma lényegében a következő. Első felvonás: Visegrádon dalolnak. Változás: Zách átpártolni készül Károlyhoz. Változás: Visegrádon megint dalolnak; Zách jó rabul, Károly elsővé teszi maga után. Második felvonás: Kázmér jó, megbámulja a Dunát és Visegrádot. Változás: Visegrádon megint sokat dalolnak; Kázmér meglátja Klárát. Változás, kert: Klára érzeleg: »szeret? nem szeret? — szeret sat.« Kázmér szereti, s ráveszi, hogy menjen vele a remetéhez az majd összeesketi. Változás, fenyves erdő: A remete érzeleg; Kázmér kéri hogy eskesse össze; a remete megígéri, hogy »meglesz, s másnak nincs joga beleszólni.« Harmadik felvonás: a királyné megtudja a házasságot, dühös s kéri, hogy nincs-e törvény elválasztani az ily házasságot? — Változás, kert: A király nagy barátja Záchnak. Klára levelet kap Kázmértól, hogy menjen kolostorba, mert egybekelésüket érvénytelennek nyilvánították. Zách meglátja a levelet. Aztán a két utolsó felvonásba: Zách kéri a királynét, s mikor az nem használ, rájok rohan, aztán bebörtönözik, elítéli ama szörnyű büntetésekre; de kegyelmet kap, ha írást ad, hogy a lengyel trón ellen semmi követelése nem lesz; nem írja alá. Klára a Dunába ugrik, Zách meghal, pedig épen akkor hozzák hírvül, hogy Klára, lengyel királyné éljen! — Ugy látszik, operaszövegül írták, de szomorujátékul adták be. — A milyen történeti színműnek ez, olyan polgárinak (IV. szám alatt) a »Menyegző után« dráma 4 felvonásban. Egy

kalmárné, leányát Malvint, Aladár báróhoz adja, hogy a magas körbe belopja; de Malvin egy orvosnövendékből lett ügynököt szeret, Arthurt, ki utána megy az ősi várkastélyba, szemrehányást tesz, föbbe akarja magát lőni; de a báró kiragadja kezéből a pisztolyt, s toronyba zárhatja. Malvin oda megy, kötelet visz neki; Arthur nem akar nélküle menni, de mégis elmegy; kimászik az ablakon, de fájdalom! a kötél elszakad, s nem töri nyakát, hanem feje bekövetve van, s az orvos jő; s miután Gyuri inas elbeszéli történetét a »Gólyánál«, hogy Arthur szabadtotta meg a darabant kezéből, az orvos is elbeszél egy történetet, melyből kiderül, hogy Malvin és Aladár báró testvérek.

Arthur meghal, Malvin is, a kalmárné pedig bünhődésül megtudja, hogy saját leányát adta saját fiához.

Szólunk e darabokról is, bizonyosságul, hogy nálunk tehetség és képzettség nélkül még mindig vannak oly bátrak, kik a drámairásról oly véleményben vannak, mint az a kitől mikor azt kérdezték: »Tud-e hegedülni? azt felelte: Tudok, de még nem próbáltam meg«; — csakhogy ezek meg is próbálják.

(VI. szám alatt) »Ábránd és való« polgári szomorujátéknak nem ily gyermekes a meséje, de az egész nem egyéb, mint »Lignerolles Luiza«, »Forestier Pál« stb. francia drámák gyenge, tartalmatlan, eszmétlen, üres változata.

Ápor, egy ingatag, léha szobrász volna Lignerolles, a költő; neje, Ida volna Luiza, ennek nemes méltósága nélkül; Margit pedig egy nem csak kaczerművész, deszentelen, silány kéjencznő, az énekesnőből lett szenvedélyes herczegnő. Ezekhez társul Kanut, ki elég oktondi meglőni magát, hogy az Ida ártatlanságát bizonyítsa, mert ez hozzá ment férjéről tudakozódni, s ártatlansága teljes érzetében elég gyenge volt férje elől nála elbujni. E szerzőnek azonban annyi érdeme mégis van, hogy stylusa keresettség nélkül szabatos és könnyed.

(IX-dik szám alatt.) »Barcsay Gáspár.« tragoedia 5 felv.

A történeti igazságról szerző maga is lemond; de a költőit nem találta meg, Események halmaza, kardcsörtetés, állameselekvények quantum satis, miknek a háttért kellene képezniök, míg az előtérben csupa torz jellemképek mutatkoznak. Barcsay Gáspár testvér-orgyilkos a trónért; mikor elnyeri azt, dühösködik, mint egy eszeveszett; aztán elveti mint a gyermek a megunt játékot, maga mondván, hogy csak azért kellett, mert nem bírta. Egyetlen kitünősége abból áll hogy erős markú harczos. Kálnoky, örökös árulásból s köpenyforgatásból áll; ily iránytalan intrikus nem igen félelmes. Anna Barcsay Ákosné, csupa trónvágy. Mikor megtudja, hogy férje meghalt, Gáspárhoz akar menni, de ez nem veszi el, azért megőrül. Helén, Gáspár neje, egy pityergő asszony; férje méltatlanul mint kéjhölgyet csufosan elüzi; de ő azért szereti, holott azt is tudja, hogy bátyját orozva meg akarta öletni. Ily férjért kár magát halálra epeszténie, mert a néző nem fog szánakozni.

(XIV. szám.) »A sas« szomorujáték 4 felvonásban.

E darabnak mindene zavart, zilált: meséje, cselekvőnye, jellemei, nyelvezete. Meséje messze visszanyúlik a multba: anya két fítestvér története, kik nem ismerik egymást. Meg sem kísértjük vázlati; meséje és cselekvőnye, azaz multja és jelene együtt szétszakgatott képhez hasonlít, melynek egyes részei hiányzanak; hiába igyekszünk újra összerakni, töredékeket látunk, de nem szerves egészet. S ha miután gondolkozással sem bírjuk kiegészíteni, hogyan értse meg a néző? — érdekelhet, hathat-e e nélkül? — Látnak üldöző oroszokat, bujkáló lengyeleket, kik mindig menekülnek, hogy árulással ismét törbe jussanak; de nem látunk egy folyvást érthető cselekvényt, csak részeket, me-

lyek nem képesek egyesülni. Borloffot, (egy renegát orosz) mindenfélekép árulót, az öntudat bántja, mégis ördögileg gonosz. Borloffné, az universalis anya, elhagyta férjét, gyermekeit, orosz nő lett; az öntudat bántja, mégis aljas rafinírozott eszköze lesz Borloffnak, hogy fogadott leányuk Hedviga kedvesét törbe csalja; a végén megőrül, s igazi izetlen bolondságokat beszél. Vladimir, a darab hőse, szerelemből, fiui szeretetből és sértett ambícióból hazaáruló lesz, s a legiszonyubb vétkeket követi el. Nem rokonszenvet, de utálatot és gyűlöletet támaszt. Vétkei maguk is eléggé vádolják, s szerző nem menteni, hanem az ördögöt is feketébbre igyekezett festeni. Ezt egy nő lopta el gyermekkorában, s hogy a koldulásra alkalmassá tegye, csak az egyik szemét szurta ki. A koldus historiában hallatlan eset. — Általában a jelenetek kidolgozása is gyenge. Nyelve rövid akarna lenni, s érthetlenné lesz. Az eszmék gyermekek, s gyakran a komoly mozzanatokat is nevetségessé teszik. Idézünk néhányat :

Mikor Kázmir anyjára ismer, s tántorogva elejti kardját :

»Hah! gyalázatos szöveg

A régi szép regéhez! Dugd füled

Előle ég, föld! hisz ha végig hallod,

Megszünteted a férfi s nő frigyét,

Hogy meg ne csaljon nő még férfit így!»

Hedviga, midőn kedvesét a légyottra várja, így szól :

»Minden tagom pihenni vágyrna már,

Csak szívem, az repes, az éber!»

ezzel pamlagra dül s rögtön elalszik. Tehát szíve nem csak dobog, de repes is, s mégis elszunnyad. Boldog szerető! más egy kis szívdobogással sem bír elaludni. Aztán az ily mondatok :

»Szerelmem özvegy — boldogság nincs nálam.«

„Ah ne légy oly rögtönös« —

»Mert jaj neked, ha e könyökig véres

Kar rád freccsenti vissza mind a vért,

A melylyel nézd mint bekené magát

Miattad!»

Másutt :

»Ha anyjával találkozik e vad

Hiéna, ha kisül, hogy ez nem az

Hogy anyja nálam — atyja — hah! ha ez

Kisüle : végem!»

Mikor Vladimir megtudja, hogy Jaromira nem anyja :

»Haha! Elvégre még anyám se volt!

Mindezt, hadd mondjam : ez asszony bolond,

Sajnálom!»

Borloffné örülten feltalált félszemü fiához így szól :

»Nem, te nem vagy az!

Az én fiam mindkettő jó fiu,

És szép fiu is, s összesen nem három :

Négy szeme volt. Egy, kettő, három, négy a

Kettőnek.«

A többi hat pályamű egy vagy más tekintetben figyelemreméltó.

Lássuk előbb a tragoediákat.

Mint már előbb, ezek közt is találkozunk oly tragikai hőssel, ki a la III-dik Richard, nem rokonszenves jellem. A mi csak Shakspearenek sikerült, gyöngé tehetségeknek sohasem sikerülhet. Ezek mikor az intrikust teszik tragikai hőssé, igyekeznek minél jobban befeketíteni, mintha a nagy vétkek már mugukban is nem volnának eléggé terhelők és visszataszítók. Az ily hősök más nagyszerű tulajdonok hiányában mint közönséges gonosztevők hidegen hagynak s még csak meg sem döbbsentenek. Meddők kísérletek ezek is, mint a régiebbek : gyöngé tehetségeknek hálásabb volna rokonszenves hősköz állérni.

(V-dik szám) »Péter király« szomorujáték 5 felvonásban.

István végnapjaiból, Vazul megvakításától kezdve Péter haláláig terjed, sallangos dictióval, rőfnyi hosszú monologokkal, s okoskodásokkal, többnyire nem a dologra. Egy nagy zürzavar minden irány nélkül ; imitt-amott az e korból irt régibb drámák szini képeivel. A főszemély hóbortos, gonosz. Nem hogy részvétet, de figyelmet sem költ. III-dik Richard akarna lenni, annak eszélye, ügyessége s humora nélkül. Ez csak esztelen, gonosz és dühöncz. Ába és egész pártja gyámoltalan, renyhe szájhűsők, Péter mindig szidja őket, mégis mindig ott ténferegnek s kótszer is elfogják. Egyes részein imitt-amott, tehetség vet szikrát, de a keresett és üres, vagy közelebből vizsgálva, a nevetséges metaphorákat ez is épen oly modorban gyártja, mint némely pályatárs. Az egészet semmi sem füzi egybe, pedig e nélkül nemhogy drámái, de még csak szini becsről sem lehet szó.

(VIII-dik szám) »Hannibal« történeti tragoedia 5 felvonásban.

Hannibal apját és sógorát a rómaiak pusztították el ; apjának megesküdt, hogy Rómát tönkre teszi. Saguntum ostrománál, hol sebet kap, belé szeret Meillába, egy római leányba, ki épen meg akarta ölni. Ez a szerelem jó összeütközésbe a boszu és dicsvágygyal. Meilla is szereti Hannibált ; de nem Julia, hanem római nő, ki a cartagói hősnek ellentáll ; Hannibál nem erőlteti, míg önként nem hajol. Ily lemondó viszonyban Meilla Hannibálnál marad, ámbár szabadon mehetett volna, s követi hadjáratában Saguntumtól Rómáig. Képzeldésünk gyorsan megtehetné ez eseménydús hadjáratot, de edarabban az ut Saguntumtól Rómáig rendkívül hosszú és fáradságos. Hannibál mindig vitéz és nagylelkű a rómaiak ellenében ; sok hőstettet hajt végre, de mint drámai hős ez alatt folyvást vesztegel. Róma alatt Meillát atyja, egy öreg római senator megátkozza ; Meilla, hogy megmentse hazáját, most már kész nőül menni Hannibálhoz, ha Róma alól elvonul. Hannibal a hatalom tetőpontján enged, lemond a boszúról, megszegi esküjét, s Rómát nem dulja fel. Azontúl a szerencse ellene fordul, csatákat vesz, otthon száműzik. Eleinte Meillát meggyűlöli, de hű ragaszkodása kiengeszteli. Vele együtt bujdosik, míg végre egy áruló fejedelemtől a rómaiak megölik.

A tragikum maga még nem alkot drámát, hozzá kell járulni a drámaiságnak s csak ezzel összeolvadva lesz tragoedia. Tragikum nélkül még lehet jó dráma ; de gyenge dráma sohasem lehet jó tragoedia. Itt ez bizonyul be. A tragikai alapeszme nem fejlődött ki egy erőteljes és folytonosan haladó és emelkedő drámai cselekvénynyé. Az egész inkább dialogizált eposz, mint dráma ; maga Hannibál is inkább egy állandó s nem fejlődő eposzi, mint drámai hős. A mi a szenvedélyt illeti, egyszerre két, tulsulyra kapott és uralkodó szenvedély egy hősben nagyon is kétes természetű, s többnyire csak bizonyos habozásban s töprengésben nyilvánul ; mi még az akarat és tetterő hiányában érthető, mint például Hamletnél, de egy energicus jellemben, milyen itt Hannibal, a hosszadalmas dialogok és monologok sem győzhetnek meg a valószínűségről. Hannibálban a szenvedélyharcznak leg-erősebben Róma alatt kellene kitörni, mikor a szerelem győz ; de épen itt bágyadt szinű, s

csak nem váratlanul, mint rögtöni elhatározás tűnik fel. Hannibal ellenében Rómát folytató új és új személy képviseli; összpontosítás helyett, mi a drámai alkotásban lényeges, tehát még e részben is szótdarabolás. Még az Iliászban is Achilles ellenében egy Hektort látunk, mint Trója kiváló képviselőjét. Még az ötödik felvonásban is egy addig nem ismert fejedelmi pár lép fel. Ez a fejedelem árulja el Hannibált, s Rómának egy új képviselője öleti meg: ez által az ötölik felvonás mintegy utójátékká lesz. Ha ehhez vesszük a rendkívül hosszadalmas bevezetést s a darab folytatában a sok felesleges, epizodszerű harcot, jövőst-menést, szóval a külső események hosszú sorozatát, melyek alatt a belső drámai élet pang: a darab sem drámai, sem színi tekintetből nem mondható becsesnek. Nyelve és verselése gyöngé. Hatos jambusokban van írva; de e formát az ötös jambusokénál nem tette kívánatosabbá. Most lássuk a drámákat.

(I. szám alatt). »Zács Feliczsián.« Dráma 5 szakaszban, ily jelíggel: »Tentanda via est.« Ez eseményt a történetben sem olvashatjuk borzadály és bosszankodás nélkül. Az eddig irt e tárgy tragoediák sem hagytak bennünk más érzelmet; ez sem. A részvét, félelem és szánalom mind nem elég, ha elmarad az épen oly fontos, mint mind a három együtt, t. i. a megnyugtató erkölcsi rend felől. E nélkül sem tragoedia, sem bármely fajú dráma nem képes kielégíteni. Ezt nem pótolják sem az epilogszerű reflexiók, sem a darab után következendő, vagy tulvilági büntetésre való utalás. Az epikai költeményekben az ily epilógok még szerezhethetnek némi megnyugtatót; de drámában, mely a jelené, s melynek a darabon tul nincs jövője, annak magából a megoldásból kell kisugárzani. Drámában a költői igazságtétel nem ismer semmi apellátát. Drámában végleges és teljesen kiegyenlített számadást kívánunk. S ez a legnehezebb, mert a súlyegyet eltalálni a költőt a benne élő bírón kívül, semmiféle szabály nem taníthatja meg. Néha kis hibákat is halállal büntet, míg néha oly szörnyű vétkeket követtet el, melyekért a halál is kevés, s mégis megnyugtató, mint például Macbethben, mert Shakspeare már eleitől kezdve oly enyhítő és mentő színben festi hőseit, hogy benne nemcsak a szörnyű vétkest, hanem a szánalomra méltó szerencsétlent is látjuk. Mit ér a legerősebb drámai összeütközés, ha a végén a fennebbi értelemben kiegyenlítő nincs?

Szerző is érezni látszott ezt, s tán ezért jegyzi el Endre királyfit nápolyi Johannával, megnyugtatóul, hogy a kerítő királyné mint anya, fia által majdan lakolni fog. De először: ez a darab keretén kívül esik; másodsor: egy ártatlan fiu megöletése azért, hogy anyja lakoljon, épen oly elkeserítő, mint a Zács-rokonok kiirtása, s nincs is analogia ez anya büne és büntetése közt, milyennek drámában lenni kell.

Zács itt némileg oka leánya bukásának, a mennyiben kérelmére sem viszi magával, sőt a lengyel koronáról álmodozva, mintegy utálja Klárát, hogy Kázmért hajhászssa el, ámbár tudja, hogy Omodét szereti. Klára türi Kázmér udvarlásait; de egy perezig sem bátorítja fel; rajta megtörténik a szerencsétlenség, mint Lucrecián, egészen hibáján kívül. Szerző tán, hogy a rámerendő szörnyű büntetést némileg megérdemlettnék tüntesse fel, Klára által boszura ingerelteti atyját, s Klárát a királyi ebédhez is elviszi, hogy ott ő is kést ragadjon, Lucrecia is csak azután öli meg magát, miután a megtorlást biztosította; de itt épen a megtorlás marad el, csak ők esnek el, de Kázmér, az erőszaktevő elmenekül, király lesz, s Erzsébet a kerítőnő is életben marad, s ujjaiért csaldákat irtanak ki.

Van egy pár sikerült helye; de a jelleme nagyon is emlékeztetnek a Bánk bán jellemeire. Isidora: Sarolta; Cselényi: Biberach; Kazmér: Otto; Királyné: királyné. Legjobb a Károly király jelleme; szinte sajnáljuk, hogy nem ő viszi a főszerepet

Az első és második felvonás a darab feléig majdnem csupa országos dolgokból áll, mintha semmit sem lehetne említetlenül hagyni; pedig ebből csak az érdekel, hogy Zács nagyravágyásból pártol Károlyhoz, s mivel Csák mellőzte, s hogy Károlynak jó hadvezére lesz. Klára és Omode szerelme nagyon is bágyadt; elvannak ezek egymás nélkül négy évig s újra találkozáván is, képesek lemondani. A kerti jelenet a három csoporttal, hol felváltva beszélgetnek, nem a legszerencsebb szerkezet.

Nyelve megjárna; de sok az elkoptatott s néhol kiszélesített metaphora. Versel gyönggék: bajos kitalálni, mily schema szerint mérte a szerző.

Általában, a verselésben haladás helyett legtöbbször hanyatlást veszünk észre. A jambusok a lábak első szótagjára eső cesurák nélkül nem szökkelnek, hanem sántítanak. Most már az utolsó lábon sem tartják szükségesnek a jambust, megelégedésnek spondeussal, sőt a jambus halálos ellenével, trocheussal is. Így nem sokára czérnával mérhetjük a jambusokat. Az ily hibás, nehézkes, kuszált versnek mi értéke van, bajos kitalálni. Különben is drámai műben a verssorok szép symmetriája a szemet nem gyönyörködteti, hanem a fülön által leginkább az eszmék szabatos s rögtön megérthető kifejezése által hathatnak.

Még kirivóbb az ily roszt vagy gyöngye verselés, ha a tartalommal nincs összhangzatban, ha alant járó, üres vagy visszás, fonák gondolatok beburkolására szolgálnak.

Szép ez a diszités a dráma öltözetén, ha kelméje is nemesebb; de az erőltetett verselés, erőltetett metaphorák együtt hamis sujtássá lesznek, melyet ha fejtegetni kezdünk, a daróc vagy kopott kelme mindjárt kitűnik.

Míg a képletes beszéd Shakspearenél valódi dísz, a tehetségtelen drámaíróknál, kik ebben igyekeznek utánzóik lenni, modorosság. Shakspeare királyi palastjának elhullatott csillogó pillangóit (színeszileg: flindzedli) fölszedik, hogy foszlányaikra felvarrogassák, mi által az ellentétes szegénység még láthatóbb.

(III-ik szám.) »*Könnyelműség és szerelem.*« Színmű 5 felv. Szerkezete a jobbakkal közeli tartozik. Ha nyelve és eszméi nem volnának oly köznapiak s gyakran a legkomolyabb jelenetekben nevelésesekek, némi színi sikert arathatna.

Arthur gróf szereti Juliát, s másképp nem érhetvén el célját, ál házassággal csalja meg, melynél két inas a tanu, s egy semmirekellő barátja, a pap. Julia és hiu nagyjénje ezt titkos házasságnak hiszik.

Arthurt atyja erőlteti, hogy vegyen el egy hercegnőt.

Lassankint s elég ügyes szerkezettel ama gaz csiny lepleztetik le. Arthur meglehetősen gyáván és léhán viseli magát, s csak a végén báuja meg, s kész elvenni a megcsalt nőt. De kérdés, azt az aljas gyáva csinyt képes-e jóvátenni? Kiengesztelődve megbocsátatunk-e mi is neki? szóval, lehet-e itt szerencsés kifejlés?—Ahhoz Arthurban a megbánásnak minden esetre mélyebbnek s erősebbnek kellene lenni, nem kellene Arthur jóakarátán kételkednünk. Egy perczre jó fordulat, midőn Julia a megtérőt megveti, s nem fogadja el.

Az, hogy Julia anyának is érzi magát, már a darab folytában is sért, Arthur habozását pedig csak rútabbá teszi; szerelme valódiságát a végén e nélkül inkább elhinnők. Általában a legszenvedélyesebb szerelemből kellett volna a csinyt elkövetnie, s már akkor arra gondolnia, hogy idővel jóvá teendő. — A második jellemek jobbak. Ilyen: Várday, nyugalmazott őrnagy, ki még mindig gárzonkodik, galántoskodik, de csak a becsület határáig, már t. i. ahogy az ő körében értik. Az apa, ki jó szívű, de mindig opponál, szeret veszekedni, de mindig enged. Az öreg gróf, ki disponál fia fölött, de mikor megtudja a becsületlen csinyt, azt jóvá tenni kész. Az is jó gondolat, hogy Julia bátyja párbajban azt

a gaz barátot öli meg, ki a papot játszta. De azokat a jeleneteket, melyekben a nagy-néne a szolgálakat fölfegyverzi, s ily karhatalommal akarja kényszeríteni Arthurt, hogy Juliával megesküdjék Pesten egy francziskánus előtt, általában nevetségeseknek találjuk. Stylusa nyelvtani hibákkal széles, lapos, gyöngye, inkább irodai, mint irodalmi.

(XV-dik szám alatt :) »*Joannes Selenus.*« Dráma 5 felv. Oly dráma, melynek nagyon hosszú a meséje, annál kevesb a cselekvénye. Messze és szélesen visszanyúl a múltba; be van bonyolítva, s a multak hosszadalmas elbeszélése által bonyolodik ki. Szerző a Szelényi családból a darab előtt szétrakja a férjet, nőt s két fiut, hogy aztán a darabban nagy ügyyel-bajjal összehozhassa. A franczia regényes iskola írói gyakran élnek e fogással, de ügyes szerkezettel, a kíváncsi nézőt folyvást érdekelve, a leleplezést lassankint hajtják végre, s midőn így a rokonok egymásra ismernek, a cselekvénynek új fordulatot is adnak: a mi szerzőnk a multról többnyire egyszerre lerántja a leplet, a mi még nem volna baj; de baj az, hogy aztán hosszadalmasan magyaráztatja, a mit már úgylis rég tudunk. Nem tud a multak elbeszélése által a jelenre hatni, s azzal a multat is drámaivá tévén, a darabnak Janus-fejet adni. De szerző a Szelényi szétszórt család történetével nem elégszik meg, a Záchokat is belevonja, a mennyiben Zách Timóthot és leányát Margitot continua persecutio alatt tartja. Az egyik Szelényi fiu Geléd név alatt üldözi, az öreg Szelényi vagyis Joannes Selenus megmenti, a másik fiu pedig a leányt a darab végén nőül veszi. A darab mintegy két részre szakad, melyek közt az összefüggést csak personalis unio tartja fenn. Ugyan is a három első felvonásban, miután szerző a Zách család ügyét rendbe hozta, s a király a Záchok üldöztetését a csillagjában (mert csak ott tud aludni) egy jótévő álom után megszüntette, a darab bevégeztetnek látszik; de a 4-dikben csak előáll egy örült nő, Szelényi egykori hűtlen neje s ekkor kezdődik a Szelényi család ügyének kiderítése. Mindjárt is tudunk vagy sejtünk mindent, de szerzőnek két felvonás kell, míg holmi gyűrűk s jegyek által személyeit is megismerteti egymással. Egy ily ismertető sebhely története nevezetes. Szelényi távol harczolva egy évig nem volt otthon. Neje ezalatt az ő várukban szállásoló olasz követtől egy fiat szült. A nő is, a követ is, a többi is megfelejtkezett a naptárról, s rendkívüli ünnepélyes kereszteltőt tartanak; de nem a haza érkező férj, ő dühös, a követet leszúrja, a csecsemő karját átszúrja, nejét nem bántja, hanem lovastól a Dunába ugrik, de nem fül bele, hanem lesz Joannes Selenus, csillagjós, az átszúrta karu csecsemőből pedig Geléd a Záchok üldözője, s a végén saját anyjának gyilkosa. Ez az örült anya is izet'len boldságokat beszél; folyvást halni akar, de nem tud, pedig elégyszer hagyják őrizetlenül. Ha szerző a Lipót-mezőre kimenne, megtudná, mily rendkívüli gonddal kell őrizni azokat az örülteket, kik az öngyilkosság mániájában szenvednek, nehogy rögtön kivégezzék magukat. Drámában az örültség nem lehet értelem nélküli badarság: ezzel nem azt kívánjuk, hogy beszélőik logikailag legyenek összefüve, hanem azt, hogy a költő oly tördelt mondatokat adjon örültje szájába, melyeknek jelentőségük van, s mint tükör-darabokban még ezekben is a jellem viszfényét lássuk. Példa rá: Lear, Ophelia.

Az egész nem annyira drámai fejlesztés, mint epikai hosszadalmas érdektelenségek halmaza, lyrai ömlengésekkel, s lapokon át a dologra épen nem tartozó okoskodásokkal tarkázva; azonkívül nyelve sok helyütt magyartalan, s a szóelrkezés hibás. Azonban némely helye mélyebb kedélyre, s reflexiói gondolkozó főre mutatnak.

Hátra van még az utolsó pályamű:

(VII-dik szám alatt.) »A krakói barátok« szinmű 5 felv. — Jagello, litván fejedelem, Krakóba megy kémleni; látja az ünnepélyesen bevonuló Hedviget, s belé szeret. Hed-

vig a trónon fogadja kéréit. Ezek Szemovits és Vilmos herczegek, s incognito Jagello, mint saját magának küldöttje. Hedvig a két elsőt élcelve kigunyolja, s a trónról folyvást félrebeszélve megérteti velük, hogy a küldöttbe szerelmes, hogy e méltatlan szerelemnek véget vessen, hamarjában Vilmost választja férjéül. De már a másik felvonásban maga elé sem bocsátja, sőt Klára, udvarhölgye, süketnek tettetvén magát, csufot is üz belőle. Hedvig egy téritő baráttól, ki Litvániából jött vissza, megtudja, hogy az egyik küldött Jagello vala. Hedvig szeretne tisztába jönni; hölgye Klára, e végből barátának öltözködve, a barátal lóháton utnak indul, de a barát nem bírván a lovaglást, visszaküldi s egyedül vágat Litvániába, remélvén, hogy harmadnapra oda ér. Azt mindjárt látjuk, hogy az a Vilmos nem veszélyes vágytárs, s nem lesz akadály a szerelmesekre nézve; szerző maga is csak »ludnak« akarja tekintetni. De van egy, kivel a »róka« szerepét játszatja, s ez Szemovits, a darab intrikusa. Ez ráveszi Vilmost, hogy vágytársát Jagellót orgyilkos által ölesse meg; de a tervet elárulja Hedvignek, így remélvén, hogy kezéhez jut. Hedvig kéri Szemovitsot, hogy mentse meg Jagellót. Szemovits megígéri, s barátának öltözve el is megy; de hogy maga gyilkolja meg. Hedvig Vilmostól megtudván, hogy Szemovits áruló, nem nyughatik, maga is barátának öltözik, s a visszaküldött barátal szintén Litvániába lovagol. Így azután mindnyájan a litván táborba jutnak. A zavart neveli az, hogy egy litván, Jagellonak adja ki magát, mialatt Jagello az erdőbe megy ábrándozni. A barátokat lassankint mind összefogdossák, s hosszadalmas, vontatót jelenetek után, Jagello és Hedvig is megismerik egymást, boldogok lesznek, s Vilmost, ki maga is barátának öltözve orgyilkosul ment oda, és Szemovitsot nagylelkűen szabadon bocsátják.

Mily szerepet játszik e darabban a történet szerint magasztos, vallásos s fejedelmi méltósággal bájos Hedvig, e kivonatból is látható. Látásból belé szeret egy küldöttbe, aztán Vilmosnak igéri kezét, kit csak az imént kigúnyolt, csakhamar visszaveszi ígértét; barátának öltözve ellovagol, mintha senkivel se rendelkezhetnék, és mintha Litvánia határszéle, hol Jagelló táboroz, csak egy futtatásnyira volna. Jagellót csak a darab elején s végén látjuk. Szerző hetedik oroszlának nevezeti, mert hetedik testvér, de mi ez oroszlánt csak turbékolni halljuk. Hogy Vilmos, a lud, nem győz, azt előre tudtuk; de hogy Szemovits, a róka, hogyan remélhet győzni, azt bajos érteni.

Mily egészen más középfajú drámát írhatott volna szerző, ha e barátságos átöltözködési rég elkoptatott komédia helyett, Horváth Mihály elbe szélését követve, Hedvigben a szenvedélyes szerelem s fejedelmi és keresztyéni kötelesség harcát festi, melyben végre az utóbbi győz, Hedvig feláldozván szerelmét, hogy uj ha záját nagyobbítsa, s egy pogány népet megtérítsen. Itt jellemfejlesztés s szenvedélyfestés helyett érdektelen eseményeket látunk, körülbelül oly felfogással, mint a népmeséék.

Szerző e jeligét választotta: »Nem kell tragoediának lennie«, mire egyik bíráló társam helyesen jegyzé meg, hogy a pályahirdetmény szerint ez igaz ugyan; de comediának sem, pedig ez közel jár ahhoz, hogy mindenképp azzá legyen. Azonban bármily tévesztett a felfogás és fejlődés, egyes részei tehetségre és erőre mutatnak. Végül megengedjük, hogy a költői szabadságnak széles határa van, de a magyar előtt Hedvig is azon kegyelt történeti személyek közé tartozik, kiket inkább szeretünk szebbítve eszményi magaslaton, mint levonva köznapi alantóságban látni; s ha a szerző e kegyeletes elővéleménnyel ellenkezőleg tünteti fel, maga alatt vágja el a fát — probatum est.

A verselés itt is hanyag. Stylusában van erő, de a metap hora néhol itt is izetlen séggé fajul; ilyen például, mikor Hedvig ünnepélyes fogadtatáson kérihez így szól:

»Ej, hát én tőlem vártok jó tanácsot ?
 Ki látta valaha, nemes urak,
 Hogy ostromlót tanitson ostromolt ?
 Hogy mondja : itt a rés ; a védtelen
 Fal ez s az ott a sebhető ? Valóban :
 El van végezve, feladom a várt ;
 De nem az első szóra, s csak csata
 Után nyitok kaput.«

Vagy Szemovits :

»Lelkemre, vagy hogy vak az én szemem,
 Vagy a királyné zabált meg e
 Lithván legényen.«

S mily magyarság ez szintén a képlet kedvéért :

»S e hold ne telhessék meg a nélkül,
 Hogy egyitek kedvét is meg ne töltsé.«

Mindent összevéve a bíráló bizottság egyértelműleg azon meggyőződésre jutott, hogy bár a pályaművek egynémelyike egy vagy más tekintetben figyelemre méltó, de minthogy a pályahirdetmény értelmében drámai, színi és nyelvi tekintetben egyik sem becses, a pályadíj kiadatását ez alkalommal nem javasolhatja ; sőt a pályaművek közt egyet sem talált, melyet az ügyrendi szahályok szerint dicsérettel lehetne kitiintetni. Pesten, april 2-án 1872. *Szigligeti Ede.*

E szerint a gróf Karácsonyi-jutalom ez úttal ki nem adatni határozottat. A pályaművek jeligés levelei megégetésére elnök úr Greguss Ágost rendes és Zichy Antal lev. tagokat nevezte ki, s ezek, még az ülés folyamában jelenték, hogy eljártak küldetésökben.

120. A főtítkár jelenti, hogy a Marczibányi alapítványból kitűzött nyelvtudományi pályakérdésre folyó évi márcz. 31-i határidőig következő két pályamunka érkezett :

I. A magyar nyelvujítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel, az ujítás helyes módjaira. *Jelige* : »Unsere Sprache ist auch unsere Geschichte.« *Grimm.*

II. A magyar nyelv helyes kezeléséről. *Jelige* :

»Van a ki minden új szót megkaczag,
 Ha azt tudóstól hallja s nem fonóktól.
 Mert néki a nyelv csak fonóba készül,
 S ahhoz Kazinczy és Virág nem ért.
 Van, a ki mindig új szót fur-farag
 A leghelyesbet százfelé csigázza,
 S abból viaszként majd istent csinál,
 Majd tücsköt, s azzal, mint nagygyal dicsekszik.«

Berzsenyi Dániel.

A pályaművek áttétetnek az I. osztályhoz megbíráltatás végett ; rendben talált jeligés leveleik pedig, az Akadémia, s elnök úr pecsétjével közös borítékba zárva, levéltári őrizet alá adatnak.

*Tizenötödik akadémiai ülés.*A II. osztály *negyedik* ülése.1872. *április 8.*

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

122. (13) *Salamon Ferencz* az 1871-dik évi nagygyűlésen megválasztott rendes tag fölolvassa székfoglaló értekezését Bölcs Leo görög császár »Taktika« című munkájáról.

123. (14). *Tóth Lőrincz* r. t. »Szemle a magyar jogászyűlések munkássága és eredményei fölött« című értekezésének előadását folytatja.

124. (15). *Osztályelnök* jelenti, hogy *Torma Károly* l. t., egyike a chronologiai pályaművek megbírálására kiküldött tagoknak, hivatalos teendői által teljesen elfoglalva lévén, magát a bírálói tiszttől fölmentetni kéri. S ezzel kapcsolatban ajánlja, hogy *Torma Károly* helyett harmadik bírálólul egy az Akadémia körén kívül álló, kitűnő szakértő, *Horváth Árpád* m. kir. egyetemi tanár kéressék föl.

Elfogadtatik.

*Tizenhatodik akadémiai ülés.*A III. osztály *negyedik* ülése.1872. *ápril 15-én.*

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

126. (14). *Kriesch János* polytechnikumi tanár mint vendég értekezik »Adatok Magyarország halfaunájához« mely némi részben jelentés is egy a mathem. és természettudományi bizottság részéről adott pénzsegélyvel tett tudományos utazásról. Jelesül :

A magyarországi halakra vonatkozó szakirodalom elősorolása és méltánylása után először jelentést tesz azon kutatásokról, melyeket 1870. év augusztus havában a M. Tud. Akadémia segítségével is tett.

Nevezetesen megemlíti a Selmeczen 72 ölnyi mélységű aknában előforduló két halfajt, azután pedig a Garam és a Vág halait sorolja elő, melyeknek némelyikéhez jegyzéseket is tesz.

A Garamból eddig összesen 6 halfaj volt ismeretes; előadó azonban hozzátesz még 9-et, úgy hogy a Garamból mai nap 15 halfajt ismerünk.

A Vágból eddig 24 biztos faj lett elősorolva és 3 kétes. Előadó a kéteseknek felderítése mellett még 5 újat sorol elő a Vágból, úgy hogy ezen folyóból jelenleg 32 halfajt ismerünk.

Második közlésének tárgya egy általa fölfedezett egészen új hal, a *Gobiusok* (szivárcsák) neméből, mely már azért is érdeklél bir, mert azon

család és nem a melyhez tartozik, eddig hazánkban képviselve nem volt; továbbá pedig azért, mert azzal ismét egy újabb bizonyítékot nyertünk arról, hogy hazánk faunája erősen a déli országok, és különösen Törökország faunájához csatlakozik.

Értekező ezen új hálnak, mely az első hat uszonyán levő vörös folt-ról *Gobius rubromaculatus* n. sp. nevéet kapta, részletes leírását adja és élő állapotban, meg borszeszben és nászruhá-jában is bemutatja. Lelhelye az óbudai puskapormalom melletti árok, mely árok a Dunával van összeköttetésben. Miután a *Gobius*-nem képviselői leginkább csak is tengerekben szoktak élni, föltehetni, hogy ezen *Gobius* a Fekete tengerből jött hozzánk, s hogy tehát más helyeken is élő fog fordulni.

A szokott bírálatra adandó, s a math. és természettudományi bizottság Közleményei között kiadandó.

127. (15). Tóth Ágoston I. tag felolvassa »Franciaország határa, geographiai és históriai tanulmány« cz. értekezését.

A földképek rajzolására — úgymond — átlátszó vászont használtam, mi által a különféle földképek egymásra helyezhetők és összehasonlíthatók.

Az I-ső vagy alaprajz Franciaország határát mutatja, mint az az 1815. évi párisi békekötés következtében eddig létezett.

A német ajku területek világos carmin szinnel, a francziák világos kék szinnel vannak jelölve, azok pedig, melyeket vegyes nép lak, viola szinnel vannak festve.

Elsass-Lotharingia határa, a mint az az 1871. évi május hó 10-én kötött frankfurti béke szerint határozottatott, zöld szinnel van jelölve és a 22 kerület határa ugyanazon színnel kitüntetve.

A 2-dik, 3-dik, 4-dik 5-dik és 6-ik számú földképek a határok történelmi változását mutatják, és pedig:

a II-dik Franciaország határát a Gau szervezet megszűnésétől ábrázolja 1273-ik évig

a III-dik lap a határt mutatja habsburgi Rudolf és I. Miksa császár korában, 1273-tól 1493-ig, midőn Burgundia merész Károly haláláig félig német, félig francia hűbér alatt állott és Lotharingia a metzi püspökség és joinvilli grófság által jelentékenyen növekedett, de a hozzá tartozó Bar herczegség miatt francia hűbért ismert.

A IV-dik lap Francia ország határát mutatja a Reformatio korszakában 1493—1618-ig.

Burgundiának azon része, mely francia hűbér volt, Franciaországtól visszafoglaltatott, a másik része pedig Maria örökösne által I. Miksa császárnak hozatott. Németország határában nagy változás történt az által, hogy a legszebb burgundi tartományok, melyek I. Miksa császár uralkodása alatt a habsburgi tartományokkal egyesítve voltak, a spanyol ágnak átengedettek, mi által az egész burgundiai terület a német birodalomból kilépett.

A három lotharingiai püspökség: Metz, Toul és Verdun 1552-ben

II. Henrik francia király kezébe kerül, mi által a francia királyoknak alkalom nyílik a német ügyekbe beavatkozni és a nyugoti határokat vesélyeztetni.

Az V-dik lap Franciaország határát mutatja a 30 éves háború korszakában 1618-tól 1649-ig.

Franciaország Németország rovására kiterjeszti határát s Elsassat a birodalmi városok kivételével elfoglalja és Lotharingia és Bar hercegeket hűbéri uralma alá veti.

A VI-dik lap Franciaország határát 1649-től 1792-ig tünteti elő.

A katolikus Németalföld az 1713. évi utrechti béke nyomán az osztrák-habsburgi ághoz és így a német birodalomhoz visszajött, de egész Artois és Flandria és Hennegau nagy részének átengedése által kisebbitett.

Elsass bekebelezése Franciaországba (1677) ténynyé lett és Lotharingia, mely a habsburgi házhoz jött, Franciaországnak átengedetett.

A francia határ most már a Rhenusig terjed; a német fejedelmek hűbéri uraságukat Elsassban még megtartják ugyan, minek azonban a francia forradalom véget vet.

A szöveg *első szakasza* tárgyalja Metz, Toul és Verdun elfoglalását II. Henrik francia király által.

A második szakasz Lotharingia bekebelezéséről szól.

A harmadik szakasz Elsass és Strassburg elfoglalását írja le.

A negyedik szakasz Luxembourg történelmét, az *ötödik* az 1867-ik évben felmerült luxembourgi kérdést tárgyalja.

A hatodik szakasz végre Elsass-Lotharingia bekebelezéséről Németországba szól, és kijelöli a meghatárokat, mint azok 1870. évi augusztushó 21-én Pont a Moussonban kelt rendeletben meghatározottak, de később a párisi békeelözmények által módosítottak és végre, a frankfurti béke által, megállapítottak.

Az ehhez mellékelt VII. földkép a terület-kicserélés történelmét mutatja. A vörhenyes színnel festett terület Belfort arrondissement azon részét mutatja, mely a Versaillesi békeelözmény szerint Franciaországnál hagyatott.

A kék színnel festett, Haut-Rhin departement azon részét jelöli, mely a frankfurti béke szerződés 1. pontja szerint Franciaországnak visszaadatott.

A barnás színnel festett terület a Haut-Rhin departement azon részét ábrázolja, mely a frankfurti békeszerződés 3. pótcikkje szerint cserében Franciaországnak átengedetett.

A sárgás színnel festett terület pedig Cattenoui (Kattenhosen) canton azon részét mutatja, mely ugyanazon 3. pótcikkely nyomán cserében Németországnak adatott.

A béke végképeni megállapodása által Franciaország összesen 263,30 geogr. □ mértföldet 1,597,765 lakossal vesztett, tehát 10,59 geogr. □ mértfölddel és 40,781 lakossal kevesebbet, mint a háboru alatt Pont a

Moussoulból 1870. évi augusztus hó 21-én kelt rendelet elfoglalni szándékozott.

Az elvesztett terület nem nagy, legalább nem oly nagy, hogy csorbát ejtene a francia nemzet nagy hatalmi állásán.

A francia nemzetet nem is annyira a terület elvesztése bántja, mert azt visszaszerezhetni reményli; hanem azon érzés gyötri, hogy fegyveres kéz által azon ábrándokból felriasztatott, miszerint világtörténelmi szerepe anyagi hódításon alapszik; pedig ez téves nézet, mert Franciaország főképen szellemi befolyásának köszöni legszebb és legmaradandóbb babérjait.

Németország határa Franciaország felé most nagyon szépen kike-rekítve és biztosítva van. Metz, Thionville, Strassburg, Schlettstadt, és Uj-Breisach által oly határvédet kapott, melyet Franciaország nem könnyen támadhat meg. Csak Belfort fenyeget még, de Németország alkalmasint azon rést, mely itt a határszélen létezik, egy várral fogja ellátni, mely a határtól körülbelül oly távolságra építtetik mint Belfort. Valdiou (Gottesthal) és Retzweiler környéke volna erre alkalmas, noha ezen vidéken hiányzik azon kösziklás talaj, melynek Belfort bevehetelenségének hírét köszöni.

Birálatra adandó.

128. (16.) Jurányi Lajos I. tag két előleges jelentést közöl, egyiket Klein Gyula polytechnikumi h. tanár részéről »A coniferák (tülevelűek) gyökereinek boncztanáról;« másikat maga részéről »A salvinia natans termésének kifejlődéséről,« mint tanulmányos buvárlatának röviden foglalt eredményét.

I. Szerző előleges jelentést tesz azon kutatásairól, melyeket ujabbn időben a tülevelűek (Coniferen) gyökereinek boncztani szerkezetét illetőleg eszközölt. Ebbeli első észleletét szerző még Münchenben tette, de csak most volt alkalma és ideje kutatásait folytatni, és nagyobb számú fajokra kiterjeszteni, a mi által általánosabb eredményekre is jutott. Általa eddig a következő Coniferák gyökerei vizsgáltattak át: *Taxus baccata*, *Thuja occidentalis*, *Juniperus communis*, *Cupressus sempervirens*, *Callitris quadrivalvis*, *Araucaria brasiliensis*, *Taxodium distichum* és néhány *Pinus* faj.

Ismeretes, hogy a legtöbb fiatal gyökérben a központ körül elhelyezett fibrovasal kötegek (Gefässbündel) egy sajátságos sejtréteg által vannak körülveve, mely az által tűnik ki, hogy sejtheinek bizonyos falai sajátságos megvastagodást (Iris, Musa), vagy pedig egy sötét foltot mutatnak (Orchis, *Ranunculus*, stb.). Ezen jellemző sejtréteg Caspary óta »Schutzscheide« névvel jelöltetik, a mit magyarul *védhüvelynek* lehetne elnevezni.

Ezen úgynevezett védhüvelyt vette szerző leginkább tekintetbe kutatásainál, mivel ez a felsorolt növényeknél eddig még nem ismert kifejlődésben találatik; a mellett azonban a többi szövetek fejlődését is figyelemmel kísérte.

Ha például a *Thuja* csirnövényeinek gyökerei vizsgálatnak át,

akkor látszik, hogy a gyökér végéhez közel a központi szövet — melyből később a fibrovasal-kötegek fejlődnek ki — egy sejtréteg által vétetik körül, mely kinézése által más gyökerek védhüvelyére emlékeztet és itt is annak tekintendő. Ezen sejtréteg később megbarnul, mivel sejteinek falai parafára változtatnak át. — Ha most a gyökér végétől távolabb eső részek vizsgáltnak, a hol már az edény-csoportok is észrevehetők, akkor az tűnik ki, hogy az imént említett sejtréteg kívülről egy oly más sejtréteg által vétetik körül, melynél a sejtek radial falai közéjükön egy-egy feltünő, bütykös megvastagodást mutatnak. Ezen utóbbi sejtréteg szintén védhüvely gyanánt fogható fel és itt külvédhüvelynek legyen elnevezve, holott azután az előbb említett, belvédhüvelynek mondható.

A fiatal gyökérben eleinte mindig csak a belvédhüvely találatik egyedül és csak később lép fel a külvédhüvely is; a hol azonban a gyökér átmegy a csirnővény hypocotyl részébe, ott a külvédhüvely eltűnik. De mielőtt ez történnék, a belvédhüvely is változást szenved, úgy hogy az említett részben a védhüvely sejtszelei nem bírnak barna színnel, de radial falain találatik a jellemző sötét folt.

Fiatal gyökerekben, melyek már felnőtt Thuja-növényről vannak véve, a belsejüket valamivel eltér a fenebb leirt csirnővények gyökereinek belsejüketétől. Felnőtt Thuja-növények fiatal gyökereiben ugyanis a kül- és belvédhüvely egyaránt fordul elő, de azonkívül a kéreg sejtjei — kivéve a 2 vagy 3 külső sort — szintén mutatnak közéjükön bütykös megvastagodást, még pedig minden falaikon, csak hogy a külvédhüvely sejtjeinek radial falain a megvastagodás sokkal nagyobb és feltünőbb.

Szerző eddig csak a Thujánál vizsgálható át a csirnővények gyökereit; a többi említett növényfajtól azonban csak felnőtt növények fiatal gyökereit állottak rendelkezésére, de ezekben is hasonló szerkezetet talált mint a Thujánál.

Igy a Juniperusnál a külvédhüvely sejtjei, radial falaikon igen jelentékeny megvastagodással bírnak és ez a kéreg-sejtek falain is fellép; a Cupressus és Callitrisnál a gyökér belsejüketete hasonló a két említett növényéhez, csak hogy itt a kéreg-sejtek bütykös megvastagodásai jelentéktelenek. — Az Araucariánál a bütykös megvastagodások úgy a kéreg sejtjein, mint a külvédhüvely sejtjein, csak kicsinyek.

A Taxus, gyökereinek szerkezetében különbözik az eddig említett növényektől. Bel- és külvédhüvely itt is található és az utóbbinál a bütykös megvastagodások igen jelentékenyek. A külvédhüvelyre közvetlenül következő 3—4 sor kéregsejt itt nem mutat bütykös megvastagodásokat, de ezeket újra találni azon kéreg-sejteken, melyek kívülről számítva a 2-dik egész 4-dik sorban vannak. Ezen sejteken azonban a megvastagodások nem mindig a sejtfaik közéjükön lépnek fel és egyáltalában szabálytalanok.

A Taxodiumnál a gyökérnek szerkezetete még egyszerűbb; itt is található ugyan a bel- és külvédhüvely s utóbbinál a sejtek szintén mu-

tatnak bütykös megvastagodásokat radial falaikon, de a mellett hasonló megvastagodások más sejteken nem lépnek fel.

Megemlítendő, hogy a belvédhüvely sejtjei előbb utóbb megbarnulnak, mivel falai parafára változtatnak át; kiemelendő továbbá az is, hogy hozsznetszetben a bütykös megvastagodások az illető sejteken mindig köröskörül vannak.

Az átvizsgált *Pinus* fajoknál (ugy mint : *P. Picea*, *P. Larix*, *P. Pin-sapo* és *P. Regina-Amalia*) csak egy védhüvely találatik, melynek sejtjei fiatal korban, radial falukon a jellemző sötét foltot mutatják, későbbben azonban egészen megbarnulnak. Külvédhüvelyt itt nem találni, a kéreg-sejtek falai pedig mind parafára alakulnak át.

Az említett növények gyökereikben 2—4 edényköteg lép föl, és azok száma nem csak a fajok szerint változik, hanem még ugyanazon fajnál is a gyökér különböző részeiben más és más lehet.

A pericambium a nevezett Coniferák gyökereiben mindig található s fellépése azon módon történik, mint azt Nägeli által minden Mono- és Dicotyledon növény gyökereiben ismerjük. A mellékgyökerek itt is a pericambiumban képződnek.

Szerző később bátor lesz a tek. Akadémiának ezen kutatásairól még bővebb jelentést tenni.

II. A *Salviniának* mindkét nemű termése, a növény úgynevezett víz-leveleinek egy lebenyeül tekintendő. Ugy mint a rendesen kifejlődő s fonal-alaku lebenyek, úgy azok is melyek ivari értékkel bírnak, a vízlel egy szelet sejtjének köszönik eredetüket. De míg amazok úgy mint az ágak s levelek növekedéseket fenntartják egy csucs sejtrel, addig a him és nő-terményekké alakulóknál ily csucs sejt ki nem mutatható.

A termés képzésére kiemelkedett szeletsejt előbb csak sugári falakkal osztódva szaporítja sejtjeinek számát, utóbb haránt falakkal is. Az utóbbi osztódási mód által létrehozott sejtek alsóbbjain érintői falak által osztódván egy központi s egy kerületi sejtömeget hagynak megkülönböztetni, a belsőbből fejlődnek a termés közepén helyt foglaló edényköteg s az ezt közvetlenül környező parenchyma, míg a külsők részint arra hivatvák, hogy a termés burkát létrehozzák, részint pedig a burok-képzők felett esők arra, hogy osztódásaik által hosszabb- rövidebb sallangokat hozzanak létre, melyeknek végső sejtjeik aztán a spóra szelenczékké alakulnak.

A burok képzése a termés lebeny egész kerületén s egyszerre indul meg a lebeny végétől alapja felé számítva körülbelül 3-dik 4-ik sejt-sorból s növekszik mint egy egyszirmú párt a lebeny hegye felé mindaddig, míg ezen túlhaladván egy hólyag alaku hártává lesz, mely csak végső pontján — egyenesen a lebeny végével átellenben mutat egy kis nyílást, mely a burok szabadszélei közt maradt.

A spóra szelenczék szörképletek (*Trichom*), melyek az egy sejt-rétegű falnak képzése céljából a Marsileával s a harasztokéhoz hasonlóan osztódnak!

Az ezen osztódások után fennmaradó központi sejt a szerint a

mint a szelenceze him vagy nő spórák képzésére van hivatva, kétféle magatartást mutat.

Ugyanis a him spórákat képző szelenczék központi sejtje előbb négy sejtre válik szét; ezek egyenértékűek, s mindnyájan egyenletesen folytatják a sejt-képzést mind addig, míg a spórák saját anyasejtjei létre nem hozatnak.

A nő spórát vagy nagyspórát (Makrospore) képző szelenceze központi sejtje, miután négy sejtre vált, látni lehet, hogy e testvér sejtek közül egy, és pedig az, a mely a szelenceze felső vége felé esik, értékére a többi háromtól eltér. E felső sejt ugyan is nem osztódik többé, míg a többi három folytonos osztódásnak indul. — A nem osztódóból kifejlődik folytonos nagyobbodás által a csirtömlő (Embryosack) a többi háromból pedig egy igen apró sejtű szövet, mely a csirhólyagot közvetlenül és szorosan környezi, s mely tehát — *e fejlődésmenet alapján határozottan egyenértékű a phanerogamok külső magbelével* (perispermium) s a különbség csak az, hogy a Salviniánál a csirtömlő s a perispermium egyszerre fejlődnek. A csirtömlőben a női ivartelep szabad sejt-képződés útján hozatik létre. Eltér azonban a korpafüfélektől e folyamatra nézve abban, hogy e szabadsejtek létre jötte előtt nem osztódik egy rekesz (Diaphragma) által s így benne nem is jön létre két külön álló szövettömeg, hanem csak egy, t. i. a prothallium, melynek keletkezése helye a csirtömlőben már ennek igen ifju állapotában jelezve van a sejtmagnak a csirtömlő felső oldalán történő fellépése által. — A prothallium képzésére — bár ennek sejtjei csak a csirtömlő felső részében képzettek, a tömlő tartalma egész tömegében s egész mennyiségében felhasználtatik, s pedig részben mint tápanyaga a fejlődő szövetnek. S ez az oka annak, hogy a prothallium kilépésének idején vagy ezután a csirtömlőben semmiféle sejtek vagy sejt-szöveti képződmények nem találhatók. — Meg kell még jegyezni, hogy a prothallium képződését megelőzőleg úgy látszik a csirtömlő tartalma körül egy új burok lép fel. — Ily vékony kártyaszerű képletnek jelenlétéről a csirtömlő felső részén, egyszer egész biztossággal meggyőződtem, de kiterjedése és származása s így értéke is eddig homályosak előttem.

Eltéktelve a legutóbbi ponttól, a csirtömlő vagy makrospórának magatartásában a prothallium képzésénél, világosan s igen határozottan kitűnik az egyenes összefüggés a Coniferák csirtömlőjének magatartásával az ebben képződő Endospermiumra nézve.

A him spórák alkat és fejlődés tanához jelenleg csak azon egy új adatot csatolhatom s emelhetem ki e helyen, hogy ezekben úgy mint a Korpafüfélekében is először elsőd sejtek (primordial-zellen) származnak különböző számmal. Ezeknek magatartásáról csak annyit mondhatok, hogy ők megmaradnak a belső sporafal (Intine) kinyulásának kezdetéig s a kinyult tömlőben helyt foglalnak. Valószínű de még nem biztos az, hogy a tömlő szabad végén helyt foglalók alakulnak át az ondószálak anyasejtjeivé.

Az Értésítőben kiadandók.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Tizenhetedik akadémiai ülés.

Az I. (nyelv és széptudományi) osztály ötödik ülése.

1872. ápr. 22-kén.

Greguss Ágost r. t. helyettes elnöklete alatt.

130. (27.) *Hunfalvy Pál* r. t. a következő könyveket ismertette :

1. A Nyelvtudományi Közlemények IX. kötete.

2. Romanische Studien. Roesler Róberttől.

3. Kritische Beleuchtung der persischen Penteteuch-Übersetzung des Jakob Ben Josef Tavus. Von Dr. Alexander Kohut.

Az 1. és 3. számú ismertetések itt következnek :

I. A Nyelvtudományi Közlemények IX. kötete a *kondai vogul nyelvet* tárgyalja, még pedig Máté evangéliuma fordításának alapján, a melyet Popov G. készített, s Bonaparte Lucian kiadott. A könyv nyelvtant, evangéliumi fordítást és szótárt foglal magában; a fordítás kinyomtatására a kiadónak engedelmet kértem és kaptam meg.

A kondai vogul nyelv déli ahhoz képest, a melyet már másunnan ismerünk, s a melyet éjszakinak nevezünk. A délit az éjszakival hasonlítván egybe, azt látjuk, hogy ez, az éjszaki, jobban szereti az iker-magánhangzókat, mint a déli, innen a

délben :

agem betegség

mag méz

maginti mevet

av ajtó

lavi szől

jouti veszen (emit)

éjszakiban :

aum

mau

mauinti

au

lavi

jouti stb.

A délben sokszor *a* van az éjszaki *ü* helyett, mint :

am én

nam név

at öt

pał fül

ali öl

äm

näm

ät

päl

üli stb.

Azonképen van a déliben *o* az éjszaki *a* helyett, mint :

<i>os</i> és, meg	<i>as</i>
<i>toul</i> tollu, toll	<i>taul</i>
<i>torem</i> isten	<i>tarem</i>
<i>oter</i> ur, fejedelem	<i>ater</i> stb.

A déliben *ch* van az éjszaki *k* helyett, mint :

<i>chum</i> him, férfi	<i>kum</i>
<i>chul</i> hal	<i>kul</i>
<i>choli</i> hal (moritur)	<i>kali</i>
<i>choli</i> hall (audit)	<i>koli</i>
<i>churum</i> három	<i>kurum</i> stb.

A déliben gyakran *š* van az éjszaki *s* helyett, mint :

<i>šam</i> szem	<i>sem</i>
<i>šim</i> sziv	<i>sim</i>
<i>šat</i> száz	<i>sat</i>
<i>uš</i> város	<i>uos</i> stb.

A déliben gyakran *č* van az éjszaki *š* helyett, mint :

<i>ančuch</i> öreg	<i>anšuh</i>
<i>kač</i> öcs	<i>küş</i>
<i>čach</i> só	<i>šah</i> stb.

A vogul nyelvnek az *egyes* és *többes* számon kívül *kettős* száma is van. A többest *t*, a kettőt *i* és *ag* képezik, p. o. *chul* hal, *chuli* vagy *chulag* két hal, *chulet* halak. Innen *kit* két, *kiti* vagy *kitag* kettő; az osztjában *kad* két, *kaden*, *kadn* kettő.

A viszonyi ragok száma nem nagy; az *e* vagy *i*, *ne*, *nel*, *t* és *l* ragok ugyszólván közösek a rokon nyelvekkel is, a *me* accusativust jelöl *s* az nevezetes. Legyen p. o. *ne* nő, lesz : *ne-i* nővé, *ne-me* a nőt, *ne-ne* nőbe, *ne-ne* nőbül, *ne-l* nővel; *t* raggal p. o. *kval* ház, *kval-t* házon. Többes számban : *ne-t* nők, *kval-et* házak, *net-me* nőket, *kvalet-me* házakat stb. Kettős számban : *negi* két nő, *kvali* és *kvalag* két ház, *negime* két nőt, *kvalagme* két házat stb.

A tulajdonságnevek, ha jelzők, viszonyi rag nélkül állanak a do lognevek előtt, tehát *kit ne* két nő, *kit neme* két nőt, *jäni net* nagy nők stb.

A személyi vagy alanyi névmások : *am* én, *min* mi ketten, *man* mi; *nag* te, *nin* ti ketten, *nan* ti; *tav* ő, *tin* ketten, *tan* ök. Ezekből lesznek a birtokragok, p. o. *nam* névből lesz : *nam-em*, *nam-en*, *nam-ä* nevem, neved, neve; *nam-ov*, *nam an*, *nam-anel* nevünk, nevetök, nevők; *nam-anem*, *nam-anen*, *nam-anel* neveim, neveid, nevei; *nam-anov*, *nam-anen*, *nam-anel* neveink, neveitek, neveik. A birtokragos szók fölveszik a viszonyragokat is, tehát : *namemne* nevembe, *namemnel* nevemből stb. ilyenkor a határozó *t* is előfordul, így : *namen* neved, *namentel* a neveddel.

A *mutató*, *visszamatató* és *kérdő* névmásokból felhozom a *tit* ez, *chot* ki, és *mat*, éjszaki vogulban *mät* mi szökat, a melyek utóhangja *t*,

s a melyekhez, az utóhangra nézve, a magyar *ez, az,* és az avuló *mez* = mi tartoznak, a melyek z-je azonképen *t*-ből lett, mint a *száz, kéz, víz, tűz* stb. szóké, a melyeknek a rokon nyelvekben *sat* vagy *šot, kat* vagy *kät, vit, tut* vagy *tout* felelnek meg. A *t* és *z* még váltakozva fordulnak elő, jóllehet az első csak ragok és képzők előtt maradt meg. Azért *gondol-kod-ik* és *gondol-koz-ik; id-e, ed-e* és *ez, od-a* és *az, med-dig* és *me*.

A viszonyozók számosak; közülök az *el* és *pal* szókat említem itt. Az *el* így ragoztatik: *el-t* előtt, *el-e* elé, *el-ol* elől; birtokragokkal: *eltem* előttem, *elten* előtted, *eltü* előtte, *eltov* előttünk, *eltan* előttetek, *eltanel* előttök. Tehát a *pal* fél és fél is: *palt* fe'ett, nál, *paltem* felettem, nálam stb. *pali* felé, *palim* felém stb. *palel* felől, *palelem* felőlem stb. S valamint a magyar a *fel* viszonyítót más viszonyítókkal szereti összesíteni, úgy a vogul is a *pal-t*, tehát *el-pal* el-fel, *el-palne* el-felé, *el-palnel* el felől stb.

Az igeszóról legyen mutatványul a *mul* ige, melynek alanyi ragozása így foly: *mulem, mulen, muli* mulok, *mulsz, mul;* *mulov, mulan, mulat* mulunk, *multok, mulnak;* *mulnum* (-nim), *mulnun* (-nin), *mulni* mulnék, -nál, -na; *mulnov, mulnan, mulnat* mulnánk stb.

mulsem, mulsen, mules multam stb.

mulsov, mulsan, mulset multunk stb.

Tárggi ragozása pedig imígyen foly: *mulilem, mulilen, mulitü* mulom, -od stb.

mulilov, mulilan, mulianel muljuk, muljátok stb.

mulnilen, mulnilen, mulnitü mulnám stb.

mulnilov, mulnilan, mulnianel mulnók stb.

muleslem, muleslen, mulestü multam stb.

muleslov, muleslan, mulesanel multuk stb.

Ugyanezen ige a *t* képzővel lesz: *multem* multatok, *multilem* multatom; *multinem* multatnék, *multinilem* multatnám; *multesem* mulassam, *multeslem* mulattam stb.

A vogul ige azonban a tárgyat többes szám' an is kifejezheti; így *mulilem* mulom azt, *mulanem* mulom azokat; *multeslem* mulattam azt, *multesanem* mulattam azokat stb.

Ezekből is látni való, mily közel rokonnelyv a vogul, s mennyire érdeklí tehát az a magyar nyelvtudományt.

II. Kritische Be'uchtung der persischen Penteteuch-Übersetzung des Jacob ben Joseph Tavus stb. Ein Beitrag zur Geschichte der Bibel-Exegese von Dr. Alexander Kohut, Oberrabiner zu Stuhlweissenburg stb. Leipzig u. Heidelberg. 1871.

Konstan inápolyban 1546-ban, Soncino Ben Gerson Eliczer nyomdájából a Penteteuch-nek, azaz a thorahnak vagy Mózes öt könyvének, perzsa fordítása jelent meg Tavus ben Joseph Jakabtól. A könyv héber

betűvel van nyomtatva, s már a ritkaságok közé tartozik. Hamon Mózes, a nagy Szulejman házi orvosa, iskolát tart vala Konstantinápolyban, a melyben többi közt a Spanyolországból ide menekült zsidók is oktatást és segédelmet találtak, s ezen iskolában Tavus tanító vala. Hamon atyja is, Hamon József, Granadából menekült volt ide Konstantinápolyba. Tudjuk a közönséges történelmi könyvekből is, hogy a zsidók, kik a középkor folytában a keresztyén országokban sok nyomorgatást szenvedének, az iszlami tartományokban általában, de különösen Spanyolországban boldogabb időt éltek, s hogy ott az ő tudományokon, a bibliai tudományon kívül, más tudományok is virágoztak nálok. Az igen buzgó, de többnyire nagyon tudatlan keresztyének közt is az üldözött zsidó sokszor nagy tekintélyű orvos vala. Spanyolország is, a mórók legyőzése után, ellenség földjévé lett a zsidókra nézve, s azon napon, 1492. aug. 2., a melyen Kolumbus az új világrész felfedezésére kiindult, üzetének ki a zsidók az országból. Ezek többnyire a terjeszkedő török hatalom alá vevék magokat, s Szulejman idejében Konstantinápoly a zsidóknak mintegy hazája, legalább a zsidó tudománynak fő fészke. 1560-ban negyvennégy zsidóiskola találtak ott. S valamint Soncino (a Soncino-k Olaszországból kerültek volt ide) nyomdájából 1546-ban a perzsa, úgy jelent meg 1547-ben egy görög és spanyol nyelvű fordítása is a Penteteuchnek.

A perzsa fordításnak szerzője *Tavus* (páva) alkalmasint 1510-ben született, s Szulejman perzsa hadjáratában, a melyben orvosa, Hamon Mózes, kísérője vala, lön ez utóbbinak ismerőse, s utóbb Konstantinápolyban iskolájának egyik tanítója.

Ez adatokat, természetesen, Kohut könyvéből szedem, s azok érdekesek általában, de különösen reánk nézve is, kik ezekből is összehasonlítást tehetünk Buda és Konstantinápoly közt a XVI. század elején, a melyből nagyon is világosan kitetszik, hogy akkor Konstantinápoly világváros vala, míg Buda és vele együtt más európai főváros félszeg különszerűségekben szorongtanak.

A bibliai tudomány feladatai közé tartozik a különböző fordításokat gondosan tanulmányozni és összevetni. Ebben a tudományban versenyeznek most a keresztyén és zsidó tudósok; hogy ezeknek, mint a zsidó traditio tulajdonképi gazdáinak, kiváló rész jut belőle, magában érthető. Kohut ur könyve bizonyosan szívesen látott „adalék a bibliai fejtegetés történeteire;“ én azonban nem vagyok képes ez oldalról itélni a munkáról, a mely a Tavus fordításának jellemző sajátosságait s azután a Tavus által használt forrásokat mutatja fel; tehát előttem nagyon idegen mezőn forog. De ebből a munkából is azt látom, hogy a magyarországi izraeliták tevékeny részesei az említett tudományos iparkodásnak,*) s illik, hogy Akadémiánk erről legalább némi tudomást ve-

*) Kohut urnak egy más munkácskáját is ismerem (a talmud-midrás-féle Ádám-monda, egybevetve a perzsa Jima- és Messiás-mondával), a mely mutatja, hogy otthonos ezen tudományban.

gyen. Midőn ezt ily röviden szolgáltatom, nem fojthatom el a jámbor ohajtást, bár egyszer a magyar irodalom és a magyarul olvasó közönség akkorává lenne, hogy izraelita tudós hazánkfiainak az ösztönnek, a mely most a német irodalomba tereli, azt mondhassák: **שְׁלַחֵנִי וְאֶרְכָּה**: **עֲרֵשׂ עַל מְקוֹמִי וְלֶאֱרָצִי** eressz el, hadd menjek helyemre, én földemre! — s ez a magyar irodalom legyen!

131. (28.) *Riedl Szende* l. t. „A dissimilatio törvényéről a magyar nyelvben“ czimű értekezését olvasta fel. Kivonatban itt áll:

Értekező előadása bevezetésében, hivatkozva Humboldt Vilmosra, azon elvet emeli ki, hogy a nyelvtudomány főfeladata mai időben abban áll, hogy a nyelvekben észlelhető tüneményeknek törvényeit fedezze fel s határozza meg. Egy ilyen nyelvtörvény az ugynevezett *dissimilatio*, mely a magyar nyelvben igen jelentékeny szerepet játszik, de nyelvészeink részéről eddig nem méltattatott oly figyelemre, mint a minőt megérdemel. Ezután bizonyítja értekező, hogy nyelvtanaink eddigi felfogása, mely szerint minden észlelt hangváltozást a *széphangzásra* vezettek vissza, az újabb időben helytelennek bizonyult be. Sőt a hangváltozásoknak alapját leginkább a beszédszervek *physiologiai* működésének törvényeiben kell keresni. Ezek után áttér a dissimilatio fogalmának meghatározására, melyből kitűnik, hogy ez a beszédszervek azon törekvésében áll, mely szerint azok az egymásután következő azonos hangok ismétlését lehetőleg kikerülni iparkodnak.

Erre következik a dissimilatio physiologiai alapjának meghatározása s ugyanazon hangváltozásnak a latin és román nyelvekben való szereplése. Ezek után áttér értekező voltaképi tárgyára — mely felolvasásának czimében van összefoglalva — s részletesen, számos példákban kimutatja, milyen szerepet játszik a dissimilatio a magyar nyelvben, különösen a szó-képzésnél és az idegen nyelvekből átvett szók meghonosításánál. Ennek kapcsában kijelenti, hogy sok év óta folytatott tanárkodása alatt számtalan alkalma volt tapasztalni, hogy épen a született magyar ajku hallgatói — az eddigi nyelvtan szemponyjából — leginkább szoktak hibázni az ugynevezett *ik* es igeragozás alakjainak használatában, valamint ott is, a hol ilyen és hasonló igerzői alakok fordultak elő: *olvassz, tessesz, leszesz* stb, melyek szintén csak a nyelvtanokban fordulnak elő, de a magyar nyelvben, mint élő organismusban ismeretlenek. Hasonló véleményben van értekező a nyelvtan szabályai alapján követelt következő szó-alakokról: *romlol, bomlol, töröl* stb. s végül kijelenti, hogy az *ik*-es igeragozás legalább azon alakban, a minőben azt a nyelvtanok adják elő, félreértésen alapszik, mely félreértésnek felderítése és elbáritása egyrészt szükséges, másrészt lehetséges is a dissimilatio alapján. Ezen feladatnak megoldását értekező magára vállalja.

Tizennyolczadik akadémiai ülés.

Ö s s z e s ü l é s.

1872. ápril 29-dikén.

Csengery Antal akadémiai másod elnök úr elnöklete alatt.

133. *Szabó Imre* tiszt. tag „emlékbeszédet“ tartott *Bitnicz Lajos* tiszteleti tag felett.

Az értekezések során ki fog adatni.

134. Főtitkár jelenti, hogy az 1872-i (XXXII.) nagygyűlést következő rendben tüzte ki az elnökség:

Máj. 22-én d. u. 5 ór. A vidéki tagokkal kiegészített *osztály-értekezletek.*

- » 23. » *Nagygyűlés* első nap.
- » 24. » *Nagygyűlés* második nap.
- » 25. déli 12 órakor *Igazgató Tanács* ülése.
- » 26. d. e. 10 órakor *közülés* a diszteremben.

Tudomásul szolgál.

135. Olvassa a vallás és közoktatási ministerium f. é. 7060. sz. a. kelt intézményét, mely szerint a löcsei templom helyreállítása iránt *Löcse* szab. kir. városhoz egyidejűleg indított rendelet másolatát, az Akadémia elnökségének múlt évi július 11-én 654. sz. a. kelt előterjesztésére vonatkozólag, megküldi.

Köszönettel tudomásul vétetik.

136. Szintén vallás és közoktatási minister ur 3729. sz. a. értesíti az Akadémiát, hogy az országos költségvetésben a bizottságok és könyvtár részére felvett összegek már utalványoztattak.

Köszönet kifejezése mellett vétetik tudomásul.

137. Ugyanazon kir. minister ur az Akadémia által az országos meteorológiai intézetnek átengedett eszközökért járó 1400 forintot folyóvá teszi.

Tudomásul szolgálván, áttétetik a magyar földhitel intézethez, az összeg felvétele végett, mely az Akadémia 1871-ki 226. számú határozata szerint a mathem. és természettudományi bizottság rovatának javára irandó lesz.

138. Olvastatott a III. osztály értekezleti jegyzőkönyvének egy pontja, melyben ajánlja, hogy *Heller Ágoston* budai főreál iskolai tanár a »normal súlyok összehasonlításáról« szülő értekezését az osztályülésen személyesen felolvashassa.

Elfogadtatott.

139. Ugyanazon osztály indítványozza, hogy az országos központi földdelejeségi intézet igazgatója fizetésének 2500 frtra emelése iránt az Akadémia írjon fel a vallás- és közoktatási kir. ministeriumhoz, mit azzal indokol, hogy e tudományos intézet az Akadémiában keletkezővén, s ott nővén ki magát önálló intézetté, az Akadémiának kötelessége arra gondjait folyvást kiterjeszteni, s így figyelmét fordítani azon körülményre is, hogy az igazgató fizetése csekélyebb mint az egyetemi vagy polytechnicum tanároké, holott ezekkel egy rangban áll az igazgató.

Helyeseltetvén, az Akadémia ily értelemben fölterjesztést fog tenni a vallá; és közoktatási ministeriumhoz.

140. Olvastatott az archaeologiai bizottság jegyzőkönyve, mely szerint a stockholmi »Königl. Akademie der Wissenschaften« s a zürichi régészeti egylettel csereviszonyt indítványoz.

Véleményre kiadatik az állandó könyvtári bizottságnak.

141. A statistikai és nemzetgazdasági bizottság *Szél Kálmán, Körösi József* és dr. *Gerlóczy Gyula* urakat a bizottság külső tagjaiul ajánlja.

Elfogadtatott.

142. Ugyanazon bizottság f. é. márcz. 21-i ülése jegyzőkönyvében előterjeszti, hogy mióta a felelős magyar kormány a hivatalos statistika ügyét is felkarolta, s e téren már eredményeket is képes fölmutatni, az Akadémia statistikai bizottságának egyik létoka, mely adatok gyűjtésében állott, megszűnt. A statistika tudományos művelése inkább egyesek buvárlásának, mint testületi működésnek képezvén feladatát, ezután is helyet fog találni az Akadémia általános működésében; szükségesebbnek látja azonban, hogy az Akadémia s nevezetesen annak statistikai bizottsága, az eddigi Közlemények helyett, oly nemzetgazdasági folyóiratot indítson meg, mely a külföld e téren való működését, az országgyűlés és kormány közgazdasági tevékenységét, s egyáltalában a közgazdasági kérdések tisztázását tűzné ki feladatául.

Határozta ennélfogva az Akadémia állandó statistikai bizottsága, hogy megmarad ugyan jelen alakzatában, de »közgazdasági és statistikai bizottság« czímet vesz fel.

Eddigi kiadványait, tudniillik a »Statistikai és Nemzet gazdasági Közlemények« megszűnteti; helyettök azonban az Akadémia által segélyezett 4—5 ivnyi terjedelmű nemzetgazdasági folyóiratot indit meg havi füzetekben, külön választandó szerkesztő felelőssége s a bizottság által választandó lapfelügyelő bizottság ellenőrködése alatt; a kiadandó folyóirat programja, egyelőre abban foglaltatik össze, hogy az a közgazdasági tudomány művelőit maga köré gyűjtvén, megismerteti a hazai közönységgel a tudomány megállapított igazságait s vita alatti kérdéseit, ezen tudománynak külföldön műveltetése iránt folyton tudomással tartja a közönységet részint megjelent szakba vágó munkák ismertetése, részint értekezések, czikkek stb. áttöltetése vagy lefordítása által. Az eredeti értekezésekben főgond fordítandó a törvényhozás és kormány közgazdasági működésének ismertetésére és napirenden levő fontosabb közgazdasági kérdések alapos megvitatására. Irodalmi s kritikai rovatot is nyitván a folyóiratban, oda kellene törekedni, hogy ezen vállalat működése különösen a hazai közgazdasági viszonyok szemmeltartásával, határozott közgazdasági irányt segítsen megállapítani, újabb eszközül szolgálván a miveltebb közönység nemzetgazdasági szakismereteinek gyarapítására.

Ez előleg megállapított nézetek egy külön, e czélra összehívandó ülésben újra megvitatatván, az Akadémiához lesznek, helybenhagyás végett fölterjesztendők, a részletes program szerkesztésével a kijelölendő szerkesztő fogván megbízatni.

A bizottság ily módni átalakulása, illetőleg egy közgazdasági folyóirat létesítése iránti jelen határozatát az Akadémia helyeselvén, felhívja a bizottságot ennek értelmében a további lépések megtételére s a részletek elintézésére, — bevárván utóbbi jelentését.

143. Decker Aladár, Holzer ösztündijas jelenti, hogy családi körülményei tanulmányai félbenhagyására kényszerítvén, az 1½ évig élvezett ösztündijról lemond köszönettel.

Az Akadémia sajnos tudomásul veszi ez ösztöndíj czéljának első ízben is ekképi meghiusultát, s megbizza a III. osztályt véleményadással az iránt, mikép lehetne ez ösztöndíj sikerét, az alapítólevél korlátai között jövőre jobban biztosítani.

144. A rimaszombati kir. törvényszék értesít *Hubai Miksa* elhunyt rimaszombati lakos végrendeletéről, ki az Akadémiának 3000 frtot hagyományozott.

Köszönettel fogadtatván, az akadémiai ügyész, és a pénztár nyilvántartás végett értesítendők.

145. Az innsbrucki cs. k. egyetem könyvtára kéri az Akadémia kiadványait.

Áttétetik véleményre az állandó könyvtári bizottsághoz.

146. A strassburgi egyetem elpusztult könyvtára segélyezését kéri.

Az állandó könyvtári bizottság, kapcsolatban a Nendtvich r. tag e tárgyú indítványára hozott akadémiai határozattal, siessen véleményét beadni.

147. A Copernicus-egylet előljárósága az 1873. febr. 19-én tartandó Copernicus-ünnepélyre e világhírű tudósnek »De revolutione orbium coelestium« című munkáját az eredeti 1543-ki kiadás alakjában kiadni szándékozáván, előfizetést hirdet 25 franczal példányonként.

Áttétetik a könyvtári hivatalhoz, hogy a könyvtári rovatból fizessen elő az Akadémiának.

148. A németalföldi királyi Akadémia megküldi szokott programhirdetményét az idei latin költői versenyre, s tudósítását a tavalyiról.

Az Akadémia metalan érdeklett tagjai a főtítkárnál megtekinthetik.

149. A főtítkár jelenti, hogy a nagyváradi kir. jogakadémia igazgatósága megkapta az Akadémia kiadványait, s elismerést küld.

Tudomásul szolgál.

150. Lindner Ernő úr könyvtári irnok, bemutatja a »Dissertatio de formatione loquelae« című 1781-ben Hellwagtól Tübingában megjelent értekezést, melyet az ő eszközzésére a tübingai egyetem az Akadémiának ajándékoz.

Az Akadémia köszönete a tübingai egyetemnek levélben kifejezendő, az értekezés pedig a könyvtárba tétetik át.

151. A főtítkár bemutatja a f. é. márcz. 26-ától fogva érkezett csere-ajándék és köteles könyvpéldányokat egymint :

1. Testületektől :

R. Geographical Society. London. Proceedings. Vol. XV. No 5. Vol. XVI. No 1. Museum of Comparative Zoölogy. Cambridge. a) Bulletin. Vol. III. No 1. b) Annual report for 1870.

American Philos. Society. Philadelphia. Proceedings. Vol. XII. No 86.

Section Historique de l'Institut. Luxembourg. Publications. Vol. XXVI.

Société R. de Numismatique Belge. Bruxelles. Revue. Tom. IV. Livr. 2.

K. K. Geologische Reichsanstalt. Bécs. Verhandlungen. 1872. Nr. 6.

Kön. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. Januar 1872.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1872. Nr. 7. 8.

Verein für Nassauische Alterthumskunde. Wiesbaden. a) Annalen. V. B. 2. H.

b) Beiträge zur Geschichte des Nass. Alterthumvereines.

Verein für Kunst und Alterthum. Ulm. Verhandlungen. 4. H.

Verein für Siebenbürg. Landeskunde. Nagyszeben. a) Jahresbericht 1870/71.

b) Archiv. IX. B. 3. H. X. B. 1. H. c) Trausch : Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen. II. B.

Angol kormány. London. Agricultural Returns of Great Britain. 1871.

Magyar kir. keresk. ministerium. Pest. A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministeriumnak öt évi működése (1867—1872).

Fővárosi közmunkák tanácsa. Buda. A fővárosi közmunkák tanácsának hivatalos jelentése 1870. és 1871. évi működéséről.

Érseki hivatal. Kalocsa. Schematismus cleri archidioecesis Colocensis ad 1872. (2 péld.)

Békésmegyei gazd. egyesület. Csaba. 1871/2-iki Értesítő 1. füz.

II. Magánosoktól:

Fabricius N. Nagyszeben. Das sächsische Nationalvermögen.

Somogyi Antal. Arad. A nyelv huszonnég hangjáról. (2 péld.)

Babics Kálmán. Baja. A néptanodai nevelés-oktatás vázlatokban.

Sréter Kálmán »Hervadozó virágok« című versezetéből mutatvány.

III. Köteles példányok:

Steinhausser Tódor nyomdája. Nagyszeben. Verhandlungsprotocolle des Sächsischen National-Confliques. I. II. Abth.

Werfer Károly nyomdája. Kassa. a) Nátafalussy : A sz. István első vértanuról címzett nagyváradi hegyfoki prépostság története. b) Szemák : Német irodalom története. II. rész. c) Abaujvármegye szervezési szabályzata.

Reform. főiskola nyomdája. S.-Patak. a) Terv Kassa sz. kir. város közigazgatási rendezése iránt. b) Brot Alfonso : Grey Johanna.

M. kir. államnyomda. Buda. A magyar állam közigazgatási térképe.

Városi nyomda. Debreczen. a) A hajdukerületi tisztikar utasításai. b) Zsutai János költeményei. c) Lente : Hervadt virágok. d) Magyar prot. egyházi és isk. Figyelmező. III. évf. 3. füz. e) Nagy : Az angol nyelv levélszerinti önképzése. 22. 23. levél. f) Thót : A bölcsészet történelme. I. köt.

Kocsi Sándor nyomdája. Pest. Katona : A tévedés beszámítása a büntető jogban.

Gyulai István nyomdája. Arad. a) Arad vármegye államrajzi táblázata 1870. évben. b) Arad vármegye szervezési munkálata.

Számer Kálmán nyomdája. Sz.-Fehérvár. Sz.-Fehérvárt koronázott királynök.

Athenaeum nyomdája. Pest. a) Magyar tanügy. I. évf. 2. 3. sz. b) Tolnay : Az urak (regény). c) Illésy György költeményei. d) Házi könyvtár. VI. e) Pest megye szabályrendelete a községi eljárásokról. f) Az új vadászati törvény. g) Shakespeare minden munkái. XIII. köt. h) Houssaye : Éva leányai. i) A m. mérnök- és építészegylet közlönye. VI. köt. 2. füz. k) Hegedűs : A baloldal törekvése. l) Gerhardt : A gyermekbetegségek tankönyve. m) Századok. VI. évf. 3. füzet. n) Elmélgedések Magyarország pénzügyi viszonyai fölött. o) Philologiai Közöny. II. évf. 1—2. füz. p) Jelentés sz. kir. Pest városa köztörvényhatósági működéséről 1871-ré.

IV. Akadémiai kiadás:

Természettud. Értekez. II. köt. XV. sz.

Nyelvtudományi Közlemények. IX. köt.

A

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Tizenkilencedik akadémiai ülés.

A II. osztály ötödik ülése.

1872. május 6-án.

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

153. (17) *Rómer Flóris* az 1871-iki nagygyűlésen megválasztott rendes tag felolvassa székfoglaló értekezését: „A magyar jelmezről.“ Kivonata ez:

Röviden megköszönvén az osztály ajánlását, melynek következtében rendes tagnak választatott, jelenti, hogy ezen kitüntetést csak új ösztönnek tekintheti, miszerint munkálkodása terén még serényebben haladjon és egész erejét a régészetnek szentelje.

Erre annál nagyobb a kötelezettség, minél több kérdés van még függőben, melynek megoldása sok tekintetben egyenesen az archaeológiát illeti. Ilyennek lehet a *régi magyar jelmez* kérdését is venni, melyhez bár időnként egyesek hozzászóltak, egyáltalán annyi a balvélemény és hiányos felfogás, hogy előadó ezen alkalommal szükségesnek tartotta ezen háladatlan, mert a nemzet előítéleteivel szemközt álló, munkára vállalkozni, és a mennyire csak lehet, ezen irányban alapos tanulmányok és műemlékek nyomán a *régi magyar jelmezről* helyes nézeteket terjeszteni és másokat is ezen téren való kutatásokra reá bírni.

Minthogy alig van nemzet, mely régészeti tanulmányai közt nem iparkodott volna saját jelmezének történetét tisztába hozni, és ennek segítségével saját és művészete bírálatához egy biztos korszaki mértéket alkotni, nekünk sem szabad e téren elmaradni, annál kevésbbé, mint-hogy a külföldi íróktól, kik hazánk jelmez-isméjét néhány szóval befejezik, e tekintetben sem kellő méltánylást, sem kielégítő felvilágosítást nem várhatunk.

A kérdések, melyek itt első sorban fölmerülnek, ezek: vajon megmaradtak-e a) a bevándorló magyarok egész középkoron át régi ázsiai ruházatuknál; b) módosították-e ősi jelmezeiket és hogyan; c) fölvettek-e a magyar és szokástól egészen különböző ruhát is? Ezen kérdések megoldására — úgymond értekező — évek óta tettem beható tanulmányokat; mennyiben sikerült, legalább részletekben, az eszmék tisztításához járulni, a következők fogják mutatni.

Mielőtt azonban a tárgyhoz tüzetesen szólnék, az alapeszmét kell körülírnom, melyre nézve *nemzeti jelmezeknek* csak azt fogadják el a jelmeztan szerzői, mely szabásra nézve valamint az *uri rendnek*, úgy a nép minden rétegének is ruházatát teszi. Ezen értelemben vett *nemzeti ruha* mai nap már alig létezik valahol Európában, miért is az előkelőktől használt, ünnepélyeknél divatos mezeket a *nemesek és egyéb előkelők díszruhájának*, de nem egyszersmind *nemzeti ruhának* nevezik, és nekünk is csak e néven szabad neveznünk.

A legrégebb korra, az ősi fészekre visszatekintvén, a más nemzetek és időszakok összehasonlításából helyesen következtethetjük, hogy a magyarok ősi jelmeze ugyanaz volt, melylyel a nyugotázsiai népek és kiválólág a régi tatárok éltek, s melylyel, kevés átídomítással, ezek még mai nap is élnek. Legrégiebb festményeinket, a XIV-dik századból való *Képes Krónikában* találjuk ugyanazon viseletet, melyben az előkelő tatárok két—háromszáz éves képeken festettek, és mivel a keleten a divatos ruhaváltoztatás kevésbé ismeretes, mint Európában, úgy hiszszük, helyesen cselekszünk, ha nemcsak az említett krónikában, hanem egyéb középkori képeskönyvekben is található, egészen hasonló tatár-öltözetben a bevándorlott magyarok öltözetének előképét elfogadjuk.

Ezen helyes föltevés szerint az idézett Képes Krónika és újabb tatár munkák nyomán az ős magyar ruha állana: alacsony, félgömbű fehér bárányszőrös vagy tarkázott tigris szőrméjű süvegből, hajtókával, vagy feltürt karima nélkül; avagy helyében magas, előre vagy hátra-konyult csúcsos kalapból, melynek elől feltürt ellenzője, hátul nyakfödője van, vagy köröskörül más színű karimával van diszesítve. — A tarka virágos, bő felöltöny bokáig ér, ujjai szűkek és himzéssel készített tisztí jelvénynyel bírnak, vagy rövidek, az alsó ruha szűk ujjait áteresztik, vagy hosszú sípújjasok. Mellükön a felöltönyt arany csat tartja össze, ágyékukon széles öv; oldalt a ruha fel van hasítva, hogy elejét az öv alá lehessen húzni, vagy lóháton kényelmesbbsé tenni. Nadrájuk, a mennyire itt-ott ki lehet venni, szűk, a lábbelivel egyenlő színű, vagy bő, a térdnél szalaggal összekötve. Hátukon lelógó hosszú hajuk néha varkocsba van fonva; néha szabadon hullámszik. Bajszukon kívül kétágu szakált hordanak. Fegyverük íj és nyíl; kardjuk fölül kissé meghajló.

Az asszonyok hosszú, szűk ujjú alsó ruhával ábrázoltatnak, felső öltönyük kurta, bő ujjú; fejüket s mellüket bő fehér kendő takarja. Gyerekeiket ölükben vagy vállukon viszik.

Ennyit tudunk a legrégebb öltözetéről, mely talán századokon át a nemzet nagyobb részénél változatlanul megmaradt, és a Képes Krónika bizonyossága szerint még I. Lajos király udvarában is használtatott.

Hogy azonban ezen ősi jelleg Európában való letelepedése után a nemzet nagy részénél változott, tanúsítják nemcsak hazai íróink, kik ismételve emlegetik azon hadi seregeket, vagy behizelgő ajándékokat, melyek nemcsak a fővezérek számára adott díszöltönyökből állottak, hanem az egész seregnek adandó ruházatot is felhozzák.

Ha megengedjük is, hogy ezen ruházat némileg hasonlíthatott az Ázsiából hozotthoz, mégis lehetetlennek tartjuk, hogy folytonos hadjáratok, nyugtalan táborozások alatt kopott ruháikat, a legyőzött nemzetekével fel nem váltották volna, és hogy ezek már csakugyan egészen elütő szabásuk, kelméjük és talán kényelmesb voltuk miatt is némi eltérést az ősitől elő nem idéztek volna.

Ezen föltevés majdnem bizonyossá válik hazánk szervezőse alkalmaival. A X-dik század végén fejedelmeink Európa nyugati uralkodóival atyaiságra lépven, reform terveiket csak úgy vihették eredményesen keresztül, ha az ázsiai szabadosság, és a pogány szokásokhoz konokul ragaszkodó magyar hatalmasok erejét, külföldről behítt lovagokkal és azok népeivel egyensúlyozták; ha számos idegen iparossal és földművelővel a lakóktól folytonos harcok alatt meglehetősen ritkított földet gyarmatosították. — És hisszük-e komolyan, hogy mind ezen nemesek és gyarmatosok saját ruházatukat azonnal elhagyták és az ázsiai szabást elfogadták? Hiszzük-e, hogy a magyar birodalomban fennmaradt számos benszüllött néptörzsek régi mezeiket csakhamar félretekvé, hogy a győzők kegyébe magukat a magyar öltözettel behízeleghessék?

Hogy a királyok terve nem volt oly könnyen kivihető sem a pogány vallási szokások, sem a külső viseletre nézve, kitűnik azon ismételt tilalmakból, és századok múlva történt visszaesésekből, melyeket írónk feljegyeztek; úgy hogy a magyaroknak Ázsiából hozott sajátságaihoz való ragaszkodása egyrészt, másrészt pedig, ezeknek elfelejtetésére célzó magasb törekvések az ősi viseletnek ügyét is sokáig ingadozásban tarták.

Azonban a nyugat-európaiakkal való elegyedés bele ragadá a magyarokat is a közös ruházati áramlatba, mely már a többi nemzeteket mindinkább a polgárosodás befolyása által színvonalozta és eszközlé, hogy a nyugat és kelet közt oly ruházati válaszfal támadjon, mely bár határozottan a nemzeteket egymástól el nem idegeníté, mégis megengedte, hogy az egyenlő vagy közel összetartozó törzsűek a századokon át használt és mintegy szentesített ruha által is felismerhetők voltak.

A válaszvonaltól, melyet jelmeztani tekintetből Danczkától Fiumeig húzok, nyugat felé a latin és germán faj ruházata uralkodik, míg keletre a szláv-magyar viseletet találjuk. Mind a két területen eredetileg hosszú bő felöltönyt, szűkebb, kurtább belső ruhát találunk, ezek azonban annyira elnyirbáltattak, elosztattak, toldattak és másítottak, hogy sem itt, sem amott az eredeti alakjára már nem akadhatunk. Egyedül azt lehet következtetni, hogy mind a két oldalon a szabók azon voltak, miszerint a méltóságteljes eredeti ruházat mindinkább megnyirbáltassék és időnkint kényelmetlenebbé tétessék.

A mint a nemzetek általános, főleg művelődési történelmében a folytonos tusát, foglalást, haladást vagy hátrálást észlelhetjük egyes nemzeti vagy talán kívülről is beható mozzanatok miatt, úgy lépésről lépésre követhetjük ezt a ruházat terén is. A mely nemzet a másikat felülmulta a harc, a művészet, a tudomány mezején — felsőbbséget nyert az a

fogyverzet- és ruházatra nézve is. Midőn a latin- és germánfaj Európában a vezérszeropet játszotta, ruházata uralkodott nemcsak nyugaton, hanem hatalmasan foglalt tért a keleti területen is, míg végre a francia szellem és szabadosság felkapásával mindenható divata egész Európát lenyűgözte.

Hasonlólag, midőn a törökök majdnem egész hazánkat előzönlék, a lengyelekkel és muszkákkal állandó összeköttetésbe jöttek, ki tagadhatja, hogy ezen nemzetek ősi ruházatának visszaállítására nagy és beható befolyással bírtak?

Ilyen szempontokból kell az úgynevezett nemzeti ruha ügyében indulnunk, ha a valót a sejttelemtől, a föltevést a tényektől meg akarjuk különböztetni.

Ha valahol, a ruházat területén nincsen megállapodás, nincsen századokon által uralkodó mintarajz; ezért nehéz itten a különféle nemzeteknél divatozó ruházat alapcszméjét felkutatni és meghatározni. A nehézség még gyarapodik, midőn saját mai gondolatinkkal és mai szemünkkel a messze távol hajdanban azt keressük, mit csak az utolsó három-négy évtized tukmált reánk, vagy ha a mult századokra akarjuk róni, mit ők soha sajátjuknak el nem fogadtak volna.

Úgyszintén nem fogunk a mult ellen véteni, ha bizonyos korszakokban, midőn t. i. a külföldi befolyás alatt saját viseletünk hátterbe szorított, hazánkfiait az idegen jelmezben festjük, leírjuk; mert azon időben csakugyan úgy jártak és öltözökdtek; és ha álhazafiságból a multat hamisítjuk, és a XIV—XV-ik századbolieket az akkor divatozó frank öltözet helyett mai képzelményes nemzeti jelmezben léptetjük föl, épen úgy hibázunk, mintha a Mátyás király idejebeli huszárt az utolsó Harapat-féle monturban állítanók elő.

A nemzeti jelmeznek használatát tehát komoly, alapos és minden polgári állásra kiterjedő történelmi és művészeti tanulmányoknak kell megelőznie, és csak akkor, midőn minden egyes történelmi nagyobb szaknak szellemét egészen áttanulmányoztuk, lehet a *magyar nemzeti jelmez* meghatározásához fogunk, legyen aztán annak eredménye izlésünkkel, előítéleteinkkel megegyező vagy azoktól épen elütő is.

Ezen eszméből indultam ki, midőn a Képes Krónika átlapozgatása után a vas-szalamegyei falképeket, melyek ellen még azon kifogás sem lehet, hogy talán a tudatlan és jelmezünket nem ismerő külföldön készültek, fölfedeztem. Első fölhevülésemben azt vártam, hogy e képek jelenetei és öltözökei művészeinkre hatással leendnek, és képzőművésztüinkre, valamint színházunkra nézve döntő befolyással bírandanak.

Mennyire voltam meglepetve, mennyire resteltem tévedésemet, midőn a *turnicsai* falképeket nem a történelmi igaz szempontból, hanem a mai művészet magas állásáról láttam bíráltatni azon férfiak által, kik felhívtak, hogy e kérdésre hivatalosan nyilatkozzanak.

Az elvető ítéletben a csekély, félreeső faluk templomain fenmaradt képtörödékek az olaszországi fővárosokban, a világhírű főgyházakban a fejlődő művészet legjobb korából való első nevű mesterek

munkáival hasonlítottatnak össze; természetes, hogy itt szegény Aquila háttérbe szorult!

Továbbá festőnk arról vádoltatik, hogy sz. László történetében nem a szentnek korszakában divatban volt ruházatot használta, hanem a saját százada, háromszáz évvel későbbi, jelmezében festette! — Ezen vádra csak azt felelhetjük, hogy alig fog a régi művészet kutatója valahol középkori remeket találni, melyen a történelmi hűségű jelmezt tanulmányozni lehetne, mivel mindnyájan saját körüket, szokásukat vették természetes irányuk nyomán előképekül. A harmadik kifogás az, hogy falképeinken a magyarok olaszos ruhában festetnek, nem pedig ősi magyar öltözetben, így tehát ezen ruházatot használni nem lehet. Végre pedig, hogy Aquila a magyarokat és kunokat egyenlően öltözteti, sőt még a szent képeken előforduló zsidók is hasonlólag öltöztek!

Ezen ítélet után falképeink, mint nemzeti művészetünkön semmi tért nem foglalhatók, az archaológiának és műtörténetnek adatnak át; de azért még most sem ijedtem vissza, sőt eddigi tanulmányimat annál nagyobb kedvvel folytatám, hogy a képzőművészeti társulat ítéletének alapos vagy hiányos voltáról meggyőződhessenek.

Nem is említvén az olasz remekművekkel való összehasonlítási alapnak hibás felfogását, mindenekelőtt tiltakozom azon feltevés ellen, mintha a „Vasárnapi Ujság“ 1863. 338-ik lapján azt állítottam volna, hogy a turnicsai falfestmények az *árpádkori magyar nemzeti ruhának* előmintái. Ezt én sohasem mondtam, se nem irtam; de igenis, hogy ilyen jelmezt lehet a magyar művészetben használni, midőn t. i. ugyanazon korszakbeli magyarok ruháját akarjuk előállítani.

Ezen tételnek helyes voltát bobizonyítja az is, hogy a történelmi hűséget tisztolók, azon általános föltevés daczára, miszerint a bajusz s szakál a valóságos magyar divat, Mátyás királyt, Széchenyi Ferenczet, Kazinczyt, Kölcseyt stb. nem merik bajszosan előállítani; valamint mult századunk és mai napunk hű képét akarván adni, mely szerint legjelesb hazánkfiaink közönséges ruhájukban, a francia divatu bő nadrág és frakk vagy kabátban kellene festeni, ezeknek elkerülése végett művészeink munkáiknál a *magyar díszruhát* választják öltönyül.

Azon vád, hogy *Aquila* a *jelmezek korszerű megválasztásával mit sem gondolt*, csak annyiban elfogadható, mennyiben t. i. nem az árpádkori, hanem saját idejebeli ruházatban festé magyarjait; de hogy ezen korszakhoz hű maradt előadásában, és nem franciaikat, olaszokat, németeket festett magyarok helyébe, bobizonyítható, nem egyes festőnek önkényétől függő képekből, hanem a hazánkban még itt-ott előforduló ősrégi műemlékekből.

Ha a Lajos király korabeli, vagy ennek közel fekvő századából a ruházatot vizsgáljuk, látjuk az országos *pecsétkekből* és *érmekből*, hogy Magyarország királyai és nagyjai, első helyen pedig sz. László úgy van feltüntetve, mint azt díszöltönyben Aquila a veleméri képen előadja. Így jön elő sz. László az aranyokon II. Lajos király idejéig, mikor már

egészen harczi öltönyben látjuk, mint a Thwroczi-féle krónika czimlapján is látható.

Föltehetjük-e már azt, hogy az országban elfogadott pénzeket másképen állítsák elő a magyar királyt, mint a milyen ruházatnak az egész nemzet ismerte?

Ezeket kivül vizsgáljuk siremlékeinket. A hol a halottak egész alakjukban előfordulnak, nem ugyanannyi jelmezképet találunk-e azon korból? mert kinek jutott volna eszébe a kimultakat más ruházatban feltüntetni? — Midőn tehát vitézeink, országnagyjaink, mint számos példával bebizonyíthatjuk, úgy állíttatnak elő, mint Aquila ős magyarjait festette, az bizonyul be, hogy festőnk a maga korszaka ruháját ismerte és hiven utánozta, miből következik: hogy ha a XIV-ik századbeli magyarokat fel akarjuk léptetni, azokat a XIV-ik században hazánkban divatozott általános nyugateurópai öltönyben bizvást felléptethetjük a nélkül, hogy akár a történelmi igazságot lábbal tiporjuk, akár hazafiságukat sértjük.

Hogy azonban épen akkor még megvolt az ősi ázsiai öltözet is, arról tanuskodik a képes krónika számos festménye, mely oly fontos nemzeti diszöltönyünkre nézve, hogy azt művészeinknek nem lehet eléggé követésre ajánlani — ha a régi magyarok képeit hiven akarják adni.

Aquila a *kunokat* úgy festé mint a *magyarokat*, mondatik a bírálatban, *csak a süvegekben különböznek*; sőt a Krisztus kinszenvedéséhez használt öltönyök is hasonlítanak a magyarok- és kunokéhoz; a *festész tehát a jelmezek korszerű megválasztásával mit sem gondolt... Ha a turncsai és azoknak helyes felfogásáról tanuskodó ujabban fölfedezett zsegrai képeket tekintjük, észreveszszük, hogy a ruházatban nem nagy ugyan a különbség, a mint az a valósággal is megegyeztethető; de van különbség abban, hogy a magyarok vértessék, míg a kunok a nélkül vannak, hogy czekek következetesen csúcsos kalapban festettek, milyenekben a magyarok itt fel nem tűnnek. És ez Aquila korában elég volt, mert a zsidót is mi különböztette meg e korban, ha nem tutulusa, vagyis vékony csúcsba végződő kalapja? Hogy a tótlaki passio zsidai egészen a kunokhoz hasonló fővegben ábrázolvák, miről tanuskodik inkább, mint hogy Aquila ezeket keletiesen kívánta előállítani?*

Aquila festményei kiegészítik sőt megerősítik a képes krónikai képek valódi jelmeztani tekintélyét, és ha igaz, mit egy XVII-dik századbeli író mond, hogy a ruhaváltoztatás nem volt annyira divatban a magyaroknál mint a németeknél, azt hiszem, hogy e ruházati alakokat mint a hazaszerzési korban divottakat, el lehet annál inkább fogadni, mert más még régiebb, főleg francia kéziratok hitelére támaszkodva, az ős keleti ruhákat az említettekkel összevágóknak találtam.

Látjuk tehát, hogy a magyar viselet a török járom előtt részben az ős keleti maradt, de a nyugateurópainak magasb körökbe való terjedését nem gátolhatta.

A török foglalás alatt úgy látszik más áramlás kapta el a nemzetet,

és főleg a magyar, németgyűlölő párt és egész Erdély a régi öltönyhez tért vissza, melyet a lengyellel és muszkával közösen birt és nagy részben fentartott. E korszakban e nemzetek öltöne oly annyira hasonló, hogy egyes csekély különbségektől, melyek azonban sem nem állandók, sem kizárólagosan nem egy nemzetéé, eltekintve, sokszor zavarban vagyunk a jelmez meghatározásában. Egyedül a török az, kit turbánja különböztet meg, és ennek oka talán a vallás különbségében fekszik.

E korban is számos családi kép, főleg a halottas ágyon kiterített főuraink és nejeik elég alkalmat nyújtanak állításom bebizonyítására; és ha ugyanazon időből a keleti szomszédoktól fenmaradt jelmezeket a magyarokéhoz hasonlítjuk, annak valóságáról még inkább meg fogunk győződni.

Minden földi dolognak állhatatlansága azonban itt is feltűnik. Az általános ruha-kurtítás, a férfiak deli termetének, az asszonyok kecsinek fitogtatási visketege a francia divatot kapóssá tette, és csakhamar általánosította.

Míg mások régi öltözetüket egészen elhanyagolták és a polgárosodás ürügye alatt Párisból várták a ruhamintákat, nálunk megmaradt ugyan az ő magyar ruhának némi reminiscentiája, de a rendkívüli szűkítés és kurtítás, a háromszögű vagy összecsapható kalap és a szalagba font varkocs behozása nemzeti szép öltönyünket sajnálatos paródiává alacsonyította!

Ez néhány évtizeden át így maradt, míg az országgyűlések alatt 1830. körül egy ruhaművész ezen magyartalan divatnak harcztól izent, és a régi magyar ruha szabását tanulmányozván, magyar divatképeket állított össze és e tekintetben az általános reformot vitte keresztül.

Kostyál Ádám pesti szabómester európai hirt vívott ki magának *díszöltönyeivel*, melyekre több udvartól is kapott megrendelést; sőt hazafiságában annyira ment, hogy a m. nemzeti színház ruhatárát is átdolgoztatta vagy újra szervezte és pedig minden díj nélkül, egyedül a hazafiság tiszta sugallatából.

Kostyál reformjában igen óvatos, és előrelátó volt; és épen ez által biztosította vállalata életrevalóságát és évtizedeken át való tartóságát. Jól tudván azt, hogy ámbár a divat az egyik szélsőségből a másikra való átesapást nemcsak türi, de gyakran sikerrel használta is, *ismerte a magyar nemzet jellegét is*, mely t. i. az ilyen hirtelen feltűnőségektől tartózkodik. Azért, ha talán ismerte is a legrégebb magyar öltöny szabásait, még sem meré azt egyszerre behozni, hanem a magasra nőtt, sőt ellenzőkkel is fegyverzett kalpagok helyébe az alacsony hosszú zacskósokat; a kurta dolmányok helyébe a hosszabb, bővebb, felölthető, vagy panyókára hordhatókat, a szűk mentécske helyébe az atilákat stb. ajánlotta, és eszközölte azt, hogy így ruházatunk ismét festőibbé, a régi méltóságoshoz közelebbivé váljék.

Ezen iparkodás és feláldozó törekvésért *Kostyál Ádám* halánkat

kiérdemlette; ő az, ki egyszerű iparos létére jó tapintata által diszöltö-
nyeinket Európa disztermeiben keresettekké tevė.

De azt kérđjük, nem mennek-e mővészeink és műbirálóink a határ-
vonalon túl, midőn ezen ruhaalakokkal öntetszőleg megelégedve azt a
régi ős magyar ruházat helyett műveiken és szinpadunkon meghonosí-
tották, és ott hol a ruhareform az igazi útát mutatta, haladás nélkül meg-
álltak? — Igaz, hogy senkinek sem lehet kifogása az ellen, ha a nemzet a
mai divatu ruhájával megelégszik; festői volta, pazar fénye a magyarnak
izlésével, hagyományival öszhangzó; azonban tiltva van-e, vagy inkább
nem tanácsos-e, hogy faragványinkon, képeinken, szinpadunkon a ré-
giebb kornak egyes szakait előállítván azt használjuk, mit a tudomá-
nyos kutatás, a fenmaradt műemlékek előképeitől nyujtanak?

Igy, és csak így fogjuk művészetünket tekintélyre emelhetni,
ha tudományos alagra, történelmi hűségre fektetjük, ha csak azt nem akar-
juk, hogy az idegenek tudatlanságunkért sajnáljanak, vagy akaratumk
ellen is pórázon vezessenek.

Az osztály elhatározta, hogy ezen értekezés az „Évkönyvekbe“ fölvéssék.

154. (18) *Wenzel Gusztáv* r. t. értekezik „Nyitra megye XV. szá-
zadbeli vámhelyeiről.“

155. (19) *Horváth Mihály*, mint a Történelmi Bizottság elnöke jelenti, hogy a
Történelmi Bizottság *Horvát Árpádot*, a m. kir. egyetemen az okmánytan tanárát, te-
kintettel diplomatikai és chronologiai kitűnő szakképzettségére, tagjai sorába kinevez-
tetni kéri.

Az osztály ajánlása mellett az összes ülés elé terjesztendő.

156. (20.) Bemutattatik *Aristoteles „Ethika“-ja* *Haberern Jona-
thán* l. tag által magyarra fordítva, mely munka az osztálynak január
havi értekezlete által az Igazgató Tanácsnak kiadás végett ajánlatott.

A munka megbírlására *Horváth Cyrill* t. t. és *Szepesi Imre* l. t. kéretnek fel.

157. (21.) Bemutattatik *Spiegler Gyula* „A héberök bölcsészete“
ezimű dolgozata, melyet az Akadémiának kiadás végett benyujtott.

A munka megbírlására *Lallagi Móríc* r. t. és *Vámbery Ármán* l. t. kéretnek föl.

158. (22) Felolvastatik a *szegedi szabadelvű kör* történelmi és régészeti szak-
osztályának folyamodványa, melyben az Akadémia eddigi történelmi, régészeti, okle-
váltári, ezimertani kiadványait könyvtára részére adományoztatni kéri.

Az osztály ajánlása mellett az összes ülés elé terjesztendő.

Huszadik akadémiái ülés.

A III osztály ötödik ülése.

1872. május 13-án.

Sztoczek József r. tag osztályelnök elnöklete alatt.

160. (18) *Heller Ágost* főreál-iskolai tanár Budán mint vendég,
értekezik „A normal súlyok összehasonlításáról.“ Kivonata ez:

A kísérleti természettan fő feladata az úgynevezet állandók meghatározása. Miután a mérések soha sem lehetnek tökéletesek, az eredmények bizonyos fokig pontatlanok lesznek. De mérőeszközeink folytonosan tökélesbülnek, úgy hogy mindinkább pontosabb eredményekre tehetünk szert. Ezen oknál fogva szükséges ezen physik állandók folytonosan ismételt mérése.

Mind ezen állandók értékei csak többféle mérések alapján nyerhetők meg. Oda kell törekednünk, hogy ezen egyes mérések pontosságát emeljük. Egy ilyen irányu törekvés képezi a jelen értekezés tárgyát.

A 3 legfontosabb mérési egység közt, csak az időegység van adva a természetben, t. i. a föld forgás-ideje által. A hossz- és súlyegységet közmegegyezésképen kell elfogadni. Itt azonban 2 eset gondolható. Vagy úgy választjuk ezen egységeket, hogy közlünk semminemű összefüggés nincs, vagy úgy, hogy az egyik már a másik által adva legyen.

Ezen utóbbi módot igyekeztek a francziák követni, mikor 1792-ben a métre és gramme rendszert behozták, a kilogrammot (1000 gramm) így határozván meg, hogy ez 1 köbdecimetre legsűrűbb (4 Celsius fok) vegyztizta víz sulya legyen.

Nem vagyunk azonban képesek egy platina darabot olyan pontosan egy kivánt sulyra hozni, mint a milyen pontossággal két sulydarabot összehasonlithatunk, és ennél fogva, tulajdonképen lehetetlen a sulyegységet úgy megállapítani, hogy ez a hosszegységgel egyszerű összefüggésben legyen.

A Párisban őrzött „kilogramme des archives“ Franciaország törvényes sulyegysége a jelen század folytán többszörös összehasonlítás szerint körülbelül 84 milligrammal könnyebb mint 1 köbdecimetre víz. Ezen tetemes különbség oka a víz fajsulyának nem elég pontos meghatározásaiban keresendő.

A víz fajsulyának meghatározása több okból igen nehéz. Ezek közt kiváló helyet foglal az, hogy a mérés széljából vízbe mártott szilárd test (fémhenger) felületéhez a moleculáris erők hatása következtében bizonyos vastagságu vízréteg tapad, mely természetesen hibát idéz elő a mérlegelés eredményében. Ezen hibakútforrás elhárítására compensáló módszert hozok javaslatba.

A compensáló módszer elve. Azon pontosság, melyet a sulyok összehasonlításánál elérhetünk, függ mindenekelőtt a mérő eszköz, tehát a mérleg érzékenységétől és adatainak megbízhatóságától.

A jelenkor mérlege tökélyre nézve vételkedhetik a hossz-, szög- és időmérő eszközökkel, különösen a Steinheil-féle tükörmérleggel mesés pontosságra lehet szert tenni.

A mérlegek ezen nagy tökéletességük daczára azonban még sem lehet korántsem oly pontosan sulyokat mérni, mint szögeket, vagy időtartamot a szögmérővel illetőleg órával. Ennek oka abban rejlik, hogy a mérés levegőben történik, melyben mint minden folyadékban, az összehasonlítandó tömegek sulyveszteséget szenvednek. Ezen sulyveszteség

azon oldalon nagyobb leend, hol a kevésbé sűrű, tehát nagyobb térfogatú test fekszik.

Hogy a levegő ezen befolyását kiküszöböljük, szükséges annak sűrűségét meghatározni és ennek segélyével a nyert súlyok valódi viszonyát az üres térben kiszámítani.

Ezen meghatározás kétféle úton lehetséges:

- 1) vagy meghatározozuk közvetlenül a lég sűrűségét, vagy
- 2) meghatározozuk a lég nyomását, mérsékletét és tartalmát idegen anyagokban, miből a lég sűrűsége kiszámítható.

Eddig mindig a 2. módszert követték, melynél többek közt a barometer állás és a páratartalom meghatározására a nedvmérő adatai szükségesek.

Ezen úton azonban nagyobb pontosságot nem lehet elérni, miután a légsúlymérő, valamint a nedvmérő adatai nem igen megbízhatók.

A légsúly correctiv mérlegelésnél sokkal biztosabban lesz meghatározva, ha közvetlenül a lég sűrűségét mérjük.

Ezen czélnak — mint látszik — igen tökéletesen megfelel egy általam szerkesztett eszköz: *a barometermérleg*, mely elvre nézve a Guericke-féle Darymeterrel megegyezik.

Miután a metricus rendszer a legtöbb államban már a legközelebbi időkben be lesz hozva, szükséges egy pár főkérdéssel tisztába jönni, ha nem akarjuk, hogy mindjárt az egyezkedés után minden ország ismét más és más etalonokkal birjon.

Ezen okból nem tartottam feleslegesnek — a mennyire tudtam — indokolt nézeteimet ezen tárgy fölött a tek. Akadémia elé hozni.

A normál súlyok végleges megállapításánál a következőket tartom figyelembe veendőknék:

- 1) A víz fajtsúlya ujonnan legyen az egész rendelkezésünkre álló, pontossággal és szabatosággal megmérve. A kilogramm legyen 1 köbdeciméter tiszta 4 fokú víz súlya. Ez azonban csak egy ideál, sehol sem létező súly fogna lenni, melyet előállítani merő lehetetlenség. De az nem is szükséges, elégséges ha olyan súlydarabokkal birunk, melyeknek viszonyát az ideál etalonhoz pontosan ismerjük.

- 2) Az etalonok anyaga legyen *hegyikristály*.

A platina nem bir az etalonok fő kellékével, t. i. a változatlansággal. Felületén igen sok gázt sűrít, azért súlyegységre egyáltalában nem alkalmas. E mellett még oly puha, hogy tisztítani sem szabad, könnyü kopása miatt.

Mindezen bajoktól ment a hegyikristály, melyet Steinheil sokoldalú kísérletei nyomán leginkább czélszerűnek talált.

- 3) A lég okozta súlyvesztéség meghatározása történjék direct úton, azaz a barometermérleg segélyével.

Minél pontosabbak lesznek mérési módszereink és az akkor használt mérőeszközök, annál nehezebbé válik oly anyagok kijelölése, melyek az általános változásnak — legyen ez akármilyen természetü — nincsenek, vagy legalább feltűnő mértékben, alávetve.

És ezen okból mérési módszereink pontosságának határa nem lesz ott, hol a mérési bizonytalanság semmi, hanem mielőtt azt elérné, ott fog lenni, hol az anyag folytonos állapotváltozása egyenlő a mérés bizonytalanságával.

De azon határtól még igen messze állanak mérőeszközeink.

Bírálatra adandó.

161. (19.) *Jurányi Lajos* l. t. bemutatja Borbás Vincze pestvárosi polg. iskolai tanár munkáját „Pest megye florája Sadler óta és újabb adatok“ a következő észrevétel kíséretében:

Van szerencsém bemutatni Borbás Vincze urnak az egyetemi növényteni intézet tanársegéde s polgári iskolai tanárnak „Pest megye florája Sadler óta s újabb adatok“ czimű munkáját. A szerző munkájában összegyűjtve találjuk azon adatokat, a melyek Sadler Flora Com. Pestinensisének második kiadása óta (1840.) részint hazai, részint idegen fűvészek által e megye területén gyűjtettek. A munka második felében részint hibás meghatározások, részint nem eléggé szabatosan jelelt helyek helyesbitése foglaltatik, s a munka végén a szerző által 1861. óta gyűjtött új adatok vannak közölve. — Eszorgalom és gonddal készült munkát bátorodom a tek. Akadémia figyelmébe s illetőleg kinyomtatásra ajánlani, nem csak azért, mert benne egészen új adatok is foglaltatnak, de azért is, mert az itt összefoglalt adatok hazai fűvészeink egy nagy szükségét fogják kielégíteni, egy helyütt találhatván e munkában mind az adatokat, melyek különféle, de nem hazai folyóiratokban szét-szórva lettek közzé téve.

A bírálat alapján a matematikai és természettudományi bizottság Közleményeiben adandó ki.

162. (20.) Közlemények a m. kir. egyetem vegytani intézetéből:

a) A szobránczi ásványviz elemzése Dr. Fleischer Antal által.

b) A fémangán savas Kálium hatása szerves savakra. Dr. Fleischer Antal által.

c) Az isocyausav hatása monochlor eczetsavra. Dr. Steiner Antal által.

Még egy bírálónak adandó ki.

163. (21.) *Szabó József* r. t. bemutatja Dr. Abt Antal e. m. tanár részéről: „A pesti egyetem muzeuma földpátjainak kristály-sorozata, és az idevonatkozó két kristály rendszer“ cz. értekezést. Rövid kivonata ez:

Abt tanár úr az egyetemi ásványtani intézetben krystallographiai tanulmányokkal foglalkozik. Már 1865-ben dolgozta át a csaknem 400 példányból álló Calcit-sorozatot, s az eredményt szives volt kéziratban az intézetnek átadni. Ezen tanulmánya kezdet volt, s támaszkodott Dr. Peters elődöm hasonló tanulmányára, ki az ő korában megvolt calcitokon hasonló tanulmányokat tett s azok egy német szaklapban meg is jelentek úgy hogy a pesti egyetemi ásványtani gyűjtemény a kitünő szépségű és gazdagságú calcit-kristály sorozatában a világirodalomnak is be van már mutatva.

Egy más érdekes kristálysorozata a vezetésem alatt álló museumnak a földpátoké s Abt ur ezek tanulmányozását hasonló módon megkísérelte s 1867-ben keresztül is vitte. Eredménye a k. m. Természettudományi Társulat Közlönyében 1867-ben, de csak az egyhajlású földpátokra nézve, napvilágot látott.

Az óta a földpátok gyűjtésére kiváló figyelmet fordítottam, és így azok 1867 óta számra, szépségre és érdekességre nézve mondhatni kétszer akkora nőtték. Abt ur ezen év folytán az új szerzemény kristálytani tanulmányozását is bevégezte, s ezen tanulmányt, a múlt és jelen eredményeket egyesítve, az Akadémia elé terjeszti.

Munkájában az egy- és háromhajlású kristályrendszerről elméleti fejtegetéseket bocsát előre Naumann nyomán, ennek és Millernek jegyzésével, mit különösen a kezdők számára tart szükségesnek, tekintve, hogy irodalmunkban önálló bővebb kristallographiai munka az újabb álláspont szerint nincs. Annyt nyújt itt ebből, a mennyi az általa tett mérések eredményének megértésére szükséges. Magyarázásához 19 ábrát csatol.

Az elméleti rész után átmegy az egyetemi ásványtani muzeum földpátjaira, s az azok kristályain általa tett mérések alapján közli az összalakzatot képező egyes alakokat, valamint az ikreket s a törvényt, mely szerint képezvők. Mérést tett 88 egyhajlású és 26 háromhajlású, tehát összesen 114 földpát példányon.

Ily részletes tanulmányok nemcsak elméleti szempontból fontosak, mert ezek által tűnik ki, hogy van-e valami új s eddig le nem irt, eddig nem észlelt alak, s e részben tanulmányozásának eredménye, hogy az egyetemi muzeum földpátjain minden eddig észlelt alak föllelhető, de új nem árulta el magát; de fontosak gyakorlati szempontból, különösen egy fő tanintézetnél, mert a kezdők, ilyen tanulmányokra támaszkodván, azokról más ásványfaj krystallographiai tanulmányára vezettetnek át.

Birálatra bocsátandó.

164. (22.) Felolvastatik azon bizottság jelentése, mely a Bolyai-féle kéziratok áttekintésére kiküldetett, a melyből kitűnik, hogy azok között kiadásra méltó tárgyak vannak, s ezek között az appendix ajánltatik a legelsőnek.

Határozatba ment, hogy e jelentés az értekezlethez tétessék át a kiadás módja megállapítása végett.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

N a g y g y ű l é s.

1872. május 23-kán.

Nagym. gr. Lónyay Menyhért akad. elnök úr elnöklete alatt.

I. A főtítkár előterjeszti a f. hó 26-kán tartandó közülésnek az illető bizottság által megállapított előrajzát, mely következő:

1. Elnöki megnyitó beszéd gr. *Lónyay Menyhért* által.
2. Titkári jelentés az Akadémia lefolyt 1871 $\frac{1}{2}$ évi működéséről. Olvassa *Arany János* főtítkár.
3. Emlékbeszéd *Haidinger Vilmos* külső tag felett. *Szabó József* r. tagtól.
4. Az első mesterségek jelképei. Értekezés *Greguss Ágost* r. tagtól.
5. *Lorántfi Zsuzsánna*. Értekezés *Szilágyi Sándor* l. tagtól.
6. Jelentés a lefolyt pályázatok eredményéről; az új jutalmak és ujonnan választott tagok kihirdetése.

7. Elnöki zárszó.

Helybehagyatott.

II. Az I. osztály jelentést tesz a gr. *Nádasdy* pályázatról, következőleg:

Az 1871 $\frac{1}{72}$ -ki *Nádasdy*-jutalomért két pályamű versenyzett. Az I. számú, »Egy lovag szerelem« címűnek meséje érdektelen, hosszú leírásaiban semmi classicitás, személyeiben semmi jellemzetes, a katasztrófjának tragikuuma pedig bántólag igazságtalan. Inkább csak technikája érdemel némi figyelmet, de ez is nagy részt keresett és izléstelen. Verselése zeng, csörög, csattog és peng s a dagály és pusztá hangjáték majdnem élvezhetlenné teszik. A II-dik számhoz, mely »Világos« cím alatt tartalom nélküli verseket halmoz össze, komoly szó alig férhet. Szerző 800 hasábon mintegy 25,000 sorban *Dugonits Etelkáját* akarja föleleveníteni, a költői szellemnek egyetlen, bár futó, csilláma nélkül.

Mindezeknél fogva a jutalom ki nem adása határozatott. Kelt Pesten, május 23. 1872. Gyulai Pál s. k. osztálytitkár.

E szerint a gr. *Nádasdy*-jutalom ez évben nem adatik ki. A két pályamű jelígés levelei *Szász Károly* és *Szabó Károly* r. tagokból kinevezett bizottság által még az ülés folyamában megsemmisítettek.

III. Ugyanazon osztály jelenti:

Az 1871-re szóló *Sámuel*-díj az azon évben megjelent nyelvtudományi értekezések közül *Budenz József* r. tag. »A denominatív igék az ugor nyelvekben« (megjelent

Nyelvtud. Közl. X-dik köt. 1872.) czimű értekezésének íteltetett, mint a mely a magyar *l* és *z* denominatív igeeképzők jelentését, számos példa alapján, kutatja s azokat egyszerűsödő összehasonlítja az ugor nyelvek hasonló igeeképzőivel, tehát kiterjeszkedik a finn és lapp, továbbá a mordvin és cseremis, a zürjen és votják, végre az osztják és vogul nyelvekre, s így nyelvtudományunk egyik nevezetes és homályos kérdését alapos tudománygyal és éles észszel világosítja meg. Pest, május 23. 1872. Gyulai Pál s. k. osztálytitkár.

Ennek alapján az 1871-diki Sámuel-díj *Budenz József* r. tagnak íteltetik.

IV. Jelenti továbbá még az I. osztály :

Az 1870/72-diki Marczibányi pályázat a megelőző évek terméketlenségeért eleendő kárpótlást nyújtott. Mind a két versenyző pályamű egészben véve helyesen tárgyalja az idegen szólásmódok és a szabálytalan nyelvújítás kitűzött kérdését; mindegyik dicséretre méltó dolgozatnak mondható. Az I-ső számú, Grimmől vett jeliségű, pályamunka, a kérdésnek minden oldalról való vizsgálata, részletekbe ható megvitatása, a botlásokat s visszaéléseket feltüntető példák nagy száma által tűnik ki; de vannak lényegbe vágó tévedései is. A II-dik számú Berzsényi-jeligés pályamű önálló fellogás s főleg a helyes elvek tekintetében múlja felől némileg pályatársát. Minélfogva a bírálók többsége véleményének alapján a jutalom a II. számú pályaműnek íteltetett, kiadásra is ajánlatván; az I-ső számú pedig dicsérettel kiemelendőnek s tiszteletdíj mellett szintén kiadandónak határozottatott. Pest, 1872. május 23. Gyulai Pál s. k. osztálytitkár.

Elfogadtatván az osztály véleménye, a II. számú pályamunka jeligés levele felbontatott, melyből *Ponori Tureuk* Emil budai főgymnásiumi tanár neve tűnt ki. Az I-ső számú pályamunka, míg szerző eziránt nem nyilatkozik, felbontatlan fog őriztetni.

V. Szintén az I. osztálytól olvastatott következő jelentés a *Fekesházi* jutalomra nézve :

E jutalomra minden ötödik évben a hazában divatozó bármely nyelven (a magyaron kívül) irt oly munkák pályáznak, melyek a magyar nyelv és irodalom megismeretetését előmozdítják. Az 1867—1871. évkörben megjelent ily munkák között, legelső helyt foglalnak el a következők :

I. A magyar-német és tót nyelv szótára.

Készítette *Loos József* besztercebányai állami főgymnásiumi tanár. Két köt. Pest 1869.

II. *Gramateca* *Limbei Magiare* pentru clasile gimnasiliale inferioare, precum si pentru privati de *Octaviu Baritiu*. Clusiu 1869. Továbbá ugyanazon szerzőtől mintegy az előbbi munka kiegészítésül »Magyar-román zsebszótár« tanodai és magán használatra. *Irtá Baritiu Octáv*. Kolozsvár 1870.

Mindkét mű megfelel az alapítvány pontjaiban meghatározott czélnak s ezért az osztály örömmel részesíténé a *Fekesházi*-jutalomban mind két művet, de minthogy az alapítványi szabályzat értelmében ez nem lehetséges, a jutalom *Loos József* magyar-német-tót szótárának íteltetett, mely mind terjedelménél, mind tudományos értékénél fogva felülmúlja társát. Azonban *Baritiu* nyelvtana és szótára is dicsérettel kitüntendőnek határozottatott. Pest, május 23. 1872. Gyulai Pál s. k. osztálytitkár.

Ez értelemben a jutalom kiadására hivatott m. kir. vallás- és közoktatási miniszteriumhoz fölterjesztés teendő.

VI. Olvastatott a II. osztály jelentése a nagy- és mellék-jutalomról, következőleg :

Az akadémiai nagy-jutalom és a Marczibányi-jutalomra 1872-ben azon tudományos munkák tarthatván igényt, melyek az 1866—1871-diki időszak alatt a társadalmi tudományok körében megjelentek : a II. osztály van hivatva ezen jutalmak odaítélése tárgyában javaslatot tenni.

Az érintett munkák közül, első sorban, kettő vonta magára az osztály figyelmét. Az egyik *Wenzel Gusztáv*, „Egyetemes Európai Jogtörténete“ (Pest, 1869. II. kiadás, 1870) és a másik *Keleti Károly* „Hazánk és népe“ című műve. (Pest, 1871.)

Amaz a jogeszméknek és az egyes európai államokban megállapodott jogrendszereknek természetét földekeríti, a különböző korszakokban különbözőleg fejlődött jogállapotok sajátosságait föltüntetve, megtörve az utat, melyen hazai jogéletünknek az összes polgáriassult világ jogfogalmaival való összefüggése, valamint a másutt meghonosult jogintézményektől eltérő nemzeti alakulásoknak különválása biztosan kiileshető. Ekként becses vezérfontát szolgáltat a jogtörténeti irány bővebb kifejtésére és az összehasonlító jogtudomány sikereseb kiművelésére. Végre kiemelendő azon dús történelmi és irodalmi készlet is, melyet az összes joganyag megvilágosítására összehalmozott.

Keleti munkája hasonlólag úttörőnek tekinthető irodalmunk egy más terén ; a rendelkezésre álló hivatalos statisztikai adatok segítségével megvilágítja a magyar birodalom földe- és népében rejlő termelési tényezőket, az állami és társadalmi szervezeteinkben mutatkozó hiányokat, magán és közéletünk minden terén mutatkozó visszás állapotokat. Az előadás modora lehetővé teszi, hogy azt a nagy művelt közönség is tanulsággal használhassa, mintán a statisztikai adatok és száraz kimutatások oly szerencsésen vannak feldolgozva, hogy közérdekeltséget kelteni képesek. A mellékelt táblázatok pedig, melyek az egyes társadalmi viszonyok illusztrációjára szolgálnak, tekintve akár concepciójuk genialitását és szellemdús kombinációit, akár szabatoságukat, bármely külföldi munkának is díszére szolgálnának.

A II. osztály, minthogy e két munka egyaránt kiváló helyet foglal el tudományos irodalmunkban, a nagy jutalmat a két szerző *Wenzel Gusztáv* és *Keleti Károly* között megosztatni javasolja.

A *Marczibányi-jutalomra* az osztály *Hajnik Imre* „Magyar Alkotmány- és Jogtörténet“ című művét (Pest, 1870.) ajánlja ; főleg azon előnyös tulajdona miatt, hogy történeti kitérőink és okmánygyűjteményeink alapos tanulmányozását a külföldi állami viszonyok és jogállapotok figyelmes észlelésével köti össze ; és így nem csak a magyar alkotmány fejlődését képes nyomról-nyomra kísérni, hanem kimutatja azon hatást is, melyet a fejlődésre a nagy világtörténelmi események és a szomszéd népek gyakoroltak.

Pest, a II. osztály 1872. május 22-kén tartott üléséből. Frankl Vilmos s. k. helyettes osztálytitkár.

Elfogadotván az osztálynak a nagy-jutalom megosztása iránti javaslata, e szerint a nagy-jutalom fele részben *Wenzel Gusztáv*, fele részben *Keleti Károly* munkájának kirendeltetik ; a Marczibányi-jutalom pedig *Hajnik Károly* munkájának ítéltetik.

VII. Jelenti továbbá a II. osztály :

A Sztrókay-alapítványból kifizített azon pályakérdésre, mely a házasságból eredő vagyoni jogviszonyok s a gyámság kifejtését kívánta, egy pályamű érkezvén be, a bírálók azt egyhangulag a jutalomra és kinyomatásra érdemesnek itélik. Mert bár egyrészt a hazai jogtörténetre nem fektet kellő súlyt, okoskodó része aránylag sovány, irányla

s előadása nem elég gondos, kifejezései gyakran hibásak; másrésről tanulmányait nevezetes irodalmi apparátusra alapította, az anyag összehordásában dicséretes szorgalmat, feldolgozásában komoly tudományos szellemet, az ezen jogviszonyok új rendezése tárgyában kidolgozott javaslata eredeti fölfogást és rendszeres logikai szerkezetet tüntet ki; minélfogva a dolgozat a törvényhozásra e kérdések tárgyalásakor kiváló becsesel bírand.

Az osztály ennek folytán ajánlja, hogy a jutalom e pályamunkának kiadassék, s az kinyomattassék. Úgy azonban, hogy mielőtt sajtó alá adatnék, szerző útjavítsa és a nem mindig következetesen használt műkifejezésekbe egyöntetűséget hozzon.

Pesten, a II. osztálynak 1872. május 22-kén tartott osztályértekezletéből. Frankl Vilmos s. k. helyettes osztálytitkár.

Az osztály véleménye alapján a Sztrokay-jutalom a pályamunkának odaitéltetik, Felbontott jeligés leveléből

M a d a r a s s y L á s z l ó

kir. ügyész, bírói államvizsga bizottsági tag név tünt ki.

VIII. Olvastatott végre a II. osztálynak a Hölgy-alapítványi pályázatra vonatkozó jelentése, mely így szól:

A Hölgy-alapítványból kitüzött kortani (chronologiai) pályakérdésre két pályamunka érkezett be.

A három bíráló egyértelmű nyilatkozata szerint, bár a két mű közül a kitüzött feladatnak teljesen egyik sem felel meg, mindkettő irodalmunkra nézve valódi nyereségnek tekinthető.

Az I. számú (Jelígeje »In examine litterarum, debet attendi maxime datum litterarum« Verböczi) túlnyomólag a magyar középkori kortan kézi könyve, a nem magyar tárgyakat röviden tárgyalja, sőt részben mellözi, idöszámítási szabályai nem mindig a legegyszerűbbek s az újabb, tabellák nélküli, számításokat nem ismeri. Ámde a hazánkban, a középkorban divatozott idöszámítási sajtóságokra tömérdek oklevél és 60, nagy részt eddig ismeretlen, naptár feldolgozása által oly fényt vet, hogy általa az eddig úgyszólván teljesen elhanyagolt magyar kortan mindenkorra megállapítva van. Végre a régi naptárainkat és királyaink uralkodási korát ismertető fejezetek által a hazai történettudomány lényeges gyarapodást nyert. Mig ellenben hiányai és lézagai könnyen lesznek pótolhatók.

A II. számú pályamű (Jelígeje „Nem fényleni, használni akarok művemmel“) inkább egyetemes kortan; a nem magyar chronológiára nagyobb gondot fordít és az újabb idöszámítási szabályokat is jobban ismeri, mint az előbbi. De a specialis hazai történeti szempontot, úgy szólván, teljesen elhanyagolja, minélfogva a magyar történetirö szükségleteinek és a pályakérdés igényeinek meg nem felel.

A három bíráló közül az egyik mindkét pályaművet egyaránt érdemesnek találja a jutalomra; a két másik bíráló pedig határozottan az I. számúnak ajánlja a jutalmat oda ítélni, miután az a pályakérdés követeléseit jobban kielégíti és sok tekintetben történettudományunkra megbecsülhetlen értékkel bír. Mindazáltal ezen két bíráló is dicsérettel emeli ki a II. számú pályamű többféle előnyeit és úgy vélekedik, hogy kinyomatása hazai irodalmunkra szintén nyereség lenne.

Az osztály elfogadván a bírálók többségének javaslatát, a jutalmat az I.

számú pályamunkának ajánlja íteltetni. Úgy azonban, hogy mielőtt sajtó alá adatnék, hiányait, a bírálók egyikének részletes fejtegetései alapján, kipótolja és a befejezetlen 41. szakaszt kiegészítse. A II. számú pályaművet pedig dicsérettel megemlíttetni javasolja, s azon óhaját fejze ki, hogy az valami úton szintén napvilágot lásson.

Pesten, a II. osztálynak 1872. május 22-én tartott üléséből. Frankl Vilmos s. k. helyettes osztálytitkár.

E jelentés alapján a I. számú pályamű íteltetvén jutalomra érdemesnek, felbon-
tott jeligés levélből

K n a u z N á n d o r

akad. I. tag neve tünt ki. A II. számú pályamunka jeligés levele, a szerző nyilatkozatáig, levéltári őrizet alá adatott.

IX. Az első osztály a Marczibányi nyelvtudományi pályázatok szokott határnapját márczius 31-ről december 31-re kéri áttétetni, minthogy most nagyon közel esvén a nagygyűléshez, nem marad elég idő a bírálatra.

Elfogadtatott.

X. A II. osztály a *Dóra*-alapítványból következő pályakérdést ajánl kitzetni, 1873. febr. 28-ra :

„Fejtessek ki elméletileg és gyakorlatilag, mily szempontból ítélendő meg a vasúti szállításnál az úgynevezett differencialis (különbzeti) tarifák jogosultsága és hatása, s mely irányban lennének e tekintetben reformok eszközözendők a fennálló tarifákban.“

Kitűzése határoztatik.

XI. Ugyanazon osztály a *Sztrokay*-alapítványból 1873. decz. 31-ki határidővel kitzetni javasolja :

»Adassék a bizonyítás elmélete, tekintettel a bizonyítékok rendszerére, a jogfejlésre, s a különféle törvényhozásokra.«

Kihirdetendő.

XII. Szintén a II. osztály az 1873-i *Gorove*-jutalomra, január 31-i határidővel, e kérdést ajánlja :

„Melyek az egyéni szabadság feltételei és korlátai, erkölcsi és társadalmi szempontból.“

Elfogadtatott.

XIII. Végre ugyancsak a II. osztály a Pór Antal úr részéről visszaajánlott hölgyalapítványi pályadíjából kitűzött, de pályázó nélkül maradt *aegyptologiai* jutalomkérdésre nézve azt javasolja, hogy az, előrelátható sikoretlensége miatt, ne tüzessék ki újra, hanem maga Pór Antal úr szólíttassék fel egy *aegyptologiai* kézikönyv készítésére, kiről tudva van, hogy a történettudomány e szakával rég óta foglalkozik, a 300 frt díj és kamatja visszaajánlása mellett.

Elfogadtatván, Pór Antal úr ily értelemben fölkerendő.

XIV. Olvastatott az I. osztály jelentése a *Fogarasi* János r. tag által nyelvtudományi czélokra ajánlott évenkénti 500 frt adomány (Lásd : *Értesítő* 1871, jegyzőkönyvi szám 326.) hová fordítása iránt ; mely szerint az osztály, a nagylelkű ajánlónak közbejöttével is tanácskozva, legjobbnak találja, ha az 1872-re járó 500 frt a magyar táj-
szólások tanulmányozására fordítatik, s ez évre a göcsejit és ormánysági tízi ki, s e czélra Budenz József r. és Szarvas Gábor I. tagokat ajánlja, kik a nyári

szünet alatt a nyelvtudományi bizottságtól veendő utasítás szerint fognának eljárni küldetésükben.

Helybenhagyatott.

XV. Felolvastatnak az osztályok tagajánlásai, melyek szerint ajánlatnak

A z I. o s z t á l y b a :

Levelező tagokul:

Györy Vilmos, orosházi ev. lelkész, a Kisfaludy-Társaság tagja, mint kitünő műfordító, ki különösen két oly irodalom meghonosításán fáradozik, melynek nálunk alig van képviselője: a svédén és spanyolén. Ajánlatik 17 szavazattal 1 ellenében.

Tewrewk Emil, budai főgymnasiumi tanár, mint a görög-római philologia egyik jeles képviselője, a magyar syntaxis sikeres művelője. Ajánlatik 15 szavazattal 3 ellenében.

Vadnay Károly szerkesztő s a Kisfaludy-Társaság tagja, mint jeles regény- és beszélyköltő, tárczaíró és stylistá. Ajánlatik 14 szavazattal 4 ellenében.

Arany László jogtudor és hites ügyvéd, m. földhitelintézeti jegyző, a Kisfaludy-Társaság tagja, mint a magyar népmesék legkitünőbb gyűjtője és magyarázója, jeles műfordító és stylistá. Ajánlatik 13 szavazattal 5 ellenében.

Külső tagokul:

Miklosich Ferencz a bécsi egyetemen a szláv nyelvtudomány és irodalom tanára, a bécsi cs. kir. akadémia tagja, mint kitünő iudogerman, kivált szláv nyelvtudós, ki e mellett a magyar nyelvtudomány érdekeit is előmozdította egy a szláv és magyar nyelvek egymással érintkezését tárgyazó jeles munkája által. Ajánlatik 18 szavazattal és így egyhanguan.

Vischer Frigyes Tivadar zürichi egyetemi tanár; Németország széptani irodalmának első rangu tekintélye. Ajánlatik 14 szavazattal 4 ellenében.

A II. o s z t á l y b a :

Rendes tagul:

Botka Tivadar az Akadémiának 1847. óta l. tagja, a hazai történelem, közjog és publicistika buzgó és alapos tudományu munkása, önálló és beható buvár.

Levelező tagokul:

Balássy Ferencz török-szent-miklósi lelkész, a hazai történettudományának több mint másfél évtized óta szorgalmas és alapos munkása, ki a régi székely szokásokat és intézményeket alaposan ismertette, a régi vármegyék történetét beható tanulmányok tárgyává tette, az egri egyházmegye multjára nyomozásai által új fényt vetett.

Fabricius Károly trappoldi lelkész Erdélyben. Az erdélyi szászok egyik legkiválóbb történetbuvára, kinek dolgozatai a magyar történelemre nézve is nagy becsesek birnak.

Ladányi Gedeon debreczeni jogtanár, ki a hazai jog- és alkotmánytörténet terén figyelemre méltó munkásságot fejtett ki s „A magyar királyság alkotmánytörténete“

czimű két kötetes munkájában szorgalmas és beható szakembernek mutatta be magát.

Báró Nyáry Albert, a milánói akadémia rendes tagja, évek óta folytatott történelmi s különösen műveltségtörténeti, továbbá czimertani és palaeographiai jártasságánál, s a mű-alkotásban felmutatott magasabb képzettségénél fogva, nem csak avatott okmánybuvár, hanem hivatással bíró történetirő is. Olaszországban „*Studio storico heraldico*“ czimű munkájával szép írói nevet vívott ki magának. Ugyanott a turíni, modenai, florenczi, genuai gazdag levéltárakat átkutatta magyar szempontból, Modenában fölfedezte a hazánk középkori közgazdasági viszonyaira nézve nevezetes Hippolit codexeket, melyeknek száraz adataiból nagybecsű és vonzó tanulmányokat állított össze.

Pór Antal esztergomi plébános, ki 1869. és 1871-ben „*Hellen Államrégiségek*“ és „*Róma története*“ czimű pályamunkáival két akadémiai jutalmat nyert el. »Szent István életrajza« melyet 1871. kiadott, a legterjedelmesebb magyar monographia, mely az első magyar király történetét tárgyalja. Megválasztása annál kívánatosabb, minél ritkébbak a II. osztály körében oly tagok, kik a nem magyar történelemmel foglalkoznak.

Külső tagokul:

Arneth Alfréd, a cs. k. titkos levéltár igazgatója, a birod. tanács urakházának tagja, ki Savoiai Eugen életirátának és Mária Terézia, meg II. József levelezéseinek kiadása által történettudományunknak, fontos állásában történetirőinknek jelentékeny szolgálatot tett.

Bürk Ernő, a bécsi udvari könyvtár őre, ki a XV. századbéli ausztriai történelemre vonatkozó kutatásai- és tanulmányaival a magyar történelem azon időszakára új világot vetett.

Bock Ferencz, aacheni kanonok. Németország egyik legkiválóbb archaeologiai írója. Ő volt az, ki a nagy Lajos által alapított aacheni kápolna, az esztergomi főkaptalan s a nemzeti muzeum kincseit Európával megismertette. Tőle birjuk a magyar koronának, Gizella palástjának és a koronázási ékszereknek legbívőbb és legfényesebb rajzait, valamint legavatottabb leírását.

Fiedler József, a bécsi cs. kir. titkos levéltár őre II. Rákóczy Ferenczre vonatkozó emlékiratokat és levelezéseket adott ki. Évek óta gyűjti Bécs levéltáraiban a hazánk XVI. és XVII. századbéli történetére vonatkozó iratokat.

Wieseler Frigyes a göttingai egyetemen az archaeologia tanára, s ugyanott az archaeologiai intézet alapítója. Számos philologiai, mythologiai és archaeologiai nevezetes munka szerzője. A kitüntetés, melyben az Akadémia részesítené, annál időszerűbb lenne, mert az általa alapított intézet közelebb megüledő negyedszázados ünnepeye alkalmából több tudományos társulat már is kifejezte elismerését a kiváló férfit ránt.

Worsaae A. T. dán államtanácsos, a régiségek muzeumának igazgatója Kopenhágában. Világhírű a három őstörténelmi korszak megállapítása és tanulmányozása által. Az éjszaki őstörténetre és régiségekre vonatkozó művei majdnem minden európai nyelvre lefordítottak. Nemzeti muzeumunk régiségeit is tanulmányozta

A III. o s z t á l y b a :

Tiszteleti tagnak :

Hollán Ernő rendes tag, ki sokoldalú matematikai, műszaki és közgazdasági alapos tudományánál fogva a tiszteleti tagok díszes sorában méltán foglalhat helyet ; s attól ott az Akadémia dísze és java öregbedését várhatni el.

Rendes tagnak :

Hazslin-szky Frigyes l. t., ki nem csak az általános fűvésztan, hanem különösen a hazai virány körül különös érdemeket szerzett magának, miről számos akadémiai értekezése tanuskodik, s melyek a külföldön is teljes elismerést vívtak ki.

Kalchbrenner Károly l. t. szintén a növénytan egyik buzgó művelője, ki különösen hazánkban annak egészen új ágát, a gombák nagy osztályát karolta fel, s abból az Akadémia beleegyezésével díszkiadásban füzetek fognak megjelenni.

Külső tagnak :

Dr. Clausius Rudolf Bonnban a természettan tanára az egyetemen. Az újabb irányu természettannak, különösen pedig a mechanikai hő-elméletnek egyik megalapítója.

Sir Charles Darwin Londonban, kinek nem csak részletes kitünő munkái vannak, hanem vannak olyak is, melyek az állattan, növénytan, őslénytan, földtan és ember-tan, sőt e tudományok távolabbi ágaira is kihatnak s egészen új vizsgálati köröket nyitnak, s új utakat törnek a tudománynak.

Helmholtz Hermann, Berlinben az egyetemen a természettan tanára. Első rangu physiolog és természetbuvár, nevezetesen az élettan természettani művelői között az első hely korunkban öt illeti meg, de e mellett a szorosan vett természettan körében is igen nagy érdemei vannak.

Dr. Kirchhoff Gusztáv, Heidelbergben a természettan tanára, a tudomány első rangu művelője, különösen pedig századunk egyik nagyszerű vívmányának, a szinképi elemzés elméletének megalapítója. Számos hazai tanférfiu nyert tőle tudományos kiképezést.

Ludwig Károly, Lipszében az egyetemen az élettan tanára. Első rangu physiolog, ki munkáiban gondolatainak eredetisége, a kísérleti eszközök előállításában leleményessége, a kísérletezésben ügyessége, kitartása és pontossága, következtetéseiben szigoru logika. irányában pedig tömörség és szabatoság által tűnik ki. Lipszében élettani laboratoriumot állított fel s berendezte úgy, hogy minta intézetnek tartatik. Nála több magyar ifju képezte magát.

Tudomásul vétetvén, a holnap szavazó gyűlés napi rendére kitzűzettek.

XVI. Toldy Fereucz rendes tag bejelentett indítványa előadására felhivatván, a következő három indítványt terjeszti elő :

a) Míután az eddigi tapasztalás, mint azt felhozott esetekkel bizonyítja, a $\frac{2}{3}$ résznyi többséggel való választást czélszerűtlennnek, az Akadémiára károsnak tüntette ki : az Alapszabályok 19. §-a módosíttassék oly formán, hogy a *kétharmad* többség helyett egyszerű többség tétessék. E módosítás még a jelen nagy gyűlésben megtörténhetik,

annál fogva kér bizottságot neveztetni, mely már a holnapi ülésre kész javaslatát beadja. Ajánlja még, hogy a nagygyűlést megelőzőleg ne csak az osztályok tartanak értekezletet, hanem *nagygyűlési értekezlet* is legyen, mely elé az osztályok által nem csak ajánlott, hanem az *elvárt* tagok nevei és minősítvényei is felterjesztessenek.

b) Szintén az Alapszabályok 20. §-nak az akadémiái székkfoglalás iránt vagy eltörlését vagy megtartását ajánlja.

c) Végre az Ügyrend 15—17. pontjait oly módon javasolja megváltoztatni, hogy az osztályok több ülés tartására köteleztessenek, minthogy a mostani gyakorlat, az előbbihez képest, valóságos hanyatlásra mutat. Kívánja, hogy az új ülésrend már f. évi octoberrel életbe lépjen.

Mire némi vitakozás után, határozottatott :

Az indítvány harmadik része, az Ügyrend módosítása, összesülésben is megtörténhetvén, az indítványtevő felhivatik, hogy azt egy közlelbbi összes ülésen terjeszse elő. Az Alapszabályok 20. §-ára nézve a főtitkár utasítottik, hogy minden évben az egy év alatt szöket nem foglalt tagok névsorát terjeszse az elnökség elé, mely az illető tagot köteleessége teljesítésére levélben fel fogja szólítani. Marad csupán a választási rend megváltoztatását czélzó a) pont, az Alapszabályok 19. §-ának módosítása. Az Akadémia az Alapszabály-változtatást általában, és különösen e pontban, oly lényegesnek tartja, hogy e körül a legnagyobb óvatossággal kíván eljárni, s minden rögtönzést, kerül: ennél fogva az eljárás azon módját, hogy rögtön bizottság neveztessek, s az ügy már holnap eldöntessék, el nem fogadhatja; miután ha az indítvány czölja az, hogy a jövő évi választások már a szerint történjenek, van mód, azt összes ülés elé terjesztve, s egy az osztályok választottjaiból alakulandó bizottságban megvitatva, az év folytán rendkívüli nagygyűlésen elintézni. Mihez képest Toldy rendes tag úr formulázott indítványát összes ülésre adja be.

XVII. Az Igazgató Tanács felolvasott névsorából kiderítettvén, hogy a Marczibányi Antal halálával megürült igazgatótagi helyre, az Alapszabályok 23—25. §§-nak értelmében, jelenleg is az Akadémia van jogosítva választani :

E választás a holnapi nagygyűlés napirendére tűzetik.

N a g y g y ű l é s .

Második nap.

1872. május 24-én.

Nagymélt. gr. L ó n y a y M e n y h é r t akadémiái elnök úr elnöklete alatt.

XIX. Az igazgató tag választása, miután a nagygyűlés határozatképessége (25 tag) az elnökség által kiderítettett, megkezdődvén, eredménye következő lett :

Sztocecz Józsefre	21	szavazat
Pulszky Ferenczre	2	»
Fogarasi Jánosra	1	»
Hollán Ernőre	1	»

adatott be, s e szerint

Szócsek József rendes tag, a III. osztály elnöke, igazgató tagnak meg lőn választva.

XX. Következett az ajánlott akadémiai tagokra való szavazás. E szerint megválasztottak :

Az I. osztályba levelező tagnak :

Győry Vilmos	18 szavazattal	4 ellen
P. Tewrewk Emil	18 „	9 „
Vadnay Károly	20 „	9 „
Arany László	26 „	3 „

Külső tagnak :

Miklosich Ferencz	23 szav.	4 ellen
Vischer Frigyes Tiv.	20 „	10 „

A II. osztályba rendes tagnak :

Bottka Tivadar	32 szav.	1 ellen
----------------	----------	---------

Levelező tagnak :

Balássy Ferencz	30 szav.	2 ellen
Fabriczius Károly	31 „	2 „
Ladányi Gedeon	28 „	5 „
b. Nyáry Albert	31 „	— „
Pór Antal	29 „	3 „

Külső tagnak :

Arneht Alfréd	29 szav.	1 ellen
Birk Ernő	32 „	1 „
Bock Ferencz	28 „	3 „
Fiedler József	21 „	6 „
Wieseler Frigyes	22 „	10 „
Worsaae A. J.	25 „	5 „

A III. osztályba tiszteleti tagnak :

Hollán Ernő	29 szav.	2 ellen
-------------	----------	---------

Rendes tagnak :

Hazslinszky Frigyes	29 szav.	1 ellen
Kalchbrenner Károly	30 „	2 „

Külső tagnak :

Clausius Rudolf	22 szav.	6 ellen
Darwin Károly	27 „	4 „
Helmholtz Hermann	27 „	5 „
Kirchhoff Gusztáv	25 „	1 „
Ludwig Károly	22 „	2 „

III. I g a z g a t ó s á g i ü l é s.

1872. május 25-én.

Nagymélt. gr. L ó n y a y M e n y h é r t akad. elnök úr elnöklete alatt.

22. A február 25-én tartott ülés jegyzőkönyve

Felolvasottnak, s tudomásul vétetett.

23. Olvasatott a m. földhitelintézet pénzügyi osztálya igazgatóságának jelentése, mely szerint bemutatja

1. Az 1871. decz. 31-én lezárt mérleget.

2. Az 1871. évre vonatkozó bevételek és kiadások kimutatását, melyből kitérnik hogy az 1871. évben is tetemes többlet: o. é. 50.345 frt 49 kr. maradt.

3. Az alapítványok kimutatását, mely szerint a kamathátralékok, az 1870. évvel szemben, jóval csökkentek, és hogy tekintélyes összeg: o. é. 43,998 frt 33 kr. alapítványi kötvények után folyt be; végre

4. A Magyar Tudományos Akadémia javára befolyt hagyományok és adományok jegyzékét.

E jelentés, a mellékelt kimutatásokkal, megvizsgálás és jelentéstétel végett áttetik a másodelnök s gr. Károlyi György és Szogyény László ig. tag. urakból álló pénzügyi bizottsághoz.

24. Másodelnök úr előterjeszti Évva András úrnak, mint a Kazinczy-birtok eddigi kezelőjének a f. é. febr. 26-ki határozatból hozzá intézett felszólításra beérkezett válaszát, melyben Évva úr az eddig visszatartott eredeti kötvényeket, valamint az 1870. és 1871. évre vonatkozó számadásait megküldi, az 1863-ki számadásra nézve azonban kijelenti, hogy azt a többivel felküldötte s így most csak töredékét adhatja be a történelmi hézag pótlása végett; a részére visszajáró 886 frt 8 $\frac{1}{2}$ kr-ra nézve pedig azt írja, hogy miutau most felküldött két évi számadása 357 frt 58 $\frac{1}{2}$ kr. felesleget tüntet ki, s ezt visszatartotta, még 528 frt 50 kr. marad neki megtérítendő.

Jelenti továbbá, hogy a bérlőt még egy esztendőre, mi f. é. szt. Mihály napkor telik le, biztosította, és indokolva javasolja, hogy addig a birtok czélba vett eladása hajtassék végre; az emlék-épület és kert kiépítése pedig, közvetlen tájékozást szerzendő s kegyelettől áthatott művelt izlésű kiküldöttek javaslata alapján, még ez évben szintén fejeztessék be.

A beküldött eredeti okiratok, az 1870. és 1871. számadások, valamint az 1863-ki pótszámadás is áttétetnek Hinka József akadémiai ügyész úrhoz megvizsgálás és véleményadás végett, az utóbbi különösen oly figyelmeztetéssel, hogy igyekezzék a netán más irományai közé tévedt 1863-ki számadásnak nyomába jőni. Együttal, minthogy Kazinczy Bálintné igényei ellenében, a jószág eladása körül, legelőbb is azon telek-könyvi kivonatokra van szükség, melyek megszerzésére ügyész úr a f. é. január 24-ki igazgatósági ülés 4. számú határozata által utasítottat, sürgősen felhivatik azok be-terjesztésére.

A helyszíni szemlét illetőleg Toldy Ferencz ig. tag úr fölkérte, hogy az Ybl úr által kijelölt építész maga mellé véve, sziveskedjék, a mint ideje és körülményei

engedik, Széphalomra lerándulni, s az emléképilet és kert befejezése tárgyában véleményes jelentését az elnökséghez beadni.

25. Szintén másodelnök úr előterjeszti az Akadémia irodai tisztviselőinek, névszerint Takács István főtitkári segéd, Ring Adorján irnok, Egervári Ödön és Mészáros Péter javítókok folyamodványát, melyben indokolva azt kéri, mondaná ki határozatilag az Igazgató Tanács, hogy az Akadémia rendszeren kinevezett irodai személyzete azon esetben, ha szolgálatra képtelenné válik, saját személyére nyugdíjúl egész fizetését a lakbérilletményvel együtt, megtarthassa.

Az Igazgató Tanács ezt ily általánosán ki nem mondhatja; kijelenti azonban, hogy minden egyes esetben, a hivatali évek, képesség és szorgalom tekintetbe vételével, méltányosan gondoskodni fog az irodai személyzet netalán munkáképtelenné váló tagjai nyugdíjszerű ellátásáról.

26. Olvastatott a nm. m. kir. pénzügyminiszterium Budán 1872. január 1-én kelt ide febr. 28-án érkezett 65,850. sz. leirata, melyben az 1868. april hó 15-én kelt legelsőbb kir. elhatározásra nézve kijelenti, hogy az által a M. T. Akadémia részére engedélyezett adó és illeték-mentesség, az 1868. XXII. t. cz. 2. § a, az 1868. XXIII. t. cz. 21. és 22. §-a, az 1868. XXII. t. cz. 2. §-a, az 1868. XXIII. t. cz. 21. és 22. §-a, az 1868. XXV. t. cz. 3. §-a, az 1866. XVI. t. cz. 3. §-a, és az 1870. LVIII. t. cz. 2. §-a határain kívül megszüntnek tekintendő, s hogy a takarékpénztári 80,000 frt után már befizetett 250 frt illeték vissza nem téríthető.

Ugyane tárgyra vonatkozólag a főtitkár bemutatja az akadémiai ügyész véleményét, mely szerint az ez ügyben még további lépések vételét javasolja.

Nem remélvén az Igazgatóság sikerét a további lépéseknek, ezzel a pénzügyministeri választ tudomásul veszi.

27. Tóth Lőrincz úr, mint a Kazinczy alap pénztárának volt kezelője, a febr. 25-ki 13. számú igazgatósági határozatra jelenti, hogy a látszólagos számadási hiány nem létezik, csak tévedésből eredt, miután 2000 frt kölcsöne, melyről a betáblázott kötelezés az Akadémia pénztáránál van, nem vétetett fel a tőke kimutatásába. Ő, a számadás pénztári maradványával:

a) földtehermentesítési kötvényben, osztrák értékben	892 frt 50 kr.
b) Nemzeti kölcsönben o. é.	21 " — "
c) Alaguti részvényben o. é.	100 " — "
d) Takarékpénztári könyveken	7500 " — "
e) Betáblázott magán kötelezésben	2000 " — "
f) A földhitelintézetnek befizetett készpénzben	1461 " 22 "

Összesen : 11,974 frt 72 kr.

adott át, a mi egészen megfelel a kimutatott pénztári maradványnak.

A mi a nála levő kölcsön kamatait illeti, igéri, hogy azokat april 1-ig multa tisztába hozza, jövőre pontosan fizetni fogja.

Tudomásul vétetvén, a m. földhitelintézet, jelen jegyzőkönyv kivonatával, értesítendő.

28. Lakner Endre szentszéki jegyző Szombathelyről néhai Adorján József meszléni plebánus 20 frt hagyatéka fejében az illeték levonása után maradt 18 frtot beküldvén:

A főtitkár azon jelentésével, hogy a 18 frtot már áttette az akadémiai pénztárhoz, tudomásul szolgál.

29. Ugyanaz jelenti, hogy gr. Lónyay elnök úr ő maga ujabban utalványozott 10 arany akad. írói díját alapítványához csatlás végett visszaajánlotta.

Köszönettel vétetik tudomásul.

30. A szilágy-somlyói kir. törvényszék ottani lakos néhai Kovács László végrendelete mását küldi, melyben az Akadémiának 500 frt hagyatik.

Nyilvántartás végett átteendő az Akadémia ügyészéhez; a m. földhitelintézet pedig jegyzőkönyvi kivonattal értesítendő.

31. A kovásznai ev. ref. egyház előjárósága a székely kivándorlás megszüntetését célzó Kralovánszky-alapítványból egy Kovásznán felállítatni tervezett leánynevelde helyiségének megszerzésére s építésére segílyt kér.

A Magyar Tudományos Akadémia a székely kivándorlás megszüntetésére Kralovánszky György által kezdeményezett alapítványról nem rendelkezhetik; mivel annak csupán letéteményese addig, míg vagy a kir. kormány, vagy e végre alakuló bizottság a székely kivándorlás ügyét fel nem karolja.

32. Lajos István kapus, beadott folyamodványában, drágasági pótlékért esedezik.

Az Igazgatóság a kapus fizetését, drágasági pótlék nélkül is, elegendőnek itéli, annál fogva kérelmét nem teljesíti. Egyébiránt, az épület tisztántartása végett is, célszerű lévén, hogy az orsz. képtárt s az Akadémia helyiségeit látogató vendégek esernyőiket, pálczáikat még alatt őrizet alá adják, s ezért mérsékelt (legfőlebb 5 kr.) díjt fizessenek, mely aztán a kapus és a többi szolgálk között lenne felosztandó: a gondnok utasítatik, hogy ennek miképen lehető legcélszerűbb behozása iránt másodelnök úrhoz véleményt terjeszzen elő.

33. Elnök úr ő maga jelenti, hogy a tudom. Akadémia a megürült igazgatósági helyre, melynek betöltése az Alapszabályok szerint még szintén azt illette, közelebbi nagygyűlésén Sztoczek József rendes tagot, s osztályelnököt választotta meg. Tudomásul vétetett.

34. Csengery Antal másodelnök úr, megemlítvén azon visszás körülményt, hogy az országos budgetbe az akadémiái bizottságok s a könyvtár javára fölvett összegeket az illető ministerium jelenleg oly módon teszi folyóvá, hogy azokat, az Akadémia elnöksége mellőztével, az egyes bizottságok elnökei, illetőleg a könyvtárnok által aláírt nyugtatvánnyal lehessen fölvenni, javasolja, kéressék meg a vallás- és közoktatási minister úr, hogy jövőre az ily összegeket mindenkor az Akadémia egyik elnöke, vagy távollétökben főtítkára által aláírandó nyugtatványra rendelje kifizettetni.

Helyesséssel fogadtatván, ily értelemben a vallás- és közoktatási minister úrhoz fölterjesztés határozottatott.

35. Szintén másodelnök úr javaslatba hozza: szólíttassék fel a tud. Akadémia könyvtári bizottságának oly módni újra alakítására, hogy e bizottság havonkint ülést tartván, ne csupán az akadémiái kiadványok ügyével foglalkozzék, hanem az összes könyvtári ügyek vezetése reábizva legyen. Jelesül e bizottság szemelje ki a könyvtár részére időnkint megveendő könyveket, melyek jegyzéke időről időre az összesülésnek bemutatassék; s melyekről a könyvtárusi — illetőleg könyvkötői — számlák, a főkönyvtárnok által láttamozva, utalványozás végett az Akadémia elnökségéhez terjesztessenek, s e nélkül a könyvtári rovatból semmi kiadás ne történjék; mint ezt a számadás jó rendje követeli.

A czélszerű javaslat elfogadtatván, az összes akadémiai ülés elé terjesztendő lészen.

36. Végül ugyancsak másodelnök úr kívánatosnak véli, hogy az országos költségvetésbe felvett államsegély-összegek mikénti felhasználásáról az illető miniszternek évenként jelentés tétessék.

A tud. Akadémia felhivatik, hogy illető bizottságnitól az államsegély mimódon történt felhasználásáról való jelentést minden évben bekívánván, terjeszsze az Igazgatóság elé, hogy ez, a kir. kormányt annak alapján értesíthesse.

Ö s s z e s ü l é s

1872. máj. 27-én.

Csengery Antal akadémiai másodelnök úr elnöklete alatt.

165. Olvastatott a vallás- és közoktatási minister úr f. é. 9097. számú leirata, melyben értesíti az Akadémiát, hogy az ó-budai jószágigazgatóság utasítva van az ottani régi római fürdő maradványának befedésére szükséges 1221 frt 54 krnak az 1873-ki költségvetésbe való fölvétele iránt.

Örömmel vétetvön tudomásul, hasonló tudomás végett kiadatik az archaeologiai bizottságnak.

166. Az archaeologiai bizottság kéri az összes Akadémiát, hogy költségrovatának 6000 frtra emelése iránt a m. kir. vallás- és közoktatási ministeriumnál járjon közbe.

Méltányoltatván, az Akadémia pártoló fölterjesztést határozott.

167. A II. osztály Horváth Árpádot, a m. kir. egyetemen az okmánytan tanárát, tekintettel diplomatikai és chronologiai kitünő szakképzettségére, a történelmi bizottságba, mely tagul választotta, kinevezetni ajánlja.

Az összes Akadémia, teljesen méltányolván a bizottság és osztály kijelölését, Horváth Árpádot a történelmi bizottság tagjai közé örömmel besorozza.

168. Szintén a II. osztály pártolólág terjeszti elő a szegedi szabadelvű kör történelmi és régészeti szakosztályának folyamodványát, melyben ez, az Akadémia eddigi összes történelmi, régészeti, czímertani, oklevéltári kiadványait könyvtára részére adományoztatni kéri.

Egyszersmind Csengery Antal másodelnök úr a nagy-kanizsai főgymnasiumot ajánlja mint olyat, mely két nyelv véghatárán állva a nemzetiségre nézve igen fontos helyzetet foglal el, az Akadémia illető kiadványaiban részesítésre.

Mindkét tárgy áttéteik az állandó könyvtári bizottsághoz, hogy a júniusi összesülésre véleményét mind ezekre, mind a régebben hozzá áttett hasonló tárgyakra nézve adja be.

169. A statistikai bizottság Halász Imre urat tagjai közé nevezetni kéri.

Elfogadtatott.

170. A magyar történelmi társulat, titkára Thaly Kálmán úr útján, egy Szabács viadaljáról szóló 1476-ki magyar ének fénykép másolatát küldi.

Köszönettel áttétetik az akadémiai könyvtárba.

171. Faggiotto Sándor, a velencei polgári muzeum őre, Pyrker érsek márvány szobrát ajánlja 200 frtéért az Akadémiának.

Nem lévén az Akadémiának szobor-gyűjteménye, áttétetik az ajánlat a m. nemzeti múzeum igazgatóságához, minthogy a Pyrker-képtár is e múzeumot díszesíti, figyelembe vétel végett.

172. A dán kir. tudós társaság megküldi 1873-ra kitűzött 3 jutalom-kérdését, egyet a történelem, egyet a csillagtan, egyet a természettan köréből.

Tudomás végett átteendő a II. onnan a III. osztály értekezletéhez.

173. Hofmann Károly megválasztott I. tag székfoglalója iránt haladékokat kér.

Megadatik.

174. Gyurikovics Ferencz Budán, néhai atyja, György, oklevélgyűjteménye némely részeit, és Bél Mátyás megyei monographiáját stb. ajánlja, amazt 300, ezt 200 forintért.

Átteendő a történelmi bizottsághoz, hogy megsejmelítetvén, adjon iránta véleményyt.

175. Nimbogen Kristóf két rendű levele a körnégyszegítés tárgyában.

Egyszerűen mellőztetik.

176. A főtítkár jelenti, hogy az Akadémia könyvküldeményeiről elismervény érkezett a következőktől: K. k. Zoologisch-Botanische Gesellschaft, Bécs; Deutsche Morgenländische Gesellsch. Lipsce; Württembergischer Alterthums-Verein, Stuttgart; Historische und Antiquarische Gesellschaft, Altenburg; végre Benfey Theodor, külső tag, Göttinga.

Tudomásul van.

177. Ugyanaz bemutatja az aprilisi összesülés óta érkezett csere-ajándék- és köteles könyvpéldányokat. Jelesül

I. Testületektől.

Asiatic Society of Bengal, Calcutta. a) List of sanskrit works. b) Pratapachandra. Durga Puja. c) Pheharicta sanskrtoko Gustakonka. d) Pustakanam suciputram.

Kön. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. Februar 1872.

Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. VII. B. 1. H.

K. k. Geolog. Reichsanstalt. Bécs. Verhandlungen. 1872. No. 7. 8.

K. k. Geographische Ges. Bécs. Mittheilungen. XIV. B.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1872. No. 10. 11. 12.

K. k. Statist. Central-Commission. Bécs. a) Statistisches Jahrbuch für 1870. b) Mittheilungen. XIX. Jahrgang. 2. H.

K. Gesellschaft der Wiss. Göttingen. a) Göttingische gelehrte Anzeigen. 1871. I. II. B. b) Abhandlungen XVI. B. c) Nachrichten aus dem Jahre 1871.

Déli szláv Akadémia. Zágráb. a) Rad. Knj. XVIII. b) Pisani zakoni na slovenskom jugu.

M. kir. földtani intézet. Pest. A m. k. földtani intézet évkönyve. II. k. 1. 2. füz.

M. kir. tengerészeti hatóság. Fiume. Navigazione e commercio in porti Austro-Ungarici. 1870.

Orsz. statistikai hivatal. Buda. Hivatalos statistikai közlemények. IV. k. 4. füz.

Magyar történelmi társulat. Pest. Egy XV. századbéli magyar költemény töredékmásolata.

II. Magánosoktól.

Gyürky Antal. Pest. Az új szolgabírói hivatal kézikönyve.

Fleury-Flobert. Páris. Congrès scientifique d'Anvers en 1871. Rapport à l'Académie Nationale.

Pauer János t. t. Sz.-Fehérvár. Sz.-Fehérvárott koronázott királynök.

III. Köteles példányok.

Ref. főiskola nyomdája. S.-Patak. a) Matolai Etele volt orsz. képviselő jelentése. b) Czelder : A hit és szeretet gondviselése.

Czéh Sándor nyomdája. Győr. a) A „Kisfaludy Károly“ című szabad közműves páholy alapszabályai. b) Das Geheimnißvolle im Maurerthum. c) A győri keresk. bank 3-ik rendes közgyűlése.

Városi nyomda. Debreczen. a) A tiszántúli ref. egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1872-re. b) Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező, 3. évf. 4. füz. c) Zenede-közgyűlési jegyzőkönyv. d) Nagy : Az angol nyelv levél szerinti önkéntatása. 24 levél.

Werfer Károly nyomdája. Kassa. Abaujvármegye szervezési szabályozása.

Siegler Károly nyomdája. Komárom. Rác : Die parabolische Theorie.

Seiler Henrik nyomdája. Szombathely. Hengge : Elemi neveléstan.

IV. Akadémiai kiadás.

a) Értesítő. 1872. 3. 4. sz. b). Történettudományi Értekez. I. sz. c) Társadalmi Értekez. V. sz. d) Jelentés a M. T. Akadémia munkálódásáról a pénztára mibenlétéről 1871₂-ben. e) Jelentések a M. T. Akadémia XXXII. nagygyűlésén eldöntött jutalmazásokról. f) A M. T. Akadémia új jutalom-tételei 1872. május 23-ról. g) Nyelvtud. Értek. IX. sz. h) Évkönyv XIII. köt. VI. VIII. dar. i) Math. Értek. X. XI. sz.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Huszonkettedik akadémiai ülés.

Az I. (Nyelv- és széptudományi) osztály *hatodik* ülése.

1872. jun. 3-án.

Székács József t. t. helyettes elnöklete alatt.

179. (30) *Riedl Szende* l. t. „Az ik-es igék ragozása“ című értekezését olvasta fel. Kivonata ez :

A nyelvekkel való tudományos foglalkozás kapcsolatba, szokott lozatni a természettudományokkal; valamint a természetben nyilvánuló tünemények az ember akaratától függetlenek, úgy van ez a nyelvekkel is. Ezek is a külvilágban adott, évezredek folytán fejlődött oly tünemények, melyek természetszerű *szükségességgel* keletkezvén, szintoly természetszerű *szükségességgel* fejlődtek mai napig *azokká a mik*.

S ezért nyelvet *csinálni* nem szabad, ha más okból nem, hát már csak azért sem, mert ezt tenni nem is *lehet*, hanem igen is a nyelvet *lehet* és *kell* is tanulmányoznunk, hogy annak törvényeit megismerve s azoknak *engedelmeskedve*, rajta uralkodhassunk. De a nyelvészet újabb irányának párhuzamossága a természettudományi kutatásokkal kitűnik egyebek közt azon hasonlagos módból is, mely szerint, a természetnek ép úgy, mint a nyelveknek törvényei szoktak felfedeztetni. Azonban itt is, ott is sok marad hátra, a mi még mindig *nyílt kérdésnek* tekintendő, a mint t. i. a tüneményt ismerjük ugyan, de annak okát nem *tudjuk*, azaz a tüneményt megmagyarázni még képesek nem vagyunk. A nyelvekben, tárgyilagosan véve, nincsenek kivételek, hanem csak természetszerű *szükségességgel* keletkezett képződmények, melyek közül az egyeseknek okait már ismerjük, másokéit pedig még nem. Kivételek léteznek a nyelvekben és a nyelvtanírók tán nem eléggé alapos felfogásában; de a mi a nyelvben megvan, az mind *organicus*, az mind törvényeken alapszik, melyeknek meghatározása képezi az újabb nyelvészet főfeladatát.

Ertekező a mult alkalommal megérintette azon adatokat, melyekből lehet következtetni, hogy az úgynevezett *dissimilatio* a magyar nyelvben sokkal nagyobb érvényre jutott, mint azt eddigi nyelvten íróink gondolták s hogy így :

I-ször, az ilyen szóalakok : *teszesz, leszesz, hiszesz, olvasasz, vagy épen : olvassz* stb. ma már a magyar nyelvben nem léteznek, hanem, ha igen, akkor csak is a nyelvtanokban és a nyelvtanok által idomított elmékben ;

s 2-szor, hogy az úgynevezett *ikes* igeragozás, legalább azon alakban, a melyben azt a magyar nyelvtanok adják elő, valószínűleg félreértésen alapszik ;

A mai napság is divatozó nyelvtani rendszernek valóban tudományos megállapítója Révay Miklós. Mind a mellett Révay nem volt infalibilis s sok tekintetben tévedett. Hát nem lehetséges-e, hogy Révay tévedhetett akkor is, midőn az *ikes* igék számára egy külön ragozási mintát állított fel. Azonban Révay hivatkozik a régibb nyelvemlékekre, melyekből kitűnik, hogy a régibb nyelvben egészen következetesen keresztül volt vive az úgynevezett *n*-es, és *ik*-es igeragozás közti különbség. De ha a régibb nyelvemlékekben szoros választalat találánk az *ik*-es és *nemikes* igeragozás közt, mi következnék ebből ? Egyszerűen mondván, semmi ! A nyelvemlékek becse, értéke nem abban áll, hogy azok a mai nyelvet szabályozzák, hanem igen és csak is abban, hogy a mai nyelvet magyarazzák. De ha évszázadok előtt volt volna egy külön *ikes* igeragozás is, ezen körülmény a mai nyelvre vonatkozólag semmi döntő befolyással nem bírhat azon esetben, ha ezen külön ragozási rendszer tudata a nemzet nyelvérzékéből kivészett. De itt azon kérdésről van szó, vajon az ilyen szóalakok : *olvasol, nézél, leszel* stb. jogosultak-e vagy sem ?

Ha a régibb nyelvemlékeket mértékadóknak tekintjük, akkor azt kell mondanuk, hogy *nem*. A nyelvemlékekre támaszkodva alapította Révay azon tanát, hogy az általa úgynevezett *forma indeterminata prima* jelentő módú jelen idejének II. egyes személye mindig *sz*, soha sem pedig *l*. S íme ugyanazon Révay, a ki ezen tant felállította, költeményeiben még sem követte azt, s így tehát magánál Révaynál is a nyelvérzék győzött azon elmélet felött, a melyet egyes nyelvemlékek alapján állított fel. De ha ez nem is volna így, s ha ma is bizonyos vidékeken ilyen alakok : *olvassz, rássz, keres-sz* stb. volnának használatban, mi következnek ebből ? semmi más, mint az, hogy azokon a vidékeken a *dissimilatio* még nem jutott annyira érvényre, mint más vidékeken. Hiszen a régibb nyelvben s még ma is némely vidékeken nemcsak a *dissimilatio*, hanem a sokkal inkább ismeretes *assimilatio* sem érvényesítette magát oly módon, mint azt nyelvtanainkban olvassuk.

Végül értekező tanulmányainak eredményeit a következő pontokban foglalja össze :

I-ször. A magyar nyelvben csak két igeragozási rendszer van, t. i. az *egyszerű*, melyet azelőtt határozatlannak neveztek ; és a *tárgyi*, mely eddig határozott rendszer elnevezése alatt ismeretes.

II-szor. Azon körülmény, hogy vannak igék, melyek egyes esetekben kétféle alakú személyraggal szoktak használtatni, még nem jogosít

fel arra, hogy egy külön igeragozási rendszert állítsunk fel, és pedig annál kevésbé, mert

III-szor, ezen megkülönböztetés *fogalmi* szempontból nem indokolható s *hangtani* tekintetben is a két alak közti különbség csak *történeti*.

Birálatra adatik.

180. (31) *Toldy Ferencz* r. t. »Jelentést tett, a XVI. század magyar költői tára« tartalmáról és felosztásáról, mely szerint az 67 elbeszélő, 27 tanköltőből, 11 lyrai költőből s ezeken kívül 38 nevezett és számos névtelen egyházi énekszerzőből áll. Szándéka azokat korrendbe sorozva adni, nehogy *egy* költő — levén olyan, kinek eposzi, drámai és lyrai költeményei vannak — szétszaggattassék, másfelől pedig a költészetnek egymás melletti és utáni fejlődése tisztábban észlelhető legyen. Csupán az oly egyházi énekszerzőket, kik más nemben nem dolgoztak, vélte egy külön codex hymnologicusba egyesítendőeknek, mely az egész Tárnak második osztályát, talán egy kötetbe szoríthatót, tené. Minden költő munkáit megelőzik életrajzi adatok, megjegyezvén mégis az előadó, hogy vannak nevezett költők is, kikről nem sikerült adatokat szereznie, hol tehát csupán könyvészeti adatok fognak állani. Miután pedig számos e századbeli munkának több kiadásai vannak eltérő olvasásokkal, ezek jegyzésekben szintén felveendőek. Minden kötetet szakok szerinti tartalomjegyzék és nyelvtani, meg szótári glossarium rekeszt be. Az egész gyűjtemény legalább 10, de hihetőleg 11 kötetre terjed, melyek mindenike az Akadémia 8-rét kiadásai szerint és garmonddal szedve mintegy 20 ívet adand. E gyűjteményt megelőzi egy 15—16 ívnyi kötet, mely »A középkori magyar költői maradványokat« foglalja magában, legnagyobb részt ismeretes, de különféle elszórt darabokkal, számszerint vagy 65-tel, mely kötet az osztály határazatából még ez évben jő ki, míg a XVI-ik század »Költői Tára« 1873-tól kezdve évenként legalább egy kötetet hozand. Előadó megjegyezte, hogy halála esetében is az egész anyag oly teljességben marad hátra, hogy az más, a régi irodalomban jártas férfiu által bevégezhető lesz. — E jelentés után kettős kérelmet intézett előadó az osztályhoz : I. Engedné meg az osztály, hogy az összes gyűjtemény költői és műveik könyvészeti teljes lajstroma nyomassék ki még az idén, s küldessék meg a könyvtáraknak és bibliophileknek ingyen, azon felszólítás mellett, hogy a mit ismernek akár régi kiadások és utánnyomatokban, akár kézirati másolatokban, az osztálynak jelentének be, hogy a mi akár a gyűjtemény kiegészítésére, akár a szövegek összevetésére szükségesnek fog találtatni, közölnék használat végett az Akadémiával. II. Egyelőre is adassék ki a lapokban egy felszólítás minden hazafihoz, mely ugyanazon kérést egész általánosságban tartalmazza.

Mind két indítvány elfogadtatik azzal a módosítással, hogy a könyvészeti lajstrom e jelentéssel együtt az I. osztály értekezései során nyomassék ki a szokottnál annnyival több példányban, mint a mennyi kívántatik, s ez alakban küldessék meg a könyvtáraknak és bibliophileknek.

181. (32) Olvastatik a f. é. apr. 26-án tartott osztályértekeztet jegyzőkönyvének 46-ik pontja, mely szerint Hafner József úr Linzcből Bacsányi János és neje hátrahagyott iratait, könyveit, hirlapjait pontos jegyzék mellett ajándékuul küllötte be az Akadémiának, s küldeményéhez egyszersmind Bacsányi s neje németül írt életrajzi vázlatát csatolta, melyet ez irományok alapján szintén Linzben élő hazánkfia Kántz Zsigmond úr dolgozott. Az osztályértekeztet köszönettel vevén e küldeményt, ajánlja az osz-

tálynak, hogy az irományok a kéziratárban helyeztessenek el, s mind Hafner József, mind Kántz Zsigmond úrnak köszönő irat küldesék az Akadémia elnökétől.

Az indítvány elfogadtatik.

182. (33) Osztálytitkár jelenti, hogy Imre Sándor l. t. f. évi május 29-ről írt levelében magát az idei Marczibányi pályázaton dicsérettel kiemelt és kiadásra ajánlott 1-ső számú pályamű szerzőjének vallja be, s kiadatni kéri mind a bírálatokat, mind a kéziratot, ez utóbbit némi javítás és pótlás végett.

Tudomásul vétetvén, kérelme az osztályértekezlethez utasittatik.

Huszonharmadik akadémiai ülés.

A II. osztály hatodik ülése.

1872. jun. 10.

Zsoldos Ignác r. tag elnöklete alatt.

184. (24.) *Szilágyi Sándor* l. t. fölolvassa *Szabó Károlynak*, az 1871. nagygyűlésen megválasztott rendes tagnak székfoglaló értekezését, melynek czíme: „Péter és Aba Sámuel.“ Kivonata ez:

Szerző a legapróbb részletekig kidolgozott történelmi képet kívánt e munkájában előállítani, melyben az István király halálától Péter haláláig 1038-tól 1046. végeig terjedő gyászos korszakot igyekezett a mai nap rendelkezésünkre álló összes hazai és külföldi források adatainak gondos egybevetése és fölhasználása által lehető tiszta világításban tüntetni föl. Különös figyelemmel kíséri e fordulatokban gazdag s végcsapásokban megható, rendkívül tanulságos kor rajzára legbővebb forrásunkat, az alteichi monostor egykorulag szerkesztett évkönyvét, melynek teljes szövege Pertz nagy becsü Monumentáinak legutóbbi kötetében csak nem rég látott világot. Munkájában a fősúlyt e véres dráma főhősei jellemének lélektanilag indokolt fölfogására és fejtegetésére, a gyorsan változó jelenetek s egyik tulságból a másikba csapongó politikai mozgalmak okszerű fejlődésének s történelmi kényszerűségének föltüntetése ére fekteti, egyaránt megróva a magyar nemzet jogait lábbal taposó, döl^s fős s kicsapongó Péter és a forradalom által trónra emelt, de arra Péteⁿél nem kevésbé méltatlan és hivatatlan Aba bűneit, ki szerencséjében f'önhézázva, a német birodalmat jogtalan és oktalan támadásával maga ellen ingerelve, a fölidézett véstől gyáván megijedve, önérdekéért a nemzet becsületét, az ország területének épségét gyalázatosan föláldozva, a méltán megbotránkozott nemzeti ellenzéket baromi kegyetlenséggel vérbe fojtani törekedve, megérdemelt bukását önmaga idézte elő. A pártok elkeseredett küzdelmeit ismertetve elítéli úgy a bitorló zsarnokok átkos kormányát, mint a féket vesztett forradalom kicsapongásait, melyek a

Vata vezérlete alatt föllázadt pogányság dühöngésében tetőpontjukat érték s a haza téreit hazafiak vérével öntözték.

185. (25.) *Frankl Vilmos* l. t. fölolvassa két kisebb dolgozatát.

I-szor. „Adalékok az 1514-ik évi pórlázadás történetéhez.“ A kivonatot így szól:

Az 1514-ik évi pórlázadás történetét a XVI. századbéli írók csak fölületesen és hiányosan adják elő. Az egykorú hivatalos okmányok és magán levelek pedig, melyek ezen nagyfontosságú mozgalomra vonatkoznak, csak gyéren maradtak reánk. II. Ulászlónak három, Bakácsnak ugyanannyi rendelete, és Dózsának Czeglédről kelt levele mindaz, mit birunk. Annál örvendetesebb volt, hogy előadó Kassa város gazdag levéltárában egy csomagot fődözött föl, mely a pórlázadásra vonatkozó ismeretlen darabokat tartalmaz. És pedig II. Ulászlótól hat, Bebek Jánostól egy rendeletet, a keresztesek vezéreitől három levelet, Kassa városának az utóbbiak egyikéhez intézett válaszát, végre Pest, Heves, Nógrád, Hontmegyék szövetkezett rendeinek iratát Abaujmegye rendeihez intézve.

Ezen okmányok érdekes világot vetnek a pórlázadás elterjedésére Magyarország felső részein. Együttal szomorúan illusztrálják azon tétovázó eljárást, melyet a kormány, és azon lelkiismeretlen hanyagságot, melyet a nemzet a keresztes mozgalommal szemben kitüntetett.

II-szor. „Henkel János, Mária királyné, II. Lajos király nejének gyóntatója.“ Kivonata ez:

Henkel János, II. Lajos nejének Mária királynénak udvari papja és gyóntatója, korának legműveltebb szellemeihez tartozott. Lőcsén született, s itt 1513–22 lelkészi hivatalt viselt. Az utóbbi évben a budai udvarba meghivatott. Itt nem csatlakozott, mint újabb történészeink állítják, a protestantismushoz, hanem azokhoz tartozott, kik az egyház tekintélyének és alapelveinek sértetlen megóvása mellett, annak korszerű reformját sürgették és ohajtották. Ezen iránynak a külföldön legkiválóbb képviselőjével Rotterdami Erasmussal benső baráti viszonyban és sűrű levelezésben állott. Ez leveleinek 1540-iki kiadásába fölvette azokat is, melyeket Henkelhez intézett. Ez 1526. elhagyta a k. udvart, bár a királyné előkelő egyházi javadalmakat ajánlva neki, visszatartani igyekezett. Elfogadta a kassai plebániát, melyre meyválszatott. Azonban már 1528 engedett Mária sürgetéseinek és visszatért udvarába, hol 1531-ig tartózkodott. Midőn ekkor testvére V. Károly által a Németalföldek kormányzójává neveztetett, annak kérelmére elbocsátotta udvari tiszteit, kik azon gyanuban állottak, hogy a protestantismushoz hajolnak. Ezek közé tartozott Henkel is. Mária kieszközölte részére a boroszlói kanonokságot, melyet 1539. nov. 5-én bekövetkezett haláláig birt. Előadó ismerteti Henkel némely érdekes leveleit, melyeket Kassa és Bártfa sz. k. városok levéltáraiban talált.

186. (26.) Osztálytitkár bemutatja *Rómer Flóris* r. t. az Akadémia múlt évi ülésein felolvasott értekezését „Tanulmányok a régi Pest történetéből,“ melyet kiadás végett az osztálynak rendelkezésére helyez.

Toldy Ferencz r. t. mint a Történelmi bizottság előadójának indítványára, áttétetik a Történelmi bizottsághoz.

187. (27.) Osztálytitkár bemutatja Jónás János „A positivismus és a Történelem“ című értekezését, melyet a M. T. Akadémiában felolvastatni kíván.

Megbírálására Pauler Gyula l. t. kéretik fel.

Huszonnegyedik akadémiai ülés.

A III. osztály hatodik ülése.

1872. június 17.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

189. (24.) Szabó József r. t. „A Trachytok új beosztásáról“ értekeznek. A kivonat így szól:

A Trachytok alatt a harmadkori s mostkori összes vulkáni kőzeteket érti, melyeknél a Földpát néha üveges s melyek a Basalttól eltérnek az által, hogy Olivint legalább lényegesen nem tartalmaznak. Ezeknek osztályozása mindeddig nem sikerült, noha azzal sok geolog foglalkozott. A nehézséget az okozza, hogy az eddigi módszerek elégtelenek voltak az egyes trachytfajok ásványtani meghatározására. Előadó ezen a fogyatkozáson segitendő, egy új meghatározási módot állapított meg különösen a földpátokra nézve, melynek elveit az Akadémia előtt más alkalommal megismertette. Jelenleg ezen módszer alapján, hozzá véve a mikroszkopos tanulmányozást is, a kőzetek vékony csiszolatán igyekeznek a Trachytokat egyenkint meghatározni és osztályozni.

Szól előbb a Trachytok egyes ásványairól, s kiemeli, hogy a Földpát a legfontosabb, s hogy a Trachytokat legelőször is Földpátok szerint kell beosztani, s ekkor kapjuk meg az egyes Trachytfajokat, s így van Orthoklas-Trachyt, Orthoklas-Oligoklas-Trachyt, Oligoklas Tr., Andesit-Tr., Labradorit-Tr., Bytownit-Tr., Anorthit-Trachyt. Másodszer a Quarcz bir osztályozó képességgel, s ezt tekintetbe véve van Quarcztrachyt és Trachyt mint a fajok két csoportja, mind a kettőben a Földpát szerint ugyanazon fajok jönnek elő mint főnnebb mondatott, és e szerint lenne Orthoklas-Quarcztrachyt, Orthoklas-Oligoklas-Quarcztrachyt, Oligoklas-Quarcztrachyt sat. A Trachytok és Quarcztrachytok Földpát szerint tehát *fajt* képeznek: de ennél magasabb fogalom is van, a melyet nyerünk, ha minden nagyobb ásványt, a mely valamely Földpát társaságában előjön, meghatározunk, ilyenek főleg az Amphiból, Augit, Biotit, Nephelin, Magnetit, gránát. Ha a Trachytfajt úgy nevezzük meg, mint bizonyos állandó társaságot képező ásványok öszveségét, akkor egy *Trachytypus* fogalma szülemlik meg, a mely típusok aztán alapot nyújtanak a Trachytok összehasonlítására a legkülönbözőbb vidéken. Egy és ugyanazon Trachytfaj többféle Trachytypust is képezhet nemcsak kü-

lőnböző vidéken, de egy és ugyanazon vidéken is. Így például a Labradorit-Trachyt az Aetna kőzetében csupán Augit és Magnetittal jön elő, míg másutt, például a Duna-Trachytesoportban Amphibol, Augit, Biotit s Nephelinnel és Magnetittel, s viszont a Duna-Trachytesoportban ezen említettek kivül van Labradorit-Trachyt, mely még Gránátot is tartalmaz. Ezen Typusok honunkat illetőleg már elég nagy számban és különféle Trachyt-vidékre vonatkozólag vannak megállapítva, s hasonlók más országok Trachytjai között is feltalálva.

Szól továbbá a Trachytok módosulatairól, s ide számítja azon állapotokat, melyekben valamely Trachyt ezen nevekkel neveztetik: Rhyolith, Lithoidit, Domit, Trachytzöldkő, továbbá az alunitos, hydroquarczitos, és kaolinos módosulatban.

Rhyolith a hőbéli módosulat s annak legkifejezettebb s legismertebb tagjai az Obsidián, Szurokkő, Perlit, Sphorolith, Tajtkő. *Lithoidit* a hőbéli módosulat üvegtelenedett módosulata. Néha részben üveges, részben üvegtelenedett a kőzet, de többször egészen üvegtelenedett. Beudant Perlite testacéja a Tokaj-Hegyaljáról tartozik ide mint jelleges termény.

Domit egy olyan Trachyt, mely legismertebben sósav gőz hatása következtében a Magnetitet elvesztette, néha a vasoxydul-ásványokat is (Amphibol, Augit, Biotit) s így csaknem egészen fehér. A Földpát ép marad.

Trachytzöldkő kénköpeny meg egyéb kénvegyek behatása következtében módosult valamely Trachytfaj. A magnetit, mi a Trachytoknak főleg kölcsönzi a fekete színt, Pyritté változik át, megmaradván az Amphibol Augit s ezen zöld ásványok adván most a színt túlnyomólag, a Trachytnak színe zöld, s innét neve.

Alunitos módosulat a solfatárai hatás, midőn uralkodólag kénsav hat be s a kovasav eltolatván Alunit képződik egészen vagy részben.

Hydroquarczitos módosulatot az egykor tevékeny Kovasavforrások idéztek elő, áthatván a legkülönbélebb Trachyton, s annak mindenféle állapotú kőzetén.

Kaolinos módosulat főleg a Földpátok mállása által jön létre, mi mellett olykor egyéb ásványok, mint Amphibol, Quarcz, Gránát, Biotit még teljes épségben maradhatnak meg.

Végre megállapítja a Trachytképlet fogalmát, s előadja a korbéli különbséget, alapul véve részint az üledékes kőzetek — részint az egymás iránti eruptioi viszonyokat, s azon eredményre jut, hogy egy eruptioi cyclust lehet feltenni, melyben a kezdet az Orthoklasföldpátú Trachyttal történt, ezt követték Trachytok, Nátrium — s végre Mészföldpáttal ugyanazon részletes sorban, mely a Trachytfajoknál lett kitüntetve, felül a legsavasabb földpátú s alul mint a legutolsó eruptio terménye a legaljasabb földpátú Trachyt. A Trachytok beosztása a Földpát szerint tehát mélyebb jelentőséggel is bír, mert abban egyszersmind korkülönbség s foglaltatik ugyanazon eruptioi cyclus tagjaira nézve.

A szokott bírálatra adandó.

190. (25) *Jendrassik Jenő* I. t. közléseket tesz az egyetemi élettani intézetből : a) *Thanhoffer Lajos* élettani tanársegéd részéről : „Adatok a zsír felszívódáshoz s a vékony bél szöveti szerkezetéhez.“ b) *Klug Nándor* élettani tanársegéd részéről : „Vizsgálatok az emlősök fülszigájáról.“

I. A *Thanhoffer* úr értekezésének kivonata ez :

I. Fejezet.

Huszonkilencz évvel ezelőtt *Gruby* és *Delafond* a kutya bolyhokon csilliszőrös sejteket irtak le, e nézet azonban mostanig a buvárok előtt csak is irodalmi szempontból keltett érdeket.

A boholy felhámsejtek szegélyét már *Gruby* s *Delafond*, továbbá *Henle* a sejthártya szilárdulásaként tekinték. *Kölliker* későbbi műveiben szintén így nyilatkozott s állította, hogy a sejt megvastagodott alapi hártájának oldal nézete (profil) okozza a sejt szegélyt, mely csikolatos. E csikolat *Kölliker* szerint a sejtetöt (fedelék) átjáró apró csatornácskák láttani kifejezése (1855). E buvár után *Funke*, *Frey*, *Schultze* s a legtöbb jeles buvár e nézetet fogadta el s ez lön megalapítója azon tannak, hogy a zsírszemcsék átlikasztott hártájokon átszívárgás útján juthatnak át.

1857-ben *Brettauer* és *Steinach* a szegélyt finom pálczikaszerű nyulványokból összetettnek állították, s nézetüket *Friedmann*, *Balogh* s többen osztották. Mindazáltal jelenleg mindinkább a *Kölliker* által kifejtett fentebbi elméletet fogadják el a buvárok legtöbbjei, noha egyes legújabbkori vizsgálatok eredményei az élettani kívánalmak elén még nagyobb akadályokat gördítő szerkezetet tulajdonitnak a sejt alapi végének, midőn azt állítják, hogy a finom sejt szegélyen, vagyis alapi hártján túl különféle irányban hasadozó s a zsírfelszívódás alatt mindig leeső, azután mindig újra termődő sejtsejtel, illetőleg sejtetöt (fedelék) foglaltatik (*Leon Conrad Erdmann*; *Eimer*.)

Békáknál, melyeknél értekező a nyultagy vagy gerinczagyat szúrta meg, vagy pedig a gerinczagyból kijövő érző és mozgató gyököket metszette át, találta, hogy a nyombél boholy felhám sejtekből finom, csilliszőrőkhöz hasonló nyulványok váltogatva szöktek ki s be, s a közélük jutott zsírszemcséket a sejt belsejébe vitték.

A sejt alapi, a bélüreg felé néző szélesebb végén kiálló s mozgó protoplasma nyulványok alatt még a több buvár által leirt fénylő sejtsejtel is megvan; hasonlólag találta értekező, hogy e viszony fenn van a béka más szerveinek csilló sejtjeinél is.

A bélboholy felhámsejtek nyulványai a békánál nem mindig működnek, hanem csak akkor, ha az állat előbb a fentebb említett módokon műtétnek volt alávetve, de ezek közöl is körülbelül csak minden második békánál észleltethetett azok mozgása.

E nyulványok, ha nem működnek, a békánál igen ritkán maradnak künn a valódi sejtsejtelen túl, hanem az alá húzódnak be, s ily helyzetben vannak igen gyakran, midőn a sejt telve van zsírral s közeikben (nyulványok) zsírszemcséket tartalmaznak. Innen eredhetett értekező

szerint némely buvár azon ismert nézete, hogy gyakran zsir felszívódásnál a sejtsegegély alatt található csikolat. E nyulványokat tengeri malacz, házi nyúl, kutya, béka bolyhok heveny sejtjein észlelte értekező, de ezek jelenlétéről, halál után elég korán kapott ember hulla beleken is meggyőződött; ezek mozgásait azonban mindeddig csak is a béka bolyhok felhámsejtjein észlelte és pedig összesen 21 műtett békaboholy sejtjein, nem mervén mozgásnak jelezni azon egy pár protoplasma nyulványuak rövidülését, mit egy esetben tengeri malacznak hevitett tárgyasztalon vizsgált boholy sejtjén volt alkalma észlelni, s azt csak is zsugorodási folyamatnak tartja.

Ezekből kitűnik, hogy a sejtsegegély csikolatos s egyszersmind szélesebb akkor, ha azt e kiálló nyulványok képezik, vagy nem bir csikolattal s vékonyabb, ha e nyulványok be vannak húzódva s nem az ezek által képezett segegély, hanem a vékonyabb állandó sejtsegegély van meg a sejtek alapi végén.

Igazuk van Brettauer-s Steinachnak, noha ők e nyulványok mozgását, mely a zsirfelszívódásra nagy nyomatékkal bir, nem látták, midőn állították, hogy a sejt csikolatát a sejt bennékből mereven kiálló pálczikaszerű nyulványok érintkezési szélei eszközlik; de tévedtek, midőn, ezeknek a valódi sejtsegegély alá való behúzódását nem ismerve, azt állították, hogy a sejtsegegély éhállapotban szélesebb s csikolatos, míg zsirfelszívódás alatt keskenyebb felényinél, harmadánál s csikolatát elveszti. Értekező ugyanis azt találta, mit azonban már Balogh Kálmán értekezésében felhozott, hogy éh állapotban is lehet a segegély vékony s csikolatot nem mutató, míg zsirfelszívódás alatt is lehet az széles s csikolatos. E nyulványoknak mozgásait békánál sokszor észlelve s azoknak szegély alatti elhelyezését is nemcsak a béka, de melegvérű állatoknál is számtalanszor találva, értekező könnyen magyarázhatónak tartja a buvárok ez ellenmondó állításait. Mert ugyan is, ha a segegély csikolatát e sorban, felfelé mereven álló nyulványok eszközlik, s ezek nem működve künn vagy behúzódva vannak, az első esetben a sejt állandó segegélyén felül, a másodikban alul, könnyű belátni, hogy csikolatos s széles lesz a sejtsegegély úgy éhállapotban mint zsirfelszívódás alatt is, ha az e nyulványok által képezett sejtsegegély a valódi, vékonyabb, állandó sejtsegegélyen túl kiáll, ellenben vékonyabb lesz s csikolattal nem fog birni épen e valódi állandó sejtsegegély, ha azon nyulványos segegély ez alá behúzódva van, legyen bár éhállapot vagy zsirfelszívódás is jelen.

Lamb és *Balogh* állították, hogy a segegélyek leesve, gyűrűnek tüntek fel, s így a segegély nem sejtfelelék oldalnézete (profil) volna, hanem az körben, gyűrűszerűleg köritené a sejtet. Hogy ez csakugyan úgy van, értekező bizonyítja s ajánl egy módot, melylyel erről könnyen meggyőződhetni. T. i. foszmiumsavval megfestett bolyhokat hígított glicerinbe tesz, s ekkor a lecsipett s tárgyüvegre hozott finom takhártya részletek bolyhairól leválnak összefüggésben a sejtek segegélyei, melyek összeálló rostélyzatot képeznek, melyek egyes többszögü ürei a boholy felhámsejteknek felelnek meg, s így bizonyítékot szolgáltat arra nézve

is, hogy Wittichnek azon észlelete, miszerint a szegély nem minden egyes sejthez külön tartozó részlet, hanem hogy azok likakkal áttört hártayaként vannak egymással összenőve, igaz; noha másfelől értekező Wittichel nincsen egy véleményben, mely szerint : e szegély keletkezését csak is hullatüneménynek kellene tekintenünk, mert az egész heveny, hevített tárgyasztalon s minden vegyszer nélkül vizsgált bolyhokon is megvan, s annak jelenlétét ép-hevenybelben eddig még senki sem tagadta.

Számtalan oly békán tett vizsgálatokat értekező, melyeken műtétet nem vitt véghez s ezek közül csak is egyetlenegynél észlelte e nyulvány-mozgásokat pár sejten, a többinél soha sem. E szerint bizonyos, hogy e nyulványok, melyek vizsgálatai szerint nem egyebek, mint a sejt protoplasma nyulványai, beidegzés alatt állanak, melynek központjai a nyultagyban lehetnek s azok lendítései a gerinczagyon átvezettetnek eddig előtte ismeretlen idegszálakon, melyek a gyökök valamelyikén át térhetnek ki a gerinczagyból.

Bernárd ideje óta ismeretes, hogy a nyultagy megszúrása után állapotknál az epeelválasztás élénkül. Ezt tapasztalta értekező számos eseténél s evvel párhuzamban azt, hogy a gerinczagy izgatása is hasonlóan hat a máj anyagcseréjére. Észlelte továbbá értekező, hogy az epe a boholy felhám sejtek nyulványa mozgásainak élénkítő szere, mert csak oly bolyhon észlelte e nyulvány mozgásokat, melyek epével színezve voltak, s csak azoknál gyors s sokáig tartó s nagy felületre, 10—16 boholy, sőt egy esetben 3 görcsői láttér valamennyi bolyhára kiterjedőleg, melyek epével erősen beivódva voltak. S így könnyű belátni, hogy az epe a zsirfelszívódásra, mint az Bernard s Wittingshausen kísérleteiből kiderült s el is lett fogadva, igen fontos befolyással van, noha némelyek azt kétségbe vonni törekedtek.

Észlelte továbbá, hogy az emésztett zsir is élénkíti e mozgásokat. Ugyanis akárhányszor volt alkalmá észlelni, hogy, ha a zsir emésztve, igen finom szemcsékben lepte el a bolyhokat, hozzá téve, hogy a bolyhok epével színezve voltak, a nyulvány mozgások jelenkeztek, míg mindannyiszor kimaradtak, midőn emésztetlen zsir cseppek, kiterült zsirtáblák s főleg zsirjegeczek borították el a bolyhokat.

Az emésztetlen zsir mellett a vizet is e nyulványmozgások gátoló szerének találta értekező, kivéve egyes ritkább eseteket. Ha élénken mozgó nyulványú sejtekhez a görcső alatt értekező lepárolt vizet hagyott behatolni, némely bolyhok sejtjei nyulványaikat mintegy abban a pillanatban behúzták, míg némelyek künn, mereven maradva, megszüntek működni, de egyesek némely esetekben a vízben is tovább folytatták mozgásaikat. A viz később főleg az által látszik hatni, hogy a behúzódtott nyulványokat s azután magát a sejt-bennéket is fénylő gömbök alakjában kivonja (kiszívja.)

E gömböket viz vagy más vegyszerek behatására a sejt-szegélyből származtatják a buvárok s helyes volna nézetük, ha ezt ezen nyulványos sejt-szegélyre nézve állítanák, de ők a valódi sejt-szegélyt értik,

mely azonban le nem válik a sejtről, — csak jóval később, midőn már a bennék kiszivatott.

Kijelenti értekező, hogy e nyulványok mozgását eddig csak is a béka nyombél s egyszer a vékonybél alsóbb részletén észlelte, míg melegvérű állatok hasonlólag meglévő ily nyulványain azt mindeddig nem volt képes találni, de mivel a melegvérű állatok s az embernél is jelenlevő ily nyulványok miben sem különböznek a béka vékonybél felhámsejtek nyulványaitól, s azokat egyszer a valódi sejtszegélyen túl, máskor az alá behúzódva találta, s azok közeiben zsirszemcséket észlelt, valószínűnek tartja, hogy a melegvérű állatok s az embernél is e nyulványok bizonyos körülmények között, főleg a zsirfelszívódás bizonyos szakában úgy, mint a béka bélfelhám sejtek nyulványai, mozgással bírnak s e közben viszik be a zsirszemcséket a sejt belsejébe. Ha nem is vesszük fel, hogy a melegvérű állatok bélfelhámsejt nyulványai egyenkint mozognak, kétséget nem szenvedhet, hogy legalább a sejtbennek (protoplasma) összehúzódása következtében a vele összefüggő nyulványok együttesen be s ki vitetnek akkor, ha közéjük jutott zsirszemcséket a sejt belsejébe kell vinniök, az tény, s arról könnyű meggyőződni, hogy a nyulványok melegvérű állatoknál is egyszer csikolatos szélesebb szegély alakjában a valódi sejtszegélyen túl kiállanak, máskor azok az utóbbi alatt behúzódva észlelhetők, s épen ez utóbbi viszony az, mely leggyakrabban fordul elő, noha épen erre eddig a buvárok tekintettel nem voltak.

Értekező dolgozata ez első fejezete végén még az u. n. kehelyképi sejtekről véleményét adja elő.

A buvárok egy része ezeket egyedüli zsirfelszívó szerveknek tekinté (Letzerich, Zawarykin); mások ezeket egysejtű mirigyekként írták le (Schultze, Kölliker, Frey) s ismét mások e képleteket mütermékeknek tartották (Erdmann).

Kölliker szerint előjöhethetnek egész heveny bolyhokon is, mit értekező erősít, s ennek még bizonyosabb megállapítására heveny, gyorsan kikészített beleket hevített tárgyasztalon vizsgált. Kölliker Donders-szel együtt e kehelyképi sejteket a többi felhámsejtekből származtatja visszafejlődési folyamat következtében s szerintük vagy nyákot termelnek, vagy nem működve, tönkre mennek. Értekező szerint is e kehelyképi sejtek a vékonybél többi felhámsejtjeiből veszik eredetüket, de a bél bizonyos élettani folyamatai közben. Észlelte ugyanis, hogy ha higitott epét adott a béka-boholy készítményhez, annak sejtszegélyei rögtön megvékonyodtak, így a valódi sejtszegély csakugyan létrejövő vékonyodása zsirfelszívódás alatt az epe által tételeztetik fel. A bélbe jutott epe s viz okozhatja, hogy a sejtek szegélyei leesve, az utóbbi befolyása folytán a sejt pálczikás szegélye s bennéke kiszivatik, a sejt felduzzad s előáll a kehelyképi sejt, mely némely esetben zsirt is tartalmazhat, addig, míg csak a sejtszegély esett le, de a bennék még ki nem szivatott. A kehelyképi sejtek csak úgy bírnak nyulvánnyal, mint ez tudva van, s csak oly összefüggésben állanak a boholy alapkötőszövet sejt-

jeivel, mint a többi felhámsejtek, s így, mint látható, semmi ok sincs ezeket lényegesen megkülönböztetni a többi felhámsejtektől.

II. Fejezet.

Értekező dolgozata első fejezete után áttér annak második fejezetében a felhámsejteknek a boholy szövete felé néző nyulványai s az első tápnya ut tárgyalására.

Egy részről erősíti Heidenhain nézetét, a mennyiben kimutatja, hogy a felhámsejtek a boholy szövet felé néző nyulványa a kötszöveti sejttel s ennek nyulványa által közvetlenül a boholy központi ürével állanak összeköttetésben, Heidenhain után Eimer hosszas, vegyszerekkel kezeléssel igyekezett Heidenhain állítását erősíteni, értekező azonban véletlenül oly állatra akadt, t. i. fiatal még vak macska kölyökre, melynél e viszonyokat a leghatározottabban lehet kimutatni, minden vegyszer nélkül vagy legfeljebb lepárolt vízzel való kezeléssel. Ugyanis ez állat anyja tejét szopván, a legtermészetesebben van táplálva; noha igen fiatal, mégis bolyhai tökéletesen ki vannak fejlődve s elég összetartással bírnak, míg felhámrétegük oly lazán van a boholy szövettel összekötve, főleg akkor, ha zsírfelszívódás van jelen, hogy tüvel való szétszedés mellett a bél részlet bolyhairól, főleg lepárolt víz hozzáadására a felhám egyrészében lefosztható s a boholy szövet csillag alakú kötszöveti sejthálózataival s e sejteknek a boholy központi üregével való összefüggésével a legszebben tűnik fel. Más részről e hálózatnak a felhámsejt nyulványával való összeköttetése még vízhozzáadás nélkül hevített tárgyasztalon is határozottan s szépen észlelhető, mert oly gyöngédek e bolyhok, hogy egész állományaikban átlátszó s mégis tökéletesen ki vannak fejlődve.

Heidenhain s utána sok buvár a felhámsejtekből csak egy, a bohollyszövet felé néző, nyulványt láttak kiindulni. Értekező e nyulványon kívül, melyet a felhámsejt burkából lát kiindulni s mely, mint már Heidenhain kimutatta, a boholy kötszöveti sejtjeivel áll összeköttetésben, még egy finomabb, láttani s vegyi tulajdonaira s külemére nézve is idegszálnak látszó nyulványt látott sok esetben a sejt magva felé sietni, sőt sokszor ezzel szoros összefüggésben állani. E nyulványt, mit értekező idegnyulványnak (az előbbent kötszövetinek) nevez, lefelé többször gömbölyded, szemcsés, puha, burok nélküli, idegállományra emlékeztető s a boholy ruganyos egynemű csillagalakú kötszöveti sejtjeinél 5–6-szor nagyobb, s a boholy szövet valamennyi más képleteitől eltérő s azoknál nagyobb sejtbe látta folytatódni, melyből egynehányszor még lefelé újból folytatódó nyulványokat látott kitérni. S így valószínű, hogy a felhámsejtek boholyüreg felé néző s a bennékel összefüggő élénk mozgású nyulványok, mozgásra való lendítéseiket a maghoz menő finom idegszállakon veszik. Találta pedig értekező e kettős nyulványokat a béka s macska gyöngé ecetsavval vagy felosmiumsavval kezelt vékonybél boholy sejtjein.

III. Fejezet.

Kölliker, Frey, Stricker szövettani tankönyveikben, de az irodalom többi tekintélyes életszövettani munkáiban sem talált értekező valamit a bolyhok idegzetére nézve feljegyezve, noha a boholy csúcán máskor annak középtáján vagy alapján, carminnal festett, terpentines finom metszetű készítményeken, sőt felosmiumsavval festett boholy metszetből tüvel elkülönítve, talált a bolyhokban szövethézagaiába helyezett, vagy magcsás gyöngéd tokokba zárt, nehezen festődő, egy vagy több maggal s magcsával bíró puha, szemcsés bennéki s idegsejtekhez mindenben hasonló finom képleteket, melyek részben a bél két izomrétege közt levő Auerbach-féle s részben a bél takhártya alatti kötszövetben levő Meissner-Remák-féle idegképletekhez nagy hasonlóságot mutattak. E képletek némelyikéhez igen finom, máskor szélesebb s apró rostocsokból álló s az idegek tengelyszáljaihoz hasonló képleteket látott menni, s velük összefüggni, de ez utóbbiakat velős hüvelyű idegrostba folytatni nem észlelhette.

IV. Fejezet.

Értekező végre dolgozata negyedik fejezetében a bolyhok izomzatáról szól. A *Brücke* nevére nézve hozirányu sima izomsejtkötegeken kívül a bolyhok csucán *Donders* haránt irányban fektetett sima izomsejteket látott, s ebből következtette, hogy a bolyhokon körkörös futó izomsejtkötegek is volnának. Állítását azonban a buvárok tévesnek jelezték. Hasonlag járt *Moleschott* is, ki a boholy egész felületén talált embernél s kutyánál körkörös sima izomsejtrétegeket. Értekező *Moleschott* állítását minden tekintetben igazoltnak tartja s elzárt állandó készítményei erről mindenkit bármikor meggyőzhetnek. Értekező szerint főleg kutyánál a boholy csucsától egészen le a boholy megkarcsuló alapi végeig néha egy, máskor több rétegben futó, sűrűn fekvő izomsejtek vannak elhelyezve, melyek csak akkor tűnnek fel, ha a készítménymetszet igen finom s igen jól van megfestve. Más részről szerfölött számos metszet szükségeltetik, hogy egyes bolyhokat kapjunk, melyeknél az egész boholy borítva van ily sejtekkel. Sőt értekező szerint ez az oka főleg, hogy a buvárok *Moleschott* ez állítását, bármily nagyfontosságú is az, hallgatással mellőzték vagy egyenesen tagadták, mert a boholy körkörös izomrétege a boholy felületen rétegén önálló különös hártját képez, mit értekező az egyes kis bolyhok részsüt harántmetszetű készítményein határozottan észlel, s így könnyen belátható, hogy egy hengeres testnek, mint milyen a boholy, körkörös futó izomelemei annak hozmetszetekor haránt átmetszetbe jutnak s ekkor nem hosszú orsó alakú s páczikaszerű maggal ellátott sejteket észlelünk a metszeten, hanem egyes kis gömbölyded sejteket, melyeket semmiképen sem volnánk feljogosítva izomsejteknek tartani, s azokat inkább, mint e buvárok is tehették, a boholy szövet magvaihoz sorozhatni. De ha számtalan s minden irányban haladó metszetet készítünk, főleg kutya bolyhokon,

jutunk többször olyanokra, melyeknél a boholy egyik felülete el nem metszetik s akkor a csucstól le egészen a boholy megkarcsulásáig, ott hol az a takhártya alatti szövetbe folytatódik, lehet a legszebben kifejlett körkörös izomréteget találni s így lehetlen erről meg nem győződni. Sőt más melegvérű állatoknál, valamint békánál is, lehet látni haránt irányban fektetett izom sejtmagvakat, csakhogy azok igen gyérszámmal vannak, úgy mint ez állatoknál a hoszirányban felfutó izomsejtek is, s azok még inkább kikerülhettek a buvárok figyelmét.

S így Moleschott állítása való, s ha elfogadva lesz, értekező azt a bolyhok sokszoros befűződésére s a boholy működésére nézve csak oly nagy foutsóságu tényezőnek tartja, mint a Brücke-féle hoszirányu izomkötegeket.

II. A Klug úr értekezésének kivonata következő:

Jelen értekezésem által részint már többé kevesbbé tisztán felismert szerkezetü viszonyok megállapításához újabb érvekkel reménylek járúlni, részint olyanoknak felderítését segíthetem elő, melyek eddig a vitás kérdés tárgyát képezik. Vizsgálatom tárgyát házinyúl, tengeri malacz, macska, kutya, sündisznó, báránynak csigái képezték.

Az előpitvari ajk szerkezetét vizsgálva, sikerült metszeteken, annak szabad felülete felé, szorosan egymás felett, egyszerű rétegben, találtam testecseket elhelyezve, úgy, hogy általuk az alapállomány oszlopcsákra különítették szét. Az előpitvari ajknak a közép csigájárat felé tekintő szélét csőr alakú nyulványok képezik, melyeket mindig kisebb nagyobb fokban egymástól elkülönítve láttam. Véredényt nemcsak az előpitvari ajk állományában sikerült észlelnem, hanem még annak csőralakú nyulványaiban is.

Az alaphártyát a *Corti*-féle iv külső rostja két részre osztja; ezen részek közül a belsön két réteget lehet megkülönböztetni, melyek közül a felsőnek szabad felülete, egyenletes, sima, nem mutat semmi emelkedéseket vagy vonalas szerkezetet, noha azt *Böttcher*, *Winiwarter* állítják. Az alaphártya külső részének alkatásában még egy harmadik réteg is vesz részt, ez a húros réteg (*zona pectinata*), melynek szerkezete még mindig nagy vita tárgya; *Deiters* s mások párhuzamos redőket képező hártának tekintik, *Hannover*, *Böttcher*, *Henle*, *Winiwarter* szálás szerkezetet tulajdonítanak neki, mely szálak e buvárok nézete szerint az alaphártyának a húros réteg alatt lévő részéhez, egész kiterjedésökben, oda növe volnának. Mivel ezen hártát húralakú képletek alkotják, azért találok legcélszerűbbnek a húros réteg elnevezést; a húrok a *Corti*-féle iv külső rostjából indúlnak ki, mint annak közvetlen folytatásai, és szorosan egymás mellett párhuzamos irányban vonulnak a csiga fala felé, az alaphártyával nincsenek összenöve, külső ragpontjuk a pörge szálág (lig. spinale). — Ezen, a külső *Corti*-féle rost és pörge szálág közt kifeszített húrok nincsenek folytonosságukban megszakítva; a mit *Kölliker* likaknak tekint, az a húros réteget fedő felhám visszamaradt magva. A húros réteg szálai közt, minden külső *Corti*-féle rost tapadási helyén túl három liksor látszik a menetek hosszában.

A közép csigajárat felső falát alkotó két hártya a *Reissner* és *Corti*-féle hártya.

A *Reissner*-féle hártya alsó felületét lapos felhámsejtek borítják, megegyezők ez észzeletemmel *Hensen*, *Henle*, *Winiwarter* tapasztalatai, míg *Reichert* s *Kölliker* a felhámot a hártya felső oldalán levőnek állítják. *Böttcher*, *Deiters* a *Reissner*-féle hárttyát látni nem voltak képesek, azonban azon leírásból, melyet mind két szerző a *Corti*-féle hárttyáról ad, kitűnik, hogy bűvárlatuk alatt találkoztak ezen hárttyával is.

A *Corti*-féle hártya a *Reissner*-féle hártya és az alaphártya közt van elhelyezve; tapadását a fülcsiga falához senki sem látta, *Böttcher*, *Deiters*, *Henle*, *Löwenberg* állítják ugyan, de nem azért mert a *Corti*-féle hárttyát a csiga falig terjedni látták, hanem mivel tévesen a csiga falán maradt darabját a *Reissner*-féle hárttyának, a *Corti*-féle hártya részleteként tekintették. A *Corti*-féle hártya külső vége rosthálózatba megy át, mely rosthálózat az alap hártya megfelelő részén elhelyezett sejtképletek közé terjed. A *Reissner*-féle hártya nincs, a mint jelenben mondatik, két tapadási helye közt egyenesen kifeszítve, hanem kíséri a *Corti*féle hárttyát, annak minden hajlását követve, csak ott tér el attól, a hol az rostokra oszlik, s tapad a csiga falához azon a helyen, a hol az edényhártya (*stria vascularis*) végét éri.

A *Corti*-féle ivet egy belső s egy külső rost alkotja, a belső roston innen helyezett sejtképleteket szerkezetök szerint 4 csoportba osztom:

Az első csoportba a pörge árokban egy rétegbe helyezett, nagy felhámsejtek foglaltatnak,

(Második csoport) melyet e sejtképletektől kifelé látok, két egymás mellett elhelyezett sejtből áll, ezek hengerded alakúak, állományuk szemcsézett, alsó végükön megvékonyúlnak s nyulványba mennek át.

A harmadik csoportot a most leirt sejtektől kifelé az itt helyt foglaló kötszöveti rosthálózatban székelő apró gömbölyded sejtek alkotják, mely sejtekről csak *Deiters* tesz említést.

A negyedik csoportot a már *Deiters* által leirt belső *Corti*-féle sejtek sora képezi.

A *Corti*-féle ivet alkotó két rost azon szögletének oldalán, melyet ezek az alaphárttyával képeznek, egy egy testecs van helyezve, melyet *Corti*, *Kölliker*, *Böttcher* sejtmagnak tartanak, *Schultze*, *Hensen*, *Deiters* azonban sejtnak mondanak. Carmin s pikninsavval tett kettős festés által sikerült a sejt vöröstre festett magvát hárttyája s bennékétől, mely sárgára lett festve, jól megkülönböztetnem. Ezen szeglet sejteken kívül talállok megegyezőleg *Deiters*-sel az iv alatt oly sejteket, a melyek teljesen megegyezők az iv s pörge árok közt talált s általam fentebb a második csoportba sorozott sejtekkel.

A külső *Corti*-féle roston túl található a *Corti* és *Deiters*-féle sejtek. — Az első lefelé terjedő nyulványa nem tapad az alaphárttyához, a mint ez mondatik, hanem azon likak, melyek a húros réteg húrjai közt az alaphárttyán át vezetnek, bocsátják keresztül a három *Corti*-féle sejt

nyúlványát, az alaphártyának alsó, dobúri felületére, a hol az, sejtekkel függ össze.

A *Deiters*-féle sejt fel-s lefelé irányozott nyúlványnyal bir, melyek felsőbbike a reczeshártya izeivel függ össze, az alsóbbik pedig az alaphártyához megy, tapadását a húros réteghez nem látni, *Deiters* szerint a *Corti*-féle sejt nyúlványába menne át, mely utóbbi viszonyt egy esetben világosan láttam.

A *reczeshártya* szerkezetét egészen olyanak ismertem meg, mint *Deiters*: míg a többi bűvár mind a reczés hártyát alkotó *izeket* (*Phalangen*) pálczikaszerű testeknek tartja, addig egy ily iz finom hyalin-nemű gerendezetből áll, mely hártyát zárol körül, mit azon észzeletem is határozottan bizonyít, hogy az iz körülete más fénytörésű, mint az általa bekinetett, sokkal vékonyabb, állomány. A húros réteg felhámsejtekkel van részben fedve, mely egyszerű felhámsejtréteg 0,020 — 0,040 mm. közt változó távolságban a *Corti* és *Deiters*-féle sejtek nyúlványain túl veszi kezdetét. Azon helyén a húros rétegnek, mely az utolsó *Deiters*-féle sejt és a felhám kezdeti része közt létezik, hyalin-nemű rostokból szőtt hálózatot találok, mely hálózatról *Böttcher* tesz említést; *Deiters* azt hasonlag látta, hanem ezen helyről elsodort felhámsejtek lenyomatának tekinti, ezen hálózat a húros rétegnek azon részén van helyezve, mely felhámsejtekkel nincs is borítva, de más részt, oly élesen látni kettős szélét ezen erős fénytörésű rostnak, miszerint azt egyszerű sejtlenyomatnak venni nem lehet. Lesodort felhámsejtek visszamaradt sokély lenyomatát lehet látni, ezt azonban oly halvány gyöngé szél határolja, hogy azt az előbb említett hálózatot alkotó rostokkal összetéveszteni nem szabad.

A többi ide tartozó két rendbeli sejtek közül az egyik csoportot azon sejtek képezik, melyek a harmadik *Deiters*-féle sejttől kifelé közvetlenül vannak helyezve. *Böttcher*, *Deiters* s *Winiwarter* emlékeznek meg ezen sejtekről, szerkezetüket azonban helyesen nem ismerhették fel, mivel azon kezelés által, melynek alávetették, ezen felette gyöngéd képletek tetemes változást szenvedtek. Az ily sejt, nagy, gömbölyű, egy nyúlványnyal bir. A második csoportbeli sejtek egészen a pörge szálalagig terjednek, *Hensen* írta le ezen sejteket legelőször, *támsejt* — *Stützzellen* — név alatt.

Végre a mi a *hallideg* végződését illeti; az átlíktatott lemezen keresztül jutott ideg a *Corti*-féle iven innen általam felismert és a második csoportba sorolt hengerded alakú két sejthez küld egy egy szálalag, mely az említett sejt nyúlványát képezi. Épen úgy láttam az ideget, a *Corti*-féle iven túl elhelyezett *Corti* és *Deiters*-féle sejtek állományában, azok magvának közelében eltűnni. A most említett idegvégzések azonban nem egyedüli végzések a középsigajaratban elterjedő idegszálalag; valószínűleg összefüggnek ezek még a *Corti*-iven innen levő *Corti*-féle sejttel, az itt általam a második csoportba sorozott, továbbá az iv alatt levő sejtekkel is.

A bemutatón kívül még egy vélemény kérendő.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Huszonötödik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1872. június 24-én.

Csengery Antal akad. másodelnök úr elnöklete alatt.

192. *Haberern Jonathán* l. t. emlékbeszédet mondott néh. Edvi Illés Pál lev. tag felett, melynek kivonata következő:

Életet, mely szorgalom és munka közt folyt le, nem lehet kategoriák szerint construálni, de annak megértésére mégis *kulcs* szükségeltetik.

Mindenkire nézve a gyermekkor benyomásai döntő hatással bírnak. Illés Pál lelkészlapon pillantotta meg a napvilágot Rétiben, hol atyja Adám predikátor volt; születésnapja jelentékenyen az 1793-ki év jun. 29-dik napjára, Péter-Pál ünnepére esett.

Pál eleintén otthon nevelkedett s az elemi tanulmányokat atyja vezetése alatt végezte, a grammaticalis osztályra azonban már Sopronba lett adva, melynek Lyceumában 1802-től 1813-ig tanult.

A régiebb szerkezetű intézeteknél szokásban volt a haladottabb tanulókat a fiatalabbak tanítására alkalmazni; az előretörékvő ifju ekként korán alkalmazta a tanultakat, korán tanulta meg a tanítást. Illés is mint kitűnő szorgalmú deák iskolai pályája közben magánoktatója és vezére volt Vései Antalnak, kinek szülei hazánál Dencsen Somogy megyében két nyári szünidőszakot töltött.

Iskolai pályáját végezvén egyenest a külföldi német egyetemekre kívánt költözni, de a francia háboru miatt tiltva volt a magyar hitjölteknek külföldre menni; vágyát tehát mindjárt ki nem elégithette, itthon kellett maradnia. Pedig a *külföldi* egyetem azon varázsszó volt, mely a candidatus napjait szépítette, mely éji álmain keresztül fonódott, mely nélkülözésekre és évek feláldozására bírta.

Illés, hogy tétlen ne maradjon házi nevelőséget vállalt elébb is B. Prónay Simon házánál, aztán Appel Károly jószáigazgatónak otthon tanuló fiainál; itt szövődött barátsága Rubrini Sámuellel, ki későbbben a dárdai uradalom felügyelője lett s kitől Illésre a gazdaszat iránti előszeretet szállt.

1815-ben megnyilván az út a külföldre, Illés is lelke ösztönének engedett s mindjárt aprilisben a jenai egyetemre sietett. Lelki mozgékonyágánál fogva egy év alatt hallgatta Danz, Herder, Gabler, Schott, Voigt, Oken, Luden, Eichstädt előadásait s a szünetek idejében látogatta Schulpfortot, Erfurtot, a Dietendorfi Herrnhutereket, Gothát s Salzmann nevelőjét Schnepfenthalban.

Az év eltelvén haza kellett térnie s ez alkalommal utját nem Csehországnak mint menet, hanem Koburgon és Nürnbergben keresztül Bajorországnak vette s Regensburgtól Bécsig a Dunán hajózott alá.

A készülődés éveit után lényeges az ember egész jövőjére nézve az, vajon erejének megfelelő munkakörbe helyeztetik-e. Illés 1817-ben káplánnak avatottatott fel atyja mellé Rétiben, 1818-ban pedig „rendszerinti predikátornak“ hívta meg őt a nagy-geresdi gyülekezet. — El lévén helyezkedve, életervet csinálhatott; feltette magában hasznos és érdekes dolgokat írni, terjesztetni, mi eleitől fogva hajlama volt. 1819-ben lépett fel legelső kinyomott munkájával s azóta negyven éven keresztül jó és rossz időben egyaránt forgatta a tollat.

Geresden öt évet töltött, innen főleg Kiss János superintendens közvetítése folytán Vanyolára költözött; Vanyolán korán ismerni tanulta Vajda Pétert, úgy mint kinek szülőföldre Vanyola. — Ezen állomásán 1826-ban lépett házasságra Rétalapi Németh Teréziával, ki örangyala maradt élete végéig s csak néhány hónappal élte túl. Két gyermekkel lett megáldva s ezek adták neki a főosztónt encyclopoediai és nevelés-tárgyu iratokra, mert maga tanította őket.

1831-ben meghívatott a nemes-dömölki gyülekezetbe; Dömölkön aztán hivataloskodása végéig megmaradt, itt lettek rá bizatva a superintendentiának oklevelei, itt választatott az esperességben iskolai felügyelővé és törvényszéki tanácsnokká; a kitüntetések legohajtottabbjában részesült 1835-ben az által, hogy sept. 14-kén a M. Tud. Akadémia tagjául választatott.

Mint esperességi tanfelügyelő ismerte az iskolák állapotát, mint gyermekeinek tanítója magyar tankönyveket keresett, s megfelelőt nem találván maga fogott hozzá ezeknek készítéséhez. Minthogy pedig e tájt Marczibányi ilyen munkára jutalmat tűzött ki, beküldte kész dolgozatait s tizenegy munka közt Illés nyerte a díjt.

Az a körülmény, hogy a tanítók könyve 1838-ban második kiadását érte, 1844-ben pedig harmadszor is kinyomatott, mutatja hogy szükség volt rá; a könyv az életből nőtt ki, a tanokat a nép szükségéhez és fogalmához alkalmazva adta elő, ment volt a szárazságtól és a szükségtelen áradozástól, nyelve népszerű, tiszta és világos. Az egésznek előadása eleven, meleg, vonzó, mindenkiben azt a meggyőződést kelti hogy szerzője igazán és szívből jót akar mondani, úgyesen használja fel a példabeszédeket

Mily örömmel fogadtatott e kézi könyv, mutatja a népdal, mely országszerte hangzott:

Magyar fiu vagyok én, Magyarul tanulok én.

Edvi Illés Pál könyvét Nem adnám, ki tudja mért.

Illés az akad. testületben a philosophiai osztályhoz volt besorozva s maga mondja: „mihez is lehetett volna sorozni helyesebben. De én nem vagyok barátja a haszontalan speculativa philosophiának. Nem tartok se Hegellel se Schellinggel, hanem vagyok eklektikus és a praktika philosophia embere.“

S ím az eklekticismus szolgáltatója a kulcsot Illés működéséhez. Ő mindenre figyelt s mindenféle tárgyakról írt. Írt a pantheismusról, paraszt lakadalmi szokásokról, a kolumbácsi legyekről, a fűzfa tenyésztésének módjáról, a Hunnusok emlékeiről német földön; megismertette Gützlaff életét, Salzmannt beszédét az anyákhoz, gyűjtött magyar népdalokat, összeszedte a vallás- türedelem példáit az újabb korból, közrebocsátott latin nyelvtudományt, több rendű kátét, egy egész évre szolgáló eredeti közérthető keresztyén predikációkat. Időt nyert csaknem minden magyar folyóiratba 1821-től egészen 1860-ig cikkeket beküldhetni.

Mivel sokat gyengélkedett szem és idegbajban, valamint szédülésben szenvedett, családját korán beiratta a budai nyugintézetbe, későbbben a bécsi ápodába.

1840-ben Oberlin számára keresett kiadót, de nem találkozott vállalkozó, a magyar miniszteriumhoz is beküldte, de 1849-ben elveszett.

A gyászévekben nem csüggedett, megírta a dömölki krónikát 4 kötetben s kérte fiát, hogy ezen munka közrebocsátását eszközölje.

1852. lemondott az esperességi hivatalról.

1854. egyetlen leánya rohamos sorvadásba esvén, oct. havában meghalt; ez a csapás írói kedélyére leverőleg hatott annyira, hogy búbanatában bucsút vett irótársaitól és az Akademiának kedvező emlékébe ajánlta magát. — S ím a „Vasárnapi ujság“ megindult s Illés, lelkének ritka rugékonyságával lecsitította keble fájdalmát s önként ajánkozott cikkirónak s ezen ujsághoz három éven keresztül sűrűen küldte be cikkeit

1855. pályázott a Fáy-Kubinyi kérdésre gyermek diaetetikával, 59-ben pedig fénygolyóival a „Szegedi Híradó“ szerkesztőségének jutalmáért.

1863. bucsút vett Dömölkről, mint mondja, szemeinek vég elcsúszása miatt s Pestre költözött egyetlen fiához, kinél menedék helyet és ápolást talált.

A fölötte állítandó egyszerű sirköre maga írta a felirást s kívánta hogy úgy legyen. Itt nyugszik Edvi Illés Pál, ág. ev. esp. lelkész és m. t. akad. tag szül. 1793. meghalt . . .

Volt ő pap, férj, atya,
Író s hő népbarát.

E kövel jó fija
Tisztelte sirhalmát.

1871-ben jun. 22-kén csöndesen elszenderült, 24-kén — ma egy éve — eltemtetett.

Azon tudattal vált meg az élettől, hogy családjára, hivatalára, egyház és közjóra, valamint az irodalomra nézve nem élt hiába.

Béke lengjen sirja felett.

193. A kir. belügyministerium átteszi a Pozsony város levéltárában találtató régi országgyűlési iratok jegyzékét.

194. Turóczmegye alispánja a levéltárakban levő hasonló iratok jegyzékét beküldi.

Mindkettő a történelmi bizottsághoz utasittatik.

195. A vallás és közoktatási ministerium átteszi az abrudbányai kir. járásbíróság idézését néh. Recker András, zalathnai plébános hagyatékának aug. 31-ik tárgyalására.

A főtitkár azon jelentésével, hogy az Akadémia ügyészét kellőleg értesítette, tudomásul vétetik.

196. Ugyanazon kir. ministerium átküldi előrajzát a földmivelés és keresk. ministerium által kiadandó »Magyar birodalom helység-névtára« című munkának, tudomás és netaláni előfizetés végett.

Tudomásul szolgálván, a kir. ministerium fölkérendő, hogy ez állam költségén megjelenő munkát, előfizetés nélkül is, sziveskedjék megküldeni az Akadémia könyvtárának.

197. Olvastatott az Igazgató Tanács f. é. május 25-én tartott ülése jegyzőkönyvének 35-ik pontja, a könyvtári bizottság újra szervezése és hatáskörök kibővítése iránt.

Egyszersmind Hunfalvy Pál r. tag indítványt tesz, hogy a régi könyvtári bizottság a hátrálékos ügyek letárgyalására még e héten hivassék össze.

Az Igazgató Tanács javaslatát az Akadémia magáévá tévén, a könyvtári bizottságba, eddigi tagjai meghagyásával, a 3 osztályelnököt és titkárt, s Budenz József. alkönyvtárnokot nevezte ki. Hunfalvy Pál indítványa szerint pedig az előbbi bizottság még e héten összehívandó s határozatai fogamatba vételével az elnökség megbizatik.

198. Szintén az Igazgató Tanács, májusi jegyzőkönyve 36-ik pontjában, felhíván az Akadémiát, hogy állandó bizottságai részéről az évenkénti országos segély mikénti felhasználásáról az Igazgatóságához terjeszsen, a királyi kormánynak beküldendő jelentést minden évben :

Az Akadémia ezt elfogadja és bizottságait évenkénti jelentés beadására utasítja.

199. Az I. osztály, jun. 3-án tartott ülése jegyzőkönyve szerint, átteszi néhai Bacsányi János és neje hátrahagyott iratait, könyveit, melyeket Hafner József úr Linzből ajándékuul küldött be az Akadémiának, egyszersmind Káncz Zsigmond nyug. főbányatanácsos úr, Linzben élő hazánkfia által ez iratok alapján németül kidolgozott életrajzi vázlatát Bacsányinak és nejének. Ajánlja az osztály, hogy Hafner és Káncz uraknak az Akadémia köszönete elnökiileg kifejezessék.

Elfogadtatván, Hafner és Káncz uraknak az Akadémia köszönete elnöki levélben kifejezendő ; az iratok pedig átteendők az Akadémia kéziratárába.

200. A mathem. és természettudományi bizottság helybenhagyás végett elő-

terjeszti a nemzeti muzeumban lévő keletászi termésettudományi tárgyak feldolgozása és kiadása iránt kiküldött albizottságának általa már elfogadott következő javaslatát:

A Magy. Tud. Akadémia mathem. és természettudományi állandó bizottságának 1871. november hó 13-án tartott üléséből kiküldött külön bizottságnak véleménye, a Xántus János által gyűjtött keletászi természetrajzi tárgyak kidolgozása és kiadatása ügyében.

A kiküldött bizottság tagjai: Frivaldszky János, Xántus János, Jurányi Lajos s Dr. Karl János f. é. márczius hó 28-án összeülvén, az említett gyűjtemények feldolgozása kiadására nézve, a következő pontokban állapodtak meg:

1) Miután Xántus János kiküldetése a M. Tud. Akadémia kezdeményezése s pártolása folytán jött létre s kitünő eredménnyel be is fejeztetett, kívánatos, hogy az Akadémia azon gyűjtemények tudományos feldolgozása s kiadatása fölött felügyeletet is gyakoroljon, és pedig mathem. és természettudományi bizottsága által.

2) A munkának bevezetése, s a netán felmerülő új tárgyak leírása, magyar és latin nyelven eszközöltessék. — Az új, vagy kevésbé ismeretes tárgyak, a külföldi ilyenmü kiadványok mintájára, de főleg azok könnyebb megismertetése végett, rajzokban is közlendők. A munkának alakja, a M. T. Akadémia Évkönyveivel megegyezőleg, s az egyes szakmák füzetenként adandók ki, és pedig azért, hogy az érdeklődők a szakmájukba vágó füzeteket külön-külön is megszerezhessék.

3) A bevezetés megírására Xántus János kéréselt fel, ki is utazásában ezen tárgyakról becses adatokat gyűjtvén, azt teljesíteni késznek nyilatkozott.

4) Miután hazánkban minden egyes állatszakra illetékes szakértők nincsenek, egyelőre csak azon szakmák lennének kidolgozandók, a melyekre már eddigelé vállalkozók jelentkeztek; a többi szakma pedig vagy későbbre halasztandó, míg honi vállalkozó jelentkezik, vagy pedig külföldi ismert szakférfiakra bízandó.

A már jelentkezettek a következő szakmákat veszik át feldolgozás végett:

1. Emlősöket (Mammalia) Frivaldszky János.
  2. Madarakat (Aves) és madártojásokat Xántus János.
  3. Hüllöket (Reptilia) Dr. Karl János.
  4. Halakat (Pisces) > > >
  5. Téhelyröpiéket (Coleoptera) Frivaldszky János.
  6. Egyenesröpiéket (Orthoptera) > > >
  7. Félröpiéket (Hemiptera) Dr. Horváth Géza.
  8. Pikkelyröpiéket (Lepidoptera) Emich Gusztáv,
  9. Pankányokat (Arachnida) Dr. Boeck György.
  10. Héjanczokat (Crustacea) Dr. Margó Tivadar.
  11. Férgeket (Vermes) - > > >
  12. Sugárállatokat (Radiata) > > >
- Puhányokat (Mollusca) Bielz Albert.

5) A növénygyűjteményre nézve Dr. Jurányi Lajos véleményéhez csatlakozik a bizottság, mely szerint e gyűjtemény a muzeum igazgatója által Kánitz Ákosnak Leydenbe küldetvén ki meghatározás végett, szólitassék fel nevezett, hogy megtartván magának annyi számú családot, a mennyinek feldolgozását ideje s ereje engedi, a többit szakférfiak közt ossza fel, hogy így meghatározatásuk nemcsak gyorsabban, de bizto-

sabban is történehessék: oly nagy anyag feldolgozása, minő az illető gyűjtemény, egy embernek több évi munkáját igényelvén.

6) Az ásvány és földtani tárgyak feldolgozására eddig szakférfi nem ajánlkozott; miért is erre Dr. Szabó József tanár volna felkérendő. Végre:

7) A munka kiadási költségeire nézve a bizottság még jelenleg bizonyos összeget nem javasolhat, miután annak terjedelméről s a hozzá szükséges ábrák mennyiségéről tájékozva nincsen; az csak akkor léssen körülbelül megállapítható, ha egy-két füzetre való munka elkészült, mely mintegy kulcsul szolgálанд az összes költség megállapítására. A bizottság tehát azon véleményben van, hogy e célra bizonyos összeg volna évenként a magas kormánytól kieszközlendő, melyből az egyes szerzők által elkészített részek, önálló füzetekben, a rendszer sorozatát nem tekintve, lennének kiadandók.

Pesten, 1872, ápril hó 3-án.

Frivaldszky János
a bizottság elnöke.

Az Akadémia helyesli ugyan a javaslatot, úgy véli mindazonáltal, hogy a muzeum tárgyait leírni s czélszerű kiadványokban a tudós világgal megismertetni, első helyen a muzeum joga és feladata; annál fogva a javaslat, másolatban, átteendő a muzeum igazgatóságához, annál is inkább, mert a muzeumi tárgyak sorozatának kiadása, az acta musei, országos költségen már el is van rendelve.

201. Az archaeologiai bizottság jelenti, hogy előadója Rómer Flóris úr lemondván, helyette Henszlmann Imrét választotta meg s kéri e választást helybe hagyatni.

Elfogadtatott.

202. Gyulai Pál r. t. mint az elhatározott akadémiai szemle szerkesztője, bemutatja Ráth Mór könyvtárral tett egyezségét, mely szerint a folyóirat, üzleti szempontból, csak 1873. januárban jelennék meg egyelőre kéthavi füzetekben; az Akadémia fizetné a szerkesztőt és segédjét 2000 frttal évenként, a kiadó fizetne 80 ivig 30 ft. írói díjt minden ívtől; s a szerződés minden év október 1-én felmondható.

A szerkesztő előterjesztett indokai a későbbi megindításra nézve helyeselve tudomásul vétetnek, s ő, az előterjesztett alapon, a folyóirat megindítására felhatalmaztatik.

203. A Magyar orvosok és természetvizsgálók XVI. nagygyűlésének elnökege meghívja az Akadémiát a folyó évi szeptember 16 — 21. napjain Mehádián tartandó nagygyűlésére.

Az Akadémia köszönettel fogadván a meghívást, Nendtvich Károly r. tag elnökelete alatt küldöttségül kinevezi minden ott megjelenni kívánó tagjait, kik felhivatnak, hogy a megbízólevél elkészíthetése végett augusztus 31-ig nevöket a főtítkári hivatalnál jegeztessék be.

204. A főtítkár bemutatja Fogarasi János r. tagnak hozzáírt tudósítását, hogy a nyelvtudományi czélokra felajánlott 500 frtot ez évről már befizette az akadémiai pénztárnál.

Köszönettel vétetvén tudomásul a nyelvtudományi osztály által kiküldött utazó tagok értesítendők, hogy az utalványozásnak semmi sem áll utjában.

205. A m. kir. tudomány-egyetem meghívja az Akadémiát ennek disztermében f. hó 25-én tartandó XCII-ik emlékünnepejére.

Köszönettel tudomásul vétetik s a jelenlevők a megjelenésre felhivatnak.

206. A főtitkár bemutatja Wieseler Frigyes, Arneht Alfréd külső, — és Győry Vilmos lev. tagok köszönő leveleit megválasztatásukért.

Kedves tudomásul szolgál.

207. Wöber X. Ferencz, a bécsi császári királyi udvari könyvtár tisztje, a gr. Traun család levéltárából Tavarnok magyar birtokra vonatkozó — azelőtt Berényi és Nyári magyar birtokos családokat is illetett — okiratokat 10-12 ivnyi kötetben, kiadás alá rendezvén, kéri az Akadémia segélyét, ugy erre, valamint egy hazánkat leginkább illető *Calendarium chronologicum* kiadására.

Az Akadémia segélyt addig nem ígérhet, míg a kiadatni szándékolt munka be nem küldetik; a kortani naptár pedig, a közelebb pályanyertes hasonló munka által fölöslegessé vált, miről Wöber ur értesítendő.

208. A bolognai tudományos Akadémia pályakérdést tűz ki, a galvanismus, vagy az electricitas dinamika köréből, 1200 olasz lira értékű medaillon jutalommal.

Tudomás végett a III. osztálynak kiadatik.

209. Markham Clement ur Londonból egy »Our Ocean Highways« czimű, általa 1869-ben megindított havi közlönyről értesít, mely a világ minden részéből leginkább geographiai közleményeket ad, annál fogva kéri minden akadémiaák geographiai kiadványait, s a geogr. társulatok értesítőit (Proceedings) hozzá beküldetni.

Áttétetik először a könyvtári bizottsághoz az iránti véleményre, czélszerű volna-e s miket, az Akadémia részéről megküldeni; azután a magyar földirati társulat elnökségéhez.

210. A nürnbergi német muzeum igazgatósága felhívja az Akadémiát mindenemű régészeti és ethnographiai tárgyak rajzainak, ezek lenyomatainak, clichéinek stb. beküldésére, melyekből gyűjteményt rendez.

Kiadatik az archaeologiai bizottságnak, hogy mind a maga, mind a nemzeti muzeum részéről igyekezzék a felhívásnak lehetőképen megfelelni.

211. Budenz alkönyvtárnok úr jelenti, hogy Xántus I. tag úrtól, az *Asiatic Society* északchinai osztálya részéről, átvette a következő könyveket:

W. Lobscheid: Englisch and Chinese Dictionary Part I — IV. Hongkong 1866-9 Journal of the North china Branch of the R. Asiatic Society. New Series N. 1—4 Shanghai 1864—7.

The Chinese Repository. Vol I — XX. Canton 1833 — 51.

Mihez Xántus úr azon megjegyzést csatolja, hogy a *North China Branch* az Évkönyveket kívánja cserébe.

A csereviszonyt illetőleg a könyvtári bizottság véleménye bekértrévén, többire köszönettel tudomásul vétetik.

212. A főtitkár jelenti, hogy az Akadémia kiadványait megkapták és térítvényt küldöttek: a nürnbergi Germanisches Museum, a boroszlói Verein f. Geschichte u. Alterthümer Schlesiens, a brüsszeli van Maelen-féle geographiai intézet, a bécsi cs. kir. Antikencabinet, a belga Sociétés Numismatique, a dorpati eszth. tud. társaság, az innsbrucki Ferdinandeum társaság, a luxemburgi Section historique de l' Institut royal grand-ducal, a göttingai kir. tudós társaság, a drezdai régiségi egylet, a baseli termésvizsgáló társaság, a m. schwerini történelmi egylet; továbbá Gabelentz, Boissier, Schmidt Adolf, Stier Theophil külső tagok.

Tudomásul van.

213. Végre ugyanaz bemutatja a májusi összes ülés óta beérkezett csere ajándék és köteles könyvpéldányokat, s az Akadémia kiadásában megjelenteket. Érkeztek :

I. Testületektől.

- R. Asiatic Society. London. Journal. Vol. V P. 2.
 Germanisches Museum. Nürnberg. Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 1871. Nr 1 — 12.
 K. k. Geolog. Reichsanstalt. Bécs. a) Verhandlungen. 1872. Nr. 9. b) Jahrbuch. 1872. Nro. 1.
 Museum of Compar. Zoology. Cambridge. Bulletin. Vol. II. No. 3.
 Kön. Bayerische Akademie der Wiss. München. a) Sitzungsberichte. 1869. II. B. 4. H. 1870. 1. B. 1. H. b) Erlenmayer: Die Aufgabe des chemischen Unterrichtes. c) Friedrich: Über die Geschichtschreibung.
 R. Society. Edinburg a) Transactions. Vol. XXVI. P. 2. 3. b) Proceedings. Vol. VII. No. 82.
 Society of Antiquaries. London. Proceedings. Vol. V. No. 3.
 Royal Observatory. Edinburg. Astronomical Observations. Vol. XIII.
 Observatoire Phys. Central. Pétersbourg. Repertorium für Meteorologie. II. B. 2. H.
 M. kir. tengerészeti hatóság. Fiume. Navigazione in Trieste nel 1871.
 M. kir. közokt. ministerium. Buda. a) Statistisches Jahrbuch für 1870. Übersicht der Waaren Ein- und Ausfuhr im Jahre 1871.

II. Magánosoktól.

- Schott Vilmos k. t. Berlin. Altajische Studien. 5. H.
 Czelder Márton Felsőbbánya. A hit és szeretet gondviselése. 2 péld.

III. Köteles példányok.

- Drottleff József nyomdája. Nagyszében. Albert: Die Candidaten.
 Skarnitzel F. nyomdája. Szokolcza. a) Galbavy: Poctoveda. b) Carls v. Zmertich Rhapsodien über die Nationalität.
 M. kir. egyetem nyomdája. Buda. a) A m. kir. tudomány egyetem tanrende 1872. nyári szakára. b) Beszédék az egyetem rectorának és tanácsának beigtatásakor 1871. oct. 1-én. c) Beszédék a kir. műegyetem negyedszázados jubilaema ünnepén 1872. jan. 7. d) Az orsz. középtanodai tanáregylet Közlönye. V. évfoly. 4. 5. 6. 7. füz.
 Athenaeum nyomdája. Pest. a) Jókai: Ha az ellenzék többségre jut. b) Ugyanaz német nyelven. c) Bródy: Jókai programmja. d) Bakcsi Ferencz programm beszéde. e) Zichy Antal programmbeszéde. f) Füzesséry Géza programmja. g) Madas Károly programmjá. h) Hegedüs Sándor programmbeszéde. i) Mutschenbacher: Ahu gyakorlati tanmenete a franczia nyelv megtanulására. k) Magyar tanügy I. évfoly. 4. sz. l) Az 1870. évi törvények gyűjteménye. m) Az 1872. évi törvények gyűjteménye. n) Seidel: Irati föltevények tankönyve. o) Rannicher: Über die Gewerbefreiheit. p) Pál Gazda a jobb- és baloldaltól. q) Magyarországi rendeletek tára 1870. r) A földmiv., ipar- és kereskedelemügyi m. k. ministerium 5 évi működése (1867—1872). s) Philologiai

Közlöny. II. évfoly. 3. füz. t) Századok, VI. évfolyam. 4. füz. u) Hazslinszky : Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve. x) A községek rendezéséről. y) A bíróságokra vonatkozó 1870. 1871. és 1872. évi rendeletek és utasítások. z) A m. mérnök-és építész-egylet Közlönye. VI. köt. 3. és 4. füzet.

Ref. főtanoda nyomdája. M.-Vásárhely. a) Szabályrendelet M.-Vásárhely sz. k. város hatósági jogainak gyakorlatáról. b) Az árva- és gyám-hatóság gyakorlatát szabályozó rendelet. c) Gr. Teleki Domokos képviselői jelentése Marosszék felső kerülete választóihoz.

Ref. főtanoda nyomdája. Kolozsvár. a) Az erdélyi múzeum-egylet Évkönyvei. VI. köt. 1. füz. b) Székelyfi : Panorama. c) Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1872. d) Dobokamegye törvényhatósági szabályrendelete. e) Brassai : Hogy kelljen a latin hajtogatást tanítani. f) Kozma : Elméleti és gyakorlati román nyelvtan. g) Ujassi : Honismeret. h) Brassai Sámuel földiratának polgári része.

Számmer Kálmán nyomdája. Sz. Fehérvár. Effecten-Zinsen-Tabellen.

Wajdits József nyomdája. Nagy-Kanizsa. Hajgató : Kikelet (Költemények.) II-dik könyv.

Angermayer Károly nyomdája. Pozsony. a) Anleitung zur Takt-Schreib-Lese-Fibel. b) Gesang- und Gebetbuch.

Wigand F. K. nyomdája. Pozsony. a) Magyarországi telekkönyvi rendtartás. b) Javaslatba hozott szabályok a bűnvádi eljárás tárgyában. c) Pénzügyi törvények és szabályok. 1. füz. d) Dr. Pauler Tivadar : Büntető jogtan. I. köt. e) Auserlesene Biblische Historien. f) Wurm : Der beste Ton. g) Dlhányi : Olvasó könyv. h) Vermächtnisse aus dem Tagebuche einer Abgeschiedenen. i) Majthényi : Az örült meséi. 1. 2. füz. k) Cserny : Magyarázó jegyzetek és szótár. l) 1871-ki 53. és 54. törvényczikk tót nyelven.

IV. Akadémiai kiadás.

a) Nyelvtudományi Értek. II. k. X. sz. b) Értesítő. 1872. 5. 6. 7. sz. c) A magyar nyelv szótára. VI. köt. 2 füz. d) Természettudom. Értek. III. köt. 2. sz. e) Mathem. Értek. II. köt. 1. sz.

Huszonhatodik akadémiai ülés.

Az I. (nyelv- és széptudományi) osztály hetedik ülése.

1872. június 27.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

215. (35.) Riedl Szende l. t. „A személyragokról“ című értekezését olvasta fel. Kivonata ez:

Bevezetésül mondja értekező, hogy az *ikes* igék ragozására vonatkozó tanulmányai némi figyelmet ébresztettek. Ezen körülmény ösztönözte arra, hogy ez ügyben ismét felszólaljon.

Ezután válaszol értekező azon ellenvetésekre, melyeket a mult alkalommal Toldy Ferencz tett. Értekező megemlítette, hogy valamint a természetben, úgy a nyelvben is csak törvényekről lehet szó. Ezen állítása

ellen azt hozta fel Toldy, hogy a természetben is vannak kivételek, s így például a betegséget nem lehet *rendes* állapotnak tekinteni.

Értekező felfogása szerint a betegségek az adott feltételek alapján szintoly természetszerű szükségességgel következnek be, mint a születés, vagy az életnek minden egyéb mozzanatai, sőt maga az élet negatiója — a halál is. Szerző maga írt több átdolgozásban egy magyar nyelvtant, melyben egyetlen kivétel sem fordul elő.

Ezután tiltakozik értekező azon ellenvetés ellen, mintha ő az *ik*-es igék ellensége lenne, s azokat a magyar nyelvből kifusztítani szándékoznék.

Ha *ik*-es igék vannak a magyar nyelvben, azokat sem ő nem pusztíthatja ki, sem pedig senki más; — ha pedig *ik*-es igék nem volnának a magyar nyelvben, azokat sem ő, sem az akadémia, sem az országgyűlés nem teremthetné.

Azonban nem tartja helyesnek az *ik*-es igék számára felállított külön ragozási rendszert. Ezen állítás bizonyításául felhossa Gaal György magyar népmese-gyűjteményét. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz; továbbá a legjelesebb magyar írókból szedett példákat, melyekből kitetszik, hogy ezen írók sem voltak hajlandók a magyar nyelvre reáerőszakolt ezen szabályoknak oly mértékben engedelmeskedni, mint az nyelvtanaink alapján lehetne gondolni. Mi következnek mindezekből: vagy az, hogy sem a magyar *nép* nem tud magyarul, sem *Kisfaludy*, sem *Vörösmarty*, sem *Szász Károly*, sem *Gyulai*, sem *Arany János*, tehát *senki*; vagy pedig hogy a magyar *nyelvtanok* nem tudnak magyarul, s hogy e szerint vagy legelső rangú íróink munkáit, vagy pedig nyelvtanunkat javítanunk kell. Ezután felel értekező még egy ellenvetésre, t. i. arra, hogy vannak igék, melyek *ik*-esek s egyúttal *nem-ik*-esek is.

Révay korában még nem létezett a valóban tudományos nyelvtan alphaja, t. i. a *hangtan*. Hangtan nélkül pedig a nyelvészet az, a mik volnának ma is a természettudományok a *vegytan* nélkül. De azt mondják, hogy ezen felfogás alapján az *ik*-es ragozás egészen megszűnnék, pedig ennek nem szabad történnie, miután ezen alapszik egyrészt az *átható* és *nem átható*, másrészt a *cselekvő* és *szenvedő* igék közti különbség. Azonban ha ez csakugyan úgy van, akkor nem foghatjuk fel, hogy vannak *nem-ik*-es igék, melyek nem áthatók, pl. *áll, ül, megy, jár*, stb. s vannak *ik*-es igék, melyek áthatók, pl. *eszik, iszik, cselekszik, dolgozik*, stb. Továbbá felel értekező azon ellenfeleknek, kik mondják, hiszen az *ik*-es igeragozás nem csak az által különbözik szorosán a *nem-ik*-estől, hogy a 3. egyes számú személyben *ik*-kel bir, hanem az által is, hogy régi idők óta s ma is a nyelvtan szerint a következő schemát követi: I. személy *m*, pl. *aluszom*, II. személy *l*, pl. *aluszol*, III. személy *k*, pl. *aluszik*. S így vagyunk a többi időkben is. S így a nyelvtan szerint a *személyragokban* rejlik azon széles örvény, mely az *ik*-es igéket a *nem-ik*-esektől elválasztja.

Azonban értekező előtt feltűnő, hogy ezen nagyfontosságú különbség az *ik*-es és *nem-ik*-es igék ragozása közt csakis az egyes számban érvényesítette magát. Még feltűnőbb az, hogy még az egyes számban is az

ügynevezett mult időben a két igeragozás közt semmi különbség nincs. Tehát nem a személyragok azok, melyek által az épen említett, s más még nem említett *igenemek* egymástól különböznek, hanem egészen más nyelvi momentumok, melyeknek kifejtése egy új nyelvészeti kérdés megoldását feltételezi.

Értekező tanulmányainak eredményét a következő tételben foglalja össze: Az ügynevezett *ik*-es igék számára *Révay* óta divatozó *külön* igeragozási rendszer félreértésen alapszik s ép oly kevésbé jogosult, a mint nem volna jogosult azon nyelvtanírónak eljárása, a ki pl. ezen és hasonló igék számára *hiszen, leszen, teszen*, stb. külön igeragozási rendszert akarna felállítani.

Végül elmondja értekező, hogy azon esetben, ha az, a mit elmondani bátorzkodott, ismét új ellenvetéseket, új kérdéseket fog támasztani, a melyeknek megoldása szintén új tanulmányozásokat tételez fel, ezeknek megtételét, a mennyire tőle kitelik, szívesen vállalja magára.

Bírálatra adatik.

216. (36.) *Gyulai Pál* r. t. *Szabó Károly* r. tagnak „Apáczai Cséri János Barcsai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében“ czimű értekezését olvasta fel.

Bírálatra adatik.

A

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Huszonhetedik akadémiai ülés.

Összes ülés.

1872. october 7-kén.

Csengery Antal akadémiai másod elnök úr elnöklése alatt.

218. Másod elnök úr üdvözli a szünidő után először összegyűlt tagokat, s az új munkásságra erőt és kitartást kívánva, megnyitja az ülést.

219. A főtitkár bemutatja Dr Schaffranek, az új-orleansi Akadémia titkárának levelét, ki megköszönve az Akadémiánk által küldött könyveket, egyszersmind tudósít, hogy *Vállas Antal*, egy idő óta külső tag, még 1869. július 20-án meghalálozott, miről rövid idő alatt a halotti bizonyítványt is megküldeni ígéri.

Az Akadémia fájdalmasan veszi tudomásul elhunyt jeles tagjának halálát, s felhívja egyszersmind az illető III. osztályt, hogy emlékezetének itt közöttünk leendő ünnepélyes megújítása felől gondoskodjék.

220. Dr. Pauler Tivadar értesíti az Akadémiát, hogy ő cs. és apost. kir. Felsőge által igazságügyi miniszerré neveztetett ki, egyszersmind köszönetet mond a közoktatás-ministeri állásában az Akadémia részéről tapasztalt támogatásért.

Kedves tudomásul szolgál.

221. Ugyanaz, mint még közoktatási minister Budán f. é. július 8-án kelt leiratában tudósítja az Akadémiát, hogy ennek véleménye alapján a Fekésházy 500 frt jutalomnak Loos József részére való kifizetését elrendelte.

Tudomásul vétetik.

222. Szintén a vallás és közoktatási m. k. ministerium, f. é. aug. 14-i leirata kapcsában, átteszi a lissaboni osztrák-magyar követnek a közös külügyministeriumhoz intézett jelentését, mely szerint a néh. *Magyar László* irodalmi hagyatéka tárgyában történt nyomozás még eddig semmi eredményre nem vezetett: azonban újabb nyomozás rendeltetett el, az illető, angolai, főkormányzóság útján.

Eredménye beváratik.

223 A magyar kir. pénzügyministerium, a nagybányai és munkácsi pénzverdek s a czelesztovai vasműgyár Thaly Kálmán akad. tag által feltalált aktáiról bővebb felvilágosítást kér; illetőleg az aktákat magokat ideiglenes használatra.

Thaly Kálmán akad. tag úr a kívánt felvilágosítás végett felszólítandó.

224. A magyar kir. belügyministerium közli, Pesty Frigyes ak. tagot érdeklőleg, a székes-fehérvári káptalan válaszáat, hogy levéltárában történelmi fontosságú okmányok nem léteznek.

Pesty Frigyes taggal közöltetett.

225. Gr. Károlyi Alajos, berlini osztrák-magyar nagy követ, tudósítást küld, hogy az Akadémia nevében gr. Schweinitz által keresett, — s az 1703—1712-dik évi *Clement*-ügyre vonatkozó iratok a berlini titkos államlevéltárban nincsenek.

Áttétetik a történelmi bizottsághoz, ha netalán e nyomozásról, melyet az Akadémia nem indított, a bizottságnak tudomása volna.

226. A bécsi világtárlat magyar bizottságának V. szakosztálya, Szily Kálmán jegyző aláírásával, felhívja az Akadémiát, hogy kiadványaival azon világtárlaton jelenjék meg, s erre nézve f. é. július 20-ig nyilatkozzék.

Bár a kitűzött határnap, az akadémiai szünetül közbejöttével, rég elmúlt; mindazáltal az Akadémia kívánatosnak véli, hogy irodalmi termékeivel a bécsi világtárlaton képviselve legyen. Mihez képest azon akadémiai tagokat, kik e világtárlati bizottságnak is tagjai, Horváth Mihály r. t. és osztályelnök úr elnöke alatt, részéről bizottságul kinevezi, hogy arra nézve, miképen, és mely munkák által vélnék az Akadémia képviselését a világtárlaton legezelszerűbbnek, kimerítő javaslatot adni sziveskedjenek.

227. Szatmárnemgye a levéltárában levő régi országgyűlési iratok jegyzékét küldi.

Áttétetik a történelmi bizottsághoz.

228. Dr. Nendtvich Károly, Kruspér István és Vész János Ármin r. tagok, mint a Holzer-ösztöndij kezelésére kinevezett állandó bizottság tagjai, jelentik, hogy az ez évben megürült ösztöndíjat, négy folyamodó közül, *Miskolczy* Aladár zürichi műegyetemi, I-ső mérnöki osztályt végzett növendéknek ítelték.

Miskolczy Aladár levélben köszönetét fejezi ki a megnyert ösztöndíjért.

Tudomással szolgál.

229. Olvastatott Rónay Jácint r. tagnak az Akadémia elnökéhez intézett levele, melyben osztálytitkári állásáról lemond. Mennyire körülményei engedik — folytatja — a legnagyobb készséggel felajánlja ezentúl is szolgálatát azon tudós és hazafias testületnek, mely tizenhét évi távolléte után a hazától, öt anyai szivességgel és barátsággal felkarolta; de miután Ő császári és apostoli királyi Felségének kegyelme, legmagasb családi körében, hosszabb időre tűzte ki szolgálatát, kötelességének ismeri, hogy mint akadémiai hivatalnok, mély tisztelete és őszinte hálája kifejezése mellett, e pályáról visszalépjön.

Az Akadémia, míg egy részről sajnálatát fejezi ki derék tisztviselője elvesztésén, más részről örvend, hogy Ő Felsége bizalma a tudomány emberét kereste föl. Az osztálytitkári állomás végleges betöltése nagygyűlés köréhez tartozván, miután az osztály e hivatal ideiglenes ellátásáról már gondoskodott, jelen lemondás egyelőre tudomásul vétetik.

230. Korponay János akad. lev. tag és 184⁸₉. évi honvéd ezredes, és Terstyánszky Ágoston m. kir. honvéd ezredes urak, beadott hosszabb iratukban, előadván egy a hadi tudományok minden ágára kiterjedő munka szükségét, jelentik, hogy egy ilyennek megírására vállalkoztak s az nagy részben már kész is, de miután kiadását, költségessége miatt, nem eszközölhetik, fölkérik az Akadémiát, hogy említett munkájokat a m. kir. honvédelmi miniszterium elnökségének kegyébe ajánlani sziveskedjék.

Bár az Akadémia egy ily hadtudományi munka szükséges voltáról meg van győződve, s örömmel veszi tudomással, hogy annak megírására oly kitünő szakfelelősök vállalkoztak, és ohajtja, hogy az mielőbb megjelenhessék: a mi a kért pártoló nyilatkozatot illeti, azt az Akadémia, szabályszerűleg, csak azután tehetné, ha előbb

a munka ide beküldetvén, szakértő tagjai által megvizsgáltatná, s ezek javasoló véleménye alapján tehetné a pártoló fölterjesztést. Minthogy azonban az Akadémia azon szakértő tagjai, kiknek javaslatára ajánlását alapíthatná, egyszersmind a m. kir. honvédelmi ministeriumban foglalnak állást: czélszerűbbnek véli az Akadémia, ha szerzők egyenesen oda terjesztik fel munkájokat, hol annak megbírálására a tudományos képeesség úgy sem hiányzik.

231. Pór Antal lev. tag az Akadémia felszólítására válaszolja, hogy az Aegyptologia kézikönyve megírását elvállalja, de foglalatosságai miatt, csak egy év mulva kezdhet hozzá.

Tudomásul vétetvén, áttétetik az állandó könyvkiadó bizottsághoz.

232. Dr. Kohut Sándor sz.-fehérvári főrabbi és kir. igazgató, az *Aruch* nevű talmudlexicon hibátlan kiadására tévén előmunkálatokat, kéri az Akadémiát, hogy annak a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban, *Leydenben*, *Párisban* a *S.-Germain* könyvtárban, *Oxfordban* a Bodleyana bibliothekában, végre *Boroszlóban* a zsidó theologiai seminariumban, meglévő kézirati példányait, saját kezességére, elhozatni sziveskedjék; ígervén, a használat utáni visszaadásra nézve, becsületszaván kívül, a fehérvári izr. hitközség és városi hatóság jóállását.

Az Akadémia, méltányolva Kohut úrnak tudományos fáradozását, lépéseket fog tenni a nevezett kézirati példányok kinyerésére, az illető könyvtárakból.

233. Vitkovich Miklós úr, a csepini uradalom ügyvéde, rokonai nevében is, ajánlatot tesz néh. nagybátyja *Vitkovich* Mihály arczképének beküldésére, azon feltétellel, ha az, az Akadémia alapító első tagjai arczképei sorában leendő felfüggesztésre elfogadtatik.

Az Akadémia szíves köszönettel fogadja irodalmunk jeles bajnoka Vitkovich Mihály arczképét, és azt fel fogja függeszteni nyilvános helyiségeiben; miről az ajánlattevőt értesíttetni határozza.

234. Gózon Imre úr egy 1698. évi *halotti* és egy 1730-ik. *közönséges* énekes könyvet ajánl fel, ha azok nincsenek meg az Akadémia könyvtárában.

Átteendő a könyvtári hivatalhoz nyilatkozás végett.

235. Dr. O. V. Leo, Tharandban, Drezda mellett, egy állítólag az Akadémia által kiadott „*Unsere Forstzustände*“ czimű munkát kér használatra. továbbá jegyzékét a magyar erdészetről német nyelven megjelent munkáknak.

Divald Adolf lev. tag úr fölkéretik, hogy Leo úrnak a magyar erdészet körül kívánt felvilágosítást megadni sziveskedjék.

236. Horváth János levéltárnok Ungh megye monographiája 1-ső füzetét küldi mutatványnul, s a hátralevők kiadhatására támogatást kér.

Véleményre a II. osztályhoz tétetik által.

237. *Ledniczky János* m. kir. kincstár-levéltári tiszt, „a Tót és Magyar nyelv Tüköre“ czimű kéziratot küld bírálatra.

Áttétetik az I. osztályhoz.

238. Bassano város hatósága Brocchi J. Battista születése 100 éves emlékünnepejére, mely ugyanott 2 t 15-én tartatik, hívja meg az Akadémiát.

Tudomásul szolgál; s a netalán részt venni kívánó tagoknak akadémiai ajánló levél kiadása határoztatik.

239. A velencei „*Archivio Generale*“ kéri az Akadémia történelmi kiadványait, főleg a Monumentákat.

240. Az amerikai Egyesült Államok kormányának gazdasági osztálya szakjába vágó akadémiai kiadványokat kér.

Mindkét tárgy, véleményre, a könyvtári bizottsághoz tétetik át.

241. A 72-dik honvédzászlóalj tisztikara meghívja az Akadémia tagjait Pápán oct. 13-án tartandó zászlószentelési ünnepélyre.

Köszönettel vétetvén, a jelenlevők tudomására szolgál.

242. Gonda Károly járásbíró úr Szécsényből beküldi a Petőfi Sándor születésére vonatkozó tanúvallási jegyzőkönyvet.

A kéziratárba teendő, megőrzés végett.

243. A moskai régészeti társulat egy 1874. folytán Kievből tartandó régészeti kiállítás előrajzát küldi.

Áttétetik az archaeologiai bizottsághoz tudomás és netaláni javaslatként végett.

244. Fromm Antal ügynök kérdést intéz az Akadémiához, foglalkozott-e már a borok palackkéretté tévése kérdésével és mennyire haladt ez ügyben.

Az Akadémia egyik jeles tagja, Preysz Móricz úr, a pesti reáltanoda nyugalmazott vegytanára, általában a borvegyszettel, s különösen e kérdéssel is foglalkozott; a megkereső úr hozzá utasittatik felvilágosításért.

245. Rűszner József „Soll der Staat Industrie treiben“ czimű nyomtatásban megjelent munkáját, az Akadémia bírálata alá terjesztvén :

Az Akadémia a beküldött munkát köszönettel fogadja könyvtára részére, de nyomtatott munkák tüzetes bírálatába nem ereszkedik, kivéve ha azok valamely jutalomért pályázni küldetnek be.

246. A főtitkár bemutatja Sztoczek József, mint igazgató tag, Balássy Ferencz, Ladányi Gedeon, Pár Antal lev. tagok, dr. Vischer, Darwin K., Dr. Ludwig, Helmholtz, Worsaae, Kirchhoff, Fiedler, Birk, Clausius, Miklosich, külső tagoknak az elnökséghez intézett leveleit, melyekben köszönetet mondanak megválasztásukért, illetőleg a nekik megküldött oklevelért.

Kedves tudomásul szolgál.

247. A magyar mérnök és építész egyesület egy *műszótár* iránti nyílt „kérelmét“ közli.

Áttétetik az I. osztályhoz, tudomás és netaláni javaslatként végett.

248. A „budai tanító-egyesület“ f. é. jul. 11-i bizottsági jegyzőkönyvét és a „Magyarországi tanító egyesületek szövetségének“ tervrajzát küldi.

Áttétetnek az akad. könyvtárba.

249. A főtitkár jelenti, hogy szünidő alatt a. n. muzeum könyvtárnoka által felszólíttatván az akadémiai kiadványoknak a nevezett könyvtárban tapasztalt lézágai kiegészítésére, azt, az Akadémia utólagos jóváhagyása reményében, teljesítette.

Helyeselve tudomásul vétetik.

250. Lindner Ernő könyvtári tiszt jelenti, hogy eszközzésére Ellis A. J. angol tudós „The Essentials of Phonetics“ czimű 1848-ban megjelent s már ritka művének egy példányát megküldé az Akadémia könyvtárának.

Szerzőnek az Akadémia köszönete levélben kifejezendő.

251. A főtitkár jelenti, hogy az Akadémia könyvküldeményeiről vételi elismerő — részint köszönő — iratot küldöttek a következők : az erdélyi orsz. muzeum, a kecskeméti r. kath. főgymnasium, a gy. fehérvári kath. főgymnasium, a sárospataki ref. collegium, az eperjesi ev. collegium, a pozsonyi ev. lyceum, a kassai kir. fő reál tanoda,

a győri jogakadémia, a loconcei városi közkönyvtár, a zágrábi jogakadémia, a sz.-udvarhelyi kath. főgymnasium, az egri érseki lyceum, a gy-fehérvári Batthyányi-könyvtár, a nagybecskerekeli algynasium, a szarvasi ev. főiskola, a pesti ref. theologiai intézet, az eperjesi kath. főgymnasium, a nagy szebeni állami főgymnasium, az alsókubini Csaplovics könyvtár, a pozsonyi kir. főgymnasium, a körmöczbányai főreáltanoda, a pesti kir. magyar természettudományi társulat, a pesti nemzeti színház igazgatósága; továbbá külföldről a jenai magyar könyvtár, a hallei magyar tanulók könyvtára, a stockholmi kir. tud. akadémia, a bajor kir. akadémia, a felső-lausitzi társulat, a Smithsonian Institution Washingtonban, az új-orleansi tud. akadémia, a bécsi akad. olvasó egylet, a finn tudós társaság, végre a S. Louisi tudományos akadémia.

Tudomásul vétetett.

252. Ugyanaz bemutatja a szünetidő folytán beérkezett csere-, ajándék- és köteles könyvpéldányokat, valamint az Akadémia kiadásában megjelent füzeteket. Jelesül

I. Testületektől.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. a) Denkschriften. Mathem. Naturwiss. Cl. XXXI. B. b) Fontes Rerum Austriacarum. II. Abth. XXXV. B. c) Archiv. XLVII. B. 2. II. d) Sitzungsberichte. Philos. Hist. Cl. LXVIII. B. 2. 3. 4. H. LXIX. B. 1—3 H. e) Sitzungsberichte. Math. Nat. Cl. I. Abth. LXIV. B. 1—2. 3. 4—5 H. II. Abth. LXIV. B. 1—2. 3. 4—5. II. f) Anzeiger. 1872. Nr. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

Kön. Preussische Akademie der Wiss. Berlin. a) Monatsbericht. März. April. 1872. b) Corpus inscriptionum latinarum. Vol. V. 1.

Académie Impér. des Sciences. Sz. Pétervár. a) Mémoires. Tom. XVII. Nro 11. 12. Tom. XVIII. Nro 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. b) Bulletin. Tom. XVII. Nro 1. 2. 3.

Academie Roy. des Sciences. Amsterdam. a) Processen- Verbaal. 18^{69/70}. b) Verhandelingen: Afd. Letterkunde. D. V. c) Verslagen en Mededeelingen: Afd. Letterkunde. D. XII. Afd. Natuurkunde D. IV. d) Esceiva: Urania. e) Jaarboek voor 1869.

Kön. Bayerische Akademie der Wiss. München. a) Sitzungsberichte der Philos. Philol. und Hist. Cl. 1871. 5. 6. H. 1872. 1. H.

Académie R. des Sciences. Stockholm. a) Handlingar B. VII. II. 2. B. VIII. B. IX: 1. b) Meteor. Jakttagelser. 9. 10. 11. Bandet. c) Lefnadsteckningar. B. I. H. 2. d) Öfversigt 26. 27. Arg. e) Minnesteckning öfver E. G. Geijer.

Gelehrte Esthnische Gesellschaft. Dorpat. a) Sitzungsberichte 1871. b) Verhandlungen. VII. B. 2. H.

Department of Agriculture. Washington. a) Report on the diseases of cattle. b) Report of the Geological Survey of Montana. c) Monthly report for 1871. d) Annual report for 1870.

Smithsonian Institution. Washington. Annual report of the Board of Regents for 1870.

American Philos. Society. Philadelphia. a) Transactions. Vol. XIV. P. III. b) Proceedings. Vol. XII. Nro. 87.

K. K. Geol. Reichsanstalt. Bécs. a) Jahrbuch. XXII. B. Nro 2. b) Verhandlungen. 1872. Nro 10. 11.

Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. VII. B. 23. II.

Istituto Veneto. Veneza. a) Memorie. Vol. XV. P. 2. b) Atti. Tom. XVI (Ser. III) Disp. 10. Tom. I. (Ser. IV) Disp. 1. 2. 3. 4.

Kir. Tudomány-egyetem, Christiania a) Seue : Le Névé de Justedal et ses glaciers. b) Glacialformationen. I. Grundfeldet. c) Bidrag til Lymphkekjertlernes normale. d) Christiania omegns Phanerogamer og Breyner. e) Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet. Aar 1869. 1870.

Etablissement Géographique de Van der Maelen. Bruxelles. a) Les partis et leurs insignes en Belgique et dans les Pays-Bas. b) 11 db térkép.

Société R. de Numismatique. Bruxelles. Revue. Tom. IV. Livr. 3.

R. Geogr. Society. London. Proceedings. Vol. XVI. Nro 2.

Kön. Sächsischer Alterthumsverein. Dresda. Mittheilungen. 22. H.

Alterthumsverein. Bécs. Berichte und Mittheilungen. XII. B.

Hist. Kreisverein. Augsburg. XXXV-ster Jahresbericht.

Alterthumsverein. Lüneburg. Mittheilungen. VI. H.

K. K. Statistische Centralcomission. Bécs. Mittheilungen. XIX. Jahrgang. 3. H.

Déli szláv Akadémia. Zágráb. Rad. Knj. XIX.

Orsz. erdészeti egylet. Buda. Tájékozás erdészeti kiállításunk ügyében.

Orsz. statistikai Hivatal. Buda. Hivatalos Stat. Közlemények. IV. évfoly. 5. füz.

Tanító egylet. Buda. Nyílt szózat, tervrajz és jegyzőkönyv.

Délmagyarországi tört. és rég. társulat. Temesvár. 1872. sept. 7. tartott szervező közgyűlésének jegyzőkönyve.

Szatmármegyei orvos- gyógyszerész egylet. Nagy-Károly. Az egylet évkönyve 1869 - 1871-ről.

Főgymnasiun irodalmi kör. Pécs. A kör évkönyve. XI. évfoly.

M. K. államvasutak igazgatósága. Pest. A m. k. államvasutak északi vonalán közlekedő vonatok menetrende, egy térképpel.

Az eperjesi ev. collegium, a késmárki ev. lyceum, a szarvasi ev. főiskola, a pozsonyi kath. főgymnasium, az eszéki kir. főgymnasium, a kassai kath. főgymnasium. a sárospataki ref. főiskola, a kecskeméti kath. főgymnasium, a budai kir. fő reáltanoda, a szatmári kath. főgymnasium, a nagyszebeni kir. főgymnasium, a miskolci ref. lyceum iskolai értesítőnyve 1871¹/₂-ről.

M. k. honvédelmi ministerium. Buda. M. kir. honvédtisztí és tisztviselői névkönyv 1872-re.

M. k. kereskedelmi ministerium. Pest. Schwarzer : Borvegytan.

M. k. közoktatási ministerium. Buda. Militair-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1870. I. Theil.

M. k. tengerészeti hatóság. Fiume. Statistica dei viaggi fatti dal 1. Sept. 1870. al 1. Sept. 1871.

II. Magánosoktól :

Ewald H. k. t. Göttinga. Abhandlung über die geschichtliche Folge der Semitischen Sprachen.

Kőrösi Sándor tanár. Pápa. Büntető jogtan. I. Köt.

Balogh Ferencz tanár. Debreczen. A magyar protestans egyház történelem részletei.

Michaelis Ferencz. Nagyszeben. Die wichtigsten Ergebnisse der . . . Volkszählung in den Ländern der Ung. Krone.

Dr. Ullersperger J. B. München. Jahresbericht über Italiens Irrenwesen.

Szabó Dávid főorvos. Nyiregyháza. Kisgyermekes anyák könyve.

Fabó Audrás I. t. Agárd. Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Ev. Prediger in Ungarn.

Zsoldos Ignác r. t. 1.) L. Annaeus Seneca: „A Bölcs állhatatosságáról“. Pest, Aigner, 1872. 2) Népszerű Erkölestan. Második kiadás. Pest. Eggenberger. 1872.

A. John Ellis: The essentials of Phonetics. London 1848.

III. Köteles példányok:

Athenacum társaság nyomdája. Pest. a) Arany László és Gyulai Pál: Magyar népköltési gyűjtemény. I. II. köt. b.) Greguss Agost: Az egyetlen tudományról. c) Molnár: Közművelődési dolgozatok. II. Köt. 3. füz. d) Jókai: A véres kenyér. e). Wenzel Gusztáv: A magyar magánjog rendszere. I. Köt. f) Magyar tanügy. I. évfoly. 5. sz. g) Századok. VI. évfoly. 5. füz. h) Rechenschaftsbericht des Abgeordneten Moritz Jókai. i) Jókai: A baloldal az igazi reformpárt. k) Racine színművei. I. II. sz.

Ref. főiskola nyomdája. S. Patak. a) Reményfi: Posta kezelő gyakorlati használatra. b) Katona: Quadratura circuli.

Werfer Károly nyomdája Kassa. A kassai állami főreáltanoda értesítője 1871 $\frac{1}{2}$ -ről.

Városi nyomda. Debreczen. a) Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelmező. III évfoly. 5. 6. 7. füz. b) Nagy: Az angol nyelv levélszerinti önkutatása. 25. 26. 27. levél. c) Latin remekírók gyűjteménye. III. Köt. d) Debreczen város polgármesterének évi jelentése 1871-ről. e) Sáfár: Egyházi beszédekre alkalmazott énekversek. f) Révész Bálint: Imakönyv. g) A tiszántúli ref. egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve 1872. Ápr. h) A debreczeni m. k. gazdasági felsőbb tanintézet Értesítője. 1871 $\frac{1}{2}$ -ről. i) Schwarzer: Borvegytan. k) Balogh: A magyar prot. egyháztörténelem részletei. l) H. Böszörmény város községi szervezete. m) Debreczen sz. k. város hatósági szervezete. n) A debreczeni ügyvéd egyesület évkönyve 1868—1872.

Ref. főiskola nyomdája. Pápa. Körösi: Büntető jogtan.

Steinhaussen T. nyomdája. Nagyszében. a) Rechenschaftsbericht der Herrmannstädter Reichstags-Abgeordneten Jacob Rannicher und Gustav Kapp. b) Wegendt: Deutsches Lesebuch c) Wegendt: Hand-Fibel. d) Programm des ev. Gymnasiums zu Mediasch für 1871 $\frac{1}{2}$.

Filtsch S. nyomdája. Nagyszében. a) Statutele municipiului districtuale au Fogarasiului. b) Programm des ev. Unterrealgymnasiums in Sächsisch-Regen für 1871 $\frac{1}{2}$. c) A nagy-szebeni kir. főgymnasium Értesítője 1871 $\frac{1}{2}$ -ről.

Görög keleti fő egyházmegyei nyomda. Nagyszében. a) Programm des Gymnasiums A. C. zu Herrmannstadt für 1871 $\frac{1}{2}$. b) Kurzgefasste Grammatik der Rumänischen Sprache. c) Causa Romana la 1872. d) Actele Sinodului Archid. gr. resaritare 1872.

Nemzeti szerb nyomda. Ujvidék. a) Nasi Pozivi. b) Demon. c) Zbornik Pozorisnich Dela. Cv. I. II. III. d). Jedan Obicasn Dogatyaj. e) Robsztvo u Szlobodi. Cv. I. II.

Ref. főtanoda nyomdája. M. Vásárhely. Küküllő megye szervezete.

Püspöki nyomda. Gyula-Fehérvár. Beke: Elméleti és gyakorlati egyházi irálytan.

Gött János nyomdája. Brassó. Programm des ev. Gymnasiums zu Kronstadt für 187^{1/2}.

Burger Zs. nyomdája. Szeged. Satzungen der heiligen Brüderschaft.

Jankovics Gy. nyomdája. Kaposvár. Kaposvári nagy naplár 1873-ra.

Angermayer K. nyomdája. Pozsony. Wiener Scandal- und Liebesgeschichten.

Wigand K. F. nyomdája Pozsony a) Landesgesetz-Sammlung für das Jahr 1865^{6/7}—1868. b) Sberka krajinskych zákonov. c) Pénzügyi törvények és szabályok. 2. füz. d) Zlinszky: A telekkönyvi rendtartás. e) Frötschner: Der fidele Wiener. f) Frötschners Wiener Galanthomme. g) Blümel: Der unfehlbare Selbstarzt. h) Batizfalvi István: Keresztyén hittan. i) Kolmár és Sváby: Fordítási gyakorlatok magyarból latinra. I. könyv,

Lyceum nyomdája. Pécs. Tornatanítás a néptanodákban.

Skarnitzel József nyomdája. Szakolcza. Slovensky Kalendar na 1873.

Pleitz Ferencz nyomdája. N.-Becskekerek. Bilder aus der vaterländischen Geschichte.

Magyar testvérek nyomdája. Temesvár. a) Ormós: Giorgione Barbarelli. Történeti korrajz. b) Antunovics: Pončne Iskrice . . . po Italiji god 1869.

M. k. egyetem nyomdája. Buda. a) Az egyetemi főgymnasium tudósítványa 187^{1/2}-ről. b) A középtanodai tanáregylet közlönye. 1872. 8. 9. 10. 11. sz. c) Lecky: A felvilágosodás történelme Európában. d) Nemes: Bölcsészeti szemelvények. e) A m. k. tudomány egyetem Almanachja 187^{1/2}-re. f) Ring: Dramatische Meisterwerke der Ungarn. g) Jelentés a budai polgári lövész egyesület százados ünnepélyéről.

IV. Akadémiai kiadás:

Értesítő. 1872. 8. 9. 10. 11. 12. sz.

Statist. és Nemzetgazd. Közlemények VIII. köt. 2. füz.

Nyelvtud. Értekez. II. köt. XI. XII. sz. III. köt. I. II. sz.

Természettud. Értekez. III. köt. III. sz.

Évkönyv. XIII. köt. 9. 10. dar.

Mathem. és Term. Közlem. IX. köt. 1. 2. sz.

Történettud. Értekez. II. köt. II. III. sz.

Török-magyarokori Tört. Emlékek. VIII. köt.

Ugyanakkor

az I-ső (nyelv és széptudományi) osztály *nyolczadik* ülése.

Toldy Ferencz r. t. helyettes elnöklete alatt.

254. (38). *Szénássy Sándor* l. t. „az oscus igeragozás és oscus feliratok“ című értekezését olvasta föl. Kivonata ez:

Értekező mindenek előtt kiemeli, hogy az oscus igeragozás még hiányosabb mint a névragozás. Nemcsak hogy pl. az egyes második, többes első és második személy egészen hiányzik s az egyes első személy is csak ezen egy igében *sum* (= *sum*) van meg, hanem még egész idő is nyzik. Így pl. a plusquam perfectumra egyetlen egy példa sincs s az

imperfectum is csak az indicativusban van meg. A passivum képzéséről is csak igen kevés s részben bizonytalan alakok nyújtanak némi-nemű felvilágosítást. — Igeragozást az oscusban is, épen úgy mint a latinban, négyet lehet egymástól megkülönböztetni. Szerző ezen osztályozásról szólván előadja, hogy az az úgynevezett mássalhangzói igeragozás, melyről latin nyelvtanaiuk emlékeznek, tulajdonképen nem létezik, mert a harmadik igeragozáshoz is épen úgy mint az *ā-ē-* és *i-*igeragozáshoz, valamint a latinban úgy annak dialectusaiban is eredetileg önhangzón és pedig rövid *ā-n* végződő igetőalakok tartoztak, ezen önhangzó azonban a későbbi nyelvben *o-n* át *u-vá* homályosult, azután pedig *ē* s különösen *ī-be* gyengült, p. o. *leg u-nt*, ebből *lego-nt* [i], a skritban: *bódha nti*; továbbá: *lege-re*, de: *legi-mus* stb.

Az igék osztályozása után álmegy szerző a személy-, mód- és időképzésre. Az egyes első személyt az oscus a hozzá rokon nyelvekkel hasonló módon képezi *mi* személyraggal, mely önhangzó-gyengülés folytán az első személyü névmási tőalakból *ma* (*ego*) jött létre, tehát skr. *ás-mi*, gör. *ei-mi*. A latin- és oscusban a különben is már elgyengült személyragi önhangzó egészen leesett, úgy hogy a személyragból csak az *m* maradt meg s még ez sem mindenkor, p. o. osc. *su-m* = lat. *su-m*, ellenben lat. *lego*, *amabo* stb. — Az egyes harmadik személyt az oscus hasonlóképen úgy képezi mint a testvéryelvek, tehát *ti* személyraggal, mely épen úgy jött létre *ta* (*is*) névmási tőalakból mint a látott *mi* az eredetibb *ma* névmásból, tehát skr. *ás-ti*, gör. *ei-ti*. Az itáliai nyelvekben itt is leesett a személyrag meggyengült önhangzója, úgy hogy csak a foghangu *t* maradt meg belőle, tehát lat. *umbr. es-t*, osc. *is-t*. Ezen *t-re* nézve az oscusban megjegyezni való, hogy az rendszeren *d-be* lágyul, sőt a latinban, umberben és sabellusban az is megtörtént, hogy egészen leesett, p. o. *prufatted* (= *probavit*), ellenben: *dede* (= *dedit*), *portaia* (= *portet*), *pedi* (= *pendat*) stb. — A többes harmadik személy végzete az indogerman nyelvekben eredetileg *-anti*, önhangzó után pedig *-nti*, azaz az egyes számu *-ti* személyrag, megtoldva *-an* hasonlóképen névmási tőalakkal, tehát skr. *bhára-nti*, = gör. *φείρο-ντι*, = lat. *tremo-nti*. A személyrag végönhangzója (*i*) azonban az itáliai nyelvekben egészen kiesett s miután az igetőalakok mindnyájan önhangzón végződnek, tehát, a személyrag a többes harmadik személyben csak *-nt*. Az oscusban azonban még ezen *-nt* is csak egy példában maradt ránk épségben, különben pedig még kopottabb alakban tűnik föl, a mennyiben vagy a nasalis esik ki a dentalis elől, vagy pedig a foghang megy át sziszegő hangba, p. o. *se-t* (= *sunt*), ellenben *eitu-ns* (= *eunt*) stb. — Az imperativusból csak az egyes harmadik személy van meg. Ezen személyrag tőalakja *tāt* [a], azaz, az indicativi praesens megfelelő személyének ketőzött ragja nyujtással. A személyrag a veda-dialectusban még teljesen megvan, ellenben a skritban a személyrag végmássalhangzójának leesése után az eredeti *ā* hosszú önhangzó *ō-n* és *ū-n* át rövid *ū-ba* gyengült, tehát skr. *ás-tu*, a görög és latinban még a régebb *to* végzet van, tehát *έσ-τω*, lat. *esto*. Az oscus legközelebb áll a veda-dialectushoz, a mennyi-

ben a személyrag végmássalhangzója itt is megvan, csak hogy *d*-vé lágyulva, p. o. *deivātud* (= *iurato*) stb.

A passivumban csak az indicativi és imperativi egyes harmadik személy van meg, de ebből is kitűnik, hogy az oscus is *se* eredetileg *sua* pronomén reflexivum-mal képezi a passivumot. A képző szisztegő hangja itt is mint a latinban folyékony *r*-be ment át, p. o. *sakahite-r* (= *sanciatur*) stb. Igen régi képzésre mutat az oscusban *comparascu-ster*, értelmileg = *conquisita fuerit*, mely alak épen úgy van képezve mint a latinban a synkope-val képzett *faxitur*, ebből: *fac-si-si-tur*. — A praeteritumokat a passivumban az oscus is az *es*-gyöktől származó idők összetételével képezi, p. o. *pruftu-set* = *probata sunt* stb. — A passivumot képző *-r* előtt az eredeti *ta*, többesben *-nta* személyrag még teljesebben maradt meg mint az activumban, a mennyiben a képző önhangzója *ō*-n át *ǣ*-ba homályosult ugyan, sőt az új oscusban *i*-be gyengült, de egészen ki nem esett, p. o. lat.-umbr. *ema-ntu-r*, osc. *sakara-te-r*, új osc. *lama-ti-r* stb. Sajátságos az imperativus passivi sg. 3 személyének képzése ezen alakban: *censa-mur*, mely valószínűleg épen úgy van képezve mint az unberben az ilyen: *persni-mu* (= *preca-mino*), azaz, *mo* igetulajdonságnevi vagy részesülői képzővel.

Ezután értekező a módképzésre térvén át s eládván, hogy az árja nyelvekben valódi ismertető jeggyel csakis a *modus conj.* és *optat.* bír, és pedig amannak eredeti *a*, emennek pedig *ja*, ezen gyöktől *i* (= *ire*) a jelzője, siet jóvátenni „Latin nyelvtani tanulmányok“ című munkájában elkövetett hibáját. Szerző ugyanis ott még azt tanította (v. ö. 31. l.), hogy a *conjunctivus*ba az *optativus* egészen beleolvadt s épen ezért mind a kettőnek csak egy módjelzője van, t. i. a skr. *ja*. A latin nyelv *dialectus*ainak tüzetes tanulmányozása közben azonban arról győződött meg, hogy bizony két külön mód az és pedig, mint mondók, két külön módjelzővel képeztetik.

Értekező az idők képzésére átmenvő az idöket két csoportba osztja. Az egyikbe a *tempora imperfecta*-kat, a másikba ismét a *tempora perfecta*-kat számítja. Szerinte az itáliai nyelvekben épen úgy mint a több rokon árja nyelvekben az ige-gyök egyszersmind jelenidői tő is lehet, a mennyiben az eredeti töönhangzót olykor — különösen a segédigében — egészen elejtette, vagy pedig, mint némelyek hiszik, föl se vette, p. o. *es-tud*, *is-t ei-um* (= *esse*) stb. A gyökönhangzó azonban ily esetben gyakran fokozva van, p. o. *Stāar*, ezen gyöktől: *sta*. Hogy az oscusban a jelenidőt, illetőleg a tőle származó idöket, kettőzéssel is lehet képezni, mutatja *di-de-st* = *dabit* igealak, ezen gyök és tőalaktól: *da*, melyben azonban a gyökönhangzó *a*-ból *e*-be ment át. — A jelenidői tőtől való rendes képzés azonban az oscusban is az, a mi a latinban, t. i. hogy az igetökhöz *ā* eredeti képző járul, p. o. ige-gyök: *fer*, jelenidői tő: *fer-e*, v. *fer-i*, gör. φεῖ- v. φεῖσ-, skr. *bhara*-. Megtörténik azonban az is, hogy ez a töönhangzó olykor, az oscusban rendesen, kiesik, tehát lat. *vul-t*, *fer-t*, *fer-s*, osc. *ac-tud* (= *ag-i-to*), *vinster* (= *vinc-i-tur*) stb. Eredeti *a* képzővel azonban a jelenidői tőt csak az úgynevezett *verba pri-*

mitiva-k és az *ā*-igeragozásba tartozó verba denominativa-k képzik, a többiek, t. i. melyek az *ē*- és *i*-igeragozásba tartoznak, *aia* képzőt szoktak felvenni. Az idők, melyek a jelenidői tőtől származnak, ugyanazok, mint a latinban. — Valamint a jelenidői tőknél, úgy a multidői tőknél is két csoportot különböztethetünk meg. A verba primitiva-k multidői tőalakjukat kettőzéssel vagy a gyökönhangzó fokozásával vagy mindkettővel egyszerre képezik. A verba derivativa-k ellenben multidői tőjük *fu* (skr. *bhū*) gyök összetételével képzik. A latinban a multidői tő minden tőle származó más időben *i* (*i*)-vel bővülve tűnik föl; az oscusban ezen képzőelem csak a perfectum indicativi-ban van meg. — Szerző eládván mi módon származnak a multidői tőtől a több perfectum-alakok, egy *a*-igeragozásba tartozó mintával fejezi be az oscus igeragozástant.

Az értekezés második részét az oscus feliratok képzik, és pedig úgy, hogy értekező mindenek előtt egy oly feliratot vesz föl, mely oscus nemzeti betűjegyekkel van vésvé. Ezen feliratot Pompejiban egy 2 láb és 5 hüvelyk hosszú, egy láb és negyedfél hüvelyk széles, igen lágy mészkőtáblán 1797-ben, az úgynevezett *curia Isiaca*-ban, azaz, egy 88 arasz hosszú, 64 arasz széles nyílt udvarban találták. Az udvarnak mind a két oldalán nyolcz-nyolcz oszlopa van, melyek egymáshoz párkánygerendákkal vannak kapcsolva; az udvar homlokzatán az említettekhez hasonló 5 oszlop van: az udvar hátulsó része egy közfal által van az Isis templomától elválasztva: ezen közfalba volt beépítve a kő, melyen a felirat van. — Miután értekező ezen felirathoz külön terjedelmes és részletes magyarázatot csatolt, áttér a több oscus feliratokra, de azokat már latin betűkkel átírva adja, hozzácsatolva mindegyikhez a latin fordítást; végre az egészhez egy oscus betűrendben készített glossarium-ot ad.

A magyarázott felirat latin betűkkel átírva következőleg hangzik:

v. aadirans v. eitiuvam paam.
 vereiiaì pùmbaiianaì tristaa-
 mentud deded eisak eitiuvad
 v. viinikiis mr. kvaisstur pùmp-
 aiians triübüm ekak kùmben-
 nieis tanginud úpsannam
 deded isidum prüfatted.

Latinra fordítva a felirat értelme ez:

Vibius Adiranus Vibii (filius) pecuniam quam reipublicae Pompejanae testamento dedit, ea pecunia Vibius Vinicius Marae (filius) quaestor Pompejanus aedificium hic conventus sententia operandum (faciendum) dedit, idem probavit (consecravit).

A felirat magyar fordítása így hangzik:

Vibius Adiranus, Vibius fia, a pénzt, melyet a pompéji államnak végrendeletileg hagyományozott, azon pénzből Vibius Vinicius, Maras fia, pompeji quaestor a megegyezés értelmében itt (= ezen a helyen) emléket emeltetett s ugyancsak ő felszentelte.

Birálatra adatik.

255 (39). *Fogarasi János* r. t. Bálint Gábor újabb tudósításait s Europaeus finn tudósának Bálintra vonatkozó levelét közölte az osztálylyal, s egyszersmind indítványt tett, mely szerint Bálint Gábor segélypénzét, ki Sinai Mongolországba indulandó, az Akadémia két évről egyszerre adja ki, ő a maga két évi felerészét 800 rubelben bár mely pillanatban kész letenni. A levelek és indítvány itt következnek :

A tibeti lámával (derék test alkotása szép selyem öltönyü vala) sokáig beszélgettem kilétem s czéloom felől, s igen tetszett neki a földrajzi magyarázgatásom, melyről ő szegény főpap létére semmitsem tud, de honnan is tudna, mikor egyelől a tibeti vallási könyveket rágta s rágja egész életében.

Az astrakani-mongol khalymik nyelv eltér a könyvek nyelvétől, eltér mert nem ugy ejtik ki a szokat amint irva vannak, mint a szláv és más urak kiejteni akarják. Mit tehotünk róla, ha a szláv szebbnek s helyesebbnek találja a *buszurmán, guszar, plov, vityaz, bajna*-féle kiejtést, mint muszulmán, huszar, pilav, vitéz, bñä stb. kiejtést.

Az iker hangzókat azon sors érte a m. khalymik nyelvben, mint a mienkben ; baatur : bätur, magyar bátor ; *gertäsä* : *gertä-esü* épon mint a magyar házból = házba-el, v. ház-bele-el.

Az *a-nünki* = az övé, suum quid-ben, a *ki* tiszta dolog a *quid*-et jelentvén, az a v. *an* = ő, csak *nün* v. *nün* marad megfejtetlen, mint birtokot jelentő. Egyébiránt a mongol khalymikban is az általános genitivus az alanyi birtokragos accusativussal néha összevág p. o. *akha* : bátya ; *akhän* : a bátyáé, bátyái és *akhan üzbe bi* : bátyám látám, *csi akhan üzbe csi* : te bátyád látád ; *tere akhan üzbe* : ő tulajdon bátyját látá.

Az a Tupis falu miatyánkjával együtt, alighanem turpisság. Hihetui-e azt, hogy egy utazó csak egy egy falun keresztül utaztában mindjárt lefordíthatja a miatyánkot. Aztán hol van az a Tupis falu. Oroszország igen nagy. Tiszta csupa csalás ámitás.

Az avarokkal tett kísérlet eredményeül közlöm a következő néhány szót ; az átírást illetőleg meg kell jegyezmem, hogy a görög az új görög ejtés szerinti, mely egyenlő az angol éles *th*-val. Az Avar e hangot igen erősen ejti, minck folytán a *t*-hang bir tulsúlylyal s az *s* (sz) csak árnyalat. A *k* után álló hiányjel azt jelenti, hogy a *k*-t nem kell az után következő hangzóval összekapcsoltan, hanem a lehető keményen és pedig *i*-től kísértén ejteni. A végső *k* utáni hiányjel pedig azt jelenti, hogy az erős *k* után mintegy torokból jövő kerrentést kell hallatni. A kottós *tt* igen erős *t*-t jelent.

beter : fej.

ras : haj és szőr.

nodo : homlok.

biral : szemek.

me'er : orr.

niül : fülek.

k'al : száj.

macz : nyelv.

czabi : fog.

gabur : nyak.

gaburbuk : nyakraváló.

hor : sapka.

ghež : kar. (kéz)

kor : kéz. (kar)

kilış : ujj.

purte kilış : hüvelyk.

kiti kilis : kis ujj.

kilšül : ujjak.

keren : mell.

csek : has.

bokh : lábszár. (*boka*)

hete : lábfej.

hete ghurta : lábtaalp.

bí : vér.

šek : ér.

mad : köröm.

mig : hát. (mög)

bunälügü : váll.

kho alat : hónaly.

megež : szakáll.

mikkhal : bajusz.

hak' : nap.

zob : ég.

rattl : fől, por.

naki : felhő.

cz'a ; tűz.
 czul : fa.
 dīm : víz.

emen : atya.
 ebel : anya.
 vats : fiyu.
 jats } lány.
 jacz }
 bühürdsi : ember.

khabacs : bunda.
 csukha : posztó.
 ttut : légy.
 csu : ló. (czo)
 hokō : szekér.
 csomal : rőzsa-fűzér.

tīl : bot.
 horto : fésű.
 mis : kés.
 gamacs : kő.
 makh : vas.
 kahilab : kék.
 baarab : vörös.
 kahab : fehér.
 cse'ereb : fekete.

mik' : galamb.
 rōs : város.
 ulka }
 urka } ország.
 žak'a : ma.
 meter : holnap.

sezi : holnapután.
 leze : azután való nap.
 hize : még azután való nap.

ghor : év. (kor)
 dio } jó, szép.
 dieb }
 kojšab : rozsz.
 kudia }
 kudiab } nagy.
 emer : { sok.
 igen.

hiti }
 hitina } kicsi.

dun : én ; niž : mi.
 nun : te ; nuž : ti,
 hav : ő havas : ök.

dīrbu : enyém : nudsurbu : a mienk.
 durbu : tiéd dšrbu : a tietek,
 hasul bu : az övé. . . . . ?

dīr ugo : nekem van.
 dur ugo : neked van.
 hasulugo : neki van.
 nīdsār } hīcsō : nekünk nincs.
 nudsur }
 dšir hīcsō : nektek nincs.

dun urus hīcsō, dun madsar ugo : én nem
 vagyok orosz, én magyar vagyok.
 dīr bu hav tehk : enyém ezen könyv.
 udu rattl huri : a szél a port fujja.
 niž maarul uktrat bugu : mi a kaukázsból
 valók vagyunk.
 dun madsar urkat bugu : én Magyarországból
 (való) vagyok.

hanim vacsa : jer ide.
 naka }
 tubakha } itlla : oda menj.
 hanī uo : itt van.
 toba hīcsō : ott nincs.
 meter hani vacsila : holnap ide jövök.
 vacsa, vacsa : jőjj, jőjj.
 huri bugo : szél van.
 huri hīcsō : szél nincs.

nun bühürdsi ugo : te ember vagy.
 hav bāchürdsi ugo : ő ember.
 niž bühürdsi rugo - mi emberek vagyunk.

(bühürdsil ?)
 emberek

dīr khan'Parancz Jusub : az én királyom
 Ferencz József.
 dšir šiu ? a tietek ki?
 Nudsur Šamil : a mienk Šamil.
 Kidā Šamil ? hav Madina jalta khanaban :
 Hol Šamil ? ő Medinában meghalt.

kin ugo ? hogy vagy-tok.
 kojšav : rozszul.

tamaku hīcsō : dohány nincs.
 dīr tamaku ŋe : nekem dohányt adj.
 hav tīl dīr buo : e bot az enyém.
 hav kor'ŋmakh dio : ezen olló jó.
 hasul baha šibuo ? ennek ára mi ?
 dunija lala emer (sok) diu buo : a világon
 sok vallás van.
 nudsur bugho korran : nekünk van kor'an.
 unko tehk bugo : négy (vallási) könyv
 van.

mudsur macz bicziže ttal-aru : a ti nyelve-
 teken beszélni tudok rem.

Madsar urkajalda emer rös bugo: Magyarországon sok város van.

csra: megállj. várj.

ttala: tudj.

Madsar urka emer rikad bugo: Magyarországon igen messze van.

hav itta: 6 elment (khalymik; *tere odbà*)

havnus makhul buo: ezen kés vasból van.

A többszöri kísérletnek ez az eredménye.

Bámulandó, hogy a koránt többen olvasták szorgalmasan, s még sem tud egyik közülök írni.

Méltóságodnak

Asztrakán, 1872. tavasz hó 2-án.

Méltóságos Úr!

Május 15-én kelt becses sorait június 16-án vettem kezemhez Sz. Pétervárott (*Pitertü* khaly) és egyikéssé meghökkönyve olvastam, hogy utolsóelőtti levelem nem jutott kezéhez; ezen csaknem 8 ívből álló levelért 60 s néhány kopeket fizettem s mégis eltökítették; a tartalma állott egy értekezlet-féléből némely rendhagyó és *ik*-es igéink mivoltáról a khalymik nyelv alapján, azután a *Szózat* khalymik fordításából nyelvtani elemzésével együtt. Nagyon sajnálom, hogy ép e küldeményem veszett el, ha az Akadémia részére nem is, de Méltóságodéra tartalmazott mégis holmi érdekést.

Mielőtt tovább mennék soraimmal, őszinte köszönetem nyilvánítom a 350 rubel s 40 kopeknyi összegért, melyet május első napjaiban vettem kezemhez.

Astrakánból május 12-én indultam el s csaknem 6 napi utazás után vasutal szerencsésen megérkeztem Sz. Pétervárra, hol a lehető deákosan kellett elhelyezkednem, miután az ut összegem jó részét fölemésztette, noha csak harmadik helyen utaztam.

Elhelyezkedésem után azonnal *Schiefner* ak. könyvtárnok és egyetemes nyelvész ural is ismerkedtem meg, ki már tudta a nevemet a német lapok után, s ezen lapok ferdítése ellenében felvilágosítám, hogy nem hún keresésről volt s van a szó, hanem a magyar nyelv rokonságáról a mongollal, mint szintén altaji nyelvvel. *Schiefner* ur helyeselte, hogy a khalymik nyelvet magyar fülemmel tanulmányoztam. *Kunik* történész ural szintén megismerkedtem. Itt némelyek azt mondják, hogy a mi a magyar nyelvben nem finn, az töröktatárság a kún beolvadás folytán és nem mongolság. Sok ember mindent lát, csak azt nem, hogy az altaiságban egyedül a mongol tiszta térileg s nyelvilag is. A mongol nevet Csingiskhán adta amint állittatik, az előtti neve e népségnek, *Sanannseczeng* szerint, Börtü csono (csino) szürke farkas volt az uralkodó ház neve után, azonban őket a sinaiak *hiongn*nak mondották és irták *Zwick* s némely mások állítása szerint. Én nem hiszem, hogy a mongol földön más népség volna, mint mongol s nem is szükséges arra, hogy a *hiongnu* nép maradványa igazoltassék, mert lehetetlen, hogy egy nagy *hiongnu* nép is és egy nagy Börtü Csino nép is egyszerre egy helyen létezett legyen; miért beszélnek a sinai kuffök *hiongnur*ról s miért hallgatnak a mon-

A számnevek.

czo: 1.	<i>ünczilük'igu</i> : 12. stb.
<i>k'igu</i> : 2.	<i>k'ugu</i> : 20. (húsz)
<i>šabgu</i> : 3.	<i>tebergu</i> : 30.
<i>unk'gu</i> : 4.	<i>k'ogu</i> : 40.
<i>šugu</i> : 5.	<i>kikoataenezgu</i> : 50.
<i>andšu</i> : 6.	<i>šabk'ugu</i> : 60 (3 × 20)
<i>antlgu</i> : 7.	<i>ändüli</i> : 70.
<i>mišgu</i> : 8.	<i>mišüli</i> : 80.
<i>icagu</i> : 9.	<i>icsüli</i> : 90.
<i>ünczgu</i> : 10.	<i>nusgu</i> : 100.
<i>ünczilüczo</i> : 11.	<i>azargu</i> : 1,000. (ezer)

kész szolgálja

B Á l i n t G á b o r.

golról? vagy ez utóbbi népség csak Csingiskhan szavára termett elé a földből gom-
ba képen?

Általános vélemény, hogy a mongol nép, mely ma is oly jelentékeny számu, a hiongnu népek nemesak maradványa, de maga a hiongnu nép; ma természetesen a sinaiak nem nevezik úgy, mert a Csingiskhani dynastiával más nevet nyert. Általában a nevezetre keleten nem sokat lehet építeni. A khalymikot ma senki sem nevezi mongolnak s mégis mongol, mert nyelve mongol. Midőn ide jöttem, az egyetemi könyvtárban egy éjszaki mongollal jöttem össze s társalgásunk mongol nyelven folyt, azaz ő beszölte az éjszaki mongol nyelvet én pedig a nyugati vagyis a khalymik nyelvet s teljesen megértettük egymást. Ugyan ezen uri ember egész elragadtatva kiáltott föl az oroszok előtt, hogy az én szemem mozgásában a mongol jelleg megvan, noha mi szé-
kelyekül európaiasabb külsővel bírnak, mint például az alföldi tiszta magyar ember. Nem épen maga a szemnyílás a jellegző, hanem a szem körüli vonalak.

Szerintem ha ki lesz mutatva nyelvünk rokonsága a mongollal, a hun kérdés is meg lesz fejtve, e czélből pedig össze kell vetnünk a mongolságot nem csak a mi nyelvünkkel, de az ugynevezett ugarsággal is. Én minél tovább tanulmányozom a mongol nyelvet, annál erősebb ama meggyőződés, hogy nyelvünk sem jelenleg, sem alapjában nem az, a minék némelyek hiszik. Alig várom, hogy állítólag a mi typus nyelvünket a vogult a mongolság szemüvegén keresztül vizsgálat alá vehessem. Mostanig keresztül néztem Castren osztják nyelvтанát, a zürjün nyelv grammatikáját és szótárát, valamint a permi nyelvet is, de bizony a mennyi a mienkkel összeegyezik, annyi a mongollal is összeit. Csak azon csodálkozom, hogy az ilyen elnevezések mint: *reg, vir*-adat, *dél, este, idő, időszak, nap* stb. egy nyelvben sem oly közel rokon, mint épen a mongol-khalymik és magyarban. Amazokban ugyanis így hangzik: *ör* (*reg, vir*-ad-at) *düli. ask*-han vel *as-ghan* (es-te. estve) *üdü, maran, czak.* stb. *Ädör* diest-
jelent az igaz, de tempus-t is, mert a khalymik így kérli: *jamaran ädör be* (*bi*); minő idő van? *nar(an)*-t pedig azért merem a mi nap-unkkal össze vetni, mert ner név-vel, mör mén-nel egyezik; a m. khalymik szók végét elvágtam, mert így hangzik a ragozott kiejtésben *nartu, nürtü, mörtü*: nap-os nev-es, mén-es stb. Azután: *id-dék* (eszik), *u-dik*, (iszik) *kebe-dék* (föki-szik) *scanar-ké-dék* (szomorkodik) *khulkhä-kédék* (tolvaj-kodik); *üj nokhü idik*: ej a kutya e-d-je (meg!) khalymik káromkadás *tegüt* = tehát. *bujü*? = vajjon. *müdü*: most, *igdsi*: így, *tigdsi*: ugy. stb. Szóval, én olyan dolgokat látok a mongol-khalymik nyelvben, minőt még eddig az ugarság vagy tatárságban nem födözhettem föl. Aztán a tagadást az igéknél az egész Altaiságban a magyar és mongolság fejezi ki egy szellemben. *bu.* vagy *bicsigü igik*: ne egyék. stb., *ene*: ő, *ürke*: arak(ot), *ikär*: igen, *u-dik*: iszik, *büü* (*bülü*): vala, *esze udik bilü*: sem iszik vala stb.

Az én itteni teendöm a mongol nyelv tovább tanulmányozása, és az ugarsággal való megismerkedés. Visszatértem után pedig a khalymik népnyelvet kell megismertetnem német nyelven. Én rám a mongolországi ut helyett egyéb vár; bebizonyítani azt, hogy a magyarban lévő mongol rokonság nem a kün beolvadás folytán eléállott tatárság, amint némely nyelvész egész meggyőződéssel kürtöli. Egészségi állapotom nem biztat a sziberiai ut orosz módon való megtételére; félek, hogy az 1,200 vagy több rubelnyi összeget s az eddigi működésem gyünölését kockáztatjuk.

Ha a khalymik nyelv által nem volnék tájékozva a mongol kiejtés iránt, ha a Khowalevski neve alatt figuráló szótárt nem született mongolok készítették volna: ugy mulhatatlanul szükségét látnám a mongolországi utnak, de így kockáztatás az egész.

Föltéve, hogy szerencsésen bevégezném az utat, mi lehetne eredménye? Nehány népdal és népmese. Ezt gyűjtöttem khalymik nyelven. Azután az oroszok közül, amint értesültem, többen vannak ott, akik a népnyelvanyag-gyűjtéssel foglalkoznak. A mandsu nyelv grammatikáját és szótárát épen most nyomtatják itten. Mi kell még nekünk tanulmányunkhoz? Mongolt láttam Astrakánban is, itt is látok. Én tudom jól, hogy ezen nyilatkozatom fájón érintendi Méltóságodat, mert szándékát cserben hagyott-nak látja, de őszintén mondom, én többre gyengének érzem magam, s nem akarom az évi legalább 1,200 rubelt, mert ennyi kellene okvetlenül, hasztalan kidobatni.

A magyar közönség, pedig, tudom jól, csak akkor lenne megelégedve, ha egy olyan rokon népet mutathatnék föl, milyent maga szerént képzel. Ez nem létezik sehol a nagy világon, senki se tudja visszagondolni magát az Árpáddal bejött magyarok életviszonyába, de én nagyon sok hasonlóságot látok a khalymiknak ragaszkodásában is az astrakáni pusztasághoz, s a magyaréban az alföld térségeihez. A székelyeknél Atyha nevű falu megtartotta azon temetkezési szokást, melyet részben a khalymikok-nál láthatni.

Ezek után szives üdvözetem küldve s a lehető legjobb egészséget kívánva maradok

Méltóságod
Sz. Pétervártt, 1872. jun. 17.

hálakötelezettje
Bálint G.

Méltóságos Ur!

Julius 11-dikén kelt becses és minden jóval biztató sorait kezemhez vettem ugyanazon hó 15-én: elolvasása után két látogatást tettem két ismerősömből. Az egyik a mongol nyelv másod tanára, ki szintén járt az éjszakai mongolok közt úgy, mint a volgai khalymikok közt. Ez szándékunk szép voltát (kh. *zöb szün badeгини*) beismerte, de oda nyilatkozott, hogy ő nem hiszi kivihetőek, mert addig a hol orosz Consul vagyok, utazhatni csak biztosan, azontul merénylet az egész s egynek lehetetlenség. Továbbá Mongoliába csak egyetlen egy ut vezet Oroszországból és ez a siberiai, legkevesebb három hónapot tartó ut. Egyszersmind idézte a két orosz tudós jelenlegi utazását, kiknek czélja a *kökö nüri* (kék tói) népség s vidék tanulmányozása. Ezekről többet akarván tudni Lerch orientalista és ethnographus urhoz mentem; ezen ur, ki Vambéry ur utját szintén megtette közép Ázsiába, szives volt elolvasni a két orosz tudós mongoliai jelentését, mely szerént ezeknek, daczára annak, hogy pekingi út-és ajánló levéllel vannak ellátva, két kozákot kellett Sziberiából kérniök, mert a muzulmán lázongás folytán semmi biztonság sincs, sem a mongol sem a sinai nem fogadja lakásába, miért is tulajdon s a kozákok fegyverére támaszkodva utaznak. tulajdon sátrukat saját tevéjökön hordozván, azt esznek, amit lövészi ügyességükkel szerezhetnek. Ezek egyike Przewalowski, a másika pedig Pilezoff, ellátva az orosz kormány által bőkezű díjjal. Ezek után képzelheti ön, mondá Lerch ur, mit tesz Mongoliába utazni; testi erő, lövészi ügyesség, pénz bőven, s társak elmulthatatlanul megkivántatnak. A siberiai utazásról pedig eleget hallottam egy a Bajkálon túl élt hivatalnoktól, kit nyári lakásán többször meglátogattam. Ezen öreg ur egyszersmind orvos is, és mint őrnagy az orosz hadseregénél igen sokakat kigyógyított a szemkolera idején az orvosok tiltakozása daczára, mert ő csak naturalista. Diplomátlan, csupán füvekkel gyógyít s mint ilyenek az orvosok nem engedik meg a nyilvánosságot, sőt még azt

sem, hogy lapok útján, kigyógyítottjai köszönetüket nyilvánítsák, miért is most a trónörökshöz folyamodott engedélyért, mit ha meg nem nyerend, külföldre megyen. Ezen ur 40 rubelre tette a költséget, melyvel gyomor bajom kigyógyíthatja, azonban én magamat sem ráá, sem másra nem fogom bízni, mert én úgy vagyok meggyőződve, hogy ők csak ott segíhetnek, a hol vágni lehet, különben pedig csak kísérletet tehet az egyik úgy, mint a másik, sőt hajlandó vagyok hinni, hogy mostani bajom is csak az egykori orvosi experimentationak következménye.

Azért nagyon kérem Méltóságodat a gyógyításra szánt összeget megtartani bolgár, tatár és khalymik népnyelvi gyűjteményem kiadatására, melyet a nagyobb nyilvánosság végett német nyelven szándékozom tenni, ha az Akadémia helyeslendi ezt.

Én igen-igen sajnálom, hogy a mongolországi utazást másokra kell hagynom, másokra mondom, mert ha még a magyar nemzet akarná ezen utaztatást, úgy mindenesetre legalább kettőt kellend küldenie, és ha lehetséges, az orosz földrajzi társulat küldöttjeivel egyiüttesen.

Ezek után őszintén kívánva, hogy jó egészsége még sokáig megmaradjon maradok

Sz. Pétervárott július 16-án

hálalköteles kész szolgálja

B á l i n t G á b o r.

Méltóságos Ur!

Utolsó levelém elküldése után nem sokára rossz levegőjű padlás szobámat egy kerti lakással cseréltem föl, ami természetesen drágább, de azt tapasztaltam, hogy e változtatás, valamint az is, hogy a rossz víz mellett az üröm pálinkához némileg hozzá szoktam, — jó hatással volt; miért is szemem előtt tartva azon bölcs mondást, miszerint az ördög megbukott csupán csak azért, mert a fél uton megállt, elszántam magam tervünk kivitelére.

Mindennap tapasztalom, hogy a sinai mongolokat saját szememmel kell megnéznem.

E czélból mostanig több urtól kérdezősködtem a sziberiai utazást illetőleg, minek folytán a téli utazást választottam, mint olyant, mely gyorsabb s kényelmesebb, azért, mert az ut télen jó és a szán nem ráz, mint az orosz postaszekér, melynél valami borzasztóbb nincsen, s a melyen való utazás egészségemet bizonyonnyal tönkre tenné. A téli utazásban is megvan a nehézség, a 35 fokú hideg, de azt hiszem, hogy kellőleg felöltözködve kiállandom, kivált, ha itt létem alatt a hús fokozottan hideghez hozzászoktatandom magam.

Indulásom idejét a jövő februar közepére tűztem azért, hogy e hosszú utat télen tessesem meg, s mégis úgy, hogy Urghába érkezésem a tavasz kezdetére essék. Tartózkodásom helye Urgha leendő, mint a mongolság gyűlhelye, hol ha nem is mehetnek a *kökő Nür* vidékére, mégis innen való emberekkel összejöhetnek s kitudhatom nyelvök milyen voltát.

Vissza utazásom szintén télen fogna megtörténni az említett okból. Ekként az egész mongolországi utat egy év alatt elvégezhetném. Azonban fő dolog a pénz, ettől félek én, mert idáig is az összehuzódásnak nem kevés befolyása volt egészségemre s működésemre. Azért ez uttal ide igtatom a körülbelüli költségvetést februártól kezdve egy évre: Urghái posta szánnal 7,000 verstnyi utat számítanak, minden verstre két ló után 6 kopek fizetendő; egy lóval nem utazhatni.

Minden 25 verstre a szánért kell fizetni 12 kopeket, s ezenkívül számitandó még a csájra való és saját étkezésem. Csupán csak a két előbbit számitva teszen 453 rubelt és 60 kopeket. A visszatérésnél szintén ennyi, ugy hogy Pétervárról is haza térve mintegy 1,100 rubel szükséges csupán csak a menet és jövetért, az ottani tartózkodásra 5—6 száz rubelt számithatni, mert ott ezüstöt kell venni a papir rubeleken, melyeknek értéke igen csekély. Ezen kívül nem számitottam még az utra szükséges öltönyt s más apróságokat, fegyvert kell minden esetre magammal vinnem, húskivonatot s más effélét, különösen jó magyar paprikát, néhány font kétszerüstet, mert kirándulás alkalmával kényeret nem kaphatni. Kell vennem egy egyszerű, de kemény bőröndöt. Majd el is feleltem azt, hogy az ottani nyelvanyag-gyűjtés szintén pénzbe kerül, mint került Kazán és Astrakánban is.

A legnehezebb a dologban az, hogy az oda utazás és ott tartózkodásra szükséges összeget elindulásom előtt kezemhez kellend vennem, hogy itten, az utban eső fiókbankokhoz utalványt vásárolhassak az állambanknál.

Méltóságos Ur, ha lehetségesnek tartja azt, hogy az Akadémia vagy a magyar kormány kiegészíti a Méltóságod által följajánlott összeget a fent leirt mennyiségig, a terv kivihető lesz.

Én jelenleg a mongolságon kívül a finn nyelveket tanulmányozom, névszerént a tulajdonképi finnek feküdtem neki néhány hét óta s ugy hiszem még néhány héti olvasás és beszélgetés után finn atyánkfiait Helsingforsban finn nyelven üdvözölhetem. Nem akarom hogy egyoldaluságról vádoltassam.

Ezek után szívemből kívánva, hogy soraim a lehető legjobb egészségben találják, maradok

hálakötelezettje

Bálint Gábor.

Sz. Pétervártt, 1872. Sept. 5-én.

D. E. D. Europaeus finn tudós és helsingforszi egyetemi tanár levelének kivonata, magyar fordításban.

Fogarasi János úrhoz, Pesten. Közli Fogarasi.

„Több felől hallám, hogy Ön egy Bálinth nevű fiatal embernek archaeologiai és philologiai kutatások végett keleti Oroszországba küldetését eszközölte. Ezen körülmény engemet rendkívül érdekel, még pedig annál fogva mivel én is már két évtized óta igen sokat foglalkoztam a finn-magyar nyelvek kutatásával, különösen a régi ugor nyelvnek fölötte nevezetes maradványai tekintetében, t. i. közép és éjszaki Oroszországnak, csaknem egész Finn- és Lappországnak s részben éjszaki Skandináviának is régi nyelvű helyneveiben. Ezen kutatások érdekes eredményei az orosz, finn és svédországi archaeologiai kutatások eredményeivel és minden régi történelmi tudomásokkal (Notizen) tökéletesen egybevágunk, és azon általános eredményre vezettek, hogy itt éjszakon egy hatalmas, mondhatnám, roppant ugor, vagyis magyar-vogul-osztják elemnek kellett léteznie, egész azon időkorig, midőn a régi ugorföld mostani lakói: az oroszok, finnek, lappok és skandinávok ezen földre költözének. Az ugorok hatalmát a hatalmas Hunnu népség, a mostani mongolok ősei (Vorväter) bomlasztották szét az által, hogy az ugorok a Hunnokkal egyesülve vonulának a hanyatlott római birodalom határai ellen. Utoljára az ugor fővezér Almus saját erejére támaszkodva (auf eigene Faust) nyomult magyarjaival az un-ugorokkal — azaz nagy ugorokkal — Pannóniába.

hogy a hún hatalom letűntével a hunok és ugorok közös királynak Attilának patri-
moniumát saját birtokukba vegyék, és az így keletkezett ugor gyarmat birodal-
lom (ugrisches Colonialreich) Pannóniában fennáll mind e mai napig. Az itt (északke-
leten) visszamaradt ugorok még a XI-ik században is közép Oroszországban lakozá-
nak egész az Oka folyam vidékeig, legalább a moszkovitveri és wladimiri kormányzó-
ságokban. A sajátlagos hosszú koponyájú, rendkívül (ungemein) erődús és egykor igen
számos ősnépségnek a sírhalmokban talált emlékei tesznek erről bizonyosságot. Ezen
koponyaformák e jelenkorban még csak az osztjákok és voguloknál találhatók északon.
A talált csontokból az is kitűnik, hogy a régi ugorok szélesebb mellcsontokkal bírtak
mint a mostani oroszok. A régi sírok és sírhalmok kutatásában különösen a moskovi
archaeologiai társaság szerzett érdemeket. Bogdanoff moskovi tanár kétszáz koponyát
és csontvázat gyűjtött vizsgálafok végett. Munkáját orosz és későbbben francia nyelven
is kiadta. — Végső elenyésztét az ugor anyaföldnek okozta a mongoloknak betűrése a
tatárokkal egyesülve Csingisz khán alatt, s a még megmaradt rész az oroszoktól nyomatva
az Ural és Ob folyamhoz vonult s most is ott lakik ostják és vogul név
alatt« stb. stb.

Végül óhajtja Europaeus úr tudni Bálinth lakezimét, melyet György Vilmos úr
által, kinek útján a levelet is megkaptam volt, megküldöttem, de később Bálinth lakását
változtatván, erről őt egy köszönő válaszban közvetlen magam értesítém.

F o g a r a s i.

Tisztelt Osztály!

Természetesnek találom, ha az európai műveltség határain túl a Sínai Mongolor-
szágba utazandó hazánkfia Bálinth Gábor úr az ezen útra szánt, még hátra levő két évi
segély ajánlatunkat előlegeztetni óhajtja és kéri, mit, úgy vélem indokolni sem kell.

Tekintve hogy ő már eddigi, alig több mint egy évi, oroszországi tartózkodása
alatt az illető tudományos körök figyelmét magára vonta, úgy hogy p. Schiefner úr a
pétervári tudományos akadémia könyvtárnoka e nyáron Pesten létekor látogatásával
engem is szerencsésítvén Bálinthról igen kedvezően nyilatkozott, és Europaeus kitünő
finn tudós és helsingforsi egyetemi tanár, miként az imént érintett levelében hallani
méltóztattak, már is Bálinth ösmeretségét óhajtja; és tekintve, hogy bizonytalan, vaj-
jon ez alkalmat elszalasztva Magyarországnak lesz-e egyhamar módjában ily készült-
ségű hazánkfiát mint Bálinth Gábor, ki nem említve az európai úgynevezett cultur-
nyelvekbeni jártasságát, már is az orosz, bolgár-tatár, khalmik, monghol nyelveket
nemcsak beszéli, hanem saját közvetlen tapasztalatai után magoktól az illető népek-
től sajátította el, ki a finn és ugor nyelveket is tanulmányává tette, és szintén a nép
kiejtése után elsajátítani törekszik — lesz-e mondom Magyarországnak egyhamar
módjában ily készültességű ifjú férfút ezen útazásra Sibérián keresztül a Sínai birodal-
ombeli mongolokhoz, mint a tudományos külföld általános nézete szerint a hunok
legközelebbi ivadékaihoz — miként ezt Europaeustól az imént is hallók — kiknél tud-
tomra még magyar tudományos utazó nem járt, ily kevés áldozattal kiküldeni: szerény
indítványom o következő:

Nincs szó új ajánlatról, csak két évi előlegezésről. Ami engem illet, hátra levő
két évi ajánlatomat a jövő februárban, tekintettel a változó árfolyamra, kerek számban
egy-egy évre 400 összesen 800 rúbelben — körülbelül ugyanannyi tallérokban — letenni
kész vagyok (első részletem is 400 tallért tett ki), kéresek meg tehát a méltóságos

Igazgatóság, hogy részéről is, ugyanezen összegnek a mondott időben előlegezését szintén eszközölni kegyeskedjék.

Kérem a tisztelt osztályt ezen indítványom szives pártolására.

Pesten 1872. tizedhó 7-ikén a Tisztelt Osztálynak alázatos szolgálja
Fogarasi János.

Az írásban beadott indítvány az értekezlethez utasított véleményadás végett.

256. (40). Helyettes elnök indítványozza, hogy a fennebbi indítvány tárgyalása és más sürgős ügyek miatt is oct. 17-én rendkívüli osztályülés tartassék az Ügyrend 16. §-a értelmében.

Az indítvány elfogadtatik.

Huszonyolczadik akad. ülés.

A II. osztály *hetedik* ülése.

1872. október 14-én.

Horváth Mihály r. t. osztály elnök elnöklete alatt.

258. (29.) *Szilágyi Ferencz* l. t. fölolvassa értekezését „Erdély XVIII. századbeli protestans egyeteméről.“ Kivonata ez:

A kolosvári egyetem felállítását folyó 1872-ben, a tudomány s hazai műveltség érdekében egyaránt fontos és nagy jelentőséggel bíró, mint örvendetes eseménynek kell tekinteni.

A mult században Mária Terézia királyné alatt a kormány hasonló tervvel foglalkozott, s az említett hazában, még pedig a protestansok számára, egy főtanintézetet akart alapítani.

Ennek történelmi multjára visszatekinteni, az akkori időt, viszonyokat, törekvéseket, s a czélt, mit az államhatatom elérni akart, ismertetni, szándékozom a tek. Akadémia előtt tartandó felolvasásomban, vagy inkább emlékbeszédben, melynek czime: „*Erdélyi protestans egyetem a XVIII dik században.*“

Az összehasonlítás a mult s jelen század két egyetemének idő s jogi viszonyai közt, mire az értekezés alkalmatosságot ad, úgy hiszem, nincs minden érdekelés és tanulság nélkül.

Óhajtottam volna egyszersmind az akkori erdélyi tanügy állását is a tek. Akadémia előtt előadni. De egyfelől, az arra vonatkozó s részben terjedelmes okmányokban foglalt adatoknak halmaza azt nem engedi, másfelől pedig — ha Isten engedi, — szándékozom a mult századi erdélyi egyetemről egy külön s lehetőleg a tanügyet is kimerítő monographiát készíteni, miről annak idejében a tekintetes Akadémiának számot adni el nem mulasztom.

Az 1761-dik esztendő szeptemberében külföldi egyetemekre tanulás végett kimenni szándékozó, s engedelemért, valamint utlevelért az udvarhoz folyamodó több erdélyi prot. ifjak ügye terjesztetett fel

Mária Terézia királynéhoz, ki az arra nézve folyt tárgyalások következtében az erdélyi udvari kancelláriához e kéziratát, illetőleg legfőbb határozatát intézte:

Mihi omnimode proficuum videtur, in erigendas in Transylvania Universitates tam quoad theologiam ad normam Augustanae Confessionis tradendam, quam respectu aliarum scientiarum serio allaborare, per hoc enim praeverteretur novis et inversis dogmatibus ac pessimis principiis, quae in odium catholicae religionis, imo et regiminis imbunt, quaeque revertentes in patrias oras studiosos comitantur. Et cum professores salaria ab Aula reciperent, cumque ab ea dependerent, facile introducendis novis, perniciosis dogmatibus obviari posset.“ Magyar fordításban:

„En felette üdvösnek tartom Erdélyben, valamint az ágostai hitvallásnak teológiája, úgy más tudományoknak is tanítása végett egyetemek felállításáról komolyan gondoskodni. Ezáltal elejét lehetne venni azon új és fonák hitágazatoknak s a katolikus vallás sőt a kormány elleni gyűlölséget is tápláló igen gonosz elveknek, miket a tanuló ifjak beszínak, s midőn a hazába visszatérnek, magukkal oda bevisznek. S mivel a tanárok fizetésüket az udvartól fogják kapni, s így attól függenének, az új, veszélyes hitágazatok elterjedésének gátot lehetne vetni.“

A királyné azért, midőn e rendeletet kibocsátá, s a protestans ifjakat a külföldre járástól visszatartóztatni akará, egyszersmind szükségesnek tartá, számukra a hazában állítani fel egy főtanintézetet, mely az idegen államveszélyes egyetemeket pótolja, s a kormány „üdvös“ céljának szolgáljon, miért az erdélyi udvari kancelláriának parancsolá, ez ügyben véleményes tudósítást terjeszteni fel.

Valóban érdekes körülmény az, hogy a bécsi udvari körökben akkor az erdélyi protestans főiskolákra, mint szintén a külföldi egyetemekre nézve is, oly vélemény uralkodott, mintha azoknak feladata s hivatása kártékony, sőt államfelforgató tanok terjesztése volna.

Miután e körülmény volt a kérdéses egyetem fölállításában a kormány kiindulási pontja, szükség megismerkedni azon különböző intézkedésekkel, mik az erdélyi törvényekben a tanuló ifjaknak külföldi akadémiákra járása felől találtak.

Az Approbata III-ik része, 14-ik czime azoknak „kik idegen országba deáki tudománynak, nyelveknek tanulásáért, peregrinálásért — — — ki akarnának menni“, azt megengedte, egyszersmind azok számára az utlevél — *salvus conductus* — kiadását is rendelte.

E törvény a *Compilata* III. R. 9-ik cz. által lényeges módosítást szenvedett. Annak erejénél fogva „a tanulásra, peregrinálásra mehetés“ egyáltalában megengedettett, azt a fejedelmek sem tilthatták meg, kik, ha az utlevél kiadását megtagadnák, vagy csak halasztanák, az illetők a nélkül is szabadon elmehessenek; sőt a czikk végén kimondatott, „hogy ki e végzés ellen cselekednék, annak eltörlését kívánná,“ — — — „a jövődő világon Istentől átkozott legyen, e világon pedig beesületi vesztett.“

Mária Terézia királyné alatt az 1752-ik esztendőben kelt első új törvényczikk — novellaris articulus — a külföldre utazást fejedelmi engedély nélkül is felszabadító, s annál fogva „az uralkodó tekintélyére s örökös jogára nézve sérelmes és botránysos“ országos végzést eltörölte, s a gubernium kötelességévé tette: a kimenni akarók állapotának s helyzetének arra alkalmas férfiak által végére járni, valamint előljáróik bizonyításából is képességük s a dologból a közönségre háruló haszon felől meggyőződést szerezni, — s az ilyen tanulók kormányzszéki utlevelet kapván, azt az udvarnál mutassák elé, és ott írásban közelezzék magukat, hogy csupán barátságos tartományokba fognak kimenni, a kik pedig e reversalis ellen cselekednének, a törvényben a hűtlenségre kiszabott büntetéssel lakoljanak.

Mily fontos államügynek tekintették, miért törvénybe is ígatták, Mária Terézia alatt a protestans ifjaknak külföldön tanulását, azt e törvényczikkből ma is méltó bámulással lehet látni.

Mária Terézia királyné parancsa következtében, az erdélyi udvari kancellaria az egyetem ügyében 1761-ben nov. 3-án körülményes tudósítást tett.

A nevezett udvari kancellária elnöke, s udvari kancellár gróf *Bethlen Gábor*, mint Dobokamegye főispánja 1751-ben katholizált, s annak jutalmául Bécsben erdélyi udvari kancelláriai tanácsos lett, négy év mulva pedig 1755-ben erdélyi udvari kancellárrá kinevezte-tett. E főhivatalában tíz évig igen buzgó, tevékeny eszköze volt az udvarnak s azon politikának, mely a hazai törvények mellőzését, sőt tapo-dását maga feladatává tette, a szabadságot így elnyomta, s végre a jezsuitáknak tulnyomó befolyásra jutásával, a hazai jogviszonyok s állam-élet igen szomorú képét mutató absolutismusra vezetett, valamint teljesen bevezgett egyházi és politikai reactiot alapított meg. Ez állítás igazságát egyebek közt, az erdélyi egyetem felállítását elrendelő leg-felsőbb kézirat is bizonyítja, s azt sajátyszerűleg illusztrálja.

Az udvari kancellár oldala mellett álló négy udvari tanácsos hasonlólag katolikus volt, t. i. *Bándi Ferencz*, *Somlyai Albert*, *Vest György* és *Pelser József*; ez utolsó az előtt az alsó ausztriai gubernium tanácsosa, 1761-ben udvari tanácsosi czimmal és ranggal az erdélyi udvari kancelláriához áttétetett.

Meg kell azt itt említeni, hogy 1727-ben kelt, s három év mulva, 1730-ban megerősített legfensőbb végzés erejénél fogva a reformatusok minden udvari hivatalból kizárva voltak, ennek folytán 1727-től fogva Mária Therezíának 1780-ban november végén történt haláláig, s így 53 év alatt az erdélyi udvari kancelláriánál alkalmazást egy református sem nyert.

Gróf Bethlen Gábor a felállítandó erdélyi egyetemre nézve parancsolt tudósításában a külföldi akadémiák látogatását megengedő törvényeknek elősorolása után, megjegyzi, hogy bár az 1752-iki artiku-lus szerint, az abban említett feltételek teljesítése után, az illetőknek az utlevelet ki nem szolgáltatni, alig volt lehetséges, nehogy jogaik meg-

szorításáért a fejedelemnél alkalmatlankodjanak, mégis, monnyire lehetséges volt, kerestek mindég valami okot, mi által az ifjakat szándékukban hátráltassák, s ily módon őket további tanulásuknak a csász. kir. tartományokban leendő folytatására rábirják.

E czél elérése végett 1753-ban kelt rendeletben kimondatott, hogy mindazon világi vagy egyházi egyének, kik az udvar hire, s engedelme nélkül a birodalomból kiutaznak, bármi javadalom, vagy hivatal elnyerésére is számot nem tarthatnak. Hasonlag 1755-ben egy a gubernium által kihirdetett királyi leiratban ő felségének azon különös kedvezménye közzé tétetett, hogy a hazai nemes ifjak valláskülönbség nélkül a bécsi *Theresianum* neve alatt ismeretes tanintézetbe, s katonai akadémiába fölvételnek, hol minden más tudományok mellett a philosophiát, s jogot is tanulhatják, valamint alkalmatosságuk lesz, a *nemesi gyakorlatok* — *exercitia militaria* — ismeretét, s a jártasságot azokban maguknak megszerezni. Az ifjaknak oda édesgetése tekintetéből a leczkerend, a szükséges költségek és más tudnivalók kimutatásával együtt közzététetett. Mindezeknek azonban csekély eredménye lett, miután csupán két protestans orvosi növendék maradt tanulásának folytatása végett Bécsben, a protestans nemesség részéről pedig a mondott intézetbe belépés végett magát senkisémmel jelentette.

Az 1756-dik esztendőben — a hét éves porosz háboru kitörése után, mind a külföldre utazókat fenyegető veszélyek tekintetéből, mind pedig más állami okokból — *ex aliis rationibus publicis* — utlevél az azért folyamodóknak nem adatott, s három esztendeig, u. m. 1759-ig, külszói egyetemet látogatni egy ifju erdélyi sem ment ki. Az utóbb említett esztendőben végre, midőn gr. *Teleki József* (későbbben Ugocsa megye főispánja s a magyar szent korona őre); gr. *Teleki Ádám* (II. József császár alatt Doboka s több megyék főispánja, 1786-ban a kolosvári kerület királyi biztosa, 1791-ben erdélyi kormányiszéki tanácsos); végre: gr. *Teleki Sámuel* (a hirneves erdélyi udvari kancellár, s a maros-vásárhelyi könyvtár alapítója); — ő felségének különös kegyelméből a külföldre kibocsátást megnyerték, nemsokára több protestans erdélyi ifjak is hasonló engedélyért folyamodtak, s az udvari kancelláriának ez ügyben tett felterjesztése folytán, ő felsége a törvényben parancsolt óvó-rendszabályok megtartásával, s reversalis mellett a külszói országba tanulás végett menni akaróknak az utlevelek kiadását engedte; — „*quod observatis cautionibus in superius citata articulari constitutione praescriptis, studiorum causa peregre proficisci volentibus erga reversales de adeundis amicis provinciis datas, passuales elargiri possint.*“

Az udvari kancellária felterjesztése a protestansok elleni idegenséget, sőt roszakaratot világosan eláruló módon mindazon okokat s körülményeket elősorolta, mik a királynét üdvös szándékában megerősíték, s azon egyetem felállításának szükségéről még inkább meggyőzzék. Bándi és Somlyai udvari tanácsosok voltak főképp azok, kik a kormány valamint a római katolikus egyház érdekét az ügygyel kapcsol-

latba hozva, hathatósan vitatták és sürgették: a protestans ifjak külföldre járása káros voltának tekintetéből, azt megtiltani, vagy legalább minden kitelhető módon nehezíteni, — mely czélt természetesen számukra egy jól rendezett egyetem lényegesen előmozdítana.

E kettős nyilatkozat szerint, mit az udvari kancellária is magáévá tett: a hazába az *eretnekséget* külföldről a százszok hozták be, az később is folyvást táplálékot nyert, minek az oda kijáró ifjak által az országba veszélyes elveknek elterjesztését kell tulajdonítani, s nem lehet csodálkozni, ha azok közt találtak oly szemtelenek, kik alaptalan s méltatlan panaszukkal, mintha a protestansok jogaikban megszorítást szenvednének, idegen országokban ily súlyos vádakot hintogetnek. Szükség azért a törvény által a kimenetelre adott engedelmet szabályozni, főkép azt megkülönböztetni a korlátlan szabadságtól, s azon vágytól, mit inkább csak viszketegségnek lebst tartani, általában a külföldre járást csak úgy, és azon esetben szabadítani fel, hogy az a fejedelem szolgálatának javára, s az ország hasznára váljék, valamint a szent római katolikus vallás sérelmeinek elhárításával — „cum sacrae romano-catholicae religionis praejudiciorum anteversione” — legyen összekapcsolva.

Az udvari kancellária egyszersmind javasla, hogy mig a háboru a poroszokkal tart, a protestans ifjaknak külországokba kimenése ő felsége által tiltassék meg.

A királyné az udvari kancellária felterjesztésére maga végzését, fél év mulva t. i. 1762-ben május 11-én küldötte le. A dolog érdemében még határozni nem akart, de azt rendelte, hogy a gubernium a katolikus püspök útján, minden az országban lévő katolikus tanintézetek állapotja, alapítványai, s a tanügy állása felől pontos és körülmenyes tudósítást terjeszssen fel, az történjék a katolikus iskolákra nézve is a gubernium útján az illető előljárók által, egyszersmind a királyné jóváhagyta, hogy a kancellária ajánlata szerint a protestans ifjaknak, mig a háboru tart, külföldi egyetemekre kimenni meg ne engedjessék, s jövendőben állandó szabály legyen, a hazai tanulókat olyan országokba ki nem eresztetni, melyek alattvalóinak a császári birodalomban tanulni szabad nem volna.

Miután ez ügyben a tárgyalások a cseh-osztrák kancelláriának is azokba bele vonásával két évig folytak, a gubernium is tudósítását arra nézve felküldötte, a királyné 1764-ben augusztus 24-én az erdélyi guberniumnak, mint b. *Bajtay József*, erdélyi katól. püspöknek parancsolta, teljesíteni azon határozatot, melylyel a dolgot véglegesen elintézni akará. A guberniumhoz küldött rendelet szerint: „ő felsége hajlandó volna a magyarországi s erdélyi akatól. ifjuság számára Erdély fejedelemségben egyetemet állítani fel. Miután pedig arra mindekelőtt bizonyos és szükséges pénzalap kivántatik, a gubernium a helyét és ágostai hitvallásuak curatorait azon pénzalapra s eszközökre nézve meghallgatván, járjon végére: mit gondolnak a dolog felől; valamint ő felségének a haza valódi boldogságára irányzott anyai gondos-

kodását terjeszsze eléjük, velük egyszersmind tanácskozzék, maga tekintélyénél és okosságánál fogva őket az oly üdvös célra megkívánható eszközök előállítására bírja rá, azt is megtudván, mit gondolnak az ügyről, és arra nézve maga véleményének hozzácsatolása mellett, kimerítő tudósítást terjeszsen fel.“

A Bajtay püspökhez irt rendelet szerint a két protestans egyház előjáróival az egyetem dolgában tartandó tanácskozás nevezett főpásztorra lett bízva.

Nem lehet szerencsés gondolatrak mondani, hogy az oly fontos és a protestans egyház s iskolák legfőbb érdekeivel szoros kapcsolatban álló, egyszersmind kölcsönös őszinte bizodalmat kívánó ügy azon püspökre bízott, ki a protestansok iránt legkisebb rokonszenvel sem viseltetett, s tőlük azért maga irányában sem rokonszenvre, sem bizodalomra számot nem tarthatott.

Az erdélyi két protestans egyház előjárói a gubernium útján ahhoz intézett, s 1764 august. 24-én kelt kir. leirat tartalma szerint lettek a kérdéses egyetem ügyében Mária Terézia határozata felől értesítve. Ez abban állott, hogy mint a felküldött kormánysszéki tudósításból látni lehet, lévén a hazában több s jól szervezett iskolák, melyekben nem csak a gymnasiumi tantárgyak, de a philosophicumok s theologicumok is taníttatnak, az erdélyi ifjaknak nem szükséges, s *többé nem is szabad* külföldi akadémiákra kimenni, de jövőben tanulásukat a belföldi akadémiákban folytassák; mely legfensőbb rendelet felől azokat, kiket az érdekel, értesíteni kell.

Az erdélyi reformatus és lutheranus főcuratorok megtudván a legfensőbb végzést, abból eredett sérelmeiket s éles fájdalmaikat a guberniumhoz 1764. october 7-én Bécsbe felküldés végett intézett közös folyamodásukban fejezték ki. A kir. leirat őket — ezt mondták: szomorúságuk s rémületük következtében, „mint menyköcsapás földre sujtotta;“ — „coelesti quasi igne tacti concidimus prorsus,“ főkép a tanuló ifjaknak külföldre többé ki nem eresztéséből érzett keserűségüket igen élénk hangon nyilvánították, nem kevésbé az államhatalomnak törvénybe ütköző s alkotmányellenes eljárására, annak kártékony következéseire nézve is észrevételeiket őszinte, férfias bátorsággal elmondták, s mind ezen okokért, melyekhez járul még a terv kivitelére szükséges pénz hiánya, — ahhoz hozzá nem járulhatásukat kijelentették. Mária Terézia nagy kedvetlenséggel fogadta ez előtte szokatlan merész hangon irt folyamodást, s mivel a curatorok feliratukban az illendőséggel össze nem férő szabadságot használtak — „in sua repraesentatione minus convenientem scribendi licentiam adhiberunt,“ őket novemb. 27-én 1864. kelt udvari kancelláriai leiratban keményen megdorgálta; egyszersmind a protestans tanulóknak külföldi egyetemekre menését megszorító intézvényét fentartotta, valamint a célba vett a katholicus egyetem felőli körülményes tudósítás felküldését ismételve parancsolá, mint a mely tervhez szilárdul ragaszkodik.

A nagy-szebeni lutheranus főconsistorium 1764 b. deczemb. 23-án tett felterjesztésében a királynétól a dolognak bővebb megfontolása végett haladékokat kért; a reformatusok újabb folyamodásukkal az udvarnak nem alkalmatlankodtak, s így több lépés az ügyben, mint látszik, nem is történt, mely annál fogva feledékenységbe ment.

Egy század mulva szerencsésebb körülmények közt a második magyar egyetemnek az erdélyi részekben Kolosvárt felállítására már bevezetett ténynak mondható. Isten áldása legyen e főtanintézetben, mely díszes feladatát, a magyar műveltség terjesztését sikerdusan teljesítve, századok hosszú során át virágozzék, a nemzet évkönyveibe ki nem törölhető betűkkel legyen üdvös munkássága felől beírva, és a hálás maradék hirdethesse: „A tudomány világosság,” s lássa, hogy: „jó — a világosság.”

259. (30) *Pesty Frigyes* l. t. fölolvassa értekezését „Némely régi, letűnt magyar vármegyékről.” Kivonata ez:

Értekező ez uttal Horom, Geecske, Orbász, Ozora, és Rincsa vármegyét, illetőleg ispánságot ismertette. Értekező szerint s *Horom vármegyéről* hallgatnak Bonfin és Heltai, de ismerik Verbőczy é Pethő Gergely. Timon e vármegyét Krassó vármegye kiegészítő részének tartja. Az őstörténetek írói állítják, hogy az avarok egyik, legnagyobb ringje Dacia ripensisben állt, a mai Temes és Torontál vármegyék térségein. Hagias Horomnak nevezték azt a Duna balpartján fekvő várról. Midőn Árpád a Csepelszigetet elfoglalá és azt lakályossá tétette, azt a parancsot adta ki vitézeinek, hogy otthagyván nejeiket és a szigetből köz akarattal kiindulván, túl a Dunára menjenek és Pannonia földjét hódítsák meg. Mielőtt azonban ez történnék, küldjenek sereget Glad vezér ellen, ki a Maros folyótól Haram váráig uralkodik vala. Manuel görög császár arra törekedett, hogy a magyarok III. István, II. Gézának már koronázott fia helyébe, a hozzá menekült István fejedelmet, II. Géza testvérét fogadják el királyul. Midőn a magyarok az idegen fejedelem beavatkozását visszautasíták, Manuel császár 1161. évben seregét a Dunán átküldé, és itt Alexius Kontostephanus Haramvárát megvette, a magyarok hajóit pedig görögtűzzel elhamvasztá. A leírás, mely e csatáról Turóczinál olvasható, minden kétséget kizár, hogy Haramvár a mai Ujpalánka helyén állt, mert a Karas folyó itt szakad a Dunába. Horomvármegyének területi nagyságáról semmit sem mondhatunk, bizonyos csak Grisellini tévedése, ki azt véli, hogy a mely tartomány a Karolingiak alatt Francochorion nevet viselt, később Ducatus Horomiensis czim alatt herczegséggé alakult. Értekező felsorolván azután néhány harami főispánt és bánt, megjegyzi miszerint Horom vármegye által tartott közgyűlések ismeretlenek, mind a mellett a vármegyei szervezet kétségtelen, a mint 1499 évben is a rákosi országgyűlésen a többi vármegyék követeivel, Orbacz, Szörény, Horom és Keve vármegye követei is részt vettek. Egy évtizeddel a mohácsi csata után Oláh Miklós már azt írja, hogy Kevi, Dombó, Haram, Bulochin, Szent László, Peth stb. a törökök által el vannak foglalva.

Gecske vármegyéről szólván, értekező Fejér György tévedéseit kiigazítja, és Hornyik János ellenében, ki azt állítja, miszerint ezen vármegye hajdan Kecskemét vidékén alakult, bizonyítja, hogy ezen vármegye a mai Segnia, a vagy Zeng tengeri város környékén terült. Felszámolja az 1270—1278. év közti főispánokat, és II. András királynak a templariusok iránti hálás érzelmét említi, ki 1219. évben azok hű szolgálatait Gecske vidékének adományozásával jutalmazta. Ezentúl már ritkábban említetik ezen vármegye és jóformán az utolsó adatok közé tartozik, hogy 1316. évben Róbert Károly király Duym grófnak és örököseinek az ezen megyében fekvő Dolano és Laznychych földeket, valamint Ottokác várát és Obrich földet adományozza. Végre még 1404. évben olvassuk, hogy Frangepan Miklós magát Veglia, Modrus, Geczke, Vinodol és Segnia főispánjának nevezi.

Orbász vármegye nevét a Verbász folyótól veszi, határai a Száva és Dvina folyó közé esnek. Főispánjai ismeretesek 1258-tól 1460. évig. A vármegye a 16. század közepéig fennállt, és a híres 1505. évi rákosi országgyűlésen követte Petrovics Mihály által vett részt. Az orbázi főesperességben 13 parochia volt, mely a zágrábi püspökséghez tartozott. A magyar családok közül a cserneki Dessewffy és a Paksi család voltak itt birtokosok, kiknek jogutódjai a 18. század elején, akarloviczi béke folytán, jogigényeket támasztottak kármentesítésre ott elveszett jószágaikért. II. Lajos idejében a jaiczai bánok viselték gondját Orbász várának.

Ozora vármegye. A Száván túl a Verbász és Dvina folyó közt terült el Bosnia azon része, mely Ozorának és Salanak neveztetett, az ozorait a sói bánágtól csak a Bozna folyó választotta el. A salai bánág maga alsóra és fölsőre volt felosztva. Délre Ozorához a Narenta folyó mellett terült el a Zentai tartomány, melynek földje a mostani Herzegovina részét képezi. A 13. században az ozorai és sói bánágot mindig együtt említve, mindig azon egy bán igazgatása alatt találjuk. Rövid egy két év az, melyben IV. László király leveleiben nagyon sürűen említetnek ezen bánok, aztán sokára elvész a magyar kormány ezen képviselőinek minden nyoma, a mint azelőtt is ismeretlenek voltak előttünk. Robert Károly király későbbi veje István bosniai herceg, 1326 évben ezt a címet viseli: Magnus et potens dominus Stephanus, Liber princeps Bosnac, Ussorae, Salae et plurium aliorum locorum atque Chelmi Comes. Később vajdaság címén fordul elő és nevezetesen Garai János mint vajvoda de Uzura a bács megyei Siger-Szentpéter nevű falu, és a Sigertó birtokába igtattatik. Értekező röviden vázolván a Nagy Lajos és Zsigmond király idejében Ozorában viselt szerencsés háborukat, végre megjegyzi, hogy a 15. században a zroberniki és jaiczai bánágok keletkeztek, a melyek a régi ozorai és sói bánágok helyére léptek, — az új két bánág együtt Bosnyákországot képviselvén, melynek most már sem bánja sem fejedelme nem említettett többé. — *Rinca* várispánság (régibb korban Rinche, Roicha, Reweche stb.) ilyen minőség-

ben a 13. században szerepelt. A rincei várjobbágyok a drávántuli nemeség minden szabadalmaival feruháztattak, de ezek idő folytán sok nyílt és alattomos megtámadásoknak voltak kitéve. Innét nagyobb mérvű perek keletkeztek, melyek egyezkedés útján a 15. század első felében véget értek. Értekező jellemzi a rincei predialisták törvénykezését és kijelenti, hogy a rincei várispánság hajdani területe ma Horvátország azon részében fekszik, melyből alkotmánytalan kezek a körösi határőrezred kerületét kihasíták, — és a mai Rovische még a régi nevet viszhangoztatja. Sok helység azonban, mely a predialisták hosszú ideig tartott pereiben említetik, nyomtalan elveszett, maga Keresztúr falu is, a várispánság törvénykezési székhelye. Ez utóbbtól a felebbezés Körös megye nemesi törvényszékéhez történt, és a panaszkodó rincei predialisták Körös vármegye főispánja és szolgabírója által kiállított ügyvédi levelekkel jelentek meg Gara Miklós nádor előtt.

260. (31) *Frankl Vilmos* l. t. bemutatja *Klein József* bonni egyetemi tanár közleményét a külföldi könyvtárakban találtató *Corvin* codexekről, melyet *Haynald Lajos* kalocsai érsek ur közvetítése által az Akadémiához beküldött. Egy uttal fölolvassa *Rómer Flóris* r. t. ezen közleményről szóló észrevételeit.

261. (32) Osztálytitkár bemutatja *Szinnyey* úr javaslatát egy »Magyar tudományos Repertorium« mikénti kidolgozása iránt, melyet a II. osztály megbízásából szerkesztett.

Az I. osztály részéről a Repertorium tárgyában kiküldött bizottsághoz áttétetik; egyttal a II. osztály részéről *Keregyártó Árpád*, *Pesty Frigyes* ll. tt. és *Horváth Árpád* úgy mint a történelmi bizottság tagja, megbizatnak, hogy a Repertorium ügyében kiküldött Bizottság tanácskozmányaiban részt vegyenek.

262. (33). Olvassatik *Horváth János* levele, melyben »Ungmegyè Monographiája« című munkájához az Akadémia támogatását kéri.

A munka első füzetének megbírlására *Pesty Frigyes* lev. tag hivatik föl.

A

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Huszonkilencedik akadémiai ülés.

az I. (nyelv és széptudományi) osztály *kilencedik* ülése.

1872. october 17-kén.

Székács József t. t. helyettes elnöklete alatt.

264 (42) *Hunfalvy Pál* r. t. a „Dravida nyelvekről“ értekezett. Röviden így:

A dravida népek Előindianának déli felét, a Dekhan hegységtől fogva a Komorin hegyfokig, és Ceylon szigetének éjszak-keleti részein vannak elterjedve. Ugy látszik a történelmi emlékekből, hogy azok az árijaiak (szanszkrit népek) betolakodása előtt egész Előindiát birták, s később vonultak vagy inkább szorultak délre. Jóllehet a brahmánok műveltségét, tehát a kaszták rendszerét is elfogadták, mégis megtartották eredeti nyelvüket, sőt önálló irodalmakat is fejtettek ki. A dravida népek 30 millión felüli számot tesznek ki. Legkiválóbbak a *tamil* és *telinga* népek. Nyelveiket *Müller Miksa*, sőt *Caldwell* is, a ki azokat egybehasonlítólag tárgyalja, rokonoknak állítja nemcsak általában az ural-altaji, hanem különösen a finn-ugor nyelvekkel. *Hunfalvy* fő vonásaiban ismertetvén a tamilt, s itt-ott a telingát, megmutatja, hogy a morphologiai vagy alaki hasonlatosság megvan ugyan: de genealogiai vagy származási hasonlatosság nincsen; ama hasonlatosság pedig az egymástól legtávolabb álló nyelvekben is előfordúlhat.

265. (43) *Szarvas Gábor* l. t. maga és társa *Budenz József* r. t. nevében, mint a magyar nyelvjárások tanulmányozására az Akadémia által kiküldöttek egyike, a gücseji és ormánysági nyelvjárásról „tett jelentést.“

Az osztály elismerését fejezi ki a kiküldöttek buzgósága, valamint mindazok szives részvéte iránt, kik őket feladatuk megoldásában támogatták, s ezt névszerint m. Szabó Imre szombathelyi püspök úrnak, Szabó Gyula, Guotth Gábor és Gaal László uraknak köszönő levélben határozza tudtul adatni.

266 (44) Olvastatik a f. é. october 12-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 64. pontja, mely szerint *Kramer Nándor* levele, ki a nem magyar eredetű *friss* szó helyett a kelt szót ajánlja, mint pusztán nyelvészeti elmefuttatás mellőztotik.

Tudomásul vétetik.

267 (45). Olvastatik a f. évi oct. 12-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 65. pontja, mely szerint *Lodniczky János*nak tót-magyar szógyűjteménye használat végett áttétetett a nyelvtudományi bizottsághoz.

Tudomásul vétetik.

268 (46). Olvastaiik a f. év oct. 12-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 66. pontja, mely szerint a magyar mérnöki és építész-egyletnek kérelme, egy az egylet által szerkesztendő műszaki szótár ügyében a nyelvtudományi bizottsághoz utasítatott.

Tudomásul vétetik.

269 (47). Olvastatik a f. év oct. 12-én tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 68-dik pontja, Fogarasi János r. tag indítványa ügyében, ki a sinai Mongolországban utazandó Bálinth Gábor segélypénzét két évről egyszerre ohajtja kiadatni; ő a maga két évi fele részét nyolcz száz rubelben bár mely pillanatban kész letenni. Az értekezlet méltányolja Bálinth Gábor szándékát, javasolja, hogy kéressék meg az igazgató tanács a m. kir. vallás és közoktatási ministernél kieszközölni azt, hogy az illető összeg a tudományos utazások vagy ösztöndíjakra szánt országos alapból Bálinth Gábor számára utalványoztassék.

A javaslat elfogadtatik.

270 (48) Indítványoztatik, hogy a Bessenyei ünnepély vagyis a magyar irodalom 1772-ben megindult ujjaszületésének százados évfordulója ügyében felterjesztés intézessék az elnökséghez. Ez emlék ünnepély az Akadémia egyik ünnepélyes ülésén indítványoztatott, mit később összes ülésben az Akadémia is magáéva tön s a részletekre nézve bizottságot nevezett ki. Azonban azóta az egész mintegy feledésbe ment. Az I. osztálynak, melyet az ügy legközelebről érdekel, mintegy kötelessége tisztelettel figyelmeztetni az elnökséget arra, hogy ha az emlékünnepélyt az Akadémia megtartani szándékszik, itt az ideje rendezéséhez látni, mert csak egy pár hónap van hátra, mint hogy az ily ünnepélyeket egyik évről nem lehetni át másra. Az ügy siettetése végett a következő javaslatot kellene az elnökség elébe terjeszteni:

I. Az ünnepélyes ülés napja tüzessék ki f. év. decz. 15-re (vasárnap).

II. Az ünnepélyes ülés tárgyai az elnöki rövid megnyitó beszéden kívül a következők lennének: egy emlékboszéd Bessenyeiről, különösebben az irodalom történeti nevezetes mozzanat fontosságáról; továbbá egy alkalmi óda. Az elsőre Toldy Ferencz, a másodikra Szász Károly r. tagokat kellene fölkérni.

Az indítvány elfogadtatik.

Harminczadik akadémiai ülés.

A III. osztály hetedik ülésé.

1872. oct. 21-én.

Sztoczek József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

272. (27) Az elnök üdvözli a III. osztályt a szünet után ezen az első ülésen, és átmege a mára kitűzött következő tárgyakra:

273 (28). *Szabó József* r. t. jelentést tesz az ő geologiai utazásáról Szerbiában. Tartalma következő:

Az Akadémia math. és természettudományi bizottságának jóváhagyásával és támogatásával tett 1872. évi kutatások sorában helyet

foglal azon kirándulás is, melyet előadó geol. tanulmányozások végett Rybár István úr, egyetemi tanársegéd társaságában, Szerbiában tett.

Célja volt a Trachyt vidékeket kikutatni, mint a melyek Magyarország d. k. végvidékén, különösen Moldova táján, csak a Duna által megszakítva átsapnak Szerbiába és ott egy két ponton francia s német írók, s különösen Boué, Cotta meg Breithaupt által részint mint azonosak a bányási Trachytokkal, részint mint különösségek irattak le.

Azon tan, melyet előadó a Trachytok részletes tanulmányozása alapján az eruptiv kőzetekről felállít, szükségessé teszi, hogy azokat mennél többféle körülmények között lássa s az előjövési körülményeket a helyszinén észlelje. Ezen czélból jőveleve Dr. Pancsics József úrhoz, akadémiánk külföldi levelezőjéhez Belgrádban, azon kéréssel fordult, hogy a vezetése alatt álló muzeumból Trachyt példányokat sziveskedjék küldeni, mit ő meg is tett, s így kapott Trachytokat közép Szerbiában kragujevaci és rudniki kerületből, déli Szerbiában a csacsaki kerületben a Raska völgyből és végre keleti Szerbiában a Czrna-Reka kerületben lévő Gamsigrad és Brestovacbanja tájáról.

Ezen Trachytokat előlegesen meghatározta ásványos szerkezetökre és abból az következett, hogy azok típusra nézve egészen megegyeznek bizonyos magyarországi Trachytokkal. A Trachytok általa felállított új beosztása és felfogása azonban megkívánja, hogy az így meghatározott Trachytfajoknak egymáshoz viszonyát a természetben határozzuk meg, mert csak így lehet itélni a fölött, vajon az általa felállított chronologiai sor a Trachyt eruptiókban áll-e más vidékekre nézve is. Ezen viszonyokat felderítendő indult 1872 augusztus elején Belgrádba.

Belgrádban Dr. Pancsics által nyújtott utazási terv részletei állapították meg különösen a katonai Akadémia igazgatója Zach ezredes úr közreműködése mellett, ki geographiai tekintetben Szerbiát igen gyakran beutazta. Ellátva a belügyministerium által ajánlattal a politikai hatóságokhoz, legelőször is közép Szerbiába utaztak s első állomásuk volt Kragujevacz, hová szekéren ujonnan csinált jó országuton két nap alatt értek.

Belgrádot elhagyva az első hegység az Avala már némileg előképét tünteti ki a későbbi viszonyoknak, előfordulván rajta Trachyt, itt inkább csak mint telér, azonkívül Serpentin és másodkori mészkő, melyek általa emeltettek; azonban sem itt, sem az út további részében Kragujevaczig nagyszerűbben kifejlődve geologiai viszonyok nem lévén, Kragujevaczig huzamosabban sehohsem időztek.

Kragujevacz környéke a távolabb övedző magasabb hegységek ellapuló végdombozatából áll s ott a kitűzött cél számára tárgy nem volt, hanem igenis talált Petrovics kerületi mérnök úrban egy oly támaszt, ki a terv megkésztésében az ut további folytatására lényeges befolyással volt. Kragujevacztól azon Trachyt képletek, melyekből tanulmány példányaim voltak, az attól nyugotra eső Rudniki kerületbe kellett átmenni s ezen az úton jutottunk be egy nevezetes Serpentin szorosba, vagy az ottani néven Serpentin klysurába. Ezen szorosban a Serpentin

igen érdekes viszonyokat árul el; 1-ször is erősen Broncit tartalmú, de másodszer a mélyebb emeletekben fokozatosan átmenet látszik egy olyan kristályos kőzetbe, a mely még nem látszik Serpentin lenni s így tárgyakat szolgáltatnak azon kérdés támogatására hogy a serpentin átváltozása egy bizonyos kőzetnek, a melyek állapotában annak feltűlése eredetileg történt s csak utólagosan ment vége annak elváltozása azon viztartalmu s egynemű közzetté, melyet Serpentinnek nevezünk.

Ezen a klysurán keresztül érve Stragara falura s onnét Rudnikra jöttünk, hol a Trachytkörnyék kezdődik. Az itt előjövő Trachyt többé kevésbé a Granithoz hasonlít, igen nagyszemű, ép, szívós, de csak egyfélével lévén, a mely az ezen kerületből Pesten tanulmányozottal típusra nézve azonos t. i. Orthoklas-Oligoklas-Quarcztrachyt, Rudnikról Gorny Milanovacra a Rudniki kerület fővárosába mint egyik fő állomásunkra jöttünk s a kerületi főmérnök Luttmann József úrral ismeretséget kötöttünk, ki azután szives volt ott létünk egész ideje alatt bennünket kalaúzólni.

Első kirándulásunk volt egy másik Serpentin klytura a csacsaki úton, a hol löporral sokat robbantottak s így ezen kőzet beljébe is betekintettünk; azonban ezen Serpentin koránt sem volt oly érdekes mint a stragarai klytura Serpentinje.

A második kirándulást Gorny Milanovactól Rudnik hegységbe tettük Luttmann ur társaságában Majdanra, ott részint a Trachytkat, részint az elhagyott bányászatnak nyomait megtekintendők. A Trachyt itt is csak egyfélének mutatkozott, azonban általa emelve homokkő és mészkő is jön elő, a melyek e hegység legnagyobb magaslatát a 2800' magas Stureczet képezik. Az ércvezető kőzet: Orthoklas-Oligoklas-Quarcz trachyt, melyben quarczozos telérek vannak olykor kiválva.

Egy közelebbi kirándulást Gorn-yMilanovactól délre tettünk Lunyevicza felé, hol az általam tanulmányozott Trska Trachythegy van. Ez egy kiváló külsejű Trachythegy, részben a tető felé csupasz és feltűnő váladékokban megosztott tömeget árul el, mi hozzá véve a Trachytmélyből kiható mállásával azt engedi feltenni, hogy közelében más fiatalabb Trachytfajnak is elő kell jönni, és csakugyan találtunk is másféle Trachyt-fajokat a Trska hegy tövénél elfolyó patakokban, a melyekben Quarcz hiányzott és első tekintetre is fiatalabb eruptio terményének voltak tarthatók.

Egy utolsó s legnagyobb kirándulást Gorny Milanovacról a Trachyt hegység tetején terveztünk, melyen a Trska s az általam szintén tanulmányozott Boracs nevű nevezetes Trachythegy között voltak tekintetbe veendőek. Az utat a hegyek gerinczén tettük s így alkalmunk volt azt tapasztalni hogy Trska körül alacsonyabb és magasabb hegysort képezve csakugyan jönnek elő fiatalabb képletek, a melyekből alkalmas példányokat gyűjtöttünk az ásványos szerkezet tanulmányozására. Elértük így a Boracs nevű Trachyt hegyet a kragujevaczi kerületben, a mely igen erősen van feltárva, rajta sem talaj sem növényzet nem lévén. Nevezetes ezen Orthoklas-Oligoklas-Quarcztrachyton, hogy azon egy

fiatalabb Trachyt valóságban keresztül tör, abban egy függőleges vagy 12 öl széles táblát képezvén; ezen áttörés la Boracsszikla nyugoti tövében látszik a tetőtől vagy 200 ölnyi távolságban.

Megtekintettük ezután szintén a Kragujevaczi kerületben fekvő Kotlenik hegységet, melyben magyarországi viszonyok szerint a legfiatalabb Trachytok lépnek fel, míg a rudniki hegység Orthoklas-Oligoklas Quarcztrachytja nem került szemünk elé.

Szerbiának keleti Trachytvidékeit megtekintendők czélszerűbbnek látszott Kragujevaczból visszamenni Belgrádra s onnét a Dunán lefelé folytatni az utat.

Belgrádról hajón Gradistyére mentünk, s onnét Golubaczra, hol némi nyomait a Trachytnak a másodkori mészkörnyékében már láttuk. Itt barnaszén is jön elő Sztupan falu közelében, de nem nagyobb jelentőséggel, azonban utunkba ejtven megnéztük s onnét jutottunk Majdan-Kucsajnára.

Majdan-Kucsajna egyik bányászati vidéke Szerbiának. Ott régi miveletnek vannak nyomai, melyet azonban többször félbeszakítottak. Kőzetekből Labradorit-Quarcztrachyt jön elő nagy Biotit kristályokkal. A Quarcz nem csak szemekben, hanem gyakran szép bennőtt kristályokban van kifejlődve, mi eddigi tapasztalatom szerint a Labradorit-Quarcztrachytoknál az első példa.

Hoffmann Felix úr a kucsajnai bányászat igazgatója volt szíves a helyi viszonyokkal megismertetni, de még a környékbeli kirándulásokon is kalaúzul lenni s ezt megteendők, vele a Peck völgyön és Komsa patak völgyén az Omolje planina hegységen keresztül mentünk, így Majdanpeckre jutandók. A hegység ezen utunkban régi eruptív kőzetből s leginkább darává szétesett Granitból állott és sok érdekest ilyen állapotban nem nyujtott, de az érdekesség megint eljött a mint Laznica faluból fölemelkedve a Kulmia gerincz felé először egy ép régibb eruptív kőzettel s ettől tovább haladva egy fiatalabb harmadkori eruptív kőzettel látszólag Amphibol tartalmu Bytovnit trachyttal találkoztunk.

Majdanpeck a kis Peck patak völgyében fekvő legnagyobb bányászati telepe Szerbiának; azt a kormánytól jelenleg egy angol társaság „Servian Copper and Gron Company“ bírja haszonbérben és a melynek mivelése látszólag jó lendületnek indult; itt hasonlóképen Trachyt az érzévezető kőzet, de azonkívül Gneusz és Syenit régibb eruptív kőzetek is jönnek elő. A Trachyt magában sok érczet nem tartalmaz, hanem ezek leginkább telérekben fordulnak elő; két főbánya van: egyik az éjszaki, másik a déli bánya nevezete alatt fordul elő. Az éjszakiban leginkább az oxydált érczek és a termés réz jön elő, de lefelé összefüggésben a kénegekkel is; [míg a déli bányában ugyszólván csak vas és réz kénegek s azért bányászati szempontból az éjszaki bányatormények könnyebben feldolgozhatók s értékesebbek is.

A majdanpecki bányászat is sok pházison ment keresztül; az a mult században osztrák kézben virágzott; a törökök abba hagyták.

1840. évben a szerb kormány vette kezébe, de a roppant költség mellett semmi hasznot nem látván, mivelésével felhagyott s haszonbérbe adta egy francia társaságnak, a mely szintén belebukott s jelenleg az említett angol társaság miveli 5—6 év óta.

Majdanpeckről dél felé vettük utunkat Czernajka völgyön a Czernarokai kerület felé, hol annak kerületi fővárosában Zaidtsáron állapodtunk meg. Ezen az úton különösen a Deliovan és Stol hegyek között az előbbi hegynék nyulványai által képezett oldal völgyekben a régi eruptiv Gabbro féle kőzeteket találtam igen érdekes példányokban és nagy számmal gyűjtöttem mint becses anyagot az eruptiv kőzetek ezen osztályának petrographiai tanulmányozásához.

Zaidtsáron a kerületi orvos egy érdemes hazánkfi Dr. Mácsai volt szives bennünket a vidék geol. nevezetességeivel megismertetni. Ide közel van legelőször is Gamsigrad az archeologok előtt ismeretes római erőd, de a geologok előtt is ismeretes azon Trachytról, melyben az Amphibolt Breithaupt hasadásra nézve a közönséges Amphibóltól kissé eltérőnek találván Gamsigraditnak nevezett el, és minthogy Trachytban jön elő, azon Trachytot Timacitnak mondá a Timok (Timachus) folyótól, melynek völgyében ezen Trachytokat legelőször találta. Az ezen Trachytok által képezett hegységet figyelmesebben tekintve, öt vagy hat helyen észleltem, hogy azon egy fiatalabb Trachyt áttör, s így a kor különbség a kettő között tisztán áll. Az áttörő Trachyt valamint Breithaupt Timacitja egészen magyarországi viszonyokra emlékeztettek, s a mit ott láttam, csak ismétlődése annak, mi a dunai s egyéb Trachyt csoportjainkban elég gyakori, a hol a régibb Labradorit-Trachyt mellett ezt emelve a fiatalabb Bytovnit-Trachyt jön elő, míg nálunk többnyire csak az emelés vagy áttörés nagy tömegekben vehető ki, addig Gamsigrad környékén sokkal szembeszökőbben mutatkozik a Bytovnittrachyt áttörése kis tömegben a Labradorittrachyton keresztül.

Zaidtsárol Brestovacka banja volt egy második kirándulásunk színhelye, hol Szerbiának egyik nevezetes fürdőhelye van. A víz Trachyt képletből fakad s annak itt csupán fiatalabb fajai a Labradorit s Bytovnit és talán Anorthittrachyt lépnek fel.

Utolsó kirándulás Zaidtsártól Negotinba vitt s ezen az úton a melyen a Deliovan hegyet déli nyulványaiiban láttuk, ismét érdekes Gabbro-féle kőzeteket gyűjtöttünk, a melyekét itt, több ponton, száiban találtunk.

Negotin csak harmadkori képletekkel van övezve, a melyek emelkedést mutattak, mi a harmadkori eruptiv kőzetek idáig kiható befolyására mutat. A vidék különben csak alacsonyabb fensik és ez végre terjedelmes alluvial alsíkká változik át, mi egész a Dunáig tart.

Tekintve a szerbiai Trachytoknak 1-ször épségét, 2-szor azon viszonyt, hogy igen tisztán mutatkoztak egyik Trachytfaj áttörései a másikon, a kitűzött czélt a Trachytok tanulmányozása érdekében mondhatom elértem. Tekintve azon körülményt hogy a régibb korszakhoz tartozó eruptiv Gabbro-féle kőzetek oly érdekes és szép példányokban

fordulnak elő, a minőkről mondhatom eddig tudomásom sem volt s így a Trachytok befejezése után a régibb eruptioi viszonyokhoz akárván fogni, igen jól használható anyag birtokába jutottam, okom van utazásom eredményével kétszeresen meglepődve lenni.

Déli részére Szerbiának, a honnét egy lelhelyről Trachytot tanulmányozásra kaptam, ezen alkalommal nem juthattam. A szekérut, Kragujevacztól Karanovacra csak egy napi járásra megy s azon túl megszűnik, ott az utazás lóháton történik, s ezen fáradságos s külön berendezést igénylő utazási módra elkészülve nem voltam, de az ahhoz megkívántató idővel sem rendelkezhettem.

274 (29) *Than Károly* r. t. „Közlemények az egyetemi vegytani intézetből: „Előmunkálatok a cukor mesterséges összetevéséhez cz.“ Értekezést olvasott. Rövidre foglalva így következik:

A chlor behatása által glycerinre egy új test nyerhető a glycerin aldehyd, mely kémhatásaira nézve egészen hasonló a szőlőcukorhoz, sőt százalékos vegyalkata is emezével megegyező. Szerző azon nézetét fejezte ki, hogy e testből valószínűleg sikerülni fog magát a szőlőcukrot, mesterséges uton, tehát élő szervezetek befolyása nélkül az elemekből előállítani. E fontos kérdés végleges eldöntése után kimerítő jelentést fog az Akadémia elé terjeszteni. A kutatás eddig nyert eredményről jelentésnek czélja, kiválólag az elsőbbségi jog megóvása volt.

275 (30) *Lengyel Béla* részéről „Előleges jelentés az ace'onnak egy új aminjáról.“

Ezen amin előállítására szerző ammoniakot és chlort egy idejűleg hagy acetontra hatni, mi által az új amin sósavas sója keletkezik. Ennek elemzését és főbb sajátságait közli a szerző és megígéri, hogy további tanulmányainak eredményét egy későbbi alkalommal fogja megismertetni.

276. (31). *Rohrbach Kálmán* részéről „A szénélegkének elnyelési tényezője vízben.“

Rohrbach Kálmán az illető gáz azon mennyiségét puhatolta, melyet egy térfogat víz különböző hőmérsékeknél oldani képes. Munkálatának eredménye, hogy a víz közönséges hőmérséknél félszer annyi, magasabb hőmérséknél ennél kevesebb mennyiséget képes elnyelni.

Mind e tárgyak a szokott módon birálatra bocsátandók.

IV. I g a z g a t ó s á g i ü l é s.

1872. oct. 27-én.

Nagymélt. gr. Lónyay Menyhért akad. elnök úr elnöklete alatt.

38. A május 25-i igazgatósági ülés jegyzőkönyve felolvasatván:

Tudomásul vétetett.

39. Az Akadémia vagyonát kezelő Magyar Földhitelintézet által benyújtott,

1869. nov. 1-től 1871. december 31-ig terjedő számadások megvizsgálására kinevezett küldöttség jelenti, hogy azon intézet könyvvivőségében megjelenve, az Akadémia pénztári naplójának és főkönyvének pontos és hibátlan vezetéséről, s a tett kísérleti próbák után, az egyes tételeknek a teljes rendben tartott pénztári tanusítványokkal s az 1870 és 1871-ik évek végén egybeállított vagyonmérleggel való egybeolvásáról, örömmel győződött meg. Indítványozza tehát a küldöttség, hogy a M. Földhitelintézet Igazgatóságának, azon önzetlen készségeért, hogy az Akadémia alapvagyonának sok fáradtsággal, nagy munkával és felelősséggel járó kezelését minden legkisebb jutalom nélkül önként magára vállalni miltóztatott, az Igazgató Tanács hálás köszönete jegyzőkönyvileg nyilváníttassék; s egyszersmind az 1869. évi november 1-től 1871. év végeig terjedő számadásokra nézve az intézet pénzügyi osztályának a szokásos fölmentvényt kiadassék.

E jelentés tartalmát az Ig. Tanács örvendetes tudomásul vevén, midőn a Magyar Földhitelintézet Igazgatóságának ezennel köszönetet szavaz; egyszersmind jelen határozatával ugyanazon intézet pénzügyi osztályát az 1869. nov. 1-től 1871. decz. 31-ig terjedő számadásokra nézve, véglegesen fölmenti.

40. Olvastatott Hinka József akadémiai ügyész úr jelentése, mely szerint Diescher Józsefnek az akadémiai bérház bérlőjének folyamodványát, ki magát az állami és községi adó terhe alól, mind multra, mind jövőre, míg bérlete tart, feloldoztatni, bérletét pedig, szenvedett kárai tekintetéből, öt évvel meghosszabbíttatni kéri, — azon véleménynyel mutatja be, hogy folyamodó kérését, miszerint a bérház után kivetett állami adófizetés alóli felmentése eszközöltessék, pártolja; mert szerződés szerint csak a községi adópótlékot tartozik viselni, a bérház pedig 1864-ben építtetvén, mint új ház, tíz évig az állami adótól mentes volna: ennek daczára nemcsak a bérháztól, hanem a palotától is tetemes állami és községi adó követeltetik; melyek alól leendő felmentését az Akadémiának az 1868. apr. 15-én kelt es. kir. legmagasb határozat értelmében a kir. pénzügyi ministeriumnál kieszközöltetni javasolja.

Azon megjegyzéssel, hogy az Akadémia Diescher József bérlőnek a községi adópótlék alóli fölmentését nem eszközölheti, jelen iratok áttétetnek Csongery Antal másod elnök úrhoz, mint a ki a követelt adóhátralékok iránt elnököleg már lépéseket tett, és kilhez jelentő ügyész úr minden e tárgyra vonatkozóknban utasíttatik.

41. Olvastatott mélt. Fabinyi Teofil úrnak, mint a törvény előkészítő bizottság elnökének levele, melyben kéri, hogy a magyar kir. igazságügy ministerium által az Akadémia palotájában bérbe vett s jelenleg a törvényelőkészítő bizottság által használt szállás iránt kötött, 1873. május 1-én lejáró szerződés újíttassék meg; a mennyiben pedig a volt osztálytitkári lakás egyik szomszédos szobája is a törvényelőkészítő bizottságnak átengedhető lenne, a kötetendő szerződésbe ez is foglaltassék be.

A volt osztálytitkári lakásra nézve még függőben lévén, vajon kiadandó-e, vagy az Akadémia saját szükségére kívánja használni; erre a szerződés most még ki nem terjedhet. A mi a jelenleg bérben tartott helyiséget illeti, az Igazgató Tanács kész a szerződés megújítására, de mivel annak évi 2500 ft bérét a jelenlegi bérviszonyokhoz arányitva igen olcsónak találja, azt 3000 fr. kívánja emelni; továbbá kiköti, hogy hivatal szolgálja a kibérlendő helyiségben ne lakhassék.

42. A főtitkár bemutatja Lévay Sándor nagyprépost úrnak Egerben f. hó 15-én kelt levelét, mely szerint az egri főkáptalan 1859-ben az Akadémia javára 10000 osztr. ért. frtot oly módon ajánlván meg, hogy ez összeget tíz év alatt 1000 ftonként fizesse

be: e szerint a részletfizetés 1869-ben végét érte volna, azonban a főképtalan pénztárnoka tévedésből 1870-re is befizetett 1000 frot, mely felülfizetett 1000 frtot a főképtalan a M. T. Akadémia szabad rendelkezésére felajánlja, hogy a hivatása körében fekvő czélok valamelyikére fordíthassa, legjobb belátása szerint.

Midőn e nemes ajánlatért az Igazgatóság ezennel jegyzőkönyvileg kimondja köszönetét, egyszersmind megbizta az Akadémia elnökét, hogy azt nagyprépost úrnak s általa a főképtalannak levélben is tolmácsolja.

43. A főtitkár jelenti, hogy néhai Horgosi Kárász Anna asszonyosság 1000 frot hagyományozván az Akadémiának, ez összeg, mint értesülve van, f. hó 21-én a magyar Földhitelintézetnél az Akadémia pénztárába be is fizettetett.

Tudomásul szolgál.

44. Ugyanaz bemutatja n. Kulínyi János végrendeletének a nyitrai kir. járás-biroság által beküldött másolatát, melyben a M. T. Akadémiának 100 ft van hagyományozva.

Áttétetik az Akadémia ügyészehez, egyszersmind a m. földhitel intézet jegyzőkönyvileg értesítettik.

45. Szintén a főtitkár bejelenti n. Lyka D. Anasztáz végrendeletének a pesti k. törvényszék által megküldött másolatát, mely szerint 300 ft hagyaték van az Akadémia tőkéjére rendelve.

Hasonlóul áttétetik az Akadémia ügyészehez, s a m. földhitel intézet értesítettik.

46. A budai kir. törvényszék átteszi néhai Hacker Rozália végrendeletének egy pontját, melyben a Kralovánszky-féle székely alapra ezer osztrák ért. forint hagyományoztatik.

Jelen bírói végzés a végrendelet kivonatával, átteendő az akad. ügyész úrhoz; a magyar földhitel intézet pedig értesítendő.

47. A M. T. Akadémia I. osztálya előadja, hogy a keleti rokon nyelvek tanulmánya végett utazó Bálinth Gábor részére, a hátra levő két évi illetéket, vagyis a 200 arany helyett 800 rubelnyi összeget, most egyszerre kellene lefizetni, azért, mivel Bálinthnak célja, február hó folytán Sibiérián keresztül a Chinai Mongolország Urgha városába utazni, hová pénz utána nem küldhető, s felszerelése az ottani tartózkodására, valamint visszautazására szükséges, hogy mind az Akadémia, mind a Fogarasi János, úr által ígért a két évre még hátra levő összegek neki előre megküldessenek. Kéri tehát az osztály az Igazgató Tanácsot, hogy a 800 rubelnyi összeget a m. kir. vallás és közoktatási ministeriumtól, a tudományos utazásokra, vagy tanár jelöltek ösztöndíjára számt országos alaphól kieszközölni kegyeskedjék.

Az Igazgató Tanács az osztály kérelmét a tudomány érdekében pártolván, a m. kir. vallás és közoktatási minister úrhoz ily értelemben fölterjesztést határoz, melyben kiemelő, hogy az Akadémia, midőn a keleti utazást elhatározta, ezt az akkori vallás és közoktatási minister bold. báró Eötvös József úr azon szóbeli ígérete által bátorítva tehetta, hogy az uti költségnek az Akadémiára eső fele részét a nevezett ministerium viselni fogja. Eunek következtében az első évi 100 arany költséget 1871-ben nm. Pauler Tivadar akkori vallás és közoktatási minister úr, 600 ftban folyóvá is tette; a jelen évi 100 arany folyóvá tételére az Igazgató Tanács szintén fölkerlte főntebb tisztelt minister urat, mielőtt azonban válasz érkezett volna, a fizetési határidő lejárván, Bálinth Gábor sürgetésére kénytelen volt az Akadémia saját pénztárából a költségvetésében más czélokra rendelt pénzből küldeni meg az évi járandóságot.

Fölkérendő tehát a mostani vallás és közoktatási minister úr ő nmgá, hogy a tudományos utazásokra, jelesül a tanárjelöltek ösztöndíjára szolgáló alapból, mind a jelenévi 100 arany — mind a következő két évre számított 800 rubel uti költséget folyóvá tenni, — illetőleg, a mennyiben költségvetésének e célra fordítható rovata már kimerült volna, az 1873-ik évi költségvetésbe fölvenni kegyesen méltóztassék.

48. A m. kir. pénzügyi igazgatóság ismételve sürgeti, az 1861-ben kötött szerződés szerint Holzpach András és Jakab által valósággal beszállított nyerskövek, mész és épitő szerek kimutatását.

Az Igazgatóság már ismételve válaszolt, hogy ily kimutatás készítése nem lehetséges; s ezzel a kir. pénzügyi igazgatóság jelen irata tudomásul vétetik.

49. Kecskeméti Csapó Dánielné, az Akadémia több évig volt igtatója és javítónokáuk özvegye évenkénti segélyért esedezik.

Nem lévén nyugdíj-alap, évi segély nem rendelhető; mindazáltal tekintve az özvegy néh. férjének több évi szolgálatát, és a maga szükölködő állapotát: egyszer mindenkorra száz o. é. forint utalványoztatik, hogy azt a M. Földhitel intézetnél fölvehesse.

50. Hinka József akadémiai ügyész a Rhédey László hagyatéka tárgyában bemutatja az érdeklét intézetek küldötteinek e hagyatéék végleges rendezése iránt tett és több pontban jegyzőkönyvbe foglalt javaslatait; egyszersmind sürgetően ajánlja, a végrendelet értelmében már elkészített síremlék felállítását, s annak mi módon leendő eszközése iránt javaslatot tesz.

A beadott javaslatok megvizsgálására és azok iránti véleményadásra gr. Cziráky János, Kubinyi Ágoston és b. Vay Miklós ig. tag urak kéretnek fel.

51. Másodelnök úr jelenti, hogy Évva András úr levele folytán, melyben a Kazinczy alap fekvőségei egy évre meghosszabbítani szándéklott bérletétől azok eddigi bérlőjének visszaléptét tudatja — fölkérte b. Sennyey Pál urat mint szomszéd birtokost, hogy ottani tisztjei által az Akadémia költségére a Kazinczy-féle földek bevetése és egy évi munkáltatása felől gondoskodni sziveskedjék, nehogy a föld parlagon maradjon; — mit ő nmgá egész készséggel meg is ígért.

Helyeselve tudomásul vétetvén, Évva András úr utasítatni fog, hogy a földeket b. Sennyey úr meghatalmazott tisztjének bocsássa rendelkezése alá.

A mi illeti a volt bérlőnek Évva úr levelében érintett azon követelését, hogy a közbe jött tagosítás által bizonyos hegyi irtásföldekért az Akadémia erdőrészt kapván, s ennek folytán ő ezek használatától elesvén, földje kevesebb lett, mint volt a kibérlés alkalmával, miért kárpótlást igényel: akadémiai ügyész Hinka József úr utasítatlik, hogy e követelés mibenléte és valósága iránt magának tájékozást szerezvén, tegyen róla jelentést.

52. A főtitkár bemutatja Zemplénmegye közönségének f. é. sept. 5-én tartott közgyűléséből az Akadémiához intézett megkereső iratát, melyben előre bocsátva, hogy a közgyűlésen indítvány tétetett, a Kazinczy-alap kezelésének egy 5 tagú felelős, és az Akadémiának is számadásra köteles megyei bizottságra leendő ruházása iránt — ez indítványt egyelőre mellőzve hazafias tisztelettel fölkéri az Akadémiát, hogy a Kazinczy ügy jelenlegi állapotáról a megye közönségét értesíteni méltóztassék.

Zemplénmegye közönségének válaszul megiratni határozatott, hogy az Igazgató Tanács sajnálja leginkább az emlék épület befejezetlen, a kert elhagyatott voltát, s az egész alapítványi ügynek ily sajnos helyzetbe jutását. Azonban sem az igazgató

Tanács sem az Akadémia ez alapítvány kezelője nem volt; az az ünnepély, melyet az Akadémia dicsőült Kazinczy Ferencz emlékére, saját jelentékeny költségén rendezett, ez alapítványtól egészen külön álló dolog. A gyűjtést az Akadémia elnöke, gróf Desseffy kezdte ugyan, s ő, egy általa az Akadémia körén kívül alakított bizottsággal folytatta; de az Akadémia, vagy annak Igazgató Tanácsa, mint olyan sem a gyűjtésbe, sem a gyűjtött összegről való rendelkezésbe be nem folyt, jegyzőkönyveiben semmi ilyenmű intézkedésnek nyoma nincs. Hogy az alap részére vett birtok az Akadémia nevére iratott a telekkönyvben, annak valószínű oka az, hogy gf. Desseffy az által vélte azt leginkább biztosíthatni, oly időben, mikor az írói segély egyeslet részére gyűjtött pénzeket is elkobozták. Csak midőn az Akadémián kívül álló Kazinczy alap bizottság elnöke gr. Desseffy, jegyzője Bérczy Károly, és több tagja meghalt; midőn néhai báró Eötvöshez, mint az Akadémia elnökéhez, kit egyszersmind a Kazinczy-bizottság elnökének is vélt a közönség, mindennemű a Kazinczy alapítványra vonatkozó igények intéztettek, az ő kérésére, határozta el magát az akadémiái Igazgató Tanács, hogy e mondhatni gazdátlan alapítvány ügyének miben létét megvizsgálja, azt pedig, hogy kezelését is átvegye, a vizsgálat eredményétől függeszté föl. Attól fogva hozzá kezdett e minden irányban bebonyolított ügy tisztázásához, — melynek zavarait nevelte az, hogy a volt bizottság jegyzőkönyvei, jegyzője halála után, nem voltak feltalálhatók, — az alapvagyon számadásait kezdettől fogva megvizsgáltatta, és most kötelességének tartja az ügy tisztázását, rendezését folytatni és bevégezni. Ha ezt közelebb megteheti: értesíteni fogja Zemplén megye közönségét az eredményről.

53. Hinka József akadémiái ügyész beadja jelentését Évva András úrnak a Kazinczy birtokról vezetett 1870 és 1871. valamint az utánpótlott 1863-i számadásai iránt, melyeket eltekintve a bizonyítékok hiányos voltától, különben helyeseknek talált; s Évva ur már megvizsgált régebbi számadásaival összeállítva következő eredményt tüntet föl;

Összes bevétel . . . . . 34,038 frt 51 kr.

Összes kiadás . . . . . i . . . 34,453 frt 30 kr.

Kiadási többlet . . . . . 414 frt 79 kr.

Megjegyzji, hogy az 1864-iki bevétel III. tétele alatt bevezetett és Tóth Lőrincz úr által Évva úrnak küldött 225 frt, a Kazinczy alaptőke bevételei és kiadásairól Tóth Lőrincz úr által vezetett számadás kiadási rovatába bevezetve nem találtatván, ez Tóth Lőrincz úr javára léssen felszámítandó.

Végre több, a birtokra és haszonbérre vonatkozó kérdéseket sorol elő, melyek iránt Évva úr adhatna felvilágosítást.

Kapcsolatban ezzel a főtitkár bemutatja Tóth Lőrincz úrnak az Igazgató Tanácshoz intézett beadványát, ki a fentebbi 225 frt tartozatlanul fizetett összeg visszatérítését kéri, egyszersmind a Kazinczy alapnak tartozó 2000 frt kölcsönét felmondja.

Akadémiái ügyész úr jelentése egyelőre tudomásul vétetvén, a megvizsgált számadásokkal s Tóth Lőrincz úr 225 frt visszatérítése iránti igényével együtt áttétetik véleményre gf Cziráký János, Kubinyi Ágoston és b. Vay Miklós igazgató tag urakból főntebb kinevezett bizottsághoz, azon észrevétellel, hogy az ügyvédi jelenlésben felsorolt kérdések iránt Évva úr elnökileg már felszólítottatott, de azokra kielegítőleg még nem válaszolt; Tóth Lőrincz úr felmondása iránt a 2000 frt kölcsön nézve pedig a M. Földhitelintézet értesítettetni fog.

54. Főtítkár bemutatja Kazinecy Bálint özvegyének folyamodványát, ki a szépművelői Kazinecy unokák taníttatásának folytathatása tekintetéből a Kazinecy-alapból fenakadt évi segélyt a M. Földhitel intézetnél folyóvá tétetni kéri.

Bogyó Becske Olga folyamodványát, ki hat neveletlen árvája tekintetéből az évi 100 frt segélyt, legalább két száz frtra fölemeltetni kéri.

Folyamodóknak megírandó, hogy miután a megfogyatkozott tőkealap jövedelme az 1870-iki határozattal összesen 600 frtra leszállított, évdíjak fedezésére sem elégséges: addig míg a vagyon tisztázva, és az emléképület és kert befejezésére s azok megőrzésére kellő összeg tudva és biztosítva nem lesz, — semmi segélyt nem várhatnak.

55. Másodelnök úr előterjeszti az Akadémia I. osztályának javaslatát, *Bessenyei* György és társai 1772-ben történt irodalmi föllépte s ez által a magyar irodalom újjászületése százados évfordulójának f. é. decz. 15-én leendő megünneplése tárgyában; bemutatja az ünnepély előrajzát és a szükséges kiadásokat megajánltni kéri.

Tudomásul vétetvén, a költségek utalványozására az elnökség felhatalmaztatik.

56. Szintén másodelnök úr bemutatja a pesti tűzoltó parancsnokság felhívását, mely az Akadémiában, ennek költségén egy állandó tűzoltó állomás berendezését, s a palotának a tűzoltók főörségével távirta-sodrony általi összekapcsolását hozza javaslatba.

Az Akadémiának sem alkalmas helyisége, sem erre fordítható költsége nem lévén, rendes tűzoltó állomás szervezéséhez nem járulhat; a menyiben azonban, főleg az Eszterházy országos képtár kincsei megóvása tekintetéből, a távirta-sodrony összeköttetés czélzertinek látszik, a javaslat felterjesztendő a vallás és közoktatási m. kir. ministeriumhoz.

57. Végre szintén a másodelnök úr fölemlíti, hogy az Akadémia termeit nem csak tudományos társulatok, melyeknek az Akadémia szivesen meghozza ez áldozatot — hanem, mint közelebb is a szabadkai önképző egyesület — mindenféle gyűlésezők igénybe veszik.

Határozottatott, hogy az Akadémia helyiségei ezentúl csupán tudományos gyűlésekre engedtessenek át.

Harminczegyedik akadémiai ülés.

Ö s z e s ü l e s.

1872. oct. 28-án.

Csengery Antal, akadémiai másodelnök úr elnöklete alatt.

278. Gynlai Pál r. t. felolvassa *Finály Henrik* l. t. „Emlékbeszédét *Engel József* elhunyt akadémiai l. tag felett.“

279. A m. kir. belügyministerium átteszi a Frankl Vilmos l. tag által Lőcse sz. k. város levéltárában eszközlött kutatások alkalmával összeállított, s a város közönsege által felküldött régi országgyűlési iratokat a mellékelt iratjegyzékkel együtt, gyors lemásolás s mielőbbi visszaküldés végett; s az átvett irományokról szóló térítvény felterjesztését kívánja.

Miután már az iratok a lemásoltatással megbízott Frankl Vilmos osztálytitkárnak átadattak, a történelmi bizottság elnöke a tértvény kiállítása végett megkeresendő.

280. A főtítkár bejelenti az osztrák delegatio elnöke Hopfen lovag úr levelét, melyben az a delegatio részére átengedett akadémiái helyiségekért köszönetet mond.

Kedves tudomásal vétetik.

281. Olvastatott a nmgú vallás és közoktatási minister úrnak Budán f. hó 21-én 22, 202. sz. a. kelt kegyes leirata, mely következő: „A csász. és kir. közoktatási ministerium áttette hozzám a bécsi tudományos Akadémiának hozzá intézett fölterjesztését, melyben ez melegen ajánlja, hogy a Venus-bolygó átmenetéro vonatkozó expeditiókban az oszták-magyar monarchia is részt vegyen. Vizsgálási pontokul a Sandwich szigetek egyike és az Új-Foundlandtól délre eső Marquarrié szigetek egyike vannak javaslatba hozva, s az összes költségek 114,100 o. é. ezüst forintra vannak tervezve. A csász. és kir. ministerium magasabb tudományos szempontból melegen nyilatkozik a tervezet mellett, s megfontolandónak tartja, hogy mennyiben volna Austria nagyhatalmi állásával összeegyeztethető, hogy talán csak ez állam legyen a nagyhatalmak közül, mely a többiekől oly dusan felszerelt expeditióban részt ne vegyen; — s azon kérdést intézi hozzám, ha nem volnék-e hajlandó, s minő feltételek mellett pártolni Magyarország részvételét az expeditióban s annak költségeiben?

Ennek folytán felhivom a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy a bécsi tudományos Akadémia felterjesztését tárgyalásba venni, és mennél hamarább véleményes jelentést tenni sziveskedjék a felett: ohajtandó-e, hogy Magyarország képviselve legyen, és ha igen, mi módon legyen képviselve a tervezett expeditióban? továbbá ezen képviseltetés arányában mennyivel járulhatna Magyarország az expeditio költségéhez.

Megjegyezve, hogy a kérdés anyagi részét, a költségarányt illetőleg az Akadémia véleményt nem mondhat: a tudományos része iránti véleményadással az Akadémia III. osztálya bizatik meg, s hozzá az iratok áttétetnek.

282. A bécsi világhiállítás tárgyában kiküldött akadémiái bizottság beadja jelentését, melyben ajánlja, hogy a kiállításon az Akadémia összes eddigi kiadványai-val, és külön (nem collectiv) jelenjék meg; ezek jegyzékét nov. 15-ig a főtítkár állitassa össze, s magokat a kiadványokat is rakassa össze a physikai terembe, hogy a bizottság szemügyre vehesse; az Akadémia hatalmazza fel a bizottságot, hogy az országos bizottság V. szakosztályával közvetlen érintkezessék; a könyvek egyforma kötéséről, szekrényekről, stb. gondoskodhassék; végre ajánlja, hogy az Akadémia birtokában levő becesebb incunabulák, kéziratok, diszkötések, képek stb. ha az országos bizottság kívánná, szintén állitassanak ki.

A kiállítás eszméje elyben elfogadtatik ugyan, azonban kétely támadván az iránt, vajon más akadémiák, jelesen a bécsi, szintén kiállitják-e kiadványaikat? és elejétől fogva-e, vagy csak bizonyos évtől kezdve? továbbá az is fölemlítetvén, hogy az Akadémia maga sem bir példányt némely régibb kiadványból: jelentő bizottság fölkeretik, hogy magát az országos bizottságnál tájékozza a föntebbi kérdések iránt, és a kiállítás eredeti tervrajzában is az erre vonatkozó helyekről szerezzon biztos tudomást; mi nem áll ellent annak, hogy a főtítkár nov. 15-ig a czimjegyzéket s a meglevő példányokat összeállitassa; a mennyiben pedig e kiállítás jelentékeny költség nélkül nem történhetik, ennek a bizottság által bemutatandó költségvetése az Igazgató Tanács elé fog terjesztetni.

283. Dr. Henszlmann Imre, mint a világkiállítási magyar országos bizottság szakbiztosa, az iránt keresi meg az Akadémiát, hogy a birtokában levő Litzenmajer-féle képet, mely Izabella bucsuját ábrázolja, a kiállítás szánára engedné át s a képnek mérveit közölné a magyar kiállító biztossággal.

Az Akadémia teljes készséggel átengedi a kívánt képet a kiállításra, úgy mindazáltal, hogy reá ebből kár, vagy költség ne háramoljon; a képnek méreteit pedig a kiállító biztosság itt helyben akármikor fölvetetheti.

284. Olvasatott az I. osztály javaslata a Bessenyei-ünnep, vagyis a magyar irodalom 1772-ben megindult újjászületése évszázados emlékének megülése iránt, melyet folyó évi decz. 15-re javasol kitűzetni, hogy akkor egy akadémiái ünnepélyes ülés tartassék, melynek tárgyai lennének az elnök rövid megnyitó beszédén kívül 1) egy emlékbeszéd. 2) egy alkalmi óda. Az elsőre Toldy Ferencz, a másodikra Szász Károly r. tagokat javasolja felszólíttatni.

Elfogadtatott, s így már az előrajz is megállapíttatván, az e tárgyban kirendelt bizottság összehívása fölösleges.

285. Olvasatott az állandó könyvtári bizottság f. é. jul. 2-án tartott ülésének jegyzőkönyve, illetőleg az összes ülésből hozzá áttett különböző tárgyak iránti véleményes javaslatai, melyek alapján elfogadtattak:

Csereviszony: a Stockholmi Königlische Akademie der Schönen Vissensschaften részére, az archeologiai kiadványainkkal;

A bécsi egyetemi *Akademischer Verein der Naturhistoriker* részére, természet-tudományi kiadványainkkal;

A *North China Branch of Asiatic Society* részére összes évkönyveinkkel, melyek az Asiatic Society-hoz külön csomagban lesznek utasítandók.

Ingyen példányok küldése: az *insbrucki cs. kir. egyetem könyvtárának*, történelmi összes kiadványainkból;

Az *Országos magyar iparegyesület*-nek a matematikai-természettudományi, és a statistikai és nemzetgazdasági kiadványaink;

A *nagy-kánizsai főgymnasiumnak*, az ügyrendi h) betű alatti kiadványaink.

Ellenben a *strassburgi egyetem* állítólagos körlevelére nézve kiderülvén, hogy az nem létezik, hanem a *strassburgi municipalis könyvtár* kér támogatást: ez mellőztetett; az *Our Ocean Highways* havi közlöny szerkesztőjének felhívása a magyar földirati társulathoz tétetett át; végre a *szegedi szabadelvű kör* kérelme, a bizottság helyeselt indokainál fogva, mellőztetik.

286. Fabricius Károly köszöni taggá választását és közreműködését igéri.

Tudomásul szolgál.

287. Id. Mándy Péter beküldi XXXVIII. és XLII-dik szójegyzékét.

Áttétetik a M. Nyelv Szótára szerkesztőségéhez.

288. Főtákkár jelenti, hogy Kubinyi Ágoston úr, mint a Magyar orvosok és természetvizsgálók melhádiai nagygyűlésének elnöke, a gyűlés részéről beküldötte az emlékérmét és két nyomtatványt.

Köszönettel fogadtatván, az érem illetőleg a nyomtatvány, a könyvtárba átteendő.

289. Ugyanaz jelenti, hogy a pesti egyetemi olvasó kör küldöttség által fejezte ki nála köszönetét az Akadémia megküldött kiadványaiért.

Tudomásul szolgál.

290. Szintén a főtítkár jelenti, hogy Thaly Kálmán I. tag. discretionális okokból, nem hajlandó megfelelni a közelebbi összes ülés 223. sz. alatti felhívásának.

A m. kir. pénzügyminisreriium e szerint értesítette fog.

291. Ugyanaz jelenti, hogy az Akadémia kiadványairól elismerő, illetőleg köszönő iratokat küldöttek: a budai gymnasium, a kolosvári unitarius Collegium, a zágrábi déli szláv akadémia, a nagyváradi jogakadémia, a debreczeni ref. collegium, a m. szigeti ref. főtanoda, a zágrábi orsz. múzeum, a kassai jogakadémia, — továbbá a prágai Verein f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen, a new-yorki Geogr. and. Statistical Society, és a bécsi Anthropologische Gesellschaft.

Tudomásul szolgál.

292. Végre a főtítkár bemutatja a közelebbi összes ülés óta érkezett csere-, ajándék-, s köteles könyvpéldányokat, e szerint

I. Testületektől.

Kön. Preuss. Akadémie der Wiss. Berlin. Monatsbericht: Mai, Juny. 1872.

Société R. de la Numismatique B. Bruxelles. Revue. Tom. IV. Livr 4.

Société Imp. Géographique. Sz. Pétervár. a) Zapiszki. Tom. 3. b) Otcset za 1871. c) Geogr. Stat. Slovar. Tom. IV. Vip. 2. 3.

Société des Antiquaires du Nord. Kopenhága. a) Aarboger. 1871. 2. 3. 4. H. 1873. 1. H. b) Mémoires. 1870. 1871.

K. K. Geol. Reichsanstalt. Bécs. Verhandlungen. 1872. N. 13.

Déli szláv Akadémia. Zágráb. a) Rad. Knj. XX. b) Monumenta. Vol. III.

Maticza Szrpszka. Ujvidék. Szrpszki Letopisz. Knj. 112. 113.

Magyar orvosok és természetvizsgálók elnöksége. Pest. a) Egy bronz érem a XVI. nagy gyűlés emlékeül. b) Munk: A Hercules fürdő és környéke. c) A magyar orvosok és természetvizsgálók XV. nagy gyűlésének tört. vázlata és munkálatai.

II. Magánosoktól:

Tross könyvtáros. Páris. Catalogue de livres anciens. 1872. No. IX.

Löschardt Ferd. Rudolfsnad. Die neuen Colonien in den banater Grenz-Rieden.

III. Köteles példányok:

Czéh Sándor nyomdája. Győr. a) Verfassung der Grossloge von Ungarn. b) Takács Jenő: Kültemények. c) Győr város árvaszékének tervezete.

Magyar testvérek nyomdája. Temesvár. Történelmi adattár Csanád egyházmegye hajdana és jelenéhez. II. évfoly. Sept. füzet.

Püspöki nyomda. Gy. Fehérvár. a) Az illem és tisztesség aranyszabályai. b) Ó és új szövetségi szent történetek.

Városi nyomda. Debreczen. a) Magyar prot. egyházi és isk. Figyelmező III. évfoly. 8.—9 füz. b) Nagy: Az angol nyelv levél szerinti önkutatása. 28. levél. c) Rövid időszámítás.

Skarnitzel F. nyomdája. Szakolcza. Slovensky Sion. I. II. III. évfoly.

Angermayer K. nyomdája Pozsony. a) Honi Közlöny, 1872. 11—12 sz. b) Váci naptár. 1873. c) Érsekújvári naptár. 1873. d) B.-gyarmati naptár. 1873. e) Ordo divinatorum S. Franc. Capucinatorum pro 1873.

Wigand F. K. nyomdája. Pozsony. a) A mozgósított magyar osztrák hadseregbe vonatkozó határozmányok. b) Langgraf: Deutsche Sprachlehre. II. Theil. c) Majthényi: Az űrült meséi. 3. füz. d) Hirsch: Deutsche Sprachübungen. e) Laboulaye: Páris Amérikában. f) Schenkl görög elemi olvasó könyve. g) XVIII. Gesetzentwurf vom Jahre 1871. h) Sbíerka Krajinszkych Zakonov z roku 1872. i) Magyarországi rendeletek tára 1872.

IV. Akadémiai kiadás:

Nyelvtudom. Érték. III. köt. 3. sz.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harmiczkettedik akadémiai ülés.

Az I. (Nyelv- és széptudományi) osztály *tizedik* ülése.

1872. nov. 4-én.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

294. (50) *Vadnay Károly* l. t. felolvassa „Az első magyar társadalmi regény“ czimű székfoglaló értekezését. Kivonata ez:

Negyven éve, hogy az első magyar társadalmi regény: Fáy András „Bélteky-ház“-a megjelent; de bár azóta regényirodalmunk nem gazdagodott meg annyira, hogy a régi jeleseket veszteség nélkül lehetne felednünk, s bár e művet tartalma és szelleme méltóvá teszük a fölmaradásra: napjainkban még sem olvassák már, se nem emlegetik, a közizlés fölületessége azon kapván csak, a mi új. Pedig a Bélteky-ház maradandó emléke a negyven év előtti kor szükségéinek és törekvéseinek, írója pedig nálunk a társadalmi regény megteremtője. Értekező tehát azzal kívánja megköszönni a kitüntetést, melyben az Akadémia részesíté, hogy föleleveníti az Akadémia egyik hajdani dísztagja egy oly munkájának emlékét, mely egykor Fáy András sokoldalú munkásságában irodalmilag legkevésbé volt méltányolva. Még Toldy Ferencz nagybecsű „Magyar nemzeti irodalomtörténete“ is, míg meséit, színműveit, költeményeit érdemük szerint ítéli meg, 1818-diki novelláját, mely egész irodalmunkban az első társaséleti víg beszély, „vékony kísérltetnek“ nevezi, a Bélteky-ház“-at pedig csak cziménél fogva említi. Bajza József 1823-ban sokkal méltánylóbban szól e művekről, bár ő is röviden végez velök a „Kritikai Lapok“ 23 sorában. Méltó tehát megemlékezni ama műről, mely a társadalmi regényt nálunk megnyitá, méltó annyival inkább, mert a regény is a társadalmi reformokért küzd, mint korunk; és mert a nemzetgyéni vonások mai gyöngülése mellett mindig csak emelkedhetik az oly régibb művek értéke, melyek egy-egy korszak tősgyökeres életét híven, s ha nem is nagy művészettel, de vonzólag tükrözik vissza.

Értekező fejtegeti, hogy a társadalmi regény mért keletkezett nálunk oly későn. Harczok közt élve, nemzetünk fogékonyabbá vált a közélet, mint a kedélyvilág jelenségei iránt. Nagy epikusunk (Zrínyi) volt már akkor, midőn az elbeszélésnek még első csirái sem mutatkoztak; sőt e század elején is történeti kitünő tragédia (Bánkban) szülemlett

oly időben, midőn még a vígjáték (Kisfaludy Károly által) csak pályáiból bontakozott. Regényünk akkor még csak történeti volt.

Fáy föllépése idején a világirodalomban egy új szellem kezdett lábra kapni: a *tendentia*, melyet Rousseau vitt be a regényekbe, de csak a nagy forradalom után talált iskolára. Nálunk a nemzeti önérzet ébresztése s a haladás sürgetése levén az írók egyik kiváló föladata, nem csoda, ha költészetünkbe fölösen vegyült a retorika, elbeszéléseinkbe pedig a didaxis. Nem csoda továbbá, hogy társadalmi regényirodalmunk épp egy *tanregényen* kezdődött, a min végződik máshol. Fáy élénken érezte kora szükségseit, midőn e formát átkölcöszné, de a tartalomban nem utánozva senkit. Az ő szempontja volt: az irodalom és élet kölcsönhatásának szüksége, s ezért tanult ugyan másoktól sokat, de mindig csak magából merített. Összeköttetései, pályája stb. által korán sok tapasztalást gyűjtve, hazája és az emberiség iránt meleg szeretettel, nem a dicsőség, hanem a hasznossá létel vágya vezette. Már első víg beszélyében: „A különös végrendet“-ben (1818.) feltűnik vezéreszméje: a nevelés javításának szüksége. Egy nőnevelőintézetéről van ott szó, melyben alapos oktatást adjanak a nőknek, s a férfiak számára egy tanszékéről, melyről a gyakorlatias nevelés, az életphilosophia igéi hangozzanak. S ez eszméken kívül a beszélyben kitünő magyar alakok vannak. Tehát nem nevezhető „vékony kísérletnek.“

Fáy művében nálunk a társadalmi regény, ha későbben is, de sokkal önállóbban kezdődött, mint a németeknél, hol Hermes — ki a regénybe első vitt be nemzeti elemeket — az angol Richardson követői közé tartozott. Fáy ellenben nem utánozott senkit és nem is csempészett semmit.

Írói munkálkodásában jellemző fokozatosság van, melyet az értekező röviden vázol az első beszélyeken, nevelési munkán, a meséken és nagyobb elbeszéléseken át az 1832-ben megjelent „Bélteky-ház“-ig, mely írójának első föllépése után egy századnegyed mulva jelent meg. Már beszélyeiben és pedagógiai munkáiban is igen élénken látszik, hogy a mennyire érezte ő a multak hibáit, szerencsétlenségeit, annyira bizott a nemzet jövőjében. Ezért választá a költészet legkomolyabb ágát: a tanköltészetet, de azt egyszersmind a hit és remény derűjével árasztva el.

Széchenyi István föllépése mélyen hatott rá. A nagy reformer a politika erős hangján ugyanolyan eszméket hirdetett, minőket Fáy már elébb a mesék és elbeszélések könnyü köntösébe öltöztetett. Sőt a „Bélteky-ház“ alapgondolata is az, mit Széchenyi a „Hitel“-ben oly varázshatással mondott ki: Magyarország nem volt, hanem lesz! Szembe van állítva e regényben a sallangos, meddő, botor régi magyar, a törekvő, lelkes, munkára kész fiatal magyarral. Semmi sem természetesb, mint hogy Széchenyi idejében jött létre az, a mi oly régóta hiányzott irodalmunkban, a társadalmi regény; s nem csoda, ha az oly formát és tartalmat kapott, mely jobban megfelelt a korszak követeléseinek, mint a művészet szabályainak. Benne az író hibái, a hazafi érdemei. Sokban hátramaradván, több eszmét kellett fölkarolni, mint a mennyit művészi formában, a cselekvényegység megtartása mellett lehetett volna kifejteni.

Igy nem csupán az alkotó erő hiánya, hanem az anyag természete is szülé a compositio lazaságát, a dialogok neveléstana jellegét, s az előadás körülményességét, s azt a „biographikus egyveleg“-et, melyet már Bajza helyes ítélettel mutatott ki, mint hibát. De Fáy András e könyvben inkább is hasznos ember kívánt lenni, mint hibátlan művész. Tanulásokra s nem emótiókra törekedett. Széles keretű képben akarta fölmutatni, hogy a hazának nem vasgyúró magyarkodókra, hanem művelt, eszes és munkás emberekre van szüksége. Bélteky Máttyás a régít, fia: Gyula pedig az új idő, a jövő emberét képviseli, azt a typust, mely által „Magyarország lesz.“

Értekező előadván e regény tartalmának vázlatát, a sok és sokféle alak fölmutatásával s lehetőleg az író jellemző kifejezéseit használva, megjegyzi, hogy azon, ha e mű — noha nálunk első társadalmi regény volt — megjelenése idején nem képezett meglepő irodalmi eseményt, nem lehet megütköznünk. A regényt sokáig máshol sem számiták a tulajdonképi költészethez, s maguk a regényírók közt is mindig akadtak, kik frivol és hamis morál által mintegy rásüték az alacsony származás bélyegét; s akkor is, midőn negyven év előtti jeles íróink növekedtek, a regényeknek még egy oly faja volt divatban, mely nem igen emelte a regény tiszteletét, a szív érzelmeit férfiatlanul, kórjelenségek képeiben festve. A Goethe sentimentalismusának elrontói: a Müllerek, Lafontaineek, Clarennek művei nálunk is terjedvén, e rossz termékek miatt a jó írók általában nem becsülték eléggé magát a regényt, mint műágot sem. De Fáy András épp ellentétét képezte ez érzélgő és érzékies íróknak, egészséges kedélyével és nemes humorával. Szabálytalan regényt adott ugyan, melynek eszméi és alakjai nincsenek arányosan beosztva, a cselekvény is szakadékosan foly, széles epizódokkal, beszélgetései gyakran elmélkedések hosszú lánczolata, az emberek úgy mutatvák föl, mint a különféle nevelési rendszerek productumai; de levegője kedélyes, családias, festései vonzóak, alakjai nem egyoldalúlag szinezvők, hanem jó és rossz tulajdonokkal birnak vegyesen stb. Föltűnő azonban, hogy néha a szív szerelmeit igen gyorsan, mondhatni könnyűvérűleg köti és bontja föl, mintha nem is hinne az érzelmelek tartósságában. Értekező azonban úgy véli, hogy itt az író egy jó szándék ejté végletbe. A holdkóros német románokkal beplántált érzélgősséget akarván ugyanis ellensúlyozni, midőn azt törekedett festeni, hogy egészséges kedélyű ifjak nem halnak bele minden szerelembe, egyszersmind oly érzelmelek is állított az egy pár érdekes és tartós szerelem festése mellé, melyek volta- képpen nem méltók az érzelem nevérc.

Értekező beszélvén a regény alakjairól, különösebben is főlemlíti, hogy Porubay exprofessorban, az iskolai tanszék e szegény martirjában, kitűnő jellemfestés, sőt a humornak is egy ere van.

A párbeszédék eszmébőségében találunk olyakat is, melyeket csak az utóbbi idők kezdtek valósítani. Ilyen a tanfelügyelőség — „minden megyében egy-egy nevelői ör“ — rendelése; a klasszikus szobrok másoltatása, mely már korunknak legújabb vívmányai közé tartozik; a

nőnevelésnek oly alapra fektetése, minőt a nőképző egyesület néhány év előtt kísérle meg először, stb.

A regény nyelve és irálya olyan, mint az élet, melyet fest: tösgyökeres magyar, de izléssel használva. Értekező felsorolja egypár nyelvhibáját, s azt a néhány faragott, rövidített szót, melyek által Fáy a nép egyszerű de erőteljes nyelvétől s a mai irodalom szótárától eltért. Oly kevés ez, hogy teljességgel nem rontja meg a különben igen tiszta nyelvzamatot magyarságát.

Fáy előadási modora a harminczas évek novellairóira oly befolyást gyakorolt, hogy a jelesbek is, mint Kovács Pál, Tóth Lőrincz utánozták „A különös végrendelet“ hangját s kezdetét. A közönség szintén gyönyörrel olvasta ez elbeszéléseket, s a mi a „Bélteky-ház“-at később háttérbe szorítá, nem annyira a Jósika Miklós történeti regényei voltak, melyek más műágba tartoztak; hanem egy újabb, nagyobb és művészibb irányregény: b. Eötvös „Falu jegyző“-je, mely maig is a magyar irányregény csúcspontját képezi.

Később, valamint máshol, úgy nálunk is, a francia regény szelleme, főleg az élet meztelen festése s a termelés szaporasága által, jelentékeny kárt tett regényirodalmunk önálló fejlődésében s tiszta magyarságában. Mióta a „Párisi titkok“-at Nagy Ignác és Kuthy Lajos utánozni törekedtek, az importált anyagot összekeverve a hazai élet képeivel, azóta regényírásunkba fölösen vegyülnek a kozmopolitikus elemek, tekintet nélkül arra, vajon illenek-e társadalmunk keretébe s vérmérsékletünkhöz? Ekkép ha ma sokkal mesteribb, művészibb, hatásosabb regényeink vannak is, mint volt az „első társadalmi“; de bizonyos tekintetben ez még mindig tanulságul szolgálhat, mint az egykori magyar házi élet és nemzeti törekvések hamisítlan tükre s mint közvetlen élmények és vizsgálódások életteljes terméke.

Tagsági oklevele kiadatni határoztatik.

295 (51) Gr. *Kuun Géza* „Adalékok Krim történetéhez“ czimű értekezését felolvassa Szilády Áron l. t. Kivonata ez:

Értekező Tauris, legkülönesebben a Krimi félsziget legrégibb történetét vázolja, értekezésének körébe belevonja mindazon népeket, melyek a taurusoktól fogva egész II. Mohammed idejéig Taurisban egymást felváltva, néha együttesen szerepeltek. Különös tekintettel van a görög gyarmatok történetére, s a zsidók Kr. sz. e. való bevándorlásaira s megtelepedésükre Bosporosban s Bosporos vidékén. Értekező Chwolson nyomán Tauris legrégibb török néptörzseiről megjegyzi, hogy azok már Kr. sz. előtt Taurisban voltak, s megemlíti mindazon érveket, melyeket Chwolson ezen, a régibb vizsgálatok eredményeitől eltérő nézetének támogatására felhozott, sőt még ezek számát egy új érveléssel szaporította, mely egynehány igen régi taurisi helynév törökségében rejlik. A gothok, hunnok, bolgárok, avarok, kazarak, bessenyők, kunok taurisi szereplésükről emlékeztet, reátér a dešti kipčak történetére s a genuaiak krimi gyarmataira, legkülönesebben Kaffára, s néhány genuai tudós azon nézetének ellenmond, mely szerint Kaffát genuaiak alapították, mert Kaffa

már megvolt s nagy és virágzó város volt, mikor még egész Krimben egy genuai gyarmat sem volt.

Ertekező genuai források nyomán terjedelmesen értekezik a kaffai municipium szervezetéről a genuaiak idejében; felemlíti, hogy a genuaiak krimi municipiumaikban visszatükrözött az anyaváros szervezete. Ezek után reátér azon szerződésekre, melyeket Genua a tatár kánokkal, nevezetesen Tökthanmishal kötött, s három ilyen szerződési okmányynal ismertet meg, melyek a genuai állami levéltárban őriztetnek. Előadja ezen szerződések történetét, s figyelmesé tesz a genuai egyetem könyvtárában őrzött másolatok eltéréseire az eredeti szövegektől. Olivieri, a genuai egyetem könyvtárnoka csupán csak az egyetemi másolatokat ismerte, s mégis S. de Sacyval szemben, a szigorú bíráló szerepére vállalkozik, pedig, de Sacy az akkoriban Párisban levő eredetieket tanulmányozhatta. Ertekező de Sacy, de legkülönösebben Olivieri hibás olvasásait kimutatván, az *Elias*- és *Iharcassius*-féle okmányok legjelentékenyebb fejezeteit saját vizsgálatai szerint közli. De Sacy s Olivierivel szemben megjegyzi, hogy mind a két tudós tévedt abban, hogy az *Elias*- és *Iharcassius*-féle okmányt egy és ugyanazon szerződési okmánynak tartották. Ezek után reátér a harmadik, latin nyelven írt s 1387-ben kelt okmányra, s megjegyzi, hogy e három okmány legeredetibb szövege ugor nyelven íratott (lingua ugaricha), s hogy akkoriban a dešti kipcsakban beszélt török nyelvet nevezték majd tatár, majd ugor nyelvnek.

Az „ugor nyelv“ elnevezésnek ezen régi használata igen különbözik jelenlegi használatától, mely a név tulajdonképeni értelmét oly népekre alkalmazza, melyek a régi elnevezés körén kívül állanak. Végül értekező megjegyzi, hogy jeles tudósunk Vámbéry azon reménye, fájdalom! meghiúsult, hogy a genuai állami levéltár ujguricákát foglalna magában. Az *Iharcassius*- és *Elias*-féle okmány genuai dialectusban, s a harmadik okmány latin nyelven van írva. Ertekező Dasimoni azon nézetét nem helyeselheti, hogy az *Iharcassius*-féle okmány csupán csak tervezet lenne.

Bírálatra adatik.

296. (52) Olvassatik a f. é. november 2-án tartott osztályértekezlet jegyzőkönyvének 72-ik pontja, mely szerint a „Nyelvőr“ nagyobbítandó s az Akadémia által támogatására nyújtott segély fölemelendő volna, de nem oly arányban, a mint a szerkesztő kívánja. Az értekezlet elégnék tartja, ha a Nyelvőr egy évben nem tizszer, mint eddig, hanem tizenkétszer jelenvén meg, két számmal, azaz hat ivvel, megnagyobbítatik. A néphagyományok, nyelvsajátságok és tájszólások nagyobb terjedelmű közlését nem tartja e lapba valónak, kivéve a nyelvészeti tekintetben kiváló érdekieket, de ezek közlésére így is elég tér marad. Azonban gyűjtésöket és kiadásukat az értekezlet is épen úgy óhajtja, maga a szerkesztő is azt a javaslatot teszi, hogy mihelyt egy jókora kötetre való gyűjt össze, adassék ki az Akadémia költségén mint az osztály kiadványa. A mi a »Nyelvőr«-nek nyújtandó évi segélyt illeti, az értekezlet a megvizsgált költségvetés alapján az addigi 1000 frtot 1500 frtra óhajtja fölemeltetni.

A javaslat elfogadtatván, ez értelemben az Igazgató Tanácshoz fölterjesztés határozottatik.

*Harminczharmadik akadémiai ülés.**A II. osztály nyolczadik ülése.**1872. nov. 11-én.*

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

298. (35). *Szilágyi Sándor* l. t. felolvassa *Ladányi Gedeon*, az 1872. évi nagyülésen megválasztott l. tag székfoglaló értekezését „A modern alkotmányos intézmények a középkori államokban.” Az értekezés kivonata itt következik.

A modern alkotmányos monarchiai intézmények legkorábban föllelhetők a Pyrenaei félszigeten, Angol-, és Magyarorszáiban. Ellenben Olasz-, és Németországban voltak ugyan alkotmányos intézmények, de nem volt monarchia; Franciaországban pedig volt ugyan monarchia, de nem alkotmányos. Az arragoniai, és castiliali királyság alkotmányának sarkalatos intézményei voltak a királyság örökösödési természete; a törvényhozás jogának a király és nemzetgyűlés közti megosztása, továbbá az, hogy a nemzetgyűlések a főpapságból, nemességből és 1133. óta a városok képviselőiből álltak. Ezen alkotmányt biztosító intézmények voltak — a jus resistendi kivül — a királyok koronázási esküje, melynek letétele előtt a született király nem lehetett tetteges királylyá, és a nemzetgyűlések befolyása a királyság fő kormányhatalmára. A mi ezen utóbbit illeti, ez kezdetleges állapotában, a fegyveres ellenállási joggal volt kombinálva. Nevezetesen Arragoniában az ország főbirája, a kit a király és nemzetgyűlés együtt választott, törvényes közbenjáró, sőt, ha kellett, bíró volt a meghasonlott király és rendek közt. A főbíró ezen politikai hatósága 1287-ben akként módosított, hogy a király főtanácsosait a király és nemzetgyűlés közösen választák, és ha még ezután is történnének jogsértések és fegyveres ellenszűlések, a főbíró mondjon ítéletet ezek jogossága vagy jogtalansága fölött, és a főbíró felelős legyen az országgyűlésnek. 1348-ban pedig azon változás történt, hogy az egyesek ellenszűlési joga elenyészett, de a főbírónak törvényes hatalom adatott tetteleg megsemmisíteni a király törvénytelen intézkedéseit.

Castiliában nem volt ilyen főbíróság, s itt a nemzetgyűlésnek a főkormányra való befolyása abban állott, hogy a király által kinevezett kormányférfiak mellé választott négy biztost.

Bár ekként mindkét államnak ugyanazon alkotmányos jogai, s ezen jogoknak csaknem ugyanazon garantíái voltak: mégis sokkal gyöngébb volt a castiliali alkotmány, mert Castiliában nagy mértékben fölbomlott az alkotmányos rendek sulyegye, midőn a városi rend törvényhozási befolyása aránytalanul megnagyobbodott, a papságé és nemességé pedig megkisebbedett, annyira, hogy gyakran csak a városi

követekből álltak az országgyűlések. E népelem pedig magában sokkal gyöngébb volt, semhogy ellenállhatott volna a királyság folyton növekedő hatalomvágyának.

Ha az anglo-norman, és a magyar királyság intézményeit összehasonlítjuk az arragoniai és castiliaiakkal, azt találjuk, hogy az angol királyság csak egy tekintetben van előnyben. Angolország ezen előnye a királyság örökösödési természete, a mely a XIII. század végén már nem hozatott kétségbe. Ezzel függ össze, hogy az angolok előtt mindig nagyobb tiszteletben állott a királyság, mint az itt nevezett államokban. Egyéb tekintetekben pedig igen is hátrább áll, mert az angol charta csak a személyes szabadságot, és a parlament önadóztatási jogát biztosította; sőt még az adókivetés tárgyában is nem egy kibuvó ajtót hagyott a királynak. A törvényhozási jogból pedig semmit sem adott. Ellenben a magyar bulla nem csak a királyok egyes önkénykedéseit, és zsarlásait ítélte el, hanem az akkor képzelhető alkotmányos jogok teljes élvezetére jogosította a magyar országgyűlést.

Az angol parlamentnek az idők folyamában kellett lépésről lépésre haladva megszereznie azon alkotmányos jogokat, a melyekkel már akkor birtak az arragoniai, castiliai, és magyar államok. Így p. o. az önadóztatási jogot még 1333-ban is tisztáznia kellett, sőt még ekkor sem hozhatta teljesen tisztába. Még több időbe s fáradságba került, míg a törvényhozásban részvételjogát kivívhatta. E nagy vívmány II. és III. Eduárd korára esik. Az első lépés e téren az, hogy II. Eduárd alatt, midőn az 1309. évi parlament megajánlja az adót, noha nagyon aláztos hangon, de mégis panaszt emel a chartába ütköző jogsérelmek ellen. Majd ugyanezen király alatt, 1322-ben nagyon ruganyos és kétértelmű kifejezésekben ösmertetik el a parlament törvényhozási joga. Végre 1345-ben III. Eduárd minden kétséget kizáró törvényt alkot, melyben elősmeri a parlamentnek a királlyal koordinált törvényhozó jogát. De még ekkor is marad az angol alkotmánynak egy gyöngé oldala, u. m. a szólásszabadság hiánya, az angol alkotmánynak e betegsége az egész középkorban nem orvosoltatott gyökeresen.

A magyar alkotmányban mind ez másképen volt. II. András 1222. 1231. bullái, s III. András törvényei kétségtelen világosságra helyezék a magyar országgyűlés rendelkezési jogát a legfőbb fontosságú államügyekben is.

A mi az alkotmányos jogok biztosítására szolgáló intézményeket illeti: Angolországban a parlamentarizmus kormányzatnak a csirái sem láthatók 1257-ig, nálunk pedig kétségtelen bizonyossággal látható annak kezdete az 1231. évi törvényben, a mely szerint, ha az országgyűlés nincs megelégedve a nádornak, mint az ország fő tisztviselőjének hivatalos eljárásával, és ezt bepanaszolja a királynál, ez tartozik helyette mást nevezni ki. Angolországban pedig 1257-ben csak annyi történt, hogy a királyljal elégedetlen parlament, forradalmi ultra térve, maga választotta a király tanácsosainak felét. Ez annyira nem illett az anglo-norman királyság szerkezetébe, hogy csak a forradalom végeig tart-

hatott, s ezzel együtt annyira megbukott, hogy soha többé szó sem volt arról, hogy a parlamentnek is szava lenne a király tanácsosainak megválasztásában.

A magyar országgyűlésnek pedig nem csak az a törvényes joga maradt meg, hogy más nádor kineveztetését kívánhassa, hanem 1291-ben törvényes jogot nyert arra is, hogy a király fő tanácsosainak, ú. m. nádor, országbíró, tárnok, és cancellárnak megválasztására a királylyal egyenlő mérvben befolyhasson, és hogy a törvények végrehajtásával megbízott tisztviselőket megszámloltathassa. Az 1298. évi magyar törvény pedig azt is világosan megszabta, hogy a királynak bármely intézkedése érvénytelen legyen a mellé rendelt tanácsosok beleegyezése nélkül. Szóval, Magyarországnak 1231. 1291. és 1298. évi törvényei kétségtelenül előismerik a magyar országgyűlés ellenőrző befolyását a király kormányhatalmára.

Angolországban pedig a XIII. század egész folyamában szó sincs effeléről. Az angol parlament — ama forradalmi esetet leszámítva — a XIV. sz. elején, u. m. 1313-ban teszi az első lépést a parlamentarizmus felé. Ezen évben Lancaster herczeg azon föltét alatt vállalta el a főministerséget, ha szabadságában állandó letenni hivatalát azon esetben, ha a király nem az ő tanácsán járna; viszont a király igéri, hogy elbocsátja, ha rossz tanácsot ad. Ebben megvan ugyan a felelősség csirája: de nem a parlament akarától függesztetik föl a minister elbocsáttatása, s nem mondatik, hogy a minister beleegyezése nélkül kiadandó rendelet érvénytelen. A másik lépése az angol parlamentnek az 1343. évi törvény, a mely szerint a parlament nem szólhat ugyan a tanácsosok kinevezésében: de a tanácsosok felelősek lesznek az országgyűlésnek. Ugyde e törvény már két év múlva törvényesen eltöröltetett, és az angol parlamentnek egészen elől kellett kezdeni a dolgot. 1373-ban kérelmezte, hogy a király a fő hivatalokra nevezzen ki papot; és e kérelemre határozottan tagadó feleletet kapott. Valamivel szerencsésebb volt 1376-ban, midőn kivívta két tanácsos elmozdítását, de csak is ennyit vívott ki, mert a király határozottan visszautasította azt az elvet, hogy a parlamentnek joga van örködni a király kormánya fölött. A XIV. század vége felé nagyon kedvezett a parlamentarizmus kifejlődésének Richárd kiskorúsága, a midőn a regenség alatt folyvást a parlament választotta a kormány fő hivatalnokait, s rendszerré tette a közpénzek kezelőinek megszámloltatását. És az ekként megtört uton jutott az angol parlament oly jogok birtokába, a melyeket a magyar országgyűlések már több mint egy század előtt megszereztek. Így p. o. IV. Henrik 1403-ban nemcsak elmozdított, a parlament kérésére, némely rossz tanácsosokat, hanem meg is igérte, hogy ezután így tesz mindazon hivatalnokaival, a kik népének nem tetszenek. Még nagyobb volt az 1406. évi parlament vívmánya. Ez törvényt alkotott, mely szerint a kormány rendes főhivatalnokain kívül nevezzen ki a király 16 tanácsost, a kiknek beleegyezése nélkül semmi fontosat se tegyen; a fő cancellár ne adjon ki, a fő peccsétőr ne peccsételjen meg semmi törvényellenes rendeletet; a király

egy tanácsost sem bocsáthat el büneset nélkül; a tanácsosoknak pedig szabadságukban áll visszalépni, ha a király nem az ő tanácsuk szerint rendelkezik. Ezen elvek szerint ment az angol kormányzat a középkor végeig.

De bár ezen adatok szerint kétségtelen, hogy Angliában a parlamentnek a kormányra való befolyása későbbben kezdődött, és lassabban fejlett, mint Magyarországon: az is igaz, hogy biztosabban fejlett. Ennek oka a nagy különbség, a mely az angol, és magyar néposztályok politico-socialis viszonyai között volt. A politikai elméletek ekkori fejletlensége mellett, a parlamentek ellenőrző hatóságának csaknem egyedüli értelme, vagy indoka a közpénzek hová fordítása fölötti felügyelet volt. Ugyde a magyar országgyűlés a papságból és nemességből állt, a melyek nem fizettek adót; és így a kormány ellenőrzése nem állt érdekekben oly mértékben, mint az angol parlamentnek. A II. és III. András alatt keletkezett törvények azért voltak szükségesek, mert akkor, a törvények ellenére, a kiváltságos osztályokat is zsarolták a fő tisztviselők. Utóbb, Róbert Károly, és Lajos királyok, bármily keveset adtak az alkotmányra, tiszteletben tartották a nemesség adómentességét, és így mintegy szükségtelenné tették a nemességnek gondoskodni a főkormány ellenőrzéséről. Igaz ugyan, hogy az Anjou királyok abszolút uralmi hajlama is tényező volt abban, hogy uralkodásuk alatt el voltak temetve II. és III. András törvényei: de másik oka ennek minden esetre az, hogy most nem forgott fenn a nemességre nézve azon veszély, a mely az Andrások alatt. Ellenben Angolországban a nemesség is részt vett az adók terheiben, s viszont a nem nemes osztály sem volt kizárva a parlamentből, s mindenik osztálynak érdekében állt gondoskodni oly intézményekről, a melyek által elejét lehessen venni a tulságos adózásoknak. És ezen intézményeket, lassankint, létre hozta.

Zsigmond alatt Magyarországon is beállván a rendkívüli adók szüksége, a melyek közelről érdekelték a nemességet is, újra gondoskodtak a magyar országgyűlések olyan törvényekről, a melyek által némileg megköthessék a tanácsosok kezét. Ilyenek voltak az 1386. és 1397. éviak. Amaz még csak annyit mond, hogy a tanácsosok esküdjének meg, miszerint az ország érdekét is előttök tartandják; emez pedig nagyon erélyesen szól a dologhoz; kétségtelen világosságban felállítja, s szigorúan végrehajtatni rendeli a tanácsosok felelősségének elvét, midőn kimondja, hogy az országgyűlés mozdítsa el a hivatalukkal visszaelő főtisztviselőket.

De míg az angol parlamentnek a kormányra való befolyása folytonos gyarapodásnak örvendett, nálunk nagy visszaesést eszközölt a főnemesség. Nevezetesen a közügyek intézését az összes nemesség kezéből ki akarván venni, hogy erre a király megegyezését kinyerhesse, oly törvényt alkotott, a melynél fogva egyszerűen elesett a tanácsosoknak a nemzetgyűlés által megszámlaltatása. Mert egyenesen ezt jelenti az 1439. 3. t. cz., mely szerint: „az újítások, és ártalmas szokások eltörlötnek, megsemmisíttetnek“, és a berekesztés, a melyben világosan

mondatik, hogy az ország rendei „a most megalkotott törvényeken kívül, (a melyekben szó sincs a tanácsosok felelősségéről): semmi új találmányu törvény, vagy engedmény adására nem kéri ő felségét, sőt joguk se legyen ilyet kérni.“ És bár a köznemesség nagy erővel küzdött, hogy az ékként elejtett felelősséget feltámaszthassa: a középkor egész folyamában nem ért ezzel a főurat nagy ereje miatt.

Igy állt elő az a végeredmény, hogy az angol parlamentnek a kormányra való befolyása, a mely kezdetben nagyon hátra maradt a magyar mögött, ezt megelőzte és messze túlszárnyalta.

299. (38.) *Frankl Vilmos* l. t. felolvassa *Wenzel Gusztáv* r. t. értekezését „Diósgyőr fénykora.“ Kivonata ez:

Diósgyőrnek, ezen borsodmegyei koronabirtoknak, fénykora a XIV. század második felében kezdődik és Mátyás haláláig tart. Lajos király 1369. óta gyakrabban és hosszabb időn át tartózkodott itt. Nemcsak a vidék szépsége és a pálosok kedvelt társasága gyakorolt rá vonzerőt, hanem a hely geográfiai fekvése igen kedvező volt, főleg akkor, midőn Lengyelországgal oly szoros viszonyba jött. 1381-ben Diósgyőr fontos diplomatiái ténynek színhelye volt. Itt lettek aláírva a Velenzével kötött turini békekötés okmányai, a mely alkalommal nagyszámú előkelő hazai és külföldi urak jelentek meg a királyi udvarban. Erzsébet, Mária és Zsigmond szintén gyakran látogatták meg Diósgyőrt. Az utóbbi több fontos okmányt állított ki itt. 1424-ben pedig Diósgyőrt Miskolczczal és egyéb tartozékaival együtt, nejének Borbálának 60000 forintban inscribálta, miáltal királynéi birtokká lőn. Albert király 1439-ben visszavette tőle és saját nejének, Erzsébetnek adományozta. Mátyás királyról okmányilag tudjuk, hogy 1461. 1473. 1475. 1478-ban itt mulatott. Halála után ismét a királynék, Beatrix, Anna és Mária birtokába jut Diósgyőr. Az utóbbinak emlékét két, 1525 és 1526-ból származó fölírat hirdette, mely azonban már eltűnt, miként a királyi laknak is csak romjai maradtak reánk.

300. (37.) *Frankl Vilmos* l. t. bemutatja a báró Révay család levéltárában föltalált magyar levelezéseket a XVI. század első feléből.

A Révai-családnak Túrócsmegyében *stjavniczkaí* birtokán létező levéltára sok tekintetben a legkiválóbbak közé tartozik. Nagy mértékben gazdag régi okmányokban — mert az Árpádkoriak száma 300-ra megy —, a XV. század második felében kezdődő politikai levelezésekben és régi magyar iratokban. A legrégebb magyar irat, mely itt található, egy 1515-ben írt levél. A XVI. század első feléből származó magyar okmányok száma meghaladja a félszázat. Ezek között figyelemre méltó *Martinuzzi Györgynek* egy, és *Szondy Gergelynek* a drégelypalánki hősnek két levele; valamint érdekesek a családi leltárak is, melyek butorokról, ruhákról, ékszerekről készültek és műveltségi viszonyaink ismeretéhez is becses adalékokat szolgáltatnak.

É R T E S Í T Ő J E.

Harmincznegyedik akadémiai ülés.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1872. nov. 18-kán.

Stocczok József r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

302. (33) *Szily Kálmán* l. t. „Hamilton egyenlet a hőelméletben.“ cz. értekezést olvasott fel. Kivonata ez.

A t. Akadémia múlt évi deczember 11-én tartott osztályülésén szerencsém volt egy rövid értekezést előadni, melyben a *Hamilton* dinamikai elve és a hőelmélet második főtétele között létező összefüggésről szóltam. Az eredmény, melyre akkor jutottam, abban állott, hogy a második főtételt kifejező egyenlet tökéletesen egybevág *Hamilton* egyenletével, s hogy e szerint arra a kérdésre adandó feleletünkben, melyik dinamikai egyenletre vezethető vissza a hőelmélet második főtétele, közvetlenül *Hamilton* egyenletére kell utalnunk.

E dolgozatom közzétételére különösen azon körülmény indított, hogy sem *Boltzman*, sem *Clausius* — pedig ők az egyedüliek, kik az iménti kérdéssel akkoráig tüzetesen foglalkoztak — értekezéseikben *Hamilton* elvét meg sem említik. Mindketten azon véleményből látszanak kiindulni, hogy az összeegyeztetés kedvéért egy új, a dinamikában még addig nem ismert egyenletet lesz szükséges levezetni; mindketten észreveszik, hogy leszármaztatott egyenleteik némi távoli rokonságban állanak a *legkisebb működés elvével*: de *Hamilton* elvére s az ehhez való rokonság megmutatására egyikök sem fordít figyelmet.

Értekezésem a t. Akadémia kiadványain kívül a *Poggendorff*-féle *Annalokban* és a *Philosophical Magazine*-ban is megjelenvén, szélesebb körökben is ismeretes lett s előidézte azt, mit óhajtottam és reméltem is — *Clausius* válaszát.

A *Poggendorff*-féle *Annalok* ez idei augusztusi és a *Philosophical Magazine*-nek e napokban kiadott novemberi füzetében *Clausius* egy cikket tesz közzé: „A mechanikai hőelmélet második főtételének összefüggéséről *Hamilton* elvével“ czim alatt, melyben kizárólag fentebbi dolgozatommal foglalkozik.

Engedje meg a t. Akadémia, hogy *Clausius* cikkét tárgya szerint megismertetve, tava'i dolgozatomban elfoglalt álláspontomról némi

észrevételeket tölthessenek ott, hol azok a tárgyat illetőleg még szükségeknek mutatkoznak.

Clausius mindjárt czikke elején egész készséggel megismeri, hogy a keresett összefüggés sokkal szembetűnőbbé válik, ha a hőelmélet második főtételét nem — a mint Boltzmann és ő tette — a legkisebb működés elvével, hanem a Hamilton elvével hasonlítjuk össze. Egyszersmind sejtetni engedi az okot, mely őt abban gátolta, hogy az összefüggést keresvén, figyelme a Hamilton elvére irányozódjék. Ugyanis több tankönyben, például *Iacobi* „Vorlesungen über Dynamik“ czimű művében a Hamilton egyenlete oly alakban adatik elő, mely a hiányos variatio következtében lényegesen eltér az eredeti alaktól. Ha pedig már az eredeti Hamiltonféle egyenlet helyett csupán a Iacobiféle alakot tartjuk szemmel, úgy csakugyan való igaz, hogy el sem igen lehet képzelní, miként létezesség e között az alak között, meg a hőelmélet második főegyenlete között valami tisztán kifejezhető összefüggés.

Ezután idézi Clausius a Hamilton-féle egyenletnek általam használt eredeti alakját és constatálja, hogy a Boltzmannféle egyenlet, ha kellően értelmezzük, tökéletesen egybevág Hamilton egyenletével, sőt mi több, azzal teljesen identikus is.

De azt a mit Boltzmann egyenletéről megenged, t. i. a Hamilton egyenletével való összeegyeztést, azt a magáéra nézve határozottan kétségbe vonja, sőt egyenest lehetetlennek nyilvánítja. Ezzel ismét visszakerül tehát az a kérdés, mely már tavall fennforgott Clausius és Boltzmann között, midőn ez utóbbi a maga prioritási igényeit a Poggendorff-féle Annalokban érvényesítette, t. i. az a kérdés, van-e különbség, és ha van, mi a különbség Boltzmann és Clausius egyenlete között. E kérdést az ügy jelen fordulatában megfelelőbben formulázhatjuk ekként: van-e különbség és ha van, mi a különbség Hamilton és Clausius egyenlete között?

Most már meg lévén engedve, sőt Clausius válasza után majdnem kényszerítve lévén, hogy e kérdés vitatásába és tisztázásába magam részéről is beereszkedjem, mindenekelőtt azt az egyenletet fogom megismertetni, melyet Clausius válaszában is magáénak nevez, illetőleg a maga számára reklamál.

A dolog kényelmesebb előtűntetése kedvéért szoritkozzunk egyelőre — mint Clausius is teszi — egy magános pont mozgásának megfigyelésére. Legyen tehát adva valamely anyagi pont, mely eredetileg vagy zárt pályában, vagy két adott pont között mozog. A pontra csupán oly erők működjenek, melyeknek erőfüggvényök (vagy mint Clausius szokta nevezni *ergoljok*) van, azaz oly erők, melyeknek összetevői a pont öszrendezőiből alkotott valamely függvénynek nem'eg vett differential quotienci által fejezhetők ki. Gondoljuk már most, hogy ez a mozgás, bármi oknál fogva, véghetetlen csekély változást szenvedjen. A megváltoztatott mozgás közben kövessen a pont megint zárt pályát, vagy mozogjon megint az előbbi két pont, vagy másik kettő között, de

azon kikötéssel, hogy $\frac{dx}{dt} \delta x + \frac{dy}{dt} \delta y + \frac{dz}{dt} \delta z$ ugyanazon értékkel bírjon a pálya kezdet- és végpontján. Jelöljük már most az egyszerű pálya-futás időtartamát i -vel, az elevenert T -vel, az erőfüggvényt U -val, s egyezzünk meg abban, hogy a változó mennyiségek középértékét a betű fölött vízszint húzott vonással tüntetjük elő (olyformán hogy

$\bar{x} = \frac{1}{i} \int_0^i x dt$), úgy az egyenlet, melyre Clausius válaszában hivatkozik

s melyet első értekezésében (18.)-czal jelölt, a következő:

$$\frac{dU}{dx} \delta x + \frac{dU}{dy} \delta y + \frac{dU}{dz} \delta z = \delta \bar{T} + 2T \delta \log i \dots \dots \dots (1.)$$

Ez azon egyenlet, melyre Clausius úr mint saját egyenletére utal, s melyről helyesen veszi észre, hogy ez bizonyára általánosabb Hamilton egyenleténél. E között meg a Hamiltoné között csakugyan lehetetlenség volna teljes összeegyezést találni. Meg kell azonban jegyezni, hogy én ezt nem tartottam és nem neveztem Clausius egyenletének; s hogy nem is lehetett — valamint most sem lehet — annak tartanom. Ezen egyenlet ugyanis már öt év óta általánosan ismeretes Sir William Thomsonnak a physikusok között igen elterjedt, sokszor idézett s már németre is lefordított kézikönyvéből, a „Treatise on Natural Philosophy“ I. kötetéből, mely már 1867-ben megjelent. Ha e műnek „Dynamical Laws and Principles“ czímű fejezetében, a 233-ik lapon (9.) alatt előforduló egyenletet Clausius jelzésével írjuk, úgy az a következő alakot ölti magára:

$$\delta (2i\bar{T}) = i \left[\delta \bar{T} + \frac{dU}{dx} \delta x + \frac{dU}{dy} \delta y + \frac{dU}{dz} \delta z \right] \dots \dots \dots (2.)$$

Nyilván való, hogy ezen egyenlet tökéletesen identikus a fentebbivel (1.) alatt.

De még egy másik, nem kevésbé fontos ok miatt sem lehetett, hogy Clausius egyenletéről szólván, Thomsonnak imént említett általános egyenletét érthessem alatta. A Thomsonféle egyenlet ugyanis elannyira általános, hogy bizonyos speciális föltevés nélkül nem is egyeztethető össze a hőelmélet második főtételével. Mert ha a Thomsonféle egyenletet egész általánosságban alkalmazni lehetne arra a mozgásra, melyet melegségnek nevezünk, úgy — a mint a jelen értekezésben megmutatom — a hőelmélet második főtétele nem is volna igaz. A Thomsonféle dinamikai egyenlet és a hőelmélet második főtétele között úgy lehet az összeegyezést a legegyszerűbben létrehozni, ha a dinamikai egyenletben egy tagot eltüntetünk, semmivé teszünk. És mivel éppen Clausius volt az, ki megmutatta, hogy melyik tagnak kell e végett a Thomsonféle egyenletből kiesni, s hogy ezen kiejtés minő föltovések által érhető el — úgy hiszem, a históriai fejlődésnek akkor adunk teljes igazságot, ha a szóban forgó eltüntetés útján támadt speciális egyenletet

$$\delta U = \delta \bar{T} + 2\bar{T} \delta \log i \dots \dots \dots (3)$$

nevezzük, a mint neveztem is, Clausius egyenletének.

Ez Clausius egyenlete. Én erről az egyenletről állítottam azt, nem pedig a Thomsonéról, hogy a Hamiltonfélével tökéletesen identikus. És állításomat fentartom most is egész teljességében, s azt hiszem, az imént előadottak után, Clausius úrnak se lesz ellene semmi kifogása.

Ámbár tehát Clausius idevágó matematikai fejtegetései új mechanikai egyenletre egyáltalában nem vezettek és csupán a Thomsonféle és Hamiltonféle egyenleteket szolgáltatották kissé transformált alakban: mindamellett tévedés volna azt hinni, hogy e szerint eme nagyérdékű fejtegetések sikertelenek maradának. Valamint Boltzmann, úgy én is a legnagyobb készséggel beismerem, hogy e fejtegetések azon része, mely különösen az erőfüggvény alakjának változtatására vonatkozik, okvetlenül szükséges volt: sőt szívesen hozzáteszem azt is, hogy e nélkül nem is lehetett volna a Hamiltonféle egyenletet a hőelméletbe jó szerével bevezetni. Hamilton ugyanis egyenletét csak azon esetre bizonyította be, hogyha az erőfüggvény alakja, a megváltoztatott mozgás közben, nem szenved semmi változást; Clausius vizsgálataiból ellenben kitűnt, hogy *ugyanazt* az egyenletet (a Hamiltonét) akkor is szabad használni, ha az erőfüggvény alakja megváltozik, csak azt kötvén ki, hogy az innét eredő variatio középértéke semmi legyen. A Hamiltonféle egyenlet érvényének ilyenmő kiterjesztésére csakugyan szükség volt, mivel a hőelméletben a testeknek oly állapotváltozásai jönnek tekintetbe, melyek nem csupán a térbeli változásoktól, hanem az erőfüggvénynek megváltozott alakjától is függenek.

Értekezésemben megvizsgálom még, vajon minő módosítást kell tenni Hamilton egyenletén, hogy az ne csak egy pont, hanem egy egész pontrendszer mozgásának megváltozására is alkalmazható legyen, és pedig mindjárt egy oly pont rendszerénél, melyben az egyes pontok nem egyenlő közép-clevenerővel és nem is egyenlő idő alatt futják be *zárt* pályáikat. Clausius úr igen helyesen jegyzi meg, hogy ez esetben a Hamiltonféle egyenlet nem alkalmazható *közvetlenül*, s hogy ennél fogva külön vizsgálódásra van szükség.

Ha azonban a dolgot egy kissé közelebből szemügyre vesszük, azt találjuk, hogy a Hamiltonféle egyenleten semmi egyéb változtatást nem kell tennünk, mint azt, a mi az erélyt illetőleg a heterogén pontrendszer fogalmából úgy is önként következik, t. i. jobbról és balról a tagok elé kell tenni Σ jelét, és az összegezést kiterjesztetni a rendszer valamennyi pontjára. A míg tehát *egy pontra* vagy a homogén pontrendszere az erély variatioját a Hamilton egyenlete így adja:

$$\delta E = \delta \left(\sum_i 2i\bar{T} \right) \dots \dots \dots (4.)$$

az alatt egy heterogén pontrendszerénél az erély variatiojának összegét a következő teljesen analog egyenlet fejezi ki:

$$\Sigma \delta E = \frac{\Sigma \delta(2i\bar{T})}{i} \dots \dots \dots (5.)$$

E módosítás oly csekély és — a mint már fentebb mondtuk — a pontrendszer fogalmából elannyira önként következő, hogy az (5.)-tel jelölt egyenletet valóban nem tekinthetjük egyébnek, mint a *Hamilton-féle egyenlet szükségképi kifolyásának*. Minthogy azonban ez az egyenlet Hamiltonnál még nem fordul elő, s minthogy ő a summatio-jel alkalmazásában csak arra az esetre szorítkozott, midőn az egyes pontok mindannyian egyenlő idő alatt futják be pályáikat, ez okból czélszerűnek tartottam, Hamilton módszerét követve, az (5.) alatti egyenletet külön is bebizonyítani. Különben megemlítendő, hogy ez az egyenlet Boltzmannnál fordul elő először, s hogy az általam adott bebizonyítás lényegében csak az elején, egyebütt pedig csak a berendezésében különbözik Boltzmannétól.

Azon esetet illetőleg, mikor a pontok pályái nem zárottak, csak annyit akarok megjegyezni, hogy az átlépés a zárt pályákról a nem zártakra tökéletesen egy módon vihethető végbe, írjuk a Hamilton-Boltzmann-féle egyenletet akár eredeti alakjában, akár a Clausius által transzformálva adott logaros alakban. Itt az egyenlet formája bizonyára sem nem okozza, sem nem hátrítja el azokat a nehézségeket, melyekre Clausius úr czikke végén hivatkozik.

A könnyebb áttekintés kedvéért állítsuk még egymás mellé ama dinamikai egyenlet fejlődési mozzanatait, melyre a hőelmélet második főtételét vissza lehet vezetni. Az egyenletet felállítja *Hamilton* 1834-ben; de a bebizonyításnál fölteszi, hogy a pontrendszer homogén, és az erőfüggvény alakja változatlan. 1866-ban *Boltzmann* alkalmazza heterogén pontrendszerre is, és ő hozza először a hőelmélet ismert alakjára. 1871-ben *Clausius* bebizonyítja, hogy ugyanez az egyenlet akkor is érvényes, ha az erőfüggvény alakja megváltozik, de az innét eredő variatio középértéke semmi. A 38 év alatt csak érvénye, alkalmazhatósága terjeszkedett, a nélkül, hogy maga az egyenlet változott volna. Ismételhetem tehát előbbi értekezésem zárszavait: „az, a mit a thermodynamikában második főtételnek nevezünk, nem egyéb, mint a dynamikában a Hamilton-féle elv, ugyanaz az elv, mely az elméleti physika többi részeiben is már sokféle alkalmazásra talált.“

---

302. (34.) *Balogh Kálmán* l. t. közli: 1) Mihálkovicz Géza tanár részéről „Adatok a madárszem fésűjének szerkezetéhez és fejlődéséhez. Brücke E. tanár élettani dolgozójából Bécsben.“ Kivonata itt következik:

Mihálkovicz Géza tanár „Adatok a madárszem fésűjének szerkezetéhez és fejlődéséhez“ cz. értekezésben azt mondja, hogy a madárszem fésűje (pecten), mely a szemür belsejében annak hossz tengelyével párhuzamosan a látideg belépésétől egészen a lencséig terjedhet, az üvegtestben fekszik, s azt közönségesen edényhártya-szövetnek tartják, azonban ezen szerv mindeddig tüzetesen nem vizsgálatott meg, hanem a szerzők azt mindeddig csak röviden érintették.

Mihálkovicz tanár a madárszem fésűjét, mely Owen szerint csak a röptelennél (apterix) hiányzik, úgy felnőtt állatoknál mint ébrényeknél vizsgálta, mégp edig nemcsak szabad szemmel, hanem görécsövileg is, s

úgy találta, hogy a fésű csak eredetére nézve egyezik meg az edényhártyával, mennyiben úgy az egyik mint a másik a fejlemezéből képződik; azonban míg az edényhártya sejtei az ideghártya külső felületén maradnak, a fésű képződésére szolgáló sejtek az ideghártya részén át a szemüregbe benőnek, s végtére a látideg rostjainak növése által az edényhártyától teljesen elválasztatnak. A fésű már az ébrényi életben, így a tyúkoknál a költés tizenhatodik napján ugyanazon alakkal és szövettel bír, mint a felnőtt állatnál, s szerkezetére nézve az edényhártyától egészen elütő sajátosságokat mutat.

A kifejlett fésű az edényhártyával semmi összefüggésben sincs, hanem edényei által, melyek nagyszámúak és a fésű főtömegét képezik, a látideggel áll összefüggésben, ennek többi szövetei azonban a fésűbe nem mennek át. A fésű tápláló szerv, mely ömlés útján az üvegtestben és az ideghártyában az anyagforgalmat fentartja. A madárszemben a látidegnek nincs központi ütere, valamint az ideghártyában nincsenek véredények, mint az emlősöknél, minélfogva úgy látszik, hogy azok szerepére van a fésű a madaraknál hivatva.

2) *Högges Endre* tanár részéről „Adatok a vese élet- és kórtanához a vese vérkeringési viszonyairól. Az elméleti orvostani dolgozából Pesten.“ Rövid tartalma ez:

A vesébe menő ütereknek végső elágazódása módja felől még nincsen megállapodott vélemény a természetbúvárok között, és így nincsen eldöntve az a kérdés — mely pedig a vese működésének és e működések kóros elváltozásainak megértését sok tekintetben elősegítheti — hogy vajon van-e külön vérkeringés és külön táplálkozás a vesének két külön részében, az u. n. „kéreg“-ben és „velő“-ben, avagy a velőállományban csak olyan vér áramol, mely már előbb bejárta a kéregállományt?

Bowmann, Henle, Hyrtl búvárok azt a véleményt állították fel, hogy a veseüter összes vértartalmának át kell előbb menni a kéregállomány edénygomolyain, és csak azután juthat be egy rész abból a velőbe. *Virchow, Beale*, ujabban *Ludwig* azt veszik fel, hogy a kéreg és velő külön van vérrel ellátva, és hogy így a velőállományban a kéregállományétól független táplálkozás létezik.

E kétféle véleményt részint górcső vizsgálatokra, részint befecskendési kísérletekre támaszkodva, állították fel. A mint azonban a vélemények ily tetemes eltéréséből kitetszik, ezen az úton nem lehet tisztába hozni a kérdést.

*Virchow*nak az a tapasztalata, hogy kóros változások folytán összehúzódott kéregállományú veséknek velőállományát is tökéletesen be lehet színes anyaggal fecskendezni, a mellett szól, hogy külön véredényrendszer létezik a velőállományban, mert különben ha a befecskendezésre szolgáló anyagnak előbb a kéregállomány összehúzódott edényein kellett volna áthatolni, a velőállomány véredényeinek befecskendezése semmi esetre sem lehetett volna tökéletes.

Högges E. tanár e kérdés megoldására irányzott, élő és megölt állatok kipraeparált veséin tett lemetszési kísérleteinél azt tapasztalta,

hogy azon esetben a velőállományból ki lehet egy részt zárni a vérkeringés köréből, ha a veséből úgy vágatik le egy darab, hogy a kéregállomány egy részével a velőállományból is elessék valami, — még pedig azt a kúpalakú részletet lehet kizárni, mely a lemetesz 'si lapnak velőállományra vonatkozó része és a vesebimbó (papilla) között létezik; abban az esetben pedig, ha a vesének csak a kéregből létezik a lemetzés, a velőnek legkisebb része sem zárható ki a vérkeringés köréből, minnek okvetetlen meg kellene történnie akkor, ha a velő a kéregből kapná a vért. E tényekből az következik, hogy a velőt tápláló vérnek túlnyomó része legalább, nem a kéregből, hanem a kéreg és velő közötti határról jön a velőállományba: hogy tehát a *velőben és kéregben külön-külön önálló vérkeringés és táplálkozás létezik.*

Azon kísérletek közül, melyek H. E. tanárt ez utóbb említett felvételt erősítő törvény felismerésére vezették, a nevezetesebbek a következők:

1) Több élő tengeri nyúlnál a gerincoszlop mellett ejtett nyíláson kikészítette a vesét, úgy azonban, hogy az a véredényekkel összefüggésben maradt és újra vissza lehetett tenni a hasürbe. A kikészített vesék egy részénél a vese hosztengelyével párhuzamban a kéreg és velőállományból együttesen lemetszett egy darabot. A többi vesénél pedig úgy tette a lemetzést, hogy azzal csak a kéregállományból esett el egy részlet. Miután a vérzés csillapodott, a csonkított veséket visszatette a hasürbe, a háton ejtett sebeket pedig bevarrta. Öt-hat nap múlva, miután az állatoknál az ejtett műtét után a lóbfolyamat megszűnt, megölte az állatokat, és a csonkított vesék vizsgálatánál azt találta, hogy a kéreg és velőn keresztül megcsonkított vesék velőállományában azon kúpalakú terület, mely a lemetzési lapnak velőállományra eső részlete és a vesebimbó (papilla) között foglal helyet, elüszkösödött, míg azokban a vesékben, melyeknél csak a kéregből történt a lemetzés, teljesen ép maradt az egész velőállomány.

2) Élő tengeri nyúlnál a háton kipraeparálta mind a két vesét. A kikészített vesékből lemetszett egy-egy darabot, az egyikből a kérgen és velőn, a másikkól csupán csak a kérgen keresztül. Azután megnyitotta a vese viszerét és elhagyta vérezni a vesét. E kísérletnél azon vese velőállományában, melynél a kérgen és velőn keresztül történt a csonkítás, a lemetzési lap velőállományra vonatkozó része és a vesebimbó közötti kúp-részletben benn maradt a vér, míg a vese többi részlete, valamint az egész másik vese vértelenné változott.

Az által, hogy be van bizonyítva az, hogy a vese kéreg- és velőállományában külön vérkeringés és külön táplálkozás létezik: fel vagyunk jogosítva több, eddig rejtélyes kór- és életani vese-működések értelmezésére. Így például kórtani tény az, hogy az u. n. Bright kór harmadik stadiumában, annak daczára, hogy a kéregállományban létező húgyleválasztó edények, a glomerulusok el vannak pusztulva, és a kórszövet-tani vizsgálatok után ítélve, azt várná az ember, hogy rendesen kevesebbnek kellene lenni a vese víztermelésének — a vese mégis rendes

mennyiségű vagy a legtöbb esetben még rendszerél több vizeletet is szolgáltat. E körülmény megérthetővé válik, mihelyt meggondoljuk azt, hogy a velőállománynak a kéregetől bizonyos fokig független véredényei pótolni képesek a vízlevezasztásban a kéregállományi elpusztult véredényeket. Élettani tekintetben nagy jelentősége van még e két külön vérkeringési pályának azért is, mert a csekély okok miatt is (a különböz lehülése, sok ivás stb.) gyakran előjövő vese-vértorlódások alkalmával, nem oly nagy ferdülés alatt tolul a vér a kéregállományi edénygomolyokba és így nem történhetik annyiszor edényrepedés a vesében, mint történék akkor, ha a veseutér összes vérének itt kellene nyomulni a gomolyokon.

Mind a két értekezés a szokott módon bírálatra adandó.

Harminczötödik akadémiai ülés.

Ö s s z e s ü l é s

1872. nov. 25-én.

Csengery Antal akadémiai másodelnök úr elnöklete alatt.

305. Olvastatott a nm. vallás és közoktatási minister úrnak Budán f. é. nov. 15-én 24,998. sz. a. kelt k. leirata, mely szerint Selmeczbánya város közönsége nek a m. kir. belügyministeriumhoz beadott s onnan áttett folyamodványát, melyben levéltárát országos segély útján egy szakértő akadémiai tag által kéri rendeztetni, minister úr a végre teszi át az Akadémiához, hogy e folyamodást a történelmi bizottságnak szakértő véleményezés, s a kért országos segély engedélyezése esetében e czélra kivánt költségek lehetőleg részletes kimutatása végett kiadni, s annak jelentését, saját javaslata kíséretében fölterjeszteni sziveskedjék.

Jelen ministeri leirat, mellékleteivel együtt, kiadatik a történelmi bizottságnak, a kivánt szakértő vélemény és költségszámítás mielőbbi bemutatása végett.

306. Felolvastatott a III. osztály következő jelentése, az 1874-ik évben a Venus-bolygó átmenetének az osztrák expeditio által leendő megfigyelése tárgyában.

»A bécsi cs. tudományos Akadémia 1871. június 24-én 521-ik szám alatt kelt és ide mellékelt fölterjesztésében kéri a cs. és kir. vallás és közoktatási ministeriumot az iránt, hogy az 1874-ik évi december havában bekövetkezendő Venus átmenetének megfigyelésére két expeditiót rendezzen; kiemelvén a Venus-átmenet észlelésénők nagyfontosságát, földünknek a naptól való távoltságának pontos meghatározásárá. Már a mult században 1761. és 1769-ik években történt Venus-átmenet megfigyelése alkalmával, a tudósok rendkívüli buzgóságot és fáradságot fejtettek ki.

Azonban azon nagyszerű előkészületek, melyek az 1874. és 1882. évokban bekövetkezendő Venus-átmenet megfigyelésére már is megtörténtek, amazokat sokban felülmúlják. Ugyanis

Oroszország Szibériában 26 észlelési állomást szorol fel, a német császárság e czélra 228,000 forintot (ezüstben) engedélyezett. Angolország és Amerika hasonlóképp messzható előkészületeket tesznek, azért Ausztriára, mint nagyhatalomra nézve e

tudományos feladat megoldásában való és hozzáillő részvétel becsületbeli dolognak látszik lenni.

Ennélfogva a cs. tudományos Akadémia kötelességét teszi, midőn a cs. és kir. vallás és közoktatási ministeriumot e tárgyra figyelmezteti, egyszersmind e következő tervet hozza javaslatba.

Két állomás elfoglalása ajánlatik, hogy így e két expedítio egyrészt az időjárás kevezőtlenségétől függetlenebb legyen, másrészt e két helyen végrehajtott és metalán sikerült észleletekből önálló érdekek eredményét is lehessen lehozni.

Az állomások választása úgy történt, hogy ezek a többi államok által már lefoglalt észlelési helyeket kiegészítsék és kiterjesszék. Az egyik állomás lenne a *Sandwich* szigetek csoportján, a másik délre *Új-Zeelandtól* talán a *Macquarrie* szigeteken.

Mindegyik állomás csillagászati, astrophotographiai magneto-meteorologiai műszerekkel, és e mellett a szükséges segédszerekkel legyen ellátva.

Egy-egy expedítio teljes költsége lenne

1) Csillagászati felszerelés	12,000	frt o. é.
2) Astrophotographiai magneto-meteorologiai felszerelés	6,600	» » »
3) Fizetések és lakház	10,000	» „ „
4) Utazási költség és ellátás	25,000	» » »
5) Előkészületek és rendelkezésre álló alap	3,400	„ » »
Összesen	57,000	frt o. é.

E szerint a két expedítio összes költsége lenne 114,000 o. é. frt ezüstben.

Egy-egy expedítio személyzete lenne :

1 csillagász, 1 csillagászati segéd, 1 fényképész, 1 fényképezési segéd, 1 termézettdós, ki egyszersmind orvos is, és 2 szolga.

Megjegyezvén azt, hogy a műszerek és a lakház, melyek körülbelül 42—44,000 o. é. ezüst frtba kerülnének, és a melyeket az 1882-ik évi expedítiónál ismét fel lehetne használni, a fentebbi összegből levonandó volna, mivel a második expedítio után e műszerek az ausztriai csillagászati intézetek szertárait gazdagíthatnák.

A cs. és kir. vallás és közoktatási ministerium e tervezetet a m. kir. vallás és közoktatási ministeriummal közölve, az e tárgyat véleményadás végett a következő leíratat a m. tud. Akadémiához tette át.

22202

1871.

A cs. k. közoktatási ministerium áttette hozzám a bécsi tud. Akadémiának hozzá intézett felterjesztését, melyben ez melegen ajánlja, hogy a Venus-bolygó átmenetére vonatkozó expedítiókban az osztrák-magyar monarchia is részt vegyen.

A cs. kir. ministerium magasabb tudományos szempontból melegen e tervezet mellett nyilatkozik és megfontolandónak tartja, hogy mennyiben volna Ausztria nagyhatalmi állásával összeegyeztethető, hogy talán csak ez állam legyen a nagyhatalmak közül, mely a többiektől oly dúsán felszerelt expedítiókban részt ne vegyen? s azon kérdést intézi hozzám, ha nem volnék-e hajlandó s minő feltételek mellett pártolni Magyarország részvétét az expedítióban s annak költségeiben.

Ennek folytán felhívom a M. Tud. Akadémiát, hogy a bécsi tudományos Akadémiának felterjesztését tárgyalásba venni s minél hamarább véleményes jelentést tenni sziveskedjék a felett : ohajtható-e, hogy Magyarország képviselve legyen, és ha igen, mi módon lenne képviselve a tervezett expedítiókban? továbbá ezen képviselés arányában mennyiben járulhatna Magyarország az expedítio költségéhez?

A M. Tud. Akadémia 1872. oct. 28-án tartott összes ülésén elhatározta, hogy a kérdés anyagi részét, a költség-arányt illetőleg, az Akadémia véleményét nem mondhat; a tudományos része iránti véleményadással az Akadémia III. osztálya bizatik meg.

A III. osztály a fentebbi tervezetet, valamint a nmlgú m. kir. vallás és közoktatási minister úrnak leiratát tárgyalás alá vevén, a következőkben állapodott meg.

1) A bécsi tudományos Akadémiának fent idézett tervezetét a Venus-bolygó expedícióra nézve helyesnek és czélszerűnek találja.

2) Tekintve ily expedíciónak nagy horderejét, tekintve, hogy ily égi tünemény a jövő században nem fog bekövetkezni, hanem csak a reá következőnek elején, ugyanis a 2004. és 2012. években, tekintve, hogy magyar tudósok ily expedíciókból gazdag tapasztalatokkal hazatérvén, ezeket hazájuk javára fordíthatnák, s különösen nemcsak a csillagászati tudomány, de a felállítandó magyar csillagda ügye is nagy lendületet kapna, tekintve, hogy a M. Tud. Akadémia 1871. máj. 22-én tartott összes ülésén a dr. Neumayer-féle előexpedíciót nem pártolta ugyan, de már akkor felterjesztésében az 1874-iki expedíciót ajánlatba hozta, a midőn a többi között így szól:

„ . . . . ha tehát az Akadémia kívánatosnak gondolja, hogy ezen tünemény észlelésében magyar tudósok is részt vegyenek, sokkal egyszerűbben czélt érhet ezen expedíciók valamelyikéhez való csatlakozása által stb.“ tekintve, hogy a magyar kir. tudomány-egyetemnek az 1872. július 25-én tartott bölcsészkar-i ülésén, a bölcsészeti kar ily expedíciót indítványozott:

Magyarországnak a fent nevezett Venus-bolygó expedíciókban való mind anyagi, mind szellemi részvevését a III. osztály melegen ajánlja.

3) A költség arányának a ministerium által törtéendő megállapítása után, a közelebbi módosítást, a személyzetet s egyéb részleteket illetőleg, egy vegyes bizottság által véli rendeztetni, melynek tagjai a bécsi császári és a magyar tud. Akadémia küldötteiből állanak. Pest, a III. osztály 1872. nov. 18-án tartott értekezletének határozatából. Szabó osztálytitkár.

A III. osztály ezen véleményét az Akadémia sajátjává tévén, ily értelemben felterjesztést határoz a nm. vallás és közoktatási minister úrhoz.

307. Szintén az előbbi tárgyra vonatkozólag a főtítkár bemutatja a német csillagászati társulatnak (Berlin és Strassburg) nyomtatott körlevelét, melyben a mondott társaság, kivált oly országbeli tudósoknak és tudományos testületeknek, honnan az 1874-iki Venus-átmenet megfigyelésére külön expedíció nem szerveztetik támogatást ajánl.

Tudomás és netaláni javaslatlattel végett áttétetik az Akadémia III. osztályához.

308. A II. osztály nov. 25-én tartott értekezletéből, ajánlólag terjeszti elő dr. Veszelyoszky Károly azon kérelmét, hogy »Statistikai Tanulmányok hazánk közegészségi állapotai fölött« című dolgozatát a II. osztály egyik ülésén személyesen felolvassassa.

Az osztály utasítatik, hogy a felolvasni kívánt dolgozatot bekérvén, az Ügyrend 27. b) c) pontjai által megszabott eljárást kövesse.

309. Szabó Imre szombathelyi püspök és akad. t. t. a néh. Bittnicz Lajos feletti emlékbeszédért részére utalványozott írói tiszteletdíjat az Akadémiának visszaajánlja.

Köszönettel fogadtatván, egyszersmind a m. Földhitelintézet értesítendő.

310. Dr. Kohut Sándor sz.-fehérvári főrabbi és kir. iskola-igazgató úr a boroszlói izraelita hitközségtől már megérkezett *Aruch* kéziratot, a hozzákötött feltétel miatt hogy az csupán az Akadémia helyiségeiben használható, körülményeinél fogva nem

használhatván, kéri az Akadémiát, hogy e feltételt mellőzve, a kéziratot neki Sz.-Fehérrára adja ki, zálogul 6000 ft értékű könyvtárát s hitközsége jótállását is felajánlván.

Továbbá a München, Hamburg, Róma (Vatican), Pétervár, Cambridge, London városokban, hallomása szerint, szintén meglevő *Aruch-Codexek* kölesönkérését, az Akadémia saját nevére, — kieszközöltetni kéri.

Az Akadémia, bár készséggel nyújtana segédkezet hazai egyes tudósok tudományos törekvéseihez, a mint ezt már dr. Kohut úr irányában tanúsította, azt még sem teheti, hogy a beroszlói hitközség által megszabott föltételt mellőzve, a kéziratot bármely anyagi jótállásra, kiadja, annál kevésbbé, mivel az ily kézirati ritkaságok ára megfizethetetlen. A mi az újabban meghozatni kért Codexeket illeti: az Akadémia nem hajlandó ezúttal ily terjedelmes Codexek ide- és visszaszállításából credhető több-több felelősségnek kitenni magát, sem azon visszaütásításnak, melylyel ily féltékenyen őrzött könyvtári ritkaság iránt egyik vagy másik helyen találkozhatnék; annál fogva kénytelen dr. Kohut urat egyelőre a már megérkezett bécsi és leydeni kéziratok használatára utasítani.

311. A főtitkár emlékezetbe hozván a f. é. nagygyűlés jegyzőkönyvének XVI. pontja szerint, az akadémiai ülések szaporítására nézve tett indítványt, kérdést intéz az összes üléshez, kíván-e az indítvány értelmében az Ügyrend módosítására bizottságot nevezni, vagy az 1873-ki üléssort a jelenlegi Ügyrend szerint készítse el.

Miután az indítványozó a nagygyűlési határozatnak megfelelőleg, indítványát azóta összes ülésben nem terjesztette elő: nincs tárgya a tanácskozásnak; s a főtitkár az üléssor készítésében a jelenlegi Ügyrend követésére utasítottatik.

312. Ugyanaz jelenti, hogy Szász Károly r. tag a *Bessenyei-ünnepély* tárgyában hozzá intézett felhívásnak, egy költemény írása által, tőle telhetőleg megfelelni késznek nyilatkozik.

Tudomásul szolgál.

313. Szintén a főtitkár bemutatja címjegyzékét azon 34 rendbeli, összesen 162 kötetre menő könyvoknek, melyeket a könyvtári hivatal értesítése szerint *Bene Károly* nyug. jogtanár úr az Akadémia könyvtárának ajándékozni sziveskedett.

Az Akadémia e beces ajándékot köszönettel fogadván, erről az ajándékozó úr elnöki levélben fog értesítettetni.

314. Ugyanaz jelenti, hogy az Akadémia könyvkiüldeményét megkapták s arról elismerő iratot küldöttek be: a n.-szebeni jogakadémia, a pesti kir. József-műegyetem igazgatóságai és Spencer F. Baird külső tag.

Tudomásul van.

315. Végre ugyanaz bemutatja a közelebbi összes ülés óta az Akadémia könyvtárának beküldött könyveket: miszerint érkeztek

I. Testületektől.

R. Asiatic Society. London. Journal. Vol. VI. P. I.

Société Archéologique. Namur. Annales. Tom. XI. Livr. 3.

Naturforschende Gesellschaft. Bern. Mittheilungen. 1871.

Bureau de la recherche géologique. Stockholm. a) Carte géologique de la Suède.

Livr. 42. 43. 44. 45. b) Coupe géognostique de la chaîne centrale de la Scandinavie.

Naturforschende Gesellschaft. Trauenfeld. Verhandlungen. 1871. Nr. 12/17

Königl. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. Juli/1872.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1872. Nr. 21. 22. 23.

K. K. Geologische Reichsanstalt. Bécs. a) Generalregister der Bände . XI—XX. des Jahrbuches und der Jahrgänge 1860—1870. der Verhandlungen. b) Jahrbuch. XXII. B. Nr. 3. c) Verhandlungen. 1872. Nr. 14.

Mährisch-Schlesischer Landesausschuss. Brünn. a) Libri citationum et sententiarum. Tom. I. b) Archiv Cesky. Sv. 26. 27. c) Palacky: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussiten-Krieges. I. B. I. Heft.

K. K. Centralcommission für Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen. XVII. Jahrgang. Mai—Juni, Juli—August, September—October.

Akademische Lesehalle. Bécs. Zweiter Jahresbericht.

Belga kormány. Bruxelles. Agriculture (Recensement général du 31. dec. 1866.) Ref. főiskola Igazgatósága. Debreczen. Isk. Értésítvény 1871/2-ről.

II. Magánosoktól:

Gózon Imre ref. tanító. Szentgyörgy-völgye. a) Halott temetéskorra való énekek. b) Énekes könyv. Frankfurt. 1730.

Viktorin József. Visegrád. a) Visegrád hajdan és most. b) Visegrad einst u. jetzt.

Dr. Szaranievitz Izidor. Lemberg. Die Hypatios-Chronik als Quellenbeitrag zur österreichischen Geschichte.

Hegyessi Jákó N. Pest. Knigge: Über den Umgang mit Menschen.

Mikutzky Szaniszló. Varsó. Nabliodenija i Vivodi.

Kubinyi Ferencz t. t. Pest. Az ág. hitvallású pesti autonom szláv egyház szenvedéseinek története a XIX. században.

III. Köteles példányok:

Ref. főiskola nyomdája. S. Patak. a) Emericzy: Német nyelvtan. b) Krauze: Földrajz.

M. kir. egyetem nyomdája. Buda. a) Szabályrendelet a községi nép-, felső nép- és polgári isk. tanítók testületekké alakulásáról. b) Tanterv a felsőbb népiskolák számára. c) A vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszternek a közoktatás 1870. és 1871. évi állapotáról szóló jelentése.

Szilády Károly fia nyomdája. Kecskemét. a) Abonyi: A fonó krónikája. I. II. III. köt. b) Zimmermann: Szavaló, ipar- és népiskolák számára. c) Horvát: A pápai csatlakozhatatlanság.

G.-keleti érseki nyomda. Nagyszében. Manualu de studiuu pastorulu.

Ref. főtanoda nyomdája. M.-Vásárhely. a) Prém: Önmaga ellen (regény). b) A m.-vásárhelyi jogászegylet alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.

Filtsch S. nyomdája. Nagyszében. Calendariu pe 1873.

IV. Akadémiai kiadás:

Nyelvtud. Érték. III. k. 3. sz.

Történett. Érték. II. k. 7. sz.

Természett. Érték. III. k. 4. 5. sz.

Bölcs. Érték. II. k. 3. sz.

Math. és Term. Közlem. VI. k. 6. sz.

Áttétetnek az akadémiai könyvtárba.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harminczhatodik akadémiai ülés.

Az I. (Nyelv- és széptudományi) osztály *tizenegyedik* ülése.

1872. decz. 2-án.

Pulszky Ferencz t. t. osztályelnök elnöklete alatt.

317. (54.) Osztálytitkár jelenti, hogy *Szénássy Sándor* l. t. nov. 29-én reggel 6 órakor meghalt, s addig is, a míg fölötte emlékbeszéd tartathatnék, kifejezi az osztály részvétét és fájalmát.

Szomorú tudomásul vétetik.

318. (55.) *Riedl Szende* l. t. felolvassa „Az irodalmi nyelv és nyelvjárások“ czimű értekezését.

Bírálatra adatik.

319. (56.) *Hunfalvy Pál* r. t. „Könyvismertetések“ czíme alatt több nyelvtudományi finn munkát mutat be s bővebben ismerteti *Vadnay Rudolfinak* „Nyelvünk hangolvasásáról“ czimű munkáját.

Az Értesítőbe adatik.

320. (57.) Az osztályelnök értesíti az osztályt, hogy *Kántz Zsigmond* úr *Linczből* egypár újabb küldeménnyel kedveskedik az Akadémiának, t. i. beküldötte *Bacsányi Jánosnak* és nejének olajfestményről vett fényképeit, továbbá, szintén fényképben, kéziratosolatait, jelmondatát és utolsó költeményét.

Kántz Zsigmond úrnak az osztály nevét en köszönő-levél határoztatik.

Harminczhetedik akadémiai ülés.

A II. osztály *kilencedik* ülése.

1872. decz. 9-én

Horváth Mihály r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

322 (39.) *Wenczel Gusztáv* r. t. felolvassa ily czimű értekezését: „Nevezetes városi per több löcsei polgár közt 1421—1429. Adalék Magyarország jogtörténetéhez.“ A kivonat így szól:

Értekező vonatkozva arra, hogy hazai jogtörténetünkben a városi jog mindeddig teljesen el volt hanyagolva, figyelmeztet e tárgy kiváló

fontosságára. E czélból egy pert közöl, mely 1421—1429-ig néhány löcsei polgár között lefolyt és mely annál érdekesebb, mert nemcsak városi tárgyat tartalmaz, hanem az egész törvénykezési mechanizmussal megismertet, mely szerint akkor a városi perek intéztettek.

Az ítéletlevél eredetije Kassa városa levéltárában őriztetik.

Ezen per tárgya egy pénzbeli követelés löcsei polgárok közt, mely kereskedelmi üzletből eredt és 2716 frtra rugott. A fődós ellen igen szigorú végrehajtás intéztetett, mely azonban kir. parancs következtében változást szenvedett, és a kérdés barátságos úton intéztetett el, t. i. a felek Lőcse városa tanácsa előtt egyezményt jelentettek be. De a pervezetett fél minden lehetséges törvénykezési módot megkísértett, hogy a végrehajtás által vagyoniában tapasztalt hátrány mellőztessék. Ez alkalommal a tárnokmester a szepesi városok és Felső-Magyarország városainak bíróságaihoz fordult, a nélkül azonban, hogy kedvezőbb ítéletet eszközölhetett volna ki. Végre királyi engedély mellett a per Buda, Székes-Fehérvár, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat és Sopron városok bíráinak és esküdteinek ítéletére bízatik; ezek az adóst szintén elútasítják, ítéletük Wenzel előadásának tulajdonképi tárgya.

Értekező a tárnokmesternek a szabad városok feletti akkori törvénykezési hatalmát vizsgálván, azt mutatja ki, hogy a tárnokmester nem önálló, hanem csak a királytól nyert és annak nevében gyakorolt bírói hatalommal volt fölruházva; az 1486. 68. t. cz. a tárnokmesterről azt mondja, hogy ő az ország nagy bírái (Judices Regni ordinarii) közé nem számítandó.

Ez idő szerint a nálunk fennálló városi jogok több csoportját lehet megkülönböztetni, úgy, hogy anya- és fiók-jogok között különbség volt. A legnevezetesebb anyajogok voltak Buda, Székesfehérvár, Kassa, Nagyszombat, Korpona város jogai. A városi jogok ezen rendezésében változás történt a XV. században, a tárnoki jog keletkezése által, mely országos volt, következképp minden szab. kir. város közönséges joga.

Értekező végül még kiemeli azt, hogy az általa bemutatott per már ezen tárnoki jog felfogása alá esik, miért is ez ama jogújítás mutatványául szolgálhat.

223. (40.) *Frankl Vilmos* l. t. fölolvassa ily című értekezését: „Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538—1555.” Kivonata ez:

Előadó mindenekelőtt általános vonásokkal jellemzi a XVI. század műveltségi viszonyait.

A politikai sülyedés és török hódítás, a polgárháborúk és vallásküzdelmek borús napjaiban — úgymond — nemzetünk a művelődés pályáján oly nagy haladást tett, a tudomány terén oly magasra emelkedett, a szellemi érdekekkel oly melegen foglalkozott, mint azelőtt soha, és a közvetlen multat s jelent kivéve, azután is soha. Ekkor közelítettük meg leginkább a nyugot műveltségének és tudományosságának színvonalát. A szellemi mozgalom, melyet a tudományok újjászületésének és a reformációnak nagy tényei Európában inauráltak, villanyfolyam-

ként vonult végig hazánkon és fokozott élettevékenységet hozott létre a nemzeti test minden tagjában. Kath. főpapok, protestans lelkészek, főurak, városok mindannyian nagy kulturai tevékenységet fejtenek ki.

Igy történt, hogy oly nagyszámú iskolákkal, s oly jeles tanerőkkel nem bírtunk soha. Magyar ifjak a külföldet, s a külföldi tudósok hazánkat oly nagyszámban nem látogatták soha. A külföldi sajtó magyar írók műveit oly nagyszámban nem nyomtatta soha; és a külföld irodalmi termékei hazánkban oly nagy közönséggel nem bírtak soha.

A magyar név ismert és tisztelt volt a külföldön. És e század legnevezetesebb férfiai szoros barátságban, sűrű levelezésben állottak számos hazánkfiaival.

Habár pedig a tudomány és az iskola nyelve a latin, az általános műveltség emelkedése jótékonyan hatott vissza nemzeti nyelvünkre is, mely ekkor kezd virágozni, s a közigazgatásban, törvénykezésben, magánlevelezésben uralomra emelkedni.

Általán — mondja előadó — a XVI. századbeli szellemi mozgalommal ne hasonlítsuk össze a fényt, melyet az Anjouk terjesztettek, vagy azt, melyet Mátyás varázsolt elő. Az egyik halvány volt, a másik csekély tért sugárzott be; éltető meleget nélkülözött mindkettő. Mesterségesen előidézett hatások voltak ezek; míg a XVI-dik századbeli emelkedés természetszerű fejlődés.

A XVI. század iskolai és tudományos állapotait tüzetesen egy önálló műben fogja előadó tárgyalni, melyet az Akadémia 1871-ben a Gorove-jutalommal kitüntetett. Most egy kisebb képet kíván bemutatni, melyet egy főrangú család gyermekeinek iskolai tanulmányai nyújtanak.

Alkalmat és anyagot szolgáltatott előadónak azon szerencsés fölfedezés, melyet az elmúlt nyáron a Révay-család stjavnicskai levéltárában tett, hol a fiúknak és nevelőiknek, tanáraiknak levelezései úgyszólván teljesen megőriztettek; mi méltán a legnagyobb ritkaságnak tartható, tekintve a régi kort, melyből származnak.

Miután előadó az atyát, *Révay Ferenczet*, éles vonásokkal jellemezte, áttér gyermekeire. Négy fia volt: *Mihály*, *János*, *Lőrincz* és *Ferencz*, kik 1528—1534 között születtek.

A két legidősebbet 1538 tavaszán a körmöczi iskolába küldötte, hol Pausius Antal vezette be őket a tudományos ismeretek előcsarnokába. *Mihály* midőn ide jött, már képes volt latin levelet írni atyjának. *János* kényszerült arra szorítkozni, hogy egy papírlapra, bizonytalan kézzel, hatszor egymás alá írta e sort: „Charissime Pater salve.“ Itt Körmöczön egy évet, majd Selmecezen néhány hónapot töltöttek. 1539 őszén végre *Bártfára* küldettek, hol azután öt évet töltöttek.

A bártfai iskola egyike volt a leghíresebbeknek hazánkban. Különösen mióta 1539-ben a bártfai *Stöckel Lénárd* Wittenbergből, hol Luthernek és Melanchthonnak kedvence volt, tanítónak megnyeretett. Ezen magas műveltségű és nagy tudományú ifjú csakhamar betöltötte hírével az ország felső részeit. Nagyszámban gyülekeztek körébe a tanulók, kiknek soraiban előkelő családok sarjai is találkoznak. Sőt utóbb

Verancsics Antal egri püspök saját unokáját bízta Stöckelnek — bár ez protestáns volt — gondjaira. Mihelyt tanári állomását elfoglalta, újjászervezte az iskolát. A főladat, melyet magának kitűzött, kettős volt: a protestantismusnak bajnokokat nevelni és a klasszikai tanulmányokat fölvirágoztatni. Iskolája három osztályból állott. Hittan, latin és görög nyelv, remekírók, szónoklattan, bölcsészet, számtan voltak a tantárgyak.

A Révai-fiúk itt rövid idő alatt meglepő előmenetelt tettek. Bizonyítják ezt leveleik, melyeket innen atyjukhoz sűrűn intéznek. Kora komolyság és érettség szól azokból. Melegen érdeklődnek hazájuk sorsáért, figyelemmel kísérik a politikai alakulásokat. És ők, kik alig haladták meg a 15-ik évet, bátorságot vesznek maguknak, hogy ítéletet mondjanak a szereplő egyének és csemények fölött, sőt nem haboznak atyjukhoz, az ősz államférfihoz, tanácsaikkal vagy buzdító szavakkal fordulni.

A pártszenvedélyek lángja már az ifjú lelkeket is megragadta. Erős Ferdinánd-pártiak. De Stöckel a hazaszeretet érzelmeit is felköltetni tudta bennök. Sőt a haza javáért imát készített számukra, melyet naponként kelle elimádkozniok. Miután főrangú tanítványait államférfiakká óhajtotta kiképezni, tervszerűen igyekezett figyelmüket a közügyekre fordítani. Mindazáltal nevelési rendszere ment volt az egyoldalúságtól. Ő, a tudományoknak lelkes barátja, nem mulasztotta el bennük ébren tartani és ápolni a tudomány szeretetét és tiszteletét. Ellenben vallási tekintetben távol tartotta a szélsőségektől és mérsékletre oktatta őket.

Előadó érdekes helyeket idéz a fiúk leveleiből, melyek kitünő tehetségeikről tanúskodnak.

Stöckelnek a családi levéltár húsz levelét tartotta fenn. Ezek nem egyedül iskolai ügyekkel foglalkoznak, hanem igen gyakran a protestantismus érdekeivel és eseményeivel, melyek mindkettőjüknek figyelmét teljes mértékben magukra vonták.

Legfontosabbak e levelekben azon részletek, melyek „az első magyar reformátorra“ *Dévay Bíró Mátyásra* vonatkoznak, miután lehetővé teszik, a nevezetes férfiú biographusának, a tudós Révész Imrének elbeszélését kiegészíteni, illetőleg tévedéseit helyreigazítani. Eddig ugyanis ismeretlen volt az, hogy Dévay 1539-ben Perényi Péter udvarában tartózkodott, s a következő év elején azért vált meg tőle, mert az oltári szentség körüli kérdésekben eltérő álláspontot foglaltak el. Dévayt ekkor Serédy Gáspár karolta fel és Szikszón mint tanítót alkalmazta. — Innen a buzgó reformátort az egri püspök által fölkellett üldözés kényszerítette 1541 végén Wittenbergbe menekülni, hol Melanchthon fogadta az üldözöttet házába, ki hazánk iránt mindig kiváló rokonszenvet tanúsított. Innen írja Dévay, hogy együtt siratják Melanchthonnal hazánk romlását.

„Non est dies — úgymond — quo cum Philippo non deploramus et huius et nostri regni miseram sortem.“ Dévay csak 1543 tavaszán tért vissza ismét Magyarországra, hol Miskolczra lelkésznek hivatott

meg. De a kath. papság megakadályozta őt ez állomást elfoglalni. E miatt Erdélybe vonult.

Ezen érdekes epizod után előadó visszatér a Révai-fiúkra, kiket atyjuk 1546-ban külföldre küldött. Stöckel reábirni igyekezett őt, hogy a wittenbergi egyetemre küldje őket. Azonban az eszélyes főúr nem akarta ez által kockáztatni a hitbuzgó király kegyeit és a főpapok barátságát. *Paduának* adott elsőséget. A főpapság örömmel fogadta ezen elhatározását. Wárdai primás megajánlotta a költségek egyrészét s azt haláláig (1549.) viselte. Oláh kancellár ígérte, hogy a királynál segélyt fog fiai számára kieszközölni. A veszprémi püspök Paduában levő könyvtárát ajándékozta nekik.

1546 ápril közepén indultak útnak, *Mihály, János és Lőrincz*, neve-lőjük *Gyalui Torda Zsigmond* kíséretében, ki később mint eperjesi tanár és író kitűnt. Velenczében a doge szives fogadtatásban és azon kitüntetésben részesítette őket, hogy megengedte nekik és kísérőiknek a fegyverviselést velencei területen.

A paduai *főiskola* ekkor virágzásának legmagasabb fokán, és a szabadelvűség hírében állott. Tanárai európai hírrel bírtak és tanítványaik száma több ezerre ment. A Révaiakkal egyidőben számos jeles magyar ifjú tanult itt. Így Báthory István, utóbb Erdély fejedelme, Draskovics György, Dudics Endre, Forgács Ferencz, Ujlaki János és Gergely, stb.

A Révai-fiúk a jogtudományi előadásokat hallgatták. Tanáraik voltak: Grangia Péter, Mantuai Márk, Montagna Fülöp és *Gribaldi Máté*. Az utóbbi volt a leghíresebb. És épen ezzel állottak a legbensőbb viszonyban, s azon kedvezésben részesítette őket, hogy saját házában magán előadásokat is tartott nekik és megjelent szállásukon, midőn magukat a jogi kérdések megoldásában nevelőik vezetése mellett gyakorolták.

Utóbb a XVI. század legjelesebb latin költőjének és szónokának *Bonamicus Lázárnak* a latin és görög irodalomból tartott előadásait is látogatták. Atyjuk ezzel levelezésben állott, s mind ennek, mind a többi tanároknak is gyakran kedveskedett ajándékokkal. A fiúk jeles magánnevelőkkel is bírtak. Az említett Torda Zsigmonddal *Kapronczai Paulinus Péter*, ekkor már esztergomi kanonok, utóbb csanádi püspök osztotta a nevelői gondokban.

Iskolai tanulmányaik és a tudós tanárokkal való társalgásuk mellett szellemi fejlődésükre előnyös hatással voltak utazásaik is, melyeket Paduából tettek, meglátogatván Olaszország nevezetes, műremekekben gazdag városait.

Mihály 1551 nyarán, János és Lőrincz 1553 nyarán tértek vissza hazájukba, hogy atyjukat, ki erőit már hanyatlani érezé, még egyszer, hét évi távollét után lássák. Szándokuk volt visszatérni, s 1553 őszen Bécsbe mentek, hogy I. Ferdinándtól segélyt eszközöljenek ki. Azonban atyjuknak halála, mely kevéssel utóbb bekövetkezett, megváltoztatta határozatukat. János honn maradt. Lőrincz is csak 1554 őszen ment

Paduába, hol legifjabb testvérével Ferenczcel 1555 nyaráig tartózkodott és 1300 aranyon házat vásárolt.

Ekként 1538-ban megkezdett iskolai pályájuk 1555-ben ért véget.

Azon kérdésre, mily állást foglaltak el, s mily szerepet játszottak az életben azok, kiknek iskolai pályája oly nevezetes és fényes volt, röviden válaszolhatni.

Lörincz már 1556-ban elhalt. A többi három testvér jelentékeny királyi adományok mellett, a bárói rangot és Túrócmezgye örökös főispánságát szerezte meg családjának. *János* királyi udvarnok volt egy ideig, s csakhamar visszavonult, hogy szerény körben töltse el életét. *Mihály* és *Ferencz* országos bizottságoknak, nyolczad törvényszékeknek tagjai. *Mihály* és halála után öcsese is királyi főajtónállóvá nevezetvéen, az ország zászlósainak sorába emelkedik. Azonban, bár ekként előkelő hivatalokat viseltek, szereplésük nem hagyott nyomokat a történelem lapjain, nem áll arányban atyjuk jelentőségével, és nem felel meg azon várakozásoknak, melyeket ifjú korukban keltettek.

324. (41.) Osztályelnök jelenti, hogy *Horváth Boldizsár* az osztály felszólítására késznek nyilatkozott Szemere Bertalan elhunyt r. tag fölött tartandó emlékbeszédet elvállalni.

Tudomásúl vétetik.

325. (42.) Osztályelnök jelenti, hogy *Pesty Frigyes* l. t. az osztály által véleményadásra hivatván föl az iránt, vajon Horváth János «Ungmezye Monographiája» című munkáját érdemes-e az Akadémia segélyezésében részesíteni; kimerítő és indokolt javaslatában ajánlja, hogy a munka, hiánya miatt, az Akadémia részéről sem pártfogásban, sem segélyezésben ne részesíttessék.

Az osztály bírálónak javaslatát elfogadja.

Harmincznyolczadik akadémiai ülés.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1872. decz. 16-án.

S z t o c z e k J ó z s e f r. t. osztályelnök elnöklete alatt.

327. (36.) *Hazslinszky Frigyes* mint megválasztott rendes tag székbe foglal: „A gombák jelleméről” értekezvén. A kivonat így szól:

Szólok megköszöni azon megtiszteltetést, melyben f. é. május 24-én részesíttetett, s teljesíti megválasztatásához kötött első kötelezettségét az által, hogy legújabb dolgozatát bemutatja; de mivel az nálunk még parlagon fekvő mezőn forog s részletekbe ereszkedik: azért bátorodik az Akadémia figyelmét bevezetőleg azon tárgy jellemére irányozni, melylyel az foglalkozik, s azon tudomány jelenlegi irányára fordítani, melybe az vág.

Foglalkozik dolgozata azon terményekkel, melyek mint Flora országának proletárjai, soká a megvetés tárgyai voltak, és a régibb

füvészekről, még maga Fries Eliástól is nagyobb részben tüzetes vizsgálatra méltóknak nem tartattak, a miért oly homályos maradt ismeretünk ezen lényekről, hogy azt sem lehetett biztosan állítani, növények-e vagy állatok. Csak a legközelebb lefolyt évtizedekben találkozott néhány tudományos készültségű férfiú, ki azokat részletesebb tanulmányozásra méltatta.

Ezen vizsgálatoknak már első eredményei oly feltűnők valának, az egész természet szerves életébe oly mélyen bevágóknak találtaatak, s általuk a gombák oly érdekes lényeknek tünnek fel, melyek maguk többféle életmódot, többféle háztartást tárnak fel, mint a Flora többi csoportjai együttvéve: hogy a gombavilág új dús-gazdag ismeretbányának tünt fel, melynek kiaknázására a legkitűnőbb erők siettek. A gombák kutatása lett a kor kérdése, melynek megfejtéséhez vetélkedve járultak physiologok és floristák, physikusok és vegyészek, sőt oly férfiak is, kik a természettudomány gyakorlati terén működnek.

Sok, mi eddig csak sejtelem volt, vált biztos ismeretté, sok tüne-mény nyerte meg magyarázatát s számtalan új tapasztalat gyűjtetett, melyek a gombák nem igen szeretetreméltó jellemére fényt árasztottak.

Azonnal kitűnt, hogy a gombák a sötétség barátai, hogy nagy többségben ravasz s kóbor élősdiék, hogy bujtogatók Flora csöndes poigárai háztartásában, hogy mindenütt, a hova befészkelődnek, csak rontanak, és hogy nem építenek, mint a többi növények, magasabb szerves élet alapzatán, hanem küzdenek egyedül saját jólétükért.

Telepeiket szövik alig említésre méltó kivételekkel sötétségben, szerves, élő vagy holt növényi, vagy állati testekben, s még ott is leg-feltűnőbb sikerrel leginkább csak éjen által, mikor valószínűleg a villanyosságcsere föld és légkör között nekik hasonló előnyt nyújt, mint minőt ad a világosság a chlorophyll-tartó növényeknek. S nemcsak telepeiket fejlesztik sötétségben, de mint valódi parasiták, még titkos, legszorosabb, folytonos létük biztosítására célzó frigyeiket is ott kötik telepük rejtélyében a myceliumon, ott kerülnek sporatermelésre.

És csak akkor, midőn már annyira befészkelődtek és megerősödtek, hogy egy-két tag vesztése fészkeiket már nem veszélyezteti: akkor emelkednek ki győzelmük diadaljelképeivel, gyanús színű kalapjaikkal, melyeknek egyike sem bírja a biztató remény jelképét, az eleven zöld színt. S emelkednek ki oly csalfa alakokban, melyek annyi önállóságot színelelnek s oly csekély összefüggést mutatnak a növény telepével, hogy találkoztak még tudósok is, kik a kalapokat gombáknak tartották. Pedig a kalap csak a gomba azon szerve, melynek végfeladata mindenfelé szélnek s víznek bocsátani a fiatal ivadék rajait, mely tönkjével s lepjeivel együtt nem egyéb, mint a gomba termése, nem egyéb, mint sok ébrényi tojás, mely már a myceliumon termékenyített, csak analog szerv a mohok termékenyített archegonjához, mely sok magon tokesává fejlődik, csak a gombák azon szerve, mely már régen, az egységet kereső tudomány által a *Rafflesia*-félék virágzataival összehasonlított. Maga a gomba füve ott ül rejtekében, ott ront

és bont, s kész, ha tiz kérkedő kalapjait leütünk, helyükbe, kedvező időjárás mellett, egy-két éjen által, százat is kitolni. Mely sajátság már régen feltűnt az olaszok pietra fungája nevű földgörgöngyeikön, tudták azt a gombaszedők, s jelenleg már a tudomány is regisztrálja a pleiokarp gombatelepeket.

Hogy a gombák a sötétséget szeretik, azt nem lehet nekik vétkül felróni, mert gyengeségük érzete s függésük a szerves anyagtól tette azokat bujdosókká, s talán a folytonos bujkálás szoktatta el annyira a világozságtól, hogy ez végre fejlődésük ellensége lett, s azért kerülnek csak.

Csudáljuk a gombák ügyességét és símaságát, melylyel eljárnak mint élősködők, hogy leendő gazdájuk háztartásába, még pedig gyakran annak csak válogatott fiókjába belopódnak. Hányszor eltévedhet például a *Tilletia haerococca* a közönséges Tippan elágazásai tömkelegében, és mégis kikerüli szerencsésen azon ösvényeket, melyek a levelekbe, az ondókba, a polyvakba s a porhonokba vezetnek, s feltalálja sötétségben hosszú útja végezeljút, a magzatokat, melyeket ivadékja számára kiszemelt. Csudáljuk azon türelmet, melylyel a már behatolt mycelium ott benn a növényben várakozik, míg azon szerv fejlődésnek indul, melyben sporatermelésre készülni akar, például a violakék üszög-nél, mely a szappanfűben várakozik, míg a porhonok nem fejlődnek.

Miért bántják a gombák csak a szerves anyagot, arra sokféle lehet a felelet. Már Linné vette észre, hogy a gombák kóborok, hogy hontalanok. Elkéstek azok a föld felosztásánál, a mint azt a *Palaontologia* kimutatja, mely gombákat csak az utolsó képletkorokból ismer, melyekben Flora országá jelenkori nemzetségei mindannyian már megosztozkodtak a föld felületével, és bizonyítja saját tapasztalásom is, mely honi területről régibb gombát nem képes felmutatni, mint eocen-korbelit, még pedig csak a *pholadomya*-rétegből, vagyis azon korból, melyben hazánk körülbelül oly gyönyörű viránynyal bírt a kiemelkedett szárazföldön, minövel most csak tropikus szigeti éghajlat dicsekszik. A hontalanság tette a gombákat oly ügyes élösdiekké és a függés oly ravaszokká, a minőknek ismerjük; azon függés, mely szerint gazdájának vesztével neki is vesznie kell, ha végnapjairól elegendőleg előre nem gondoskodott, miről a *sphaeria*-félék többsége el nem feledkezik.

Részben azon fügelem, részben az általános létérti küzdelem eredményezték a gombák azon sajátságát is, mely szerint háztartásukat minimumra összehúzták, s a mellett képességet nyertek fejlődésük minden fokozatán szaporodási vagy gyarapulási szerveket fejleszteni.

A tőgombák háztartása vagy telepe, a ragyák *oidium*ait s néhány *sphaerirák* toruláit s *ozonium*ait kivéve, még azon esetben is, ha a gombák *epiphytok*, oly csekély, összehasonlítva a termés sokaságával, hogy az fel sem tűnik, s hogy mi a befészkelődött gombát csak akkor veszszük észre, mikor az már ivadékja rajait kiszórja.

Egészségesnek látszik például a gyertyánfa törzs mindaddig, míg a nagy magvú *stilbospora* magvai miliárdjai fekete kacsok alakjában ki nem tolnak s undorító lé módjára a törzsön lefolynak. De nincs is

szükség nagy háztartásra, nem szorúlnak annyi készülékre s szervre, mint a zöld növények; hiszen terített asztalhoz ülnek, s élnek a chlorophylltartó növények fáradságos szerzeményeiből.

Mennyit kell fáradoznia, mennyit kell építenie egy amerikai Agave-nak vagy csak egy honi tölgynek is, míg virágzásra s magtermelésre gondolhat, míg ellenben sok penész már pár óra eltelte után annyira fejlődik, hogy egyes sejteket elrughat azon czélból, hogy azok vagy távolabb helyen új telepet szervezzenek, vagy az anyatelepet önállólag gyarapítsák.

De nemcsak telepük összevonása függésük eredménye, hanem pleiomorf- vagy soknemű terméseik is. Mert mivel életük más élethez vagy más szerves anyaghoz van kötve, melynek fentartásához vagy gyarapításához nem járulhatnak: szükséges, hogy fajuk fentartását biztosítsák minden eshetőségre. A szükség tanította azokat az alkalmazkodás elvének követésére, s csak annak köszönhetik azon feltűnő tehetség fejlődését, mely szerint sokféle rangú gyarapodási vagy szaporodási szerveket teremhetnek fejlődésük különféle stádiumában. Proto-sporákat s conidokat fejleszt már az altelep is, ha nincs kilátása magasabb rangú ivadéokra. Stylosporákat fejleszt a telep is, ha nem érez elegendő erőt ascosporák képzésére, sőt a stylosporák fejlesztésénél is megelőgszik a gomba gyakran nyílt köcscesel, zárt magrejtő helyett, ha a közeledő szárazság inti munkája siettetésére. Miről több sphaeriáknál különösen a Fanzár Cucurbitaria-jánál meggyőződtem.

Az alkalmazkodási elv oly annyira a gombák természetévé vált, hogy nemcsak a kisebbek telepei határtalanok s alaktalanok, hanem igen sok a legelőkelőbbek közül is kész még legjellemzőbb részét is, a kalapot a körülményekhez idomítani, s fejlesztenek egész kalap helyett félszerűt, vagy csak kúsznak hymeniumukkal a talajon idegenszerű ripacs alakjában, s megtagadják fajuk jellemét. Tehát ezen sajátság is a gombák proletárságának természetes következménye.

Mondtam főleg, hogy a gombák a zöld növények szerzeményeiből élnek, s ez áll. A gombák a táplálkozás tekintetében is egyedül állnak a növényországban. Nem elégszenek meg azon szervtelen eledellel, melylyel a növények sokasága táplálkozik, hanem élnek szerves anyaggal, majdnem úgy, mint az állatok, mert sokan közülök fel sem oldják azt felvétel előtt, hanem úgy járnak el vele, mint a héjtalan Rhizopodák, azaz begöngyölitik a megtalált táplálékot puha testük anyagába s tovább haladnak vele. De ezen eljárásuk is majd kóbor életmódjuk, majd élődiségük természetes következménye. Mert ha bírtak volna is eredetileg azon szervekkel, melyeknél fogva a növény képesítettik a szénsav szétbontására, ezen szervek mint hasztalanok eltörpültek volna sok generatiókon keresztül nem használás következtében, a miért talán fölösleges is lett volna azokat első fellépésükkor chlorophyll-lal ellátni. S ezen körülmény feloldja a gombákat azon vádtól, mely szerint nem vesznek részt a növények fíteendőiben, mely a szervtelen anyag átválttatásában áll, oly anyagokká, melyek a magasabb szerves életet lehetségessé teszik, melyek az állatok táplálékai lehetnek.

A gombák eddig felhozott jellemvonásaiból látjuk vigasztalásunkra, hogy Flora országa is neveli saját keblében ellenségeit. Ott is vannak építő, vannak rontó tagok is, ott vannak a törzsnövények mellett a telepesek is, vannak, melyek őseik földjéhez ragaszkodnak, vannak kosmopoliták is. Ott vannak, kik eldödek szokásaihoz ragaszkodnak, állhatatos jellemek, melyek inkább odavesznek, mintsem hogy új körülményekhez módosuljanak, minők a phanerogamok többsége, s vannak kóborok is, melyek mindenben, még külső megjelenésükben is az alkalmazkodási elvből indulnak ki.

Feltűnt újabb időben a gombák vegyési hatása, melynél fogva képezek katalyticus modorú, csupán érintkezés által a szerves anyag parányait más meg más csoportosulásra kényszeríteni, ha az anyagot nem használhatják azon minőségben, melyben azt találták, mely hatás miatt többen közülök, mint valódi forradalmárok lépnek fel. Ismeretes, hogy az erjedést gombák idézik elő, valamint az is, hogy sok betegséget gombamyceliumok okoznak, még pedig nemcsak az állati testben, hanem az ember is kénytelen gyakran eltűnni ezen rohanva rontó-bontó vendégeket saját testében. S ha ismerjük a sporák végtelen kicsénységét, melynélfogva mindenhova behatolhatnak, mint a léppor, s tartósságukat, melynélfogva ellentállhatnak a növények és állatok védezőközeinek, ha tudjuk, hogy a vérbe is behatolnak s ott végtelen apró csírákra oszlanak, hogy ezen mozgó folyadék segítségével annál gyorsabban terjeszkedjenek, mely tünemény a Botrytis Bassiana-ról és a házi légy Épusa-járól bebizonyított: akkor van valóban alapunk aggodalomra, különösen, ha még tekintetbe vesszük, hogy a műveltség terjedése által a természeti viszonyok változatossága nő, s hogy ezen változatosságot azon termények fogják leginkább felhasználni befolyásuk s uralmuk gyarapítására, melyek alkalmazkodásra legnagyobb képességgel bírnak.

De nemcsak a természetvizsgálók tudványa ébresztetett fel a mycologiai vizsgálatok által, nemcsak az emberi társulat anyagi érdeke köttetett a gombák tüzetesebb vizsgálatához, hanem a képzelet és a kedély is nyert játékanyagot, mert felfödötített a gombáknál is a régiek lélekvándorlásához vagy a keleti költészet által kedvelt átváltoztatásokhoz hasonló tünemény a nemzedékváltozásban, mely szerint ugyanazon gombafaj különböző időben vagy különböző helyen legalább oly eltérő alakokban képes megjelenni, mintha hollótojásból farkas kelne, a farkas majmokat vetne, s a majmok hollókat nevelnének, melyek tojásaiból az átváltozások új cyclusa kezdődnek. S legfeltűnőbb, hogy ezen változások okvetlenül nem szükségesek, mert maradhat például valamelyik üszög-faj számos generation keresztül az, a nélkül, hogy puccinia vagy aecidium alakban jelentkeznek. S ámbár ezen alakváltozás jelenleg még nagyobb részben játékszerűleg kezeltek: mégis biztosan várhatjuk, hogy ezen tünemény további vizsgálata legérdekesebb felvilágosításokat fog adni földünk szerves életéről.

Ezen felsorolt és több hasonló érdekű tapasztalás irányozta a fűvészek figyelmét a gombák háztartására, azon viszonyok felderítésére,

melyektől ezen termények életmozzanatai fügnek, azon függelem kutatására, mely különböző, ugyanazon tőhöz tartozó s Fries iskolája által különböző fajok, nemek s öt rendbe sorozott alakok közt léteznek, és azon befolyás észlelésére, melyet a gombák a holt s élő szerves anyagokra gyakorolnak. S megfigyeljük ezen tüneményeket azon célból, hogy valaha sikerüljön ezen rejtőzködve rontó s már is itt-ott országos csapásképen működő terményeket is uralmunk alá hajtani, működésüket fékezni s céljainkra felhasználni, mi már is, mint halljuk, részben sikerül is, mert Oroszország fővárosa környékén már nagy területeken kényszerítettnek az ember szolgálatára emberi vezetés mellett (t. i. a gomba-kertekben).

De a fűvészek nemcsak ezen anyagi érdekeinkre irányozták figyelmünket, hanem kiterjesztették azt a tiszta tudomány kérdéseire is: azon befolyások észlelésére, melyeket a szerves anyag, melyeket a gazdánövény vendégére vagy befészkelődött urára gyakorol, azon fogások megfigyelésére, melyekkel a gombák élnek, hogy hontalanságuk s függésük daczára nemcsak fenmaradásukat biztosítsák, hanem mindinkább elhatalmasodjanak míveltségünk haladásával.

A felsorolt kérdések fejtegetése és megfejtése teszi annyira érdekessé a mai gombászati irodalmat, mely még akkor is, mikor a floristika szolgálatába lép, csak ezen kérdések megvilágításához gyűjti az anyagot. S én reményelem, hogy ezen irány, különösen ha az egész növényországra kiterjesztetik, be fogja hegeszteni azon sebeket, melyeket a meddő fajfaragások az alaptalan bérmlások, s a vasmunkát kerülő kiténtetési viszketeg a hajdani scientia amabilis-on ejtettek, s azt fogja eredményezni, hogy kedves tudományunk újra szeretetreméltóvá s a művelt világ kedvencz tárgya leend.

Jelennek ugyan meg még most is mycologiai munkák, melyek nem hordják magukon a jelenlegi tudomány bélyegét, melyek nem mutatnak többet, mint azon gombarajzok, melyeket a tudomány bölcsője szolgáltatott. Ilyen képeskönyv például Fries: *Icones selectae Hymenomycetum*. Nem szólnak azok a tudományos gombászatnak. Olyanok, mint a pomologok almaképei az almafák jellemét s termetét előtüntető jellegek nélkül, olyanok, mintha csak a gombaárusnéknak volnának szánva, kiknek nem áll érdekükbe ismerni arúczikkeik belső szerzetét, még azt sem, minő fán terem az árusított gyümölcs, mert ők csak a külszin után mérlegelik az árú becését. De ilyenekről nem szabad a tudomány jelen állására következtetni. Nem is képesek azok a tudománynak barátokat, a fűvészeknek tisztelőket szerezni, mert a lemásoló festészet már régi időkben is korlátolt mesterségnek tartatott. S őszintén bevallom, hogy sokkal több élvezetet nyújt akármelyik album arczfényrajzaival s sokkal jobban jellegezett fajokat szolgáltatna a fiatal floristika szellemében, mint a meglévő *Boletus* s *Agaricus* kalaprajzai.

De nézzük Tulasne-ék, de Bary, Pasteur, Cienkowski, Pringsheim, Cohn, Boussingolt, Oerstedt stb. munkáit és az azokban felderített életmozzanatokat a gombavilágból, s meg fogunk győződni, hogy olvasásuk

ha nem is nyújt mindenütt élvezetet, bizonyosan költ fel elismerést a fáradságos munkáért s hálaérzetet azon felvilágosításért, melyet adnak a természetben mutatkozó életfolyamatokról.

S kinek nem állana érdekében a főlebb jellemzett, rejtőzködő élő lények háztartásába bepillantani, megismerkedni azon sajátságos copulatiókkal, melyeket a gombák rejtekeikben kötnek. Ki nem szeretné tudni s látni, hogy sűrűnek, hogy forognak ezen nemzetiségnél is a rajzók, a spermatozonok létük s fajuk fentartása körül. Ki nem vágyódnék tudni, minő készüléket tesznek az érzékenyebb gombák a zordon évszakra s a téli álomra, például a betokozásnál vagy sclerotiumaik felszerelésénél. Ki az, kit nem érdekelne látni a nyákgombák plasmodiumait, azon félig folyó, alakot folytonosan változtató, élő, mozgó anyagokat, melyek még azon képességgel is bírnak, dobogó szívpontukat majd megmutatni, majd azt a láthatlanságba visszahúzni, vagy azt megtudni, hogy minő útravalóval bocsátják el a gombák ivadékaikat a nagy világba?

A gombászat ezen lendülete megragadott engemet is s arra indított, hogy a már több ízben elejtett mycológiát újra felkaroljam. S tettem azt nemcsak magam kielégítésére, hanem azért is, hogy mellékesen ezen szellemben tisztázzam az anyagot a hazai virány számára.

Ezen jelenlegi magánfoglalatoságom oka, hogy a mai napra általánosabb érdekű anyagot nem választottam.

Mint székfoglaló bírálat nélkül kinyomandó.

328. (37). Ugyanő jelentést tesz egy a matematikai és természettudományi bizottság megbízásából 1872. nyarán az ország délkeleti részében tett növényteni expeditió eredményeiről.

A Közleményekben nyomtatandó ki a szokott bírálat után.

329. (38). Az előadást a vegyértékek törvényéről Than Károly rendes tag nem tarthatta meg gyöngélkedése miatt, de egy lepecsételt levelet küldött azon kéréssel, hogy ez mint ezen előadásának eredményét magában foglaló irat a prioritás megóvása végett az Akadémia levéltárába tétessék, előadását pedig kéri a jövő osztályülésre kitétetni.

Elfogadtatik.

Harminczkilenczedik akadémiai ülés.

Ö s z e s ü l é s.

1872. decz. 23-án.

C s e n g e r y A n t a l akadémiai másodelnök úr elnöklése alatt.

331. *Kautz Gyula* r. t. emlékbeszédet mondott *Rau Károly Henrik* külső tag felett. Az értekezések során kiadandó,

332. A főtítkár bejelenti *Sir John Bourring* külső tagnak f. é. nov. 23-án és *Szénessy Sándor* I. osztálybeli l. tagnak nov. 29-én történt halálát.

Fájdalmas tudomásúl vétetvén, az I. osztály felhivatik az emlékezésedek iránti gondoskodásra.

333. Olvastatott b. Wenckheim Béla ö Felsege személye körüli m. kir. minister úrnak az Akadémia elnökéhez intézett következő leirata :

Nagyméltóságú Gróf elnök Úr ! Nagyméltóságod mint a Magyar Tud. Akadémia elnöke által Ő császári és apostoli királyi Felsegéhez intézett — a magyar irodalom újjászületésének százados évfordulója alkalmával folyó hó 15-én tartandó ünnepélyre való — meghívását, Nagyméltóságod f. hó 12-én hozzám intézett nagybecsű iratában kifejezett kívánatához képest, legfelsőbb helyre juttattam, s van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel tudósítani, miszerint ö Felsege, mai napon kelt legfelsőbb elhatározásával engem legkegyelmesebben megbízni méltóztatott, hogy a M. Tud. Akadémiát értesítsem, miként a kérdéses ünnepélyrei meghívást köszönettel fogadja, s habár azon részt venni akadályozva van, az Akadémiát királyi kegyelme és pártfogásáról ez alkalommal is biztosítani kívánja.

Fogadja Nagyméltóságod kitünő tiszteletem nyilvánítását. Budán, 1872. évi decz. hó 15-én, B. Wenckheim Béla s. k.

Olvastatott továbbá Ő Felsege a Császár és Királyné főudvarmesterének következő irata :

Nagyméltóságú elnök Úr ! Nagyméltóságod szíveskedett mint a M. T. Akadémia elnöke a M. Tudom. Akadémia nevében Felseges Asszonyunkat legmélyebb hódolattal azon ünnepélyre meghívni, melyben a M. Tud. Akadémia f. hó decz. 15-dik napján a magyar nemzeti irodalom újra ébredésének százados évfordulóját megtartandja.

Felseges Asszonyunk legmagasb kegyes megbízása* folytán van szerencsém a Királyné Ő Felsege legkegyesebb saját szavait Nagyméltóságodnak átszolgáltatni : ugyanis Felseges Astzonyunk, ki évek óta oly éber figyelemmel és őszinte részvétellel kíséri és tanulmányozza a magyar irodalom működését, és azt legkedvesebb foglalkozásai közé számítja — valódi örömmel ragadja meg ezen alkalmat, és különösen jól esik szívének, hogy legmagasabb elismerését jelentesse ki azon sikeres munkásság felett, melyet a M. Tudom. Akadémia a magyar nyelv és irodalom további felvirágzására oly buzgón fordít,

Midőn különösen szerencsésnek vallom magamat Felseges Asszonyunk azon legkegyesebb szavainak alázatos tolmácsa lehetni, kérem Nagyméltóságodat valódi tiszteletem kifejezését elfogadni. Gödöllőn, decz. hava 14-ik napján, 1872. Báró Nopcsa Ferenc s. k.

Az Akadémia mindkét rendbeli kegyelmes iratot hódoló tisztelettel és köszönettel vette tudomásúl.

334. Szabolcsmegyei Berczel község, mint Bessenyei Sándor és György szülő földének képviselői testülete, beküldi f. évi decz. 8-án tartott közgyűlése jegyzőkönyvi kivonatát, mely szerint a két Bessenyeinek jegyzőkönyvében egy külön lapot szentelvé, köszönetet mond az Akadémiának a Bessenyei-ünnepély rendezéséért.

Nagybessenyei Bessenyei László, mint kinek szép apja Zsigmond az ünnepelt Györgynek testvére volt, szintén meleg sorokban fejezi ki köszönetét az Akadémia iránt.

Kedves tudomásúl szolgál.

335. A III. osztály decz. 16-án tartott értekezletéből, indítványt és részletes tervet mutat be azon idegen nyelvű akad. Értesítő iránt, melynek kiadását az Akadémia már régebben elhatározta, sőt melynek tervezésére osztályonkint 2—2 tag bizott-

ságul már meg is választott, mely bizottság azonban mindeddig nem kezdette meg működését.

A III. osztály tervjavaslata mint becses előmunkálat, áttétetik az egész Akadémiából már megválasztott bizottsághoz, melynek elnökéül Horváth Mihály r. tag úr ezennel fölkéretik és hozzáadtnak az Akadémia titkárai. Utasítatik egyszersmind a bizottság, hogy a jövő év első napjaiban összeülvén, munkálatát oly módon elkészíteni siessen, hogy azon Értesítő költségvetése az 1873-ki akadémiai budgetbe bejöhessen, s a folyóirat 1873. elejétől megindúlhasson.

336. Szintén a III. osztály jelenti, hogy a Bolyai-kéziratokat megvizsgáltatván, azok matematikai részéből 15—20 ívnyi kötet kiadását, annak szerkesztésére pedig dr. König Gyulát ajánlja.

Elfogadtatván, az osztály felhívatik, hogy a költség előleges kiszámítását, az 1873-iki akad. költségvetésbe fölvehetés végett, terjeszse elő.

337. Szintén a III. osztály dr. Zorkóczy Andrásnak a cholera orvoslása iránt beadott iratára azt véli, hogy az Akadémiának nem lehet feladata oly tárgyban, hol orvosi vizsgálat, kísérlet és kórházi tapasztalás dönthet, érdemileg ítéletet mondani.

A beküldő úrnak iratai visszaszolgáltatása mellett, megírandó, hogy ily gyakorlati dolgokban határozni nem az Akadémia körébe tartozik.

338. Az I. osztály Goldzieher Ignác úrnak »Nemzetiségi kérdés az araboknál« című értekezése személyes előadására engedélyt adatni ajánl.

Megadatik.

339. Az archaologiai bizottság Homonnai Drugeth 1332-beli pecsétjét lemásolás végett a tulajdonos Máriássy Ferencz úrtól fölkéretni javasolja.

Máriássy úr megkerestetni határoztatott.

340. Ugyancsak az archaologiai bizottság saját kebelébe b. Nyáry Albert urat tagúl ajánlván :

B. Nyáry Albert úr az archaologiai bizottság tagjává megválasztott.

341. Szintén az archaologiai bizottság jelenti, hogy az 1874-ki moszkvai régészeti kiállításra való meghívást tudomásul vette ; a müncheni german muzeum számára pedig a kívánt faduczokat, metszeteket stb., mihelyt ezek gyűjteménye rendezve lesz, meg fogja küldeni.

Tudomásul szolgál.

342. A tiszavidéki vaspálya üzlet igazgatósága felhívja az Akadémiát, hogy 3 földész nevét, kiknek 1873-ra szabad jegyet adhasson, jelölje ki.

Köszönettel fogadtatván, áttétetik a III. osztályhoz, három földész tag kijelölése végett.

343. A főtitkár jelenti, hogy Melczér István volt legfőbbtörvényszéki elnök úr önméltósága Kazinczy Ferencznek gr. Mailáth Jánoshoz írt 23 levelét, továbbá Buczy Emil 1, Kis János 1, Takáts Judit 1, Endrődy János 1, Kisfaludy Sándor 2, Berzsenyi 1, Döbrentei 3, Ungvárnómeti Tóth László 4 levelét, ugyanahhoz, ajándékozta az Akadémiának.

Köszönet kifejezése mellett, átteendők az Akadémia kéziratárába.

344. A főtitkár jelenti, hogy az 1873-ki ülésort elkészítette.

A matematikai és természettudományi bizottság kéri ülései napját szerdáról — mely a természettudományi társulat üléseivel összeesik — péntekre tétetni át.

Az ülésor azon változtatással fogadtatott el, hogy márcz. 19-kére a gr. Teleki-

pályadíj odaítélése végett, külön összes ülés teendő; a mathem. és természettudományi bizottság ülései péntekre, viszont a nyelvtudományi bizottság ülései szerdára teendők.

345. Az *Akademischer-Verein der Naturhistoriker* Bécsben köszöni a részére megajánlott akadémiai kiadványokat.

Tudomásul van.

346. A bécsi „Akademische Lesehalle“ kéri könyvtára gyarapítását.

Véleményre áttétetik a könyvtári bizottsághoz.

347. A maros-vásárhelyi ref. collegium igazgatósága elismervéuyt küld az Akadémia könyvküldeményeért.

Tudomásul szolgál.

348. A fűtitkár bemutatja a nov. 25-dike óta beérkezett könyveket. Jelesül:

I. Testületektől:

Lyceum of Natural History. New-York. a) Proceedings. 1870. b) Annals. Vol. IX. No. 13. Vol. X. No. 1—3. 4—5. 6—7.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle. Genève. Mémoires. Tom. XXI. Partie 2.

Magnetical and Meteorological Observatory. Batavia. Magnetical and Meteor. Observations. Vol. I.

Kön. Bayerische Akademie der Wiss. München. a) Abhandlungen der Philos. Philol. Classe. XII. B. 3. Abth. b) Abhandlungen der Mathem. Physik. Classe. XI. B. 1. Abth.

Kön. Preussische Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. August. 1872.

R. Geographical Society. London. Proceedings. Vol. XII. No. 3. 4.

Kais. Akademie der Wiss. Bécs. Anzeiger. 1872. Nro 24—25.

K. K. Geolog. Reichsanstalt. Bécs. Verhandlungen. 1872. Nro 15.

Historischer Verein von Oberpfalz. Regensburg. Verhandlungen. XXVIII. B.

Gesellschaft für Erdkunde. Berlin. Zeitschrift. VII. B. 4. H.

Observatoire Physique Central. Sz.-Pétervár. a) Jahresbericht für 1869. b) Letopiszi. 1870.

Congrès International pour le progrès des Sciences géographiques. Anvers. a) Catalogue de l'exposition de 1871. b) Compte-rendu de 1871. Tom. I. II.

M. kir. állami számvévszék. Pest. a) A m. korona országainak állami zárszámadása 1871-re. b) Részletes jelentés az 1871-iki zárszámadáshoz. c) Összehasonlítása az előirányzatnak a tényleges bevétellel és kiadással az 1871. évre.

II. Magánosoktól:

Arcangelo Sacchi k. t. Nápoly. a) Cristalli di Alconi composti di Toluene. b) Contribuzioni Mineralogiche.

III. Köteles példányok:

Athenaeum nyomdája. Pest. a) Seidel: Geschichte der Ungarn. b) Századok. 1872. 6. 7. 8. 9. füz. c) Boccardo: A föld és fokozatos meghódítása. d) Thaut: Latin nyelvtan. II. köt. e) Seidel: Kísérleti természettan. f) Törs: Margit-sziget. g) Magyar tanügy. I. évfoly. 6. 7. 8. 9. sz. h) Vadnay Rudolf: Nyelvünk hangolvasásáról. i) Taxa medicamentorum. k) Névy: A magyar nemzeti irodalom történetének vázlatja. l) Névy:

A komédia elmélete. m) Kránitz: Példák a harcászathoz. n) Toldy: A magyar nemzeti irodalom története. I. köt. o) Hivatalos Statistikai Közlemények. IV. évfoly. 5. füz. V. évfoly. 1. füz. p) A m. mérnök és építész egyesület közlönye. VI. köt. 5. 6. 7. 8. 9. 10. füz. q) Ifj. Kubinyi: Árva vára. r) Az új ipartörvény. s) Page: A geologia alapvonalai. t) Zsoldos: Népszerű erkölcsstan. u) Seidel: Illustrirte Naturgeschichte. x) Minikus: Vezérkönyv az állat-növény- és ásványtan oktatásában. y) Az ideiglenes büntvádi eljárásról szóló törvényjavaslat. z) Szabályzat a m. k. honvédség szárlövész-osztagai számára. j) Roscoe: A vegytan alapvonalai. v) Das Volk in Waffen. aa) Az 1871. évi törvények gyűjteménye. bb) Ribári: A magyar királyság földirata. cc) A Kiszalud-Társaság Évkönyvei. VII. köt. dd) Pest-város arúcsarnokai. ee) Hunfalvy János: Ég és Föld, vagyis Csillagászati földrajz. ff) Magyarországi rendeletek tára. 1871. 14. füz. gg) Házi könyvtár. 7. 8. 9. füz. hh) Szénássy: Latin mondattan. ii) Pbilologiai Közöny. II. évfoly. 4—5. 6—7. 8. füz. kk) Greguss Ágost tanulmányai. I. II. köt. ll) A magyar orvosok és természetvizsgálók XV. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. mm) Wenzel: A magyar bányajog rendszere. 1. füz. nn) Fuchs: Az egyetemes földirat elemei. oo) Az Athenaeum kis képes naptára 1873-ra. pp) A Sz.-István társulat naptára 1873-ra. qq) Egyetemes magyar Encyclopaedia. X. köt. rr) Az Athenaeum nagy képes naptára 1873-ra. ss) Orvosok zsebnaptára 1873-ra. tt) Gazdasági zsebnaptár 1873-ra. uu) Jókai: Az arany ember. I—V. köt. xx) Závodszy: Bessenyei György. yy) Az új kormány kezdetén. zz) Berráth: Kelet-ázsiai utazás.

Szerb nemzeti nyomda: Újvidék. a) Szrbija na Istoku. b) Nekolikó Narodnich Pestama. c) Kraljeva Szeja. d) Szrpszki Letopisz za 1872. d) Latinszka Grammatika.

Siegler K. nyomdája. Komárom. a) Illedelmi szabályok. b) Directorium in usum Benedictionorum in Sacro monte Pannoniae pro 1873.

Áttétetnek a könyvtárba.

TUDNIVALÓK.

1. Az Akadémia ÉRTESÍTŐ-je oly folyóirat, mely az ülésein történt előadásokat s tárgyalásokat hozza, amazokat kivonatban, ezeket jegyzőkönyv szerint.

2. Minden, ki az Akadémiában előadást tart, végzésileg fel van hiva, hogy annak előre elkészített kivonatát, még azon ülés folytán kézbesítse a titkári hivatalnak.

3. Az Értesítő tartalmát teszik:

a) Az osztály-ülésekben előadott minden értekezés kivonata. Egy-egy kivonat *legfeljebb* 8 nyomtatott lapra terjedhet. Továbbá az ülésen felolvasott könyvismertetések, bemutatások, kisebb előterjesztések, melyek önálló tudományos értekezésnek nem tekinthetők.

b) A közülésben felolvasott értekezések kivonata, ha szinte maga az értekezés az Évkönyvekben jelenik is meg.

c) Kisebb emlékbeszédek, necrologok s effélék, melyek t. i. nem az Évkönyvekbe valók. Évkönyvbe szánt emlékbeszéd kivonata csak úgy, ha belőle alkalmas kivonatot lehet készíteni.

d) Az Akadémia mindennemű (osztály-, összes, és igazgatósági) üléseinek és nagygyűléseinek tárgyalásai; csupán a közönség elé nem való dolgok elhagyásával. E szerint

e) A tisztán személyt-érdeklő ügyek mellőztével minden egyéb, a tagokat és a közönséget érdeklő dolgok.

f) Általánosb érdekekkel bíró indítványok; melyeket az indítványozó még az ülés folytán, írásban is köteles beadni az Értesítő számára.

g) A kiadás végett benyújtott művek és értekezések fölötti bírálatok, vagy egészben, vagy tartalmas kivonatban. El nem fogadott munkák általánosb irodalmi becsü bírálati is közöltetnek: de a bírálók nevei ilyenkor nem.

h) Pályaművek bírálati, akár osztályok, akár bizottságok vagy bizottsági előadók által nyújthatnak be. Összesített vélemény vagy előadói jelentés létében az egyes bírálók véleményei nem közöltetnek.

i) Az Akadémiának ajándékozott, vagy más intézetek által cserébe küldött könyvek jegyzéke.

k) Minden ülés előtt kitétetik az elnöklő neve; de a jelenvoltak névsora nem. Az indítványt, jelentést tevők neve sem hallgattatik el; ha pedig valamely tag értekezést ajánl, vagy olvas nem-tagtól, annak neve mindig kiteendő, s az köteles a felolvasott értekezés kivonatát kézbesíteni.

l) Minden kivonat, indítvány, jelentés stb. még ülés folytán írásban beadandó, az illető titkárnak, hogy az Értesítő szerkesztése késedelmet ne szenvedjen.

4. Ha nem-tag valamely akad. tag által kíván értekezést olvastatni fel osztály-ülésekben: dolgozatát jó előre be kell adnia az illető titkárnak, ki azt az osztály-értekezlethez átteszi, mely egy tagjával a munkát átnézetvén, ennek jelentése folytán dönti el, felolvastassék-e az osztály-ülésben vagy ne; első esetben valakit a felolvasással is megbízáván.

5. Ha nem-tag személyesen előadást akar tartani, erre, a munka előleges beküldésével, minden egyes esetben az Akadémia engedélyt kell kikérnie. Ilyenkor az Akadémia a beadott munkát szintén az illető osztály-értekezlethez teszi át, s annak véleménye alapján engedi vagy tagadja meg a felolvasást

1922/23 - 435